

Modele ale afectivității în cultura română premodernă (1780-1840)

Autor: **Gabriela M. STOICA**

Lucrare realizată în cadrul proiectului "Cultura română și modele culturale europene - cercetare, sincronizare, durabilitate", cofinanțat din FONDUL SOCIAL EUROPEAN prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Contract nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

Titlurile și drepturile de proprietate intelectuală și industrială asupra rezultatelor obținute în cadrul stagiului de cercetare postdoctorală aparțin Academiei Române.

* * *

*Punctele de vedere exprimate în lucrare aparțin autorului și nu angajează
Comisia Europeană și Academia Română, beneficiara proiectului.*

DTP, complexul editorial/redacțional, traducerea și corectura aparțin autorului.

Descărcare gratuită pentru uz personal, în scopuri didactice sau științifice.

Reproducerea publică, fie și parțială și pe orice suport,
este posibilă numai cu acordul prealabil al Academiei Române.

ISBN 978-973-167-342-4

CUPRINS

Introducere.....	5
Capitolul I	
Afectivitatea - perspectivă istoric-culturală și lingvistică.....	10
1. Preliminarii.....	10
2. Perspectiva antropologiei culturale.....	11
3. Perspectiva istoriei culturale a emoțiilor.....	14
4. Perspectiva lingvistic-culturală. Raportul limbă – afectivitate – cultură.....	20
5. Model cultural – model cultural afectiv; definire.....	22
6. Analiza lingvistică și istoric-culturală a afectivității. Aspecte metodologice.....	26
Capitolul II	
Afectivitatea - conceptualizare și lexicalizare în epoca română premodernă.....	30
1. Preliminarii.....	30
2. Aspecte ale contextului cultural.....	32
2.1. Modele culturale interferente.....	32
2.2. (Re)descoperirea afectivității. O nouă sensibilitate.....	38
3. Lexicul limbii române literare în epoca premodernă. Între tradiție și modernitate	43
4. Lexicul afectivității în epoca română premodernă.....	51
4.1. Elemente lexicale vechi.....	53
4.2. Elemente lexicale noi.....	57
4.2.1. Calcurile lexico-semantică și perifraze/traduceri cu sens afectiv.....	58
4.2.2. Împrumuturi lexicale cu sens afectiv.....	60
4.2.2.1. Termeni cu sens afectiv particular.....	61
4.2.2.2. Termeni cu sens afectiv generic.....	89
4.2.3. Glosarea împrumuturilor cu sens afectiv.....	98
4.3. Lexicul afectivității între vechi și nou, între tradiție și inovație.	
Studiu de caz – lexicul afectiv în dramaturgia epocii premoderne.....	103
4.4. Aspecte lexicale și semantice. Concluzii.....	107
Capitolul III	
/Fericire/ - conceptualizare și lexicalizare în epoca română premodernă.....	123
1. Preliminarii.....	123

2. /Fericire/ – definire; tipologie.....	123
3. Dinamica diacronică a conceptualizării și lexicalizării /fericirii/.....	125
3.1. /Fericire/ în epoca veche.....	125
3.2. /Fericire/ în epoca premodernă.....	126
3.2.1. /Fericire/ – afect individual.....	127
3.2.2. /Fericire/ – afect colectiv-social.....	132
4. Concluzii.....	137
 IV. Considerații finale.....	139
Corpus. Surse	151
Bibliografie.....	156
Overview.....	162
Table of contents.....	169

Table of contents

Introduction.....	5
Chapter I	
Affectivity – cultural-historical and linguistic perspectives.....	10
1. Preliminaries.....	10
2. The cultural-anthropological perspective	11
3. The cultural history of emotions perspective	14
4. The cultural-linguistic perspective. Language – affectivity – culture.....	20
5. The cultural model – the cultural model for emotions; definition.....	22
6. Linguistic and cultural-historical analysis of affectivity. Methodological aspects....	26
Chapter II	
Affectivity – conceptualization and lexicalization in the Early Modern Romanian period.....	30
1. Preliminaries	30
2. Aspects of the cultural context	32
2.1. Intersecting cultural models	32
2.2. The (re)discovery of affectivity. A new sensibility	38
3. The vocabulary of the Early Modern Romanian. Between tradition and modernity.	43
4. The vocabulary of affectivity in the Early Modern Romanian	51
4.1. Old lexical items	53
4.2. New lexical items	57
4.2.1. Calques and loan translations with affective meaning	58
4.2.2. Lexical borrowings with affective meaning	60
4.2.2.1. Words with particular affective meaning.....	61
4.2.2.2. Words with generic affective meaning.....	89
4.2.3. Glossing of the lexical borrowings with affective meaning	98
4.3. The vocabulary of affectivity. Between old and new, between tradition and innovation. Case study: the affective vocabulary in the Early Modern dramaturgy	103
4.4. Lexical and semantic aspects. Conclusions	107

Chapter III

/Happiness/ - conceptualization and lexicalization in the Early Modern

Romanian period.....	123
1. Preliminaries.....	123
2. /Happiness/ – definition; typology	123
3. Diachronic dynamics of the conceptualization and lexicalization of /happiness/.....	125
3.1. /Happiness/ in the Old Romanian period	125
3.2. /Happiness/ in the Early Modern Romanian period.....	126
3.2.1. /Happiness/ – individual affect	127
3.2.2. /Happiness/ – social-collective affect	132
4. Conclusions.....	137
 IV. Final remarks.....	 139
Corpus. Sources.....	151
Bibliography.....	156
Overview.....	162
Table of contents.....	169

Modele ale afectivității în cultura română premodernă (1780-1840)

Rezumat

Lucrarea de față propune o analiză a dinamicii de conceptualizare și de expresie (lingvistică și antropologic-culturală) a afectivității, manifestate în spațiul românesc în perioada de tranziție spre modernitate (sfârșitul secolului al XVIII-lea – prima parte a secolului al XIX-lea).

Premisa de bază este aceea că emoțiile reprezintă forme de viață culturală, dependente cultural-istoric, variabile diacronic și diatopic (intercultural); dinamica de conceptualizare a afectivității se reflectă în dinamica lexicalizării specifice (într-un anume spațiu cultural și într-o anume perioadă): analiza *lexicului* afectivității și a contextualizărilor lui particulare în texte reprezentative pentru un context și o epocă culturală poate evidenția dinamica conceptual-istorică a unui anume *model cognitiv afectiv* specific unei *culturi*.

Scopul fundamental al cercetării de față este, așadar, surprinderea dinamicii de conceptualizare și de lexicalizare a emoțiilor (de la epoca veche la și în epoca română premodernă) și delimitarea implicită a unui anume model cognitiv afectiv specific spațiului cultural român în perioada de tranziție către modernitate.

Natura complexă a fenomenului impune adoptarea unei *perspective teoretic-metodologice interdisciplinare*. Plecând de la un corpus de texte reprezentative pentru perioada considerată, propunem o analiză contextual-semantică diagnostică a lexicului afectivității, dar cu raportarea obligatorie la anumite concepte-cheie și rezultate ale studiilor de antropologie sau de istorie culturală și conceptuală dedicate emoțiilor:

1. din perspectivă *lingvistică*, avem în vedere: (a) delimitarea unui inventar reprezentativ de termeni afectivi; o atenție specială este acordată termenilor nou împrumutați (latino-romanici), indicând o nuanțare lexico-semantică și, implicit, o rafinare a conceptualizării afective; (b) analiza contextual-semantică a termenilor în cauză, urmărind în special izotopiile afective identificabile la nivel mezo- și macro-textual, recurențele lexico-semantice; acestea pot fi mărci ale unui anume model cognitiv afectiv;

2. din perspectivă *antropologic-culturală*, urmărim identificarea unei anume mutații a profilului cultural-afectiv al epocii în trecerea spre modernitate, ținând seama de parametrii culturali definitorii (dinspre *colectivism*, *heterocentrism* spre *individualism*, *autocentrism*?; dinspre caracter *extrovertit* – transparența și validarea trăirii emoționale în cadrul comunității - înspre caracter *introvertit* – cenzura emoțiilor; emoția ca trăire interioară?).

Rezultatele cercetării de față au pus în evidență câteva trăsături importante ale conceptualizării și lexicalizării afectivității în epoca română premodernă:

❖ (Re)descoperirea sensibilității

Epoca română premodernă se caracterizează prin importante prefaceri culturale și, implicit, lingvistice, trăsătura fundamentală fiind schimbarea treptată de mentalitate culturală, prin deschiderea către occidentul european; modelul cultural de tip tradițional, oriental-balcanic interferează cu cel modern-occidental, iar oglinda acestor prefaceri culturale este reprezentată de literatura și publicistica epocii și, implicit, de aspectul limbii române literare din această perioadă. Rezultatul este un profil cultural, proteic, „hibrid”, în care vechiul și noul se suprapun, fuzionează sau coexistă în diverse forme de manifestare culturală (în planul mentalității colective, al expresiei literare și lingvistice). În acest context, importante schimbări au loc și în ceea ce privește sensibilitatea colectivă. Perioada de tranziție este o epocă a afectivității intense și variat exteriorizate. Subiectivitatea, trăirea individuală sunt focalizate, emoțiile ocupă un loc central în spațiul public și privat românesc, fiind aduse în prim plan prin literatura originală, prin traduceri sau prin publicistică. Acestea pun în evidență sincronizarea afectivă care are loc în epocă între spațiul cultural românesc și cel occidental: formele specifice de manifestare a afectivității sunt, în linii generale, corespondente: orientarea gustului estetic și literar al publicului pentru românesc, pentru istorii sensibile; rolul central al erosului în universul afectiv al epocii; exteriorizarea intensă, verbală și somatic-comportamentală, expresivă, a emoțiilor; focalizarea a două ipostaze complementare ale afectivității: sensibilitatea individuală (accentuând dimensiunea *personal-subiectivă* a trăirii afective) și sensibilitatea morală (accentuând dimensiunea *colectiv-socială* a trăirii afective).

❖ Lexicalizarea afectivității

În noul context cultural, conceptualizarea afectivității se nuanțează, se diversifică, noi afecte și noi ipostaze afective sunt diferențiate conceptual-semantic, ceea ce impune noi necesități de lexicalizare. Lexicul afectivității înregistrează o importantă diversificare și rafinare calitativă și cantitativă; treptat are loc constituirea unui *vocabular afectiv* nuanțat și modernizat, prin activarea a două modalități principale de înnoire lexico-semantică: (a) îmbogățirea și nuanțarea *semantică* a termenilor deja existenți (cuvinte vechi dobândesc noi sensuri afective sau sunt reinvestite contextual-semantic); (b) îmbogățirea și diversificarea *lexicală* (împrumutul de noi termeni; frecvente calcuri de structură morfematică și semantică; perifraze/traduceri de termeni afectivi străini). Inventarul termenilor afectivi este extrem de dinamic și eterogen etimologic: cuvinte vechi (termeni din fondul lexical principal; cuvinte și expresii populare, de diverse origini: latină, veche slavă/slavonă, veche și medio-greacă etc.) coexistă cu termeni mai recenți (de sursă neogreacă sau latino-romană), într-un amestec eclectic și proteic, reflectând direct tranziția între două etape istorice: vechi – modern și între două spații culturale: Orient – Occident; ex.: (a) împrumuturi de sursă *oriental-balcanică, neogreacă*, înregistrate cu predilecție la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea (în mare parte cu un statut

efemer): **pozitive**: *eglandisi, entusiasmos, erota(s), ecstasis, filotimie, parigorie, prothimie, sevas* etc.; **negative**: *adiaforisi, catafronisi, filavtie, picarisi, plictisi, sinhisi, stenahorisi, zilotipie* etc.; (b) împrumuturi de sursă *occidentală, latino-romanice*, incipiente la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dominante în secolul următor: **pozitive**: *admirație, adora, amicie, amor, ardoare, clemență, compasiune, considerație, consolație, curaj, devotament, entuziasm, exaltație, extaz, filantropie, indulgență, încântare, misericordie, optimism, patriotism, pietate, recunoștință, respect, satisfacție, simpatie, speranță, tandrețe, temerar, toleranță, venerație, voluptate* etc.; **negative**: *adversitate, agonie, ambiție, animozitate, antipatie, anxietate, apatie, aroganță, aversiune, aviditate, cupiditate, decepție, deprima, desconsidera, descuraja, desperare, detesta, dezgust, dezamăgire, discordie, displăcea, dispreț, egoism, fanatism, furie, ingratitudine, invidie, gelozie, jenă, melancolie, misoginie, nostalgie, orgoliu, oroare, ostilitate, penitență, remușcare, repugna, presimțire, resentment, resemnare, surpriză, teroare, timiditate, tristețe, vanitate* etc.

Caracterul hibrid etimologic al lexicului afectivității tinde să se estompeze spre mijlocul secolului al XIX-lea; împrumuturile neogrecești au, în general, un statut efemer, fiind eliminate de sinonime mai vechi sau noi de sursă occidentală; împrumuturile latino-romanice se vor impune și se vor diversifica în timp, conturându-se treptat un vocabular al afectivității bine reprezentat cantitativ și nuanțat semantic, parte a unei *terminologii psihologice, pre-științifice, a afectivității, de uz curent*, desemnând diferențiat și nuanțat diverse forme de viață afectivă (particulare sau generice).

❖ *Conceptualizarea afectivității*

Lexicalizarea variată indică o tendință de hiperconceptualizare a afectivității în cadrul modelului cultural mai larg al perioadei de tranziție. Se pot constata câteva elemente specifice ale conceptualizării afectivității în epoca premodernă:

(a) Anumite afecte preexistente diferențiate sunt hiperconceptualizate, semn al unei schimbări de mentalitate și a profilului afectiv specific perioadei: (a) *afecte subiectiv-individuale*: /dragoste/, /bucurie-fericire/, /tristețe/, /curaj/; (b) *afecte socio-morale*: /mândrie/, /rușine/, /invidie/, /respect/, /recunoștință/, /milă/, /compasiune/ etc.

(b) Epoca premodernă înregistrează o rafinare esențială a conceptualizării afective; în raport cu perioada veche, numeroase emoții sunt nou diferențiate, acoperind spații goale din inventarul de afecte/termeni afectivi ai epocii vechi; disocierea conceptual-semantică a noi afecte este dependentă cultural-social, indiciu al rafinării schemelor cognitiv-afective, odată cu trecerea spre modernitate. Se remarcă în special noile afecte și noile ipostaze conceptual-semantice (ale unor afecte vechi) *auto-orientate*, focalizând caracterul individual-subiectiv al trăirii afective și construcția/percepția *independentă* a sinelui: *respect-dispreț, orgoliu, aroganță* (subordonate afectului primar *mândrie*), *jenă, vinovăție* (subordonate afectului primar *rușine*), *remușcare* (subordonat afectului *regret*).

Individualizarea, subiectivizarea reprezintă trăsături antropologic-culturale care intervin în epoca (pre)modernă și care afectează inevitabil și conceptualizarea afectivității. Ceea ce se remarcă, însă, pentru toate aceste concepte afective este menținerea în formula componentială, pe lângă dimensiunea specifică *individual-subiectiv, auto-orientare*, și a trăsăturii originare, *colectiv-social*, deținute de afectul-bază, căruia se subordonează. Toate reprezintă afecte socio-morale, auto-orientate, implicând însă și evaluarea disforică/euforică la o situație care afectează imaginea de sine în cadrul comunității (*jena; respect-dispreț*), lipsa de conformitate cu normele colective și personale (*vinovăția, remușcare*) sau supraevaluarea pozitivă a sinelui, în raport cu standardele/așteptările sociale (*orgoliu, aroganță*).

Foarte importantă este și delimitarea unor noi ipostaze conceptual-semanticale ale *dragostei*, afectul central al epocii, hiperconceptualizat, evidențiind cele două dimensiuni complementare ale afectivității epocii române de tranziție: dimensiunea individual-subiectivă, auto-orientată: *dragostea de sine: egoism, vanitate, ambiție*; dimensiunea colectiv-socială, hetero-orientată: *pietate; devotament; simpatie* (ipostază nouă a *dragostei fratern-amicale*); *ospitalitate, filantropie* (ipostaze noi ale *dragostei colectiv-agapice*); *idolatrie, fanatism* (ipostaze noi ale *dragostei religioase* (non-creștine)). Un loc important este deținut de *patriotism, dragostea de patrie*, afect re consolidat în epoca premodernă, în contextul valorizării conceptelor *patrie, națiune, mândrie, limbă națională* etc. De asemenea, trebuie notată și actualizarea frecventă a afectului nou diferențiat, *gelozie romantică*, asociat contingent ipostazei erotic pasionale a *dragostei*.

(c) Analiza contextual-semantică a afectului prototipic *fericire*, dominant în epocă, a pus în evidență mutațiile generale ale conceptualizării afectivității. *Fericire* este un afect hiperconceptualizat, desemnat frecvent prin termenii vechi: *fericire, fericit; norocire, norocit; mulțumire, mulțumit* etc. Analiza a permis delimitarea a două ipostaze principale: (a) *fericirea* ca afect individual-subiectiv și (b) *fericirea* ca afect social-colectiv. Prima dimensiune conceptual-semantică este veche, însă în epoca premodernă este focalizată în mod predilect: în raport cu epoca anterioară, accentul se deplasează către ipostaza pregnant auto-orientată, subiectiv-interiorizată, maxim intensivă. Cel mai adesea, această ipostază se asociază contextual-cauzativ cu *dragostea (erotică, maritală, fratern-amicală, patern-filială)*. Această dinamică indică tendința generală în planul conceptualizării afective de aducere în prim plan a experiențelor afective subiective, maximum intensive, euforice. Cea de-a doua dimensiune semantică a *fericirii* reprezintă o inovație din punct de vedere conceptual; *fericirea ca valoare scop, ca ideal moral/ fericirea ca bunăstare* (a unei colectivități/comunități) este diferențiată ca atare ca urmare a interferenței cu principii și idei filozofice, iluministe, occidentale. Cel mai adesea, această ipostază se asociază contextual cu *dragostea de patrie* și cu noile concepte valorizate *națiune*,

patrie, bine obștesc, reflectând direct inserarea în spațiul cultural al perioadei a unui nou model cultural, etic și de gândire socio-politică.

(d) Ca o trăsătură generală a conceptualizării afectivității în epoca premodernă, se poate constata predominanța afectelor care focalizează dimensiunile prototipice *intensitate* și *exteriorizare*. În termeni generici, predomină două tipuri de afecte: *emoțiile* și *pasiunile* (diferențiate doar prin durată și gradarea intensivă); termenii noi intrinsec marcați intensiv, precum *a adora*, *a idolatriza-idolatrie*, *extazia*, *entuziasma*, *exalta*, *ardoare*, *ardent*, *pasiune*, *fanatism*, *beatitudine*, precum și numeroasele izotopii care asociază redundant diverse cuvinte afective, reflectă această tendință a conceptualizării afectivității în perioada premodernă; o emoționalitate și o emoționologie intens-consumatoare par să domine perioada. Emoțiile se simt și se exteriorizează intens și transparent.

❖ *Un nou model cognitiv afectiv*

Analiza lexico-semantică realizată indică un profil cultural-afectiv hibrid pentru epoca română premodernă, în care se suprapun și fuzionează *modelele cognitive afective* de sursă diferită. *Modelul cognitiv afectiv* preexistent, caracterizat prin *caracter colectivist, ierarhic, transparență emoțională*, este parțial reconfigurat prin simbioza cu un nou model (de sursă occidentală), favorizând în primul rând trăirea individuală, subiectivă. Profilul cultural-afectiv al epocii premoderne se caracterizează printr-o instanțiere specifică a parametrilor antropologic-culturali de bază:

(a) Dimensiunea *individualism – colectivism* este reprezentată bivalent; pe de o parte, în trecerea spre modernitate, se înregistrează tendința de hipermarcare a caracterului *individual* (vezi focalizarea dimensiunii *erotic-romantice* a dragostei sau a *fericirii* ca afect subiectiv; apariția unor dimensiuni auto-orientate ale *dragostei*: *dragostea de sine* – reprezentată ca *egoism*, *vanitate*, *ambiție* – sau ale *mândriei*: *orgoliu*, *aroganță*). Pe de altă parte, însă, aceleași afecte (și aceiași termeni care le desemnează) înregistrează și ipostaze conceptuale în care dimensiunea *colectivă* a trăirii afective în cauză rămâne primordială și este chiar hipermarcată (*dragostea colectivă*, *dragostea religioasă*, *dragostea de patrie* etc. sau *fericirea colectiv-socială*, ca atribut afectiv al unei întregi colectivități, *id est națiune/patrie*). De asemenea, un loc important în conceptualizarea afectivă și în lexicalizare este în continuare deținut de afectele socio-morale, implicând evaluarea afectivă prin raportare la contextul social, la normele de grup (trăsătură specifică unui mental de tip colectivist): *rușine*, *mândrie*, *invidie* etc. Modalitatea de construcție/percepție a sinelui pare să penduleze între dimensiunea *independent-subiectivă* și cea *interdependent-colectivă*.

(b) Dimensiune definitorie a modelului cognitiv afectiv, *transparența emoțională/caracterul extrovertit* rămâne constantă în raport cu epoca precedentă. În epoca sentimentalismului, a crizei sensibilității, a „cultului lacrimilor”, trăsătura *exteriorizare* este

reconsolidată. Sensibilitatea intensă specifică epocii preromantice se suprapune în spațiul românesc unei matrice culturale preexistente care favoriza exteriorizarea/transparența emoțională; mai accentuat decât în epoca anterioară, expresiei afective i se asociază o problematizare și o exprimare verbală explicită a emoției: emoția nu este doar trăită, ci și comunicată direct printr-un (meta)lexic specific. Trăirea afectivă este exprimată prin *cuvinte*, printr-o conduită emoțional-afectivă complexă (validată societal), uneori printr-un limbaj corporal redundant, dramatic (pus în evidență de izotopii textuale mai ample care descriu comportamentul expresiv asociat unor emoții propriu-zise). Foarte frecvent, trăsătura *exteriorizare* se corelează cu parametrul intrinsec prototipic *intensitate*, hipermarcat.

(c) O altă dimensiune cultural-afectivă care se menține constantă de la epoca veche la epoca modernă este cea *religioasă*. Raționalismul prefigurat și promovat de ideile iluministe occidentale nu contravine și nu contrazice spiritul religios tradițional existent în spațiul românesc. *Dragostea, respectul, frica de Dumnezeu, dragostea de aproape* sunt afecte preexistente, consolidate și reconfigurate prin suprapunerea cu ideile și valorile etice promovate de curentele filozofice occidentale (*empatia, solidaritatea umană, respectul pentru ceilalți, compasiunea* etc.), reliefând încă o dată fuziunea organică și armonică a modelelor culturale interferente în epocă (tradițional-autohton – modern-vest-european).

Conceptualizarea și lexicalizarea afectivității în epoca română premodernă indică delimitarea treptată a unui nou model cognitiv afectiv, de tranziție, care cuprinde și reflectă sinergic tensiunile dintre spiritul conservator și tendințele inovatoare în conceptualizarea afectivității. El rezultă din fuzionarea a două modele culturale majore: (a) modelul cultural afectiv preexistent, oriental-balcanic, ancorat în tradițiile locale, populare, și sursele bizantine îndepărtate, care valorizează trăirea afectivă *colectivă*, respectul pentru valorile tradițional-religioase, dependența ierarhic-socială, sursă a armoniei sociale; conform acestui model, emoția, în sens generic, este sentiment individual, dar dependent și validat intracomunitar; (b) modelul cultural afectiv nou/modern, de sursă occidentală, sprijinindu-se pe principii și idei filozofic-culturale recente (iluministe, (pre)romantice), care aduce în prim-plan trăirea afectivă individuală, focalizează eul experimentator al afectului în cele mai intime și (intense) sentimente; afectele socio-morale euforice (*compasiunea, solidaritatea, optimismul* etc.), de asemenea focalizate, sunt valorizate însă tot din perspectiva sinelui individual, solicitat să-și descopere valențele pozitive și să-și asigure astfel accesul la virtute ca valoare (afectivă) personală supremă; în cadrul acestui model, emoția, în sens generic, este sentiment individual, auto-orientat.

Profilul cultural afectiv al epocii de tranziție reflectă interferența și fuziunea acestor două mari modele culturale ale afectivității, într-o formă specifică, „hibridă”, tensivă și, totuși,

sinergic și funcțional armonizată. Fluctuația între dimensiunea *colectiv-socială* și cea *subiectiv-individuală*, între construcția interdependentă a sinelui și cea independentă, între valorile afectiv-tradiționale locale (vezi sentimentul religios) și cele modern-occidentale, se reflectă în modalitatea specifică de conceptualizare a afectivității și este evidențiată de lexicalizarea corespunzătoare (termeni și sensuri specifice).

Caracterul hibrid al afectivității specific epocii de tranziție (încă vizibil prin lexicul eterogen etimologic și prin fluctuațiile semantic-conceptuale) se estompează treptat. Până la mijlocul secolului al XIX-lea, modelul cognitiv afectiv al spațiului românesc este bine cristalizat și perfect sincronizat cu spiritul afectiv al veacului, cu forme proprii și nuanțate de conceptualizare și lexicalizare afectivă.

Models of Affectivity in the Early Modern Romanian Culture (1780-1840)

Overview

The present paper deals with the dynamics of the conceptualization and (linguistic and cultural-anthropological) expression of affectivity within the Early Modern Romanian period (the end of 18th century – the first part of the 19th century).

The basic assumption is that emotions represent a fundamental cultural marker for a particular cultural setting, diachronically and diatopically variable; the dynamics of the conceptualization of emotions is reflected in the dynamics of their specific lexicalization (within a certain cultural context and a certain period of time): the analysis of the emotional lexicon can highlight the diachronic conceptual mutations of a *cognitive model for emotions*, specific to a certain *cultural setting*.

Thus, the basic aim of the present research was to analyse the evolution of the conceptualization and lexicalization of emotions (from the Old to the Early Modern Romanian period) and to demarcate a cognitive model for emotions specific to the Romanian period of transition to modernity.

The complex nature of emotions imposes, theoretically and methodologically, an interdisciplinary perspective. Based on a corpus of texts, representative for the period under discussion, we propose a diagnostic contextual-semantic analysis of the emotional lexicon, combining methods of linguistic analysis (lexical-semantics, cognitive semantics) with certain key-concepts and research results of the anthropology of emotions, and of the cultural and conceptual history of emotions.

1. *From a linguistic (lexical-semantic) perspective*, we deal with: (a) the delineation of a representative lexicon of emotions conceptualized in the Early Modern period; we pay special attention to the new lexical (Latin-Romance) borrowings, illustrating a lexical-semantic and, implicitly, a conceptual refinement; (b) the contextual-semantic analysis of the words under consideration, focusing especially on lexical collocations, affective isotopies, lexical-semantic recurrences; various instances of the contextualization of affective words can represent indicators of a particular cognitive-affective pattern;

2. *From a cultural-anthropological perspective*, we aim to identify the particular dynamics of the Romanian cultural affective model within the period of transition to modernity (from *collectivism* to *individualism*?; from *extroversion of emotions* (specific to the medieval community) to a more *introverted emotional experience*? etc.).

The results of the present investigation highlighted several salient characteristics of the conceptualization and lexicalization of affectivity in the Early Modern Romanian period:

❖ *(Re)discovering sensibility*

In the Early Modern period, important cultural and, implicitly, linguistic changes emerge within the Romanian Principalities; there is an important gradual shift of the cultural mentality towards West-European models; the old and traditional South-East European/Balkan cultural pattern (collectivistic, hierarchic, religious) intersects with a new and modern Western one. The consequence is a composite/eclectic, “hybrid” cultural setting in which the old and the new components overlap, fuse or coexist in various forms of cultural instantiation (within the collective mentality, as well as within the literary and linguistic expression). In this context, the collective affectivity undergoes important mutations as well; the Romanian cultural space is the object of a so-called “crisis of sensibility”; Romanian society gradually adopts a new cultural model, in which the affectivity and the individual feelings tend to be focused on and predominantly exhibited. Emotions invade the Romanian public and private life, through the new original literature following a West-European (of the Enlightenment, pre-Romantic) model, through the intensive translation works, and the newspapers gradually published at the beginning of the 19th century.

All these mutations point out the emotional synchronization of the Romanian and West-European cultures: the specific forms of affectivity are, generally, correspondent: the reorientation of the aesthetic and literary public preferences towards sensitive novels; the central place of *eros* within the affective background of the time; the intense verbal and somatic-behavioural emotional extroversion; the instantiation of two basic and complementary facets of affectivity: the individual sensibility (focusing on the *personal-subjective* dimension of emotional feeling) and the moral emotions (focusing on the *social-collective* dimension of emotional feeling).

❖ *The lexicalization of affectivity*

In the new cultural context, the conceptualization of affectivity becomes more complex and precise, new affects and new affective dimensions are conceptually and semantically distinguished; accordingly, new needs of lexicalization appear. The lexicon of emotions undergoes a salient process of diversification and refinement; gradually, a modern affective vocabulary is constituted, by two basic means of lexical-semantic renewing: (a) *semantic* enrichment of the pre-existent terms (old words acquire new meanings or are contextual-semantically reinvested, thus becoming polysemantic); (b) *lexical* enrichment and renewal (new lexical borrowings; frequent calques and loan translations of emotion terms etc.). The lexicon of affectivity is extremely dynamic and etymologically heterogeneous: old words (of various origin: Latin, Old Slavic/Slavonic, Old and Byzantine Greek etc.) coexist with recent words (of Modern Greek or Latin-Romance origin), in an original eclectic mixture, directly illustrating the transition between two historical stages: Old-medieval – new-(Early) Modern period, and

between two cultural spaces: South-Eastern/Balkan Europe – Western Europe: (a) Modern Greek lexical borrowings, attested especially at the end of the 18th century – beginning of the 19th century: **positive**: *eglendisi* (enjoy), *entusiasmos* (enthusiasm), *erota(s)* (love), *ecstasis* (extasy), *parigorie* (caress), *sevas* (respect) etc.; **negative**: *adiaforisi* (to be indifferent), *catafronisi* (to despise), *filavtie* (vanity), *picarisi* (to get/be annoyed), *plictisi* (to get/be bored), *sinhisi* (to care, to worry), *stenahorisi* (to worry, to get bored), *zilotipie* (envy, jealousy) etc.; (b) Latin-Romance lexical borrowings, dominant in the 19th century: **positive**: *admirație* (admiration), *adora* (to adore), *amicie* (friendship), *amor* (love), *ardoare* (passion), *clemență* (forgiveness), *compasiune* (compassion), *considerație* (respect), *consolație* (consolation), *curaj* (courage), *devotament* (faithfulness, devotion), *exaltație* (rejoicing), *filantropie* (philanthropy), *indulgență* (tolerance), *încântare* (delight), *misericordie* (pity), *optimism*, *patriotism*, *pietate* (piety), *recunoștință* (gratitude), *respect*, *satisfacție* (satisfaction), *simpatie* (sympathy), *speranță* (hope), *tandrețe* (tenderness), *temerar* (courageous), *venerație* (veneration), *voluptate* (voluptuousness) etc.; **negative**: *adversitate* (adversity), *agonie* (agony), *ambiție* (ambition), *animozitate* (animosity), *antipatie* (antipathy), *anxietate* (anxiety), *apatie* (apathy), *aroganță* (arrogance), *aversiune* (aversion), *aviditate* (avidity), *cupiditate* (greed), *decepție* (deception), *deprima* (to depress), *desconsidera* (to disrespect), *descuraja* (to discourage), *disperare* (despair), *detesta* (to hate), *dezgust* (disgust), *dezamăgire* (disappointment), *displăcea* (to dislike), *dispreț* (contempt), *egoism* (selfishness), *fanatism*, *furie* (anger), *ingratitude* (ingratitude), *invidie* (envy), *gelozie* (jealousy), *jenă* (embarrassment), *melancolie* (melancholy, sadness), *misoginie* (misogyny), *nostalgie* (nostalgia), *orgoliu* (pride, self-esteem), *oroare* (horror), *ostilitate* (hostility), *penitență* (penitence), *remușcare* (remorse), *presimțire* (presentiment, foreboding), *resentiment* (resentment), *resemnare* (resignation), *surpriză* (surprise), *teroare* (terror), *timiditate* (shyness), *tristețe* (sadness), *vanitate* (vanity) etc.

The etymologically hybrid aspect of the affective vocabulary tends to clarify toward the middle of the 19th century; the Modern Greek lexical borrowings generally have a transitory status, being eliminated and substituted by older or newer (Neo-Latin) synonyms; the Latin-Romance lexical borrowings will prevail and become more diverse, gradually delineating a rich and refined vocabulary of affectivity, part of a *psychological, pre-scientific terminology of affectivity, of common use*, designating various forms of (general or specific) emotions.

❖ *The conceptualization of affectivity*

The diverse lexicalization brings forward a strong tendency of hiperconceptualization of the affectivity within the extended cultural model of the period under discussion. In comparison with the previous period, several particular features of the emotional conceptualization can be noticed:

(a) Some emotions, previously distinguished, are now hypercognized, marker of the mutations that emerge within the collective mentality and the affective cultural pattern of the time: (a) *subjective-individual* emotions: *love, joy-happiness, sadness, courage*; (b) *social-moral emotions*: *pride, shame, envy, respect, gratitude, compassion, pity* etc.

(b) The Early Modern period records an essential refinement of the emotional conceptualization; various emotions are recently distinguished, filling the empty gaps of the Old Romanian affective lexicon. The lexical-semantic dissociation of new affects is socially and culturally dependent, index of the refinement of cognitive-affective schemata during the process of transition to modernity. New categories of emotions can be delineated, especially *self-oriented* affects, emphasizing the *individual-subjective* dimension of the emotional feeling and an *independent construal of the self*: *respect-contempt, self-esteem, arrogance* (subordinated to *pride*), *embarrassment, guilt* (subordinated to *shame*), *remorse* (subordinated to *regret*).

Individualization and *subjectification* represent cultural-anthropological features that become salient within the Early Modern Romanian period and they affect also the emotional conceptualization. Nevertheless, what is to be noticed for all the above mentioned emotional concepts is the preservation in their componential structure of the specific, basic *social-collective* dimension, conveyed by the basic prototypical affect, to which they are subordinated (*pride, shame* respectively) (along the new *individual-self-oriented* trait, recently pointed out). All the recently conceptualized affects represent social-moral emotions, self-oriented, implying at the same time a dysphoric/euphoric evaluation of a certain situation that alter the self image within the community (*embarrassment, respect-despise*), the non-complying with the collective and personal norms/demands (*guilt, remorse*) or the positive overestimation of the self, in relation to the social standards/expectations (*self-esteem, arrogance*).

Very important is also the demarcation of new conceptual-semantic facets of *love*, the central affect of the time, underlying the two complementary dimensions of affectivity, salient during the Early Modern Romanian period: the individual-subjective dimension: *self-love*: *egoism, vanitate (vanity), ambiție (ambition)*; the social-collective dimension: other-focus emotions, such as *pietate (piety), devotament (faithfulness, devotion), simpatie (sympathy)* (a new facet of *brotherly love*); *ospitalitate (hospitality), filantropie (philanthropy)* (new facets of *agapé love*); *idolatrie (idolatry), fanaticism (fanaticism)* (new facets of *religious (non Christian) love*). An important place is held by *patriotism, love for the country*, reinforced in the Early Modern period, in the context of valuation of the concepts *patrie (country), națiune (nation), mândrie (pride), limbă națională (national language)* etc. Moreover, the frequency of the recently distinguished emotion, *romantic jealousy* (directly associated with the passionate facet of *love*) needs to be noticed.

(c) The contextual-semantic analysis of the basic prototypical emotion *happiness*, hypercognized within the period in discussion, sheds light on the general changes that emerge in the emotional conceptualization. *Happiness* is a hypercognite affect, with a frequent lexicalization especially by old terms: *fericire*, *fericit*; *norocire*, *norocit*; *mulțumire*, *mulțumit*. Our analysis delineated two basic dimensions of *happiness*: (a) *happiness* as an individual-subjective feeling, and (b) *happiness* as a social-collective feeling. The first conceptual-semantic dimension is old, but particularly focused on during the period under consideration: compared with the previous epoch, *happiness* tends to be conceptualized mainly as a self-oriented, subjective-interiorized, maximally intensive feeling. Most frequently, this semantic facet is associated with *love* (*romantic*, *marital*, *brotherly*, *parental love*). This particular dynamics points out the general tendency of emphasizing the affective-subjective, maximum intensive, euphoric feelings, specific to the cognitive affective model of the time. The second semantic facet of *happiness* represents a conceptual innovation; *happiness as a value*, *as a moral goal*, *as well-being* is distinguished as such as a consequence of the intersection with the West-European principles and philosophical ideas of the Enlightenment. Most frequently, this semantic dimension is associated with *patriotism* (*love for the country*) and with the recently valued concepts *națiune* (*nation*), *patrie* (*country*), *bine obștesc* (*common*, *collective well-being*), directly reflecting the insertion into the cultural setting of the period of a new ethical and social-political cultural model.

(d) The predominance of affects that emphasize the prototypical dimensions *intensity* and *extroversion* is the general feature of the emotional conceptualization in the Early Modern Romanian period. In generic terms, two types of affects are dominant: *emotions* and *passions* (differentiated only by duration and intensive gradation); this tendency of the affective conceptualization is indicated by the intrinsically highly intensive new words, such as: *a adora*, *a idolatriza-idolatrie*, *extazia*, *entuziasma*, *exalta*, *ardoare*, *ardent*, *pasiune*, *fanatism*, *beatitudine*, as well as by the numerous isotopies redundantly associating various emotion terms. A deeply intensive emotionology seems to dominate the period in discussion. Emotions are intensively and transparently felt and extroverted.

❖ *A new cognitive model for emotions*

The undertaken lexical-semantic analysis delineates a hybrid cultural-affective pattern for the Early Modern Romanian period, in which different cognitive models for emotions overlap and fuse. The pre-existent cognitive affective model, characterized by *collectivistic*, *social-hierarchic* and *emotional extroversion* features, is partially reconfigured by the symbiosis with a new model (of West-European influence), favouring the individual-subjective feeling. The cultural-affective pattern of the Early Modern Romanian period brings forward a specific instantiation of the basic cultural-anthropological dimensions:

(a) The *individualism – collectivism* dimension is equally conveyed; on the one hand, in the process of transition to modernity, there is the tendency of hypermarking the *individual* feature (see the saliency of the romantic facet of love or happiness as an individual-subjective feeling; the conceptualization of new self-orientated dimensions of *love: self-love: selfishness, vanity, ambition* – or of *pride: self-esteem, arrogance*). Yet, on the other hand, the same emotions (and the same designating words) convey conceptual-semantic facets where the *collective* dimension of the emotional feeling remains salient and hypermarked (*collective love, religious love, love for the country* etc. or *social-collective happiness*, as an affective characteristic of an entire community, *id est* nation/country). Moreover, a very important role continues to be granted to the social-moral emotions, implying the affective evaluation by taking into consideration the social context and the in-group norms (a specific trait of a collectivistic mentality): *shame, pride, envy* etc. The construal of the self seems to hesitate between the *independent-subjective* and the *interdependent-collective* modality.

(b) A fundamental dimension of the cognitive model for emotions, the *emotional transparency/the extroversion feature* remains constant compared with the previous period. In the era of sentimentalism, the *extroversion* characteristic is strengthened. The intense sensibility, specific to the period under discussion, overlaps within the Romanian cultural space with a pre-existent cultural setting that favoured the emotional transparency and expression; yet, when compared with the old epoch, emotions are not just somatic-behaviourally indicated, but also verbally theorised and expressed: emotions are felt, but also directly communicated through a specific (meta-)lexicon. They are expressed using words and a complex, sometimes redundant, emotional behaviour (socially validated).

(c) The *religious dimension* is another cultural-affective feature that remains constant. The reasoning prefigured and promoted by the West-European ideas of the Enlightenment does not contradict the traditional religious feeling existent in the Romanian cultural space. *Love, respect, fear of God, love for the others* are pre-existent emotions, reinforced and reconfigured by overlapping with the ideas and ethical values of the Western philosophy (*empathy, human solidarity, respect for the others, compassion* etc.), illustrating the organic and harmonious fusion of the cultural models that intersect during the period in discussion (*local-traditional – West-European-modern* patterns).

The conceptualization and lexicalization of affectivity in the Early Modern Romanian period point out the gradual demarcation of a new cognitive model for emotions that comprises and synergically reflects the tensions between the conservatory spirit and the innovative tendencies in the conceptualization of affectivity. It is the result of two overlapping major cultural models: (a) the pre-existent, South-East European/Balkan affective cultural model,

deeply rooted in the local, folk traditions and the far Byzantine sources, which favours the *collective* emotional feeling, the respect for the traditional-religious values, the social-hierarchical dependence, a source of social harmony; according to this model, emotion is, generically, an individual feeling, but socially dependent and implying the in-group validation; (b) the new, modern, of West-European influence cultural model, supported by modern cultural and philosophical principles and ideas (of the Enlightenment, (pre-)Romantic) that highlights the individual emotional feeling, puts forward the inner self, subject of the most intimate and intense emotions; the euphoric moral emotions (*compassion, solidarity, optimism* etc.) are focused on as well, valued from the individual self's perspective, who is to discover their positive valences and in this way access virtue as an affective supreme personal value; within this cultural model, emotion, generically, is an individual, self-oriented feeling.

The affective cultural model of the period under consideration reflects the intersection and the fusion of these two cultural models of affectivity, in a specific, “hybrid”, tense form, yet synergically and functionally harmonized. The specific modality in which affectivity is conceptualized and lexicalized (particular terms and meanings) points out the fluctuation between the *collective-social* and the *individual-subjective* dimensions, between the interdependent and the independent construal of the self, between the local traditional-affective values (see the religious feeling) and the West-European modern ones.

The hybrid aspect of the Early Modern Romanian affectivity (still transparent through the etymologically heterogeneous vocabulary and the conceptual-semantic fluctuations) gradually diminishes. Until the middle of the 19th century, the Romanian affective cognitive model is well configured and perfectly synchronized with the affective spirit of the century, with its own refined (conceptual and lexical) forms of emotional expression.

CUPRINS

Introducere.....	5
Capitolul I	
Afectivitatea - perspectivă istoric-culturală și lingvistică.....	10
1. Preliminarii.....	10
2. Perspectiva antropologiei culturale.....	11
3. Perspectiva istoriei culturale a emoțiilor.....	14
4. Perspectiva lingvistic-culturală. Raportul limbă – afectivitate – cultură.....	20
5. Model cultural – model cultural afectiv; definire.....	22
6. Analiza lingvistică și istoric-culturală a afectivității. Aspecte metodologice.....	26
Capitolul II	
Afectivitatea - conceptualizare și lexicalizare în epoca română premodernă.....	30
1. Preliminarii.....	30
2. Aspecte ale contextului cultural.....	32
2.1. Modele culturale interferente.....	32
2.2. (Re)descoperirea afectivității. O nouă sensibilitate.....	38
3. Lexicul limbii române literare în epoca premodernă. Între tradiție și modernitate	43
4. Lexicul afectivității în epoca română premodernă.....	51
4.1. Elemente lexicale vechi.....	53
4.2. Elemente lexicale noi.....	57
4.2.1. Calcurile lexico-semantică și perifraze/traduceri cu sens afectiv.....	58
4.2.2. Împrumuturi lexicale cu sens afectiv.....	60
4.2.2.1. Termeni cu sens afectiv particular.....	61
4.2.2.2. Termeni cu sens afectiv generic.....	89
4.2.3. Glosarea împrumuturilor cu sens afectiv.....	98
4.3. Lexicul afectivității între vechi și nou, între tradiție și inovație.	
Studiu de caz – lexicul afectiv în dramaturgia epocii premoderne.....	103
4.4. Aspecte lexicale și semantice. Concluzii.....	107
Capitolul III	
/Fericire/ - conceptualizare și lexicalizare în epoca română premodernă.....	123
1. Preliminarii.....	123

2. /Fericire/ – definire; tipologie.....	123
3. Dinamica diacronică a conceptualizării și lexicalizării /fericirii/.....	125
3.1. /Fericire/ în epoca veche.....	125
3.2. /Fericire/ în epoca premodernă.....	126
3.2.1. /Fericire/ – afect individual.....	127
3.2.2. /Fericire/ – afect colectiv-social.....	132
4. Concluzii.....	137
 IV. Considerații finale.....	139
Corpus. Surse	151
Bibliografie.....	156
Overview.....	162
Table of contents.....	169

INTRODUCERE

Lucrarea de față are drept subiect, în sens larg, afectivitatea/emoțiile, înțelese ca forme de manifestare lingvistică și culturală, supuse variației diatopice (de la un spațiu cultural la altul) și diacronice (de la o etapă istorică la alta).

Studiul afectivității în limbă constituie o preocupare de actualitate în literatura de specialitate (din diverse perspective: lexicală, gramaticală, pragma-retorică etc.: Niemeier/Dirven (eds.) 1997, Wierzbicka 1999, Grossmann/Tutin 2005, Novakova/Tutin 2009, Plantin 2011, Wilson 2012, Baider/Cislaru 2013, Chuquet *et al.* 2013 etc.). Puține cercetări sunt dedicate însă configurației lexicului afectiv într-o perioadă istorică mai veche (pentru franceză, vezi Picoche 1976) sau dinamicii diacronice specifice acestui câmp lexico-semantic, în acord cu mutațiile contextului extralingvistic pe care se proiectează.

Lucrarea de față urmărește să completeze parțial această lacună, propunând o analiză a dinamicii de conceptualizare și de expresie (lingvistică și antropologic-culturală) a afectivității, manifestate în spațiul românesc în perioada de tranziție spre modernitate (sfârșitul secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea).

Premisa fundamentală este aceea că afectele reprezintă forme de viață culturală, iar expresia lor lingvistică (în primul rând lexico-semantică) este dependentă de un anume cadru cultural-mental, specific unei societăți într-un anume interval temporal.

Contextul epocii în discuție este cel al unor intense și importante prefaceri culturale și de mentalitate. Este o perioadă de tranziție, în care vechiul și noul coexistă, în care modelele culturale noi interferează cu cele anterioare, tradiționale. Această dinamică își găsește reflexul și în planul mentalității și sensibilității colective, una dintre schimbările esențiale privind conceptualizarea afectivității. Subiectivitatea, trăirea individuală tind să fie puse în evidență, căci are loc conversia treptată de la un model afectiv medieval (colectivist, ierarhic, religios) către o structură cognitiv-afectivă nouă, printr-o sincronizare (firească și necesară) cu tipare lingvistice și culturale, estetice, mai rafinate. Schimbările de mentalitate culturală sunt reflectate direct de lexicalizarea afectelor, care cunoaște în această perioadă o rafinare și o diversificare specifică, în acord cu noile necesități de conceptualizare și de expresie. Accesul la aceste caracteristici culturale poate fi mediat de *lexicul afectivității*.

Este ceea ce propunem în lucrarea de față: o analiză a lexiconului afectivității și a semantismului contextualizat al termenilor afectivi din texte reprezentative pentru perioada considerată, analiză care poate să conducă spre configurarea unui anume model cognitiv al afectivității, specific spațiului mental românesc în perioada de tranziție către modernitate. Un studiu al lexicului afectiv al românei vechi, realizat anterior, a pus în evidență existența unui model cognitiv afectiv de tip *colectivist, autoritar-ierarhic, transparent-expresiv*, în care

dimensiunea *religioasă* ocupă un loc extrem de important (Stoica 2012). Însă, în contextul deschiderii culturale către spațiul occidental de la începutul secolului al XIX-lea, acest model afectiv tradițional medieval tinde să se schimbe. Ca urmare, o analiză a lexicului afectiv actualizat în textele acestei perioade are o relevanță deosebită atât din punct de vedere lingvistic, cât și cultural.

Natura complexă a fenomenului impune adoptarea unei ***perspective teoretic-metodologică interdisciplinare***: o analiză contextual-semantică diagnostică a lexicului afectivității, dar cu raportarea obligatorie la anumite concepte-cheie și rezultate ale studiilor de antropologie sau de istorie culturală și conceptuală dedicate emoțiilor. Plecând de la un corpus reprezentativ de texte (vezi *infra*), ne propunem următoarele obiective, dintr-o dublă perspectivă:

1. din perspectivă ***lingvistică***: **(a)** delimitarea unui inventar reprezentativ de termeni afectivi; vom acorda o atenție specială termenilor nou împrumutați (latino-romanici) sau nou formați pe teren românesc, indicând o nuanțare lexico-semantică și, implicit, o rafinare a conceptualizării afective; **(b)** analiza contextual-semantică a termenilor în cauză, urmărind în special izotopiile afective identificabile la nivel mezo- și macro-textual, recurențele lexico-semantică; acestea pot fi mărci ale unui anume model cognitiv afectiv, care înregistrează o dinamică diacronică specifică (anumite afecte pot fi hiper- sau hipoconceptualizate diferit de la o epocă istorică la alta, în acord cu prefacerile cadrului cultural-mental mai extins).

2. din perspectivă ***antropologic-culturală***: identificarea unei anume mutații a profilului cultural-afectiv al epocii în trecerea spre modernitate, ținând seama de parametrii culturali definitorii (dinspre *colectivism*, *heterocentrism* spre *individualism*, *autocentrism*?; dinspre caracter *extrovertit*: transparența și validarea trăirii emoționale în cadrul comunității, înspre caracter *introvertit*: cenzura emoțiilor; emoția ca trăire interioară?). Studiile de antropologie și de istorie culturală subliniază în general această dinamică în tranziția spre modernitate; modernitatea pare a aduce cu sine focalizarea trăirii individuale și cenzura manifestărilor emoționale (vezi Elias 1982 și discuțiile la Rosenwein 2006); cercetarea noastră poate testa măsura în care această teorie este valabilă pentru spațiul cultural românesc.

Corpusul avut în vedere nu este exhaustiv, ci selectiv. Am urmărit delimitarea și analiza unui set de texte de diverse tipuri, cu un caracter reprezentativ pentru perioada în discuție (prin autor, tip de text, subiect etc.), reflectând schimbările culturale și lingvistice specifice epocii române premoderne: *(a)* pe de o parte, texte originale: scrieri *beletristice* (poezie, proză, dar și dramaturgie), aparținând unor autori exponențiali ai epocii, de orientare preponderent clasicistă și preromantică (poetii Văcărești, Al. Beldiman, N. Dimachi, C. Conachi, B.P. Mumuleanu, Gh. Asachi, V. Cârlova, I. Heliade Rădulescu, C. Negruzzi etc.; *memorialistică/jurnal de călătorie* (Dinicu Golescu, Ienăchiță Văcărescu); *epistolar* (M. Kogălniceanu, Nicolae și Iancu Văcărescu); *(b)* pe de altă parte, traduceri (diverse cărți populare, în continuarea tradiției

medievale, dar și noi scrieri occidentale, de orientare clasicistă, iluministă și romantică: Molière, Florian, Voltaire, Rousseau, Hugo, Chateaubriand, Byron, Lamartine etc.); am avut în vedere în primul rând traduceri realizate de către doi reprezentanți de seamă ai epocii (date fiind atât numărul și varietatea de texte traduse, cât și calitatea expresiei lingvistice a translației): C. Negruzzi și Ion Heliade Rădulescu; (c) *publicistică* (anumite articole din revistele vremii, în etapa lor de început (1829-1840): *Albina Românească*, *Curierul Românesc*). Totodată, datele oferite de analiza acestui corpus au fost corelate cu informația inclusă în principalele lucrări lexicografice ale epocii (LB, I. Bobb 1822-1823, J. Vallian 1839, I. Negulici 1848).

În analiza noastră, care nu-și propune să fie exhaustivă, ci ilustrativă, am insistat mai ales asupra textelor începutului de secol XIX, când au loc cele mai importante mutații lingvistice și culturale (sfârșitul secolului al XVIII-lea manifestă încă un caracter inert, tradițional). În mod evident, acestui corpus i se pot adăuga oricând alte texte similare sau paralele, care pot îmbogăți informația de analiză. Majoritatea textelor aparțin unor autori/traducători din Principate și mai puțin din Transilvania sau Banat. Corelarea inventarului de termeni, realizat pe baza corpusului, cu dicționarele din epocă (vezi *supra*), apărute nu numai în Principate, și cu lucrările teoretice de referință privind lexicul românei literare în perioada de tranziție (vezi Ursu/Ursu 2004, 2006, 2011, Lupu 1999, Rosetti/Cazacu/Onu 1971 etc.) asigură însă o imagine de ansamblu a lexicului afectivității existent în perioada considerată. Nu am luat în discuție scrierile istorico-politice (aparținând în general reprezentanților Școlii Ardelene). Prin tematica specifică, prin problematica pusă în discuție, prin modalitățile lexicale și retoric-argumentative particulare, aceste texte se subordonează unui fenomen cultural și lingvistic mai amplu, care ar trebui să facă obiectul unei cercetări aparte. Subiectele cu caracter istoric-politic sensibile în epocă și, deci, posibil obiect al unei evaluări afective, nu au rămas însă în afara analizei noastre, căci ele se regăsesc și în textele beletristice, publicistică sau în memorialistica luată în discuție.

În legătură cu limitele cronologice ale analizei noastre, considerăm că **delimitarea perioadei** de tranziție nu se poate face în sens foarte strict (mai ales în ce privește limita superioară). Reperele tradiționale, fixate metodologic de istoriile literare sau ale limbii române literare țin seama de evenimente culturale indicând un nou model de expresie estetică, literară și lingvistică. Momentul considerat în mod obișnuit *terminus ad quem* pentru epoca română premodernă este, în sens lax, 1830 (Mancaș 1974, Piru 1981) / 1836¹ (Gheție 1978) / 1840 (Cornea 1972, Munteanu/Țăra 1983), luând în considerare existența, până la acest termen, a unei bivalențe culturale *vechi-nou* și a unei diversități lingvistice particulare (Gheție 1978: 221, 129-148). Caracterul hibrid, fluctuant, al manifestărilor literare și lingvistice, specific și firesc pentru o epocă de tranziție, impune necesitatea unei cronologii mai laxe, care să aibă în vedere

¹ Anul de început al corespondenței dintre I. Heliade-Rădulescu și C. Negruzzi, când se pune coerent problema unificării limbii române literare (Gheție 1978: 32).

interferențele inevitabile între trăsături vechi și noi, între tendințe conservatoare și orientări inovatoare (vezi și Lupu 1999: 25-29); cristalizarea unei culturi, literaturi și limbi moderne este rezultatul unui proces al cărui punct terminus este greu de stabilit cu exactitate. Pe de o parte, formulele literare se suprapun: romantismul apare incipient la V. Cârlova înainte de 1830, tot astfel cum idei ale neoclasicismului iluminist se prelungesc dincolo de acest termen. Pe de altă parte, autorii reprezentativi ai perioadei (Iancu Văcărescu, C. Conachi, C. Negruzzi, I. Heliade-Rădulescu ș.a.) publică și dincolo de anul 1830, fără a fi vorba obligatoriu de o schimbare a paradigmei cultural-literare la care aderă (vezi și Manolescu 1990: 171). Așa cum s-a subliniat (Anghelescu 1971: 133), desprinderea de modelul fanariot și modernizarea de factură occidentală devin mai pregnante în mod firesc după 1810. Intervalul 1810-1840 este considerat o perioadă cu o individualitate proprie, configurând datele esențiale ale preromantismului românesc, „o etapă de descoperire sau de redescoperire a esențelor proprii literaturii, a lirismului, a individualității și a sentimentelor individuale” (*ibid.*). Urmărind procesul occidentalizării romanice a limbii române, C. Lupu (1999: 28-29) propune o cronologie „extinsă”, în trei etape, care să țină seama de expresia estetică și de preocupările filologice specifice: 1750-1780 („perioada contactului exterior”); 1780-1830 („perioada de profunzime”); 1830/1840-1860/1865 („perioada asimilării și valorificării superioare”). Epoca de tranziție acoperă astfel un interval temporal amplu și extrem de dinamic din punct de vedere cultural, greu de prins în limitele unei cronologii stricte. Ținând seama de toate aceste caracteristici, în lucrarea de față am optat pentru anul 1840 drept *terminus ad quem* al epocii române premoderne, fără a-l considera un termen strict pentru analiza lingvistică propriu-zisă. În analiza noastră am inclus și texte aparținând deceniului al cincilea, fixând drept reper lingvistic dicționarul de neologisme al lui Negulici din 1848 (cărui îi corespunde și un reper istoric esențial: revoluțiile europene, marcând trecerea într-o nouă etapă politică și ideologică). Opțiunea pentru o delimitare mai laxă a cronologiei se justifică prin obiectivul fundamental propus: prezentarea lexiconului afectiv care se conturează în epoca premodernă și a mutațiilor conceptual-semantică specifice. Actualizarea cuvintelor afective în texte aparținând, cronologic, începutului epocii moderne poate pune în evidență dinamica specifică a lexicalizării afective, validând sau invalidând direcțiile de evoluție anterioară; de asemenea, înscrierea termenilor afectivi în dicționarul lui Negulici ilustrează fixarea în epocă a lexiconului afectiv în discuție.

Lucrarea este structurată în trei capitole, unul teoretic și două aplicative. Capitolul I (*Afectivitatea – perspectivă istoric-culturală și lingvistică*) trece în revistă principalele paradigme de cercetare a afectivității: antropologic-culturală (subcapitolul 2), istoric-culturală (subcapitolul 3) și lingvistică (lexico-semantică) (subcapitolul 4), în vederea delimitării unor instrumente metodologice de analiză. Subcapitolul 5 sintetizează câteva concepte care stau la baza analizei din lucrarea de față: *model cultural*, *model cultural afectiv* etc., luând în discuție

principalele dimensiuni de variație antropologic-culturală cu implicații asupra conceptualizării afectivității. În subcapitolul 6 propunem o metodologie interdisciplinară de analiză a afectivității/lexiconului afectiv, care să coreleze principii de lucru și concepte-cheie atât ale lingvisticii, cât și ale antropologiei culturale și istoriei culturale a emoțiilor.

Capitolul II (*Afectivitatea – conceptualizare și lexicalizare în epoca română premodernă*) prezintă câteva aspecte generale ale contextului cultural al epocii române premoderne/de tranziție (subcapitolul 2) și ale lexicului limbii române literare (subcapitolul 3) (importante pentru înțelegerea specificului afectivității în perioada analizată) și pune în evidență caracteristicile și mutațiile care au loc în planul sensibilității colective și al exprimării (lexico-semantică a) afectivității. Subcapitolul 4 prezintă lexiconul reprezentativ al afectivității din epocă, insistând asupra elementelor de noutate sau de specificitate (în raport cu epoca veche): împrumuturile lexicale recente (latino-romanice), glosarea acestora în textele perioadei, calcurile lexico-semantică, traducerile/perifrazele de termeni afectivi străini. Un studiu de caz asupra lexicului afectiv din dramaturgia perioadei ilustrează caracterul specific, compozit, fluctuant (între vechi și nou, între influențe orientale și occidentale) al acestuia. Analiza lexicului corespunzător reflectă mutații importante în conceptualizarea afectivității: afecte preexistente sunt focalizate și hiperconceptualizate; afecte noi sunt diferențiate, mai moderne și mai nuanțate.

Capitolul III conține analiza contextual-semantică a dinamicii de conceptualizare și lexicalizare (de la perioada veche la cea premodernă) a unuia dintre afectele prototipice, dominante în epocă: *fericirea*. Contextualizarea termenilor corespunzători pune în lumină ipostaze conceptual-semantică noi, indiciu al rafinării conceptualizării afectivității în general și al conturării unui nou model cognitiv afectiv; acesta este rezultatul îmbinării unor structuri mentale și de sensibilitate de sursă diferită, aparținând unor epoci și spații culturale diferite (tradițional-autohton, respectiv modern-occidental), dar contingente.

Spațiul cultural român al epocii premoderne este cadrul de întrepătrundere armonică a unor modele culturale distincte. Sensibilitatea/afectivitatea urmează aceste tipare culturale interferente, configurându-și un profil specific; lexicalizarea afectelor în textele epocii reflectă această dinamică culturală.

Capitolul I

AFECTIVITATEA –

PERSPECTIVĂ ISTORIC-CULTURALĂ ȘI LINGVISTICĂ

1. Preliminarii

În ultimele decenii (începând cu anii 60-70), afectivitatea ocupă un loc important în literatura de specialitate, circumscrisă unor domenii diverse: psihologie, sociologie, antropologia culturală, istoria ideilor, istoria conceptuală, istoria mentalităților, lingvistică etc. Bibliografia este uriașă, iar obiectul de studiu (*afectele/emoțiile/sentimentele* etc.) conceput, perceput și analizat din diverse perspective teoretice și metodologice.

Istoricul dezbaterilor științifice reflectă de fapt caracterul proteic al afectivității, divergențele de opinie gravitând în jurul câtorva trăsături dominante care ar defini afectele: dimensiunea biologică; dimensiunea cognitivă; dimensiunea socială; dimensiunea antropologic-culturală; dimensiunea expresiv-lingvistică. Fără a se exclude, ci, dimpotrivă, complementare și coordonate, aceste dimensiuni configurează afectivitatea drept o realitate complexă și caleidoscopică. Ca urmare, direcțiile recente de cercetare a afectivității susțin în mod firesc și motivat o abordare inter- și transdisciplinară a afectivității; din această perspectivă, afectivitatea reprezintă atât o realitate lingvistică, cât și un fenomen cultural, social și antropologic, supus variației diatopice și diacronice (Rosenwein 2010, Reddy 2009, Wilson 2012, Baider/Cislaru 2013, Chuquet *et al.* 2013 etc., Frevert *et al.* 2014, Flamm/Kleres (eds.) 2015 etc.). Toate studiile recente dedicate analizei emoțiilor/afectivității subliniază (indiferent de perspectiva teoretică de bază) caracterul plurivalent, polimorfic, polifuncțional, al formelor de viață afectivă și, implicit, al expresiei lor lingvistice.

Se pot delimita mai multe paradigme de cercetare teoretică a afectelor²². În acord cu obiectivul și cu perspectiva de analiză propuse inițial, în cele ce urmează vom avea în vedere acele cercetări care iau în discuție dimensiunile considerate prototipice ale afectelor: (a) dimensiunea antropologic-culturală; (b) dimensiunea socială/societală; (c) dimensiunea istorică; (d) dimensiunea lingvistică (lexico-semantică). Ne interesează identificarea unor instrumente metodologice care pot fi utilizate în analiza formelor de manifestare a afectivității în limbă și, mai precis, în analiza contextual-semantică a lexiconului afectiv.

²² Această problemă a mai fost discutată, parțial, în Stoica 2014.

2. Perspectiva antropologiei culturale

Studiile de antropologie a emoțiilor aderă, în mare parte, la paradigma teoretică a socio-constructivismului³ (dezvoltată în anii 70) (vezi Averill 1980, Harré 1986, Lutz 1988, Oatley 1993 ș.a.). Din această perspectivă, afectele și exprimarea lor sunt construite socio-culturale, determinate, modelate și exprimate în funcție de un cod de norme prescrise în cadrul unei comunități/al unui context cultural determinat.

Un concept fundamental adus în discuție este cel de *cultural display rules* („acquired conventions, norms, or habits that dictate what emotion can be shown to whom and in which contexts”, Lutz/White 1986: 410), sistemul de norme și convenții determinate cultural privind manifestarea emoțiilor; aceste reguli cenzurează/controlează trăirea afectivă primară și fac necesară o adaptare cognitivă și comportamentală („(they) interfere with the emotional responses that are dictated by the innate affect program. Culture is seen as having a strong influence on individual *coping*, or cognitive and behavioral attempts to deal with the emotion and its causes”, *ibid.*, p. 410-411) (vezi și Mesquita/Frijda/Scherer 1997: 267). Emoțiile sunt dependente cultural, fiind „create” de fiecare societate, comunitate și cultură în parte⁴; specificitatea culturală este, așadar, o caracteristică și, deci, din această perspectivă, cu greu se mai poate susține caracterul universal al afectivității; de asemenea, nu sunt luate în discuție mecanismele cognitive interne de producere a emoțiilor (aflate în centrul paradigmei teoretice a psihologiei cognitive⁵).

De altfel, în studiile de antropologie culturală (și psihologie), o controversă principală are în centru caracterul *universal* vs. *specific cultural* al emoțiilor. În aparență dihotomice, cele două dimensiuni nu se exclud reciproc. Existența unor universalii afective (emoții primare, recognoscibile transcultural și lexicalizate în toate limbile, vezi Wierzbicka 1999a, 1999b, Scherer 1995), reprezentând un nucleu cognitiv-afectiv înscris în codul genetic universal al indivizilor, nu anulează (și nu este contrazisă de) variația și modelarea culturală a afectivității (pusă în evidență de studiile etnografice și antropologice asupra emoțiilor în diverse spații

³ Pentru o sinteză critică a principalelor paradigme teoretice și metodologice care au fost elaborate pentru studiul emoțiilor ca fenomen psihologic, antropologic, sociologic, cultural și lingvistic, vezi Lutz/White 1986, Reddy 2001, cf. și Stoica 2012: 18-90, Stoica 2014.

⁴ „Emotions depend on language, cultural practices, expectations, and moral beliefs. This means that *every* culture has its rules for feelings and behavior; *every* culture thus exerts certain restraints while favoring certain forms of expressivity” (Rosenwein 2002: 20).

⁵ Această paradigmă (vezi Arnold 1960, Frijda 1986, Lakoff/Kövecses 1987) pune în evidență schemele/tiparele cognitive activate în conceptualizarea unor emoții (“the cognitive structures or schemata used to conceptualize specific emotions”, Lutz/White 1986: 419). Tiparele cognitive pot fi reliefate prin analiza semnificațiilor termenilor afectivi. Mecanismele cognitive de reprezentare afectivă sunt adeseori de tip metaforic, indicând o anumită structură inferențială în conceptualizarea emoțiilor (în termeni concreți) (Lakoff/Kövecses 1987, Kövecses 1990).

culturale: Lutz 1982, 1985, 1987, 1988, Rosaldo 1980, 1984, Ellsworth 1997: 24-26; Markus/Kitayama 1997b: 341-343 etc.).

Aceeași emoție (universală) poate fi concepută, lexicalizată, manifestată diferit de la un spațiu cultural la altul, în funcție de normele de conduită expresivă, dar și de relevanța cultural determinată a stimulului afectiv⁶. Același eveniment-stimul poate fi evaluat afectiv în mod distinct de la o cultură la alta (poate fi neutru; poate determina emoții diferite; poate determina aceeași emoție, dar în grade diferite de intensitate sau de manifestare expresivă, în funcție de componenta afectului care domină în situația dată etc.) (Ellsworth 1997: 28-30, Mesquita/Frijda/Scherer 1997: 271).

Mesquita/Frijda/Scherer 1997: 257; Markus/Kitayama 1997b: 341-343 discută despre existența unui nucleu de idei culturale (*core cultural ideas*), înglobând o sumă de concepte, valori, un sistem de credințe, la care o societate/comunitate este sensibilă din punct de vedere afectiv. Culturile variază în legătură cu ideile pe care le consideră esențiale (Keltner/Oatley/Jenkins 2014: 65-68). Acest nucleu de idei culturale nu este static, se poate schimba în timp, în funcție de mutațiile generale ale contextului cultural istoric (Ellsworth 1997: 41-43).

În funcție de aceste caracteristici culturale, se pot delimita anumite *modele cognitive-afective* (*cognitive model for emotions*, Russell 1991: 428); acestea sunt definite drept sisteme de convingeri privind natura emoției, mecanismele, funcționarea/rolul specific al acesteia etc., care impun o anumită codificare verbală și/sau paraverbală a emoțiilor (“one’s structure of beliefs concerning what brings each emotion about, what its mechanisms are, what to do about it, how to evaluate its occurrence, and so on”, Russell 1991: 428).

Așadar, culturi diferite prezintă matrice conceptuale diferite de reprezentare a (acelorași) fenomenelor afective (și, implicit, lexicoane afective corespunzătoare diferite); experiențele afective sunt determinate de un anumit sistem conceptual determinat cultural⁷.

În acest sens, o distincție fundamentală este cea operată de Levy (1984: 407) între *hypercognition* și *hypocognition* și între afecte „hiperconceptualizate” (*hypercognized*) și afecte „hipoconceptualizate” (*hypocognized*). Primul tip se referă la emoții pentru care o societate/o cultură posedă o structură cognitivă elaborată (“a large number of culturally provided schemata”, *ibid.*, p. 400) indiciile fiind manifestarea, exprimarea curentă, comportamentală și lingvistică (frecvența și numărul mare de cuvinte care le desemnează). Al doilea tip presupune un tipar cognitiv mai puțin distinctiv, implicând o lexicalizare redusă sau chiar nelexicalizarea unor afecte, nerelevante în spațiul cultural în discuție (“under-schematized emotional domains”, *ibid.*). Expresia lingvistică a afectelor, limbajul afectiv în general, sunt dependente cultural, având o

⁶ „The specific situational *elicitors* of emotion are also culturally variable” (Lutz/White 1986: 411).

⁷ „...different cultural meaning system have a *primary* role to play in the shaping (or, sometimes, constituting) of emotional experience itself” (Greco/Stenner (eds.) 2008: 59).

funcție semiotică implicită (vezi și Besnier 1990). Ca urmare, conceptele afective și expresia lor lingvistică cunosc o mare varietate transculturală și lingvistică.

Totodată, fiind controlate de setul de norme intracomunitare, emoțiile au o importantă dimensiune *socială*⁸, fiind modelate și dezvoltate de-a lungul interacțiunilor interpersonale în cadrul unei comunități/societăți. Un concept important în sociologia emoțiilor este acela de *adaptare/reglare emoțională* (echivalarea noastră, cf. eng. *emotion work*, *emotion management*, Hochschild 1979, *emotional regulation*): fiecare individ își modelează propria trăire afectivă în funcție de cadrul social și cultural mai larg, care impune anumite restricții sau permite anumite libertăți⁹. Cenzura sau, dimpotrivă, exteriorizarea afectivă sunt parte dintr-un scenariu de comportament social, impus de tradiția comunității în discuție sau de modalitatea specifică de raportare a sinelui la grup/societate (vezi *infra*, I 4.). Modul de manifestare a emoțiilor devine, astfel, indicatorul apartenenței individului la un grup¹⁰, funcționează ca procese de mediere între individ și context, oferind indivizilor un set de scenarii de comportament afectiv împărtășit intracomunitar („a set of socially shared scripts”, Markus/Kitayama 1997b: 339), care îi ajută să se adapteze la așteptările și cerințele culturale intra-grup. Fiecare cultură are un tipar afectiv intracomunitar care este parte dintr-un model cultural-antropologic mai extins. Așadar, emoțiile reprezintă rezultatul unei evaluări individuale a unui stimul afectogen, automat regularizate însă de normele socio-culturale¹¹.

În lunga dezbatere privind caracterul universal vs. cultural al afectelor, majoritatea cercetărilor adoptă astăzi o poziție de mijloc (vezi și Reddy 2009: 305-306). Emoțiile au un dublu aspect: pe de o parte, reprezintă categorii universal umane; pe de altă parte, reprezintă realități subiective și variabile, dependente și modelate de cadrul socio-cultural în care se actualizează. Aceeași emoție poate fi experimentată diferit în două culturi diferite sau în cadrul aceleiași culturi, putând fi, deci, obiectul unor variații interculturale și intra-culturale, diacronice și diatopice.

⁸ Pentru perspectiva sociologică asupra emoțiilor vezi și: Greco/Stenner (eds.) 2008: 102-119, Frijda/Mesquita 1997.

⁹ „...rules seem to govern how people try to try not to feel in ways „appropriate to the situation”. Such a notion suggests how profoundly the individual is „social”, and „socialized” to try to pay tribute to official definitions of situations, with no less than their feelings” (Hochschild 1979: 552).

¹⁰ „...numerous ethnographic studies have noted that emotions are a primary idiom for defining and negotiating social relations of the self in a moral order [...]. In these studies, emotions emerge as socially shaped and socially shaping in important ways”, Lutz/White 1986: 417).

¹¹ Trăirea individuală se integrează și se conformează unui tipar cultural mai larg: „an interpretive grid, or meaning system, or schema [...]. It consists of language and a set of tacit social understandings [...], as well as of the social representations and practices that reflect and enact these understandings in daily life” (Markus/ Kitayama 1997a: 95); “Although human emotional endowment is no doubt largely innate and universal, people's emotional lives are shaped, to a considerable extent, by their culture. Every culture offers not only a linguistically embodied grid for the conceptualization of emotions, but also a set of "scripts" suggesting to people how to feel, how to express their feelings, how to think about their own and other people's feelings, and so on. In fact, a culture's lexical grid and its repertoire of “cultural scripts”, including “emotional scripts”, are closely related” (Wierzbicka 1999b: 240).

3. Perspectiva istoriei culturale a emoțiilor

După cum am văzut mai sus, studiile de antropologie au în vedere variația diatopică și transculturală a emoțiilor. Deși admit caracterul mobil al fenomenelor de viață afectivă, ceea ce lipsește, în general, acestor cercetări¹² este o perspectivă *istorică* asupra variației *diacronice* a afectivității de la o cultură la alta sau în cadrul aceleiași culturi. Conceptualizarea, lexicalizarea, formele de manifestare a afectivității sunt dinamice nu doar diatopic, ci și diacronic, în funcție de prefacerile culturale mai ample pe fundalul cărora se actualizează. Acest deficit metodologic este recuperat însă de către studiile, din ce în ce mai numeroase, dedicate parcursului istoric al emoțiilor în diverse spații culturale și lingvistice (dintre lucrările mai recente, Reddy 2001, Nagy/Boquet 2008, Nagy/Boquet (coord.) 2009, Boquet 2010, Frevert 2011, Liliequist (ed.) 2012, Frevert *et.al.* 2014¹³, Lemmings/Brooks (eds.) 2014, Plamper 2015 etc., vezi și Burke 2005, Gook/Hills 2005)¹⁴.

Necesitatea unui studiu istoric al emoțiilor, al sensibilității, ca parte a unui mental colectiv mai larg, care să urmărească mutațiile conceptelor afective de-a lungul secolelor, a fost subliniată încă din anii 40 într-un studiu de referință aparținând lui Lucien Febvre (1941) (vezi și Elias 1982); însă, analize riguroase metodologice ale istoriei unor emoții sau comunități emoționale încep să fie delimitate abia din anii 80.

Cercetările de istorie culturală a emoțiilor au subliniat – uneori de pe poziții opuse –, dinamica conceptualizării afectivității și a formelor exterioare de manifestare (conduita comportamental-expresivă și verbală) din antichitate (Konstan 2007), trecând prin evul mediu (Rosenwein 2006, Nagy/Boquet (coord.) 2009), epoca premodernă (Frevert 2011, Frevert *et al.* 2014) și până în perioada modernă și contemporană (Stearns 1988, 1989, Stearns/Stearns 1986, Stearns/Stearns (eds.) 1988, Reddy 2001, Matt/Stearns (eds.) 2014 etc.). Emoțiile reprezintă o constantă umană, dar modalitatea lor diacronică de reprezentare cognitivă, culturală și lingvistică cunoaște variații importante. Anumite teorii au devenit clasice în literatura de specialitate: ideea unui ev mediu caracterizat printr-o emoționalitate imatură și necontrolată/incontrolabilă, cu

¹² „Virtually all of this work lacks historical depth and political coherence. Ethnographers who practice constructionism (whatever their theoretical allegiance may be) continue to write in the ethnographic present about communities presumed to be culturally uniform” (Reddy 2001: 45).

¹³ Vezi și scurta sinteză teoretică făcute de Sullivan 2013; de asemenea Greco/Stenner (eds.) 2008.

¹⁴ Van Krieken (2014: 37) subliniază sintetic câteva teme care pot face obiectul unei analize istorice a emoțiilor: „The ideas that human expression is a central aspect of social life; that it changes over time; that these changes can usefully be connected with broader changes at the level of social, political, and economic structures; that it is important to think in terms of very long-term processes, in terms of centuries rather than decades; that court society stimulated the emergence of a distinctive emotional style and psychological orientation that continues to the present day; and that emotional life is significantly shaped by the varying ways in which humans are linked together in webs of interdependencies are all ideas worth pursuing and developing in the history of emotions”.

intense (/agresive) forme de expresie momentană¹⁵ (Huizinga 2002); ideea controlului emoțional și a „civilizării” emoțiilor în trecerea spre modernitate (Elias 1982). Aceste teorii cunosc totodată serioase contestări din partea cercetărilor mai recente: formele explozive de manifestare a emoțiilor înregistrate în evul mediu nu pot fi interpretate drept mărci ale unei afectivități necizelate și „colerice” (emoțiile reprezentate ca impulsuri iraționale), ci trebuie înțelese în cadrul cultural-istoric mai larg, în care expresia afectivă se încadrează într-un sistem semiotic/simbolic de comunicare: unei emoții îi corespunde un anume tipar de expresie comportamental-verbală, strategic și stereotipic instanțiată în acord cu normele culturale specifice; de asemenea, ideea controlului emoțional în trecerea spre modernitate (ca parte a civilizării) este astăzi privită cu mult mai mult scepticism (vezi critica la Rosenwein 2002, Frevert 2014: 3, Stearns 2014, van Krieken 2014).

Trecerea de la o etapă istorică la alta este un continuum în care afectivitatea este constant conceptualizată și exprimată, mutațiile având loc din aproape în aproape, în funcție de dinamica culturală mai largă. Experiențele afective de azi sunt forme „adaptate”, eventual diversificate sau nuanțate, ale unor experiențe afective anterioare. În unele cazuri, tranziția de la o etapă istoric-culturală la alta ia forme mai drastice/dramatice, în funcție de rolul acordat emoțiilor în cadrul modelului cultural al epocii; este cazul epocii Luminilor, de exemplu, când emoțiile colective și, mai ales, individuale, ajung în prim plan (în filozofie, literatură, limbă) (vezi și Reddy 2009: 302, vezi *infra*).

În linii generale, perspectiva istorică asupra emoțiilor presupune a urmări felul în care acestea se schimbă de-a lungul timpului, în funcție de diversele evenimente sociale, politice, economice, ideologice (vezi și Matt/Stearns (eds.) 2014, *Introduction*). O astfel de analiză trebuie să aibă în vedere și dimensiunea variațiilor transculturale, dar și realitatea lingvistic-discursivă, care pune în evidență (prin lexicalizare și contextualizare) formele de afectivitate manifestate preponderent într-o anumită etapă istorică (vezi și Harding/Pribram (eds.) 2009: 27-31).

Un prim model teoretic și metodologic de referință în analiza cultural-istorică a emoțiilor este cel propus în 1985 de P. Stearns și C. Stearns, care introduc conceptul **emotionology**. Acesta desemnează setul standard de norme privind comportamentul și atitudinile expresiv-afective recomandate și acceptate/acceptabile de către membrii unei comunități date ("the attitude or standards that a society, or a definable group within a society, maintains toward basic emotions and their appropriate expression [and] ways that institutions reflect and encourage these attitudes in human conduct", Stearns/Stearns 1985: 813). Conceptul se sprijină pe teoriile anterioare de sociologie a emoțiilor care discută așa-numitele *feeling rules* (Hoschschild 1979: 124) / *emotion*

¹⁵ „Între groaza cea mai cumplită și bucuria cea mai copilărească, între cruzimea înfiorătoare și înduioșarea de hohote de plâns, poporul își croiește drum, ca un uriaș cu cap de copil” (Huizinga 2002: 31).

rules / display rules: regulile de exprimare afectivă active în cadrul unei societăți; ca urmare, conceptul nu se referă obligatoriu la emoția simțită în mod real, ci la emoția recomandată a fi trăită și manifestată, în acord cu un cod relativ strict de reguli, prezent într-un anumit context și într-o anumită societate, la un anumit moment. (“[societies] use norms to organize the personal reactions to other people’s emotions and personal regulation and perception of one’s own emotions. [...] Emotionology [...] normally governs what people think they should be experiencing”, Stearns/Stearns 1986: 14). Diversele forme de *emotionology* sunt supuse variației diacronice și diatopice, odată cu evoluția cadrului cultural și de civilizație mai larg, iar compararea lor istorică poate oferi date interesante asupra dinamicii culturale a afectivității. Aplicând acest model de analiză, se poate urmări, de asemenea, traiectoria unor afecte individuale, modelate în timp de cadrul cultural și societal specific (vezi analizele pentru *mânie* (Stearns/Stearns 1986), *tristețe* (Stearns 1988) și *gelozie/invidie* (Stearns 1989) în spațiul anglo-american).

Plecând de la conceptul de *emotionology*, analizat critic, B. Rosenwein (2002, 2006, 2010) propune un nou concept și o nouă metodă de abordare istorică a emoțiilor, acela de *comunități emoționale* (engl. *emotional communities*); acesta se referă la grupuri sociale ai căror membri aderă la același cod de expresie și de valorizare/devalorizare afectivă; definiția este următoarea: “People lived – and live – in what I propose to call “emotional communities”. These are precisely the same as social communities – families, neighborhoods, parliaments, guilds, monasteries, parish church memberships – but the researcher looking at them seeks above all to uncover systems of feeling: what these communities (and the individuals within them) define and assess as valuable or harmful to them; the evaluations that they make about others’ emotions; the nature of the affective bonds between people that they recognize; and the modes of emotional expression that they expect, encourage, tolerate, and deplore” (Rosenwein 2002: 35).

Asemenea comunități emoționale pot coexista în cadrul aceluiași interval temporal și în același spațiu cultural și pot suporta mutații de-a lungul timpului (“There are two points here: not only does every society call forth, shape, constrain, and express emotions differently, but even *within the same society* contradictory values and models, not to mention deviant individuals, find their place” (Rosenwein 2002: 36).

Teoria comunităților emoționale susține ideea varietății de expresie a afectivității în funcție de contextul cultural și social specific. În cadrul aceleiași comunități se pot manifesta mai multe stiluri emoționale la care membrii comunități pot adera succesiv în funcție de dinamica specifică unui mediu social în altul¹⁶.

¹⁶ „...everyday and in all societies, individuals moved through various environments, each of which has its own guidelines, standards, and expectations for emotional expression. Among families, in churches, in taverns, at work, individuals displayed different styles, changing their affect as they moved between venues” (Matt 2011: 119).

De asemenea, conceptul de *comunități emoționale* poate fi extins, pentru epoca modernă, la cel de *națiune* sau „comunitate imaginată” (*imagined community*) („Emotional communities may be large or small. In the modern world, the historian may even treat a nation – an “imagined community” – as an emotional community”, Rosenwein 2010: 12).

În acord cu această perspectivă, studiul istoric al emoțiilor impune o metodologie specifică, sprijinindu-se pe **analiza lexicului afectiv**, care poate reflecta conceptualizarea afectelor în cadrul unei comunități emoționale bine delimitate; sunt implicate, astfel, câteva operații: (a) constituirea unui set de surse reflectând setul de norme care gestionează experimentarea emoțiilor în cadrul coerent al unei comunități emoționale și al unei perioade bine delimitate (*gather a dossier of sources for each emotional community*); (b) problematizarea termenilor afectivi (*problematize emotion terms*): semnificația acestora, asemenea afectelor pe care le desemnează, este dinamică diacronic; sunt termeni, azi afectivi, care nu erau considerați a desemna emoții în trecut; de asemenea, ceea ce este considerat azi emoție, în trecut este posibil să nu fi fost înțeles ca atare¹⁷; (c) utilizarea teoriilor asupra emoțiilor curente în perioada luată în discuție: în felul acesta se poate înțelege mai bine ce era perceput ca având semnificație afectivă în epoca analizată; (d) evaluarea cantitativă (frecvența) a cuvintelor și frazelor desemnând emoții, în vederea stabilirii gradului lor de relevanță¹⁸; (e) lectura „tăcerilor” (*read the silences*): absența unui conținut emoțional, a lexicalizării unor afecte poate fi relevantă pentru profilul afectiv al comunității în discuție¹⁹; (f) lectura metaforelor (*read the metaphors*), care pot ascunde expresia unor emoții; (e) lectura ironiilor (*read the ironies*), care pot ascunde atitudini emoționale; (f) atenția acordată rolului social al emoțiilor (*consider the social role of emotions*): exprimarea emoțiilor este o formă de interacțiune socială, emoțiile fiind „instrumente de sociabilitate” (“instruments of sociability”, p. 19); interacțiunile social-afective configurează tipare de expresie emoțională ce permit reglarea relațiilor interpersonale²⁰; (g) urmărirea schimbărilor de-a lungul timpului (*trace changes over time*): emoțiile și comunitățile emoționale sunt variabile diacronic²¹ (vezi și Rosenwein 2009).

¹⁷ „Many words and ideas have only fuzzy equivalents in the past. [...] But emotion words are more complex than most, posing two major issues. First is the problem of defining the emotion; second is the question of whether the word was at the time considered an emotion [...] But emotions are more slippery than many other ideas” (Rosenwein 2010: 13).

¹⁸ „The right vocabulary is not sufficient. The weight and significance of the terms need to be interrogated. A detailed examination of one emotion - say the history of anger - can be justified. [...] Historians interested in the characteristics of particular emotional communities need to consider *which* emotions were most fundamental to their styles of expression and sense of self” (Rosenwein 2010: 15).

¹⁹ „Some sources are unemotional in tone and content. These are as important as overtly emotional texts. Emotional communities generally avoid some emotions while stressing others. Or they avoid certain emotions in particular contexts” (Rosenwein 2010: 16).

²⁰ „Expressions of emotions should thus be read as social interactions. The emotional give and take among people form “scripts” that lead to new emotions and readjusted relationships” (Rosenwein 2010: 20).

²¹ „...historians also need to trace changes over time, either because an emotional community itself changes or because a new and different one comes to the fore” (Rosenwein 2010: 21); „Dominant emotional communities may

Ceea ce se remarcă la această metodologie de cercetare istorică a emoțiilor este importanța acordată formelor de manifestare *lingvistică* a afectelor, pe baza actualizării lor într-un corpus reprezentativ de *texte*. Parcursul istoric al emoțiilor poate fi recuperat prin analiza textuală a lexicului afectiv și prin corelarea cu datele contextului istoric-cultural specific. Ideea este susținută încă din studii mai vechi: “the history of emotions, then, cannot be anything other than the history of those words in which the emotion is expressed” (Starobinski 1966, *apud* Matt 2014: 43), dar este reluată în cercetări recente, în termenii unei metodologii complexe și precise de analiză istorică a emoțiilor. Matt (2014) susține necesitatea analizei lexiconului afectiv existent în etape istorice mai vechi, reconstituind astfel o modalitate de conceptualizare și lexicalizare a afectivității, posibil diferită de cea de astăzi. Sensurile poate specifice pe care le vor fi deținut termenii/conceptele afective în trecut pot fi recuperate prin raportarea la emoționologiile specifice, la regulile de comportament afectiv existente într-un anumit spațiu cultural la un moment dat, iar accesul la aceste realități este oferit de diversele surse ce pot descrie experiențele afective ale altor veacuri (beletristică, jurnale, scrisori, scrieri filozofice, documente juridice, inscripții funerare, reprezentări artistice etc.). Un loc important este deținut de literatură, care poate reflecta, dar și transmite modele culturale și afective. Scrierile literare pot avea și un rol activ în mutațiile de conceptualizare afectivă pentru că pot propune noi stiluri de a simți și de a manifesta emoția, asumate mai mult sau mai puțin conștient de cititori.

O soluție metodologică similară este propusă și de D. Boquet și P. Nagy (2009²²) într-o cercetare având ca obiect emoțiile în evul mediu. Modalitatea de a avea acces la specificul conceptelor afective în această perioadă este delimitarea unui inventar de termeni care le desemnează și analiza variațiilor lexicale și conceptual-semantic.

Același rol esențial este acordat vocabularului afectivității și într-o lucrare recentă dedicată istoriei emoțiilor ca fenomen cultural și lingvistic, din perspectivă transdisciplinară (Frevert *et al.* 2014). Propunând o istorie conceptuală a emoțiilor (din punctul de vedere al antropologiei istorice), obiectivul principal al analizei este delimitarea unei *semantici istorice a emoțiilor* (*a historical semantics of emotions*) (Frevert 2014:10). Mutațiile de conceptualizare și de manifestare a afectivității (în studiul în cauză, de-a lungul a trei secole, în trecerea de la epoca luminilor către modernitate) pot fi reflectate de dinamica termenilor afectivi clasificatori de tipul *affect*, *appetite*, *emotion*, *sensation*, *feeling*, *temper*, *passion*, *fervor*, *sensibility*, înregistrați în enciclopediile epocii (pentru limba engleză, franceză și germană). Se poate reconstitui astfel

themselves change, or they may lose purchase and become marginal. Meanwhile, some formerly marginal communities may come to the fore, whether because they gain political hegemony, because their activities garner prestige, or for some other reason” (Rosenwein 2010: 23).

²² „Pour faire l’histoire des émotions médiévales, il est urgent de commencer par dresser l’inventaire des mots pour les dire, en partant de la double tradition culturelle de l’Europe occidentale. [...] Elle seule pourra autoriser d’observer ensuite les choix, les apparitions, les disparitions et les variations de contenu des concepts, toutes permanences ou modifications qui devront être interprétées” (J’Hermite –Leclercq 2009, *apud* Nagy/ Boquet (coord.) 2009: 87).

dinamica istorică a semnificațiilor acestora (și a termenilor afectivi cu care se pot corela), precum și a modului în care formele de viață afectivă sunt concepute, percepute, distinse și evaluate de-a lungul timpului²³. În analiza dinamicii semantice a termenilor luați în considerare, simpla definiție enciclopedică nu este suficientă; metodologic, se impune necesitatea analizei contextualizării conceptelor în cauză; aceasta implică analiza surselor, delimitarea termenilor sinonimi, antonimi sau analiza colocațiilor imediate²⁴. O astfel de analiză repune în evidență dimensiunea culturală și socială profundă a afectelor/emoțiilor. Acestea sunt dependente de profilul cultural al epocii pe care se proiectează, iar ***dinamica culturală se reflectă în dinamica de conceptualizare și lexicalizare a afectelor***²⁵.

Un alt model de analiză istorică a emoțiilor, care pune în evidență importanța dimensiunii lingvistice în configurarea afectivității de-a lungul timpului este cel propus de William Reddy (2000, 2001). Încercând să apropie cele două direcții antagonice de analiză a emoțiilor: cea a socio-constructivismului și cea a universalismului psihologiei cognitive, Reddy introduce conceptele de *emotives*, *emotional suffering* și *emotional regimes*.

Primul se sprijină pe teoria actelor de vorbire dezvoltată de J. Austin, referindu-se la enunțuri cu un conținut afectiv, în același timp descriptive și performative. Prin formularea unui enunț cu un conținut afectiv se poate induce actualizarea emoției în discuție. Studiul unor asemenea enunțuri afective poate delimita așa-numitele „regimuri emoționale”, reprezentând forme normative de actualizare a emoțiilor, în cadrul unui anume regim politic. Reddy susține că prin intermediul acestor manifestări emotive (engl. *emotives*) fiecare societate circumscrie un anume *regim emoțional*, în cadrul căruia anumite afecte sunt promovate și solicitate (precum respectul pentru autoritate, dragostea creștină, generozitatea etc.) (vezi și Oatley 2004: 7). Caracterul coercitiv și prescriptiv al acestor regimuri emoționale duce la actualizarea unei stări de *suferință emoțională* (*emotional suffering*), care tinde să fie eliminată/rezolvată. În termenii teoriei lui Reddy, societățile trec prin diverse etape de *suferință emoțională*, găsesc alternative la această suferință și trec de la un anume stil emoțional (*emotional style*) la altul. „Suferința

²³ „Of primary importance to such a semantics are concepts that are defined and explained in a dictionary or lexicon. This does not involve the reconstruction of a “vocabulary of emotions”, but the generic and collective concepts of the many individual words related to *emotions*. Among these concepts such as *affect*, *appetite*, *emotion*, *sensation*, *feeling*, *temper*, *passion*, *fervor*, *sensibility*, and *drive*, in their parallel English, German and French versions. These concepts and their (understandable) meanings give us initial access to what they knew about them, and how this knowledge helped them to order, distinguish, demarcate, and evaluate feelings” (Frevert 2014: 10).

²⁴ „The contextualization of concepts and their meanings was often neglected in encyclopedias and reference works [...]. To make up for this problem we have also drawn upon the sources to which the entries refer, taking account of cross-references, together with synonyms, associated terms, neighbouring words, and antonyms. This approach has made it possible to assemble vast terminological fields, and tackle the total architecture of concepts of emotion” (Frevert 2014: 11).

²⁵ „emotions, however they might be, were to a great extent formed culturally and socially. Who felt what, and how they expressed it, depended upon the given circumstances of their lives, their level of education, and their age and gender, but it also depended upon the general development of a society and its level of political maturity” (Frevert 2014: 24).

emoțională” reprezintă așadar agentul fundamental al schimbărilor istorice, determinând acțiuni concrete menite să restabilească echilibrul afectiv.

Reddy folosește aceste concepte pentru a explica schimbările pe care le înregistrează afectivitatea în societatea franceză de-a lungul secolelor XVIII-XIX; emoționalitatea extremă, sentimentalismul specific secolului Luminilor au reprezentat un regim emoțional, concretizat în plan politic în Revoluția Franceză; un nou regim emoțional se instaurează, impunând un sistem rigid de afectivitate: generozitatea, indignarea, patriotismul, curajul sunt sentimente promovate și așteptate de noile *emotives*, care creează o nouă etapă de *emotional suffering*. Consecința este trecerea la un nou regim politic și emoțional. În era romantismului, emoțiile sunt condamnate în spațiul public, dar își găsesc libertatea de expresie în spațiul privat.

4. Perspectiva lingvistic-culturală. Raportul limbă – afectivitate - cultură

Afectivitatea este o realitate care se plasează la interfața dintre limbă/limbaj și cultură, fapt subliniat de diversele cercetări din variate domenii (vezi *supra*).

Modalitatea prin care emoțiile își găsesc reprezentarea lingvistică reflectă un anume model de conceptualizare, categorizare și de experiență afectivă specific unui spațiu și grup cultural. Relația (din perspectivă cognitivă) dintre emoții (în sens larg) și limbaj/lexiconul corespunzător poate fi înțeleasă din cel puțin trei puncte de vedere (Ogarkova 2013: 46-49): *unidirecțional*: (a) limba/limbajul poate determina sau orienta conceptualizarea afectivă (și uneori experiența propriu-zisă); felul în care indivizii gândesc este determinat de resursele lingvistice (lexicale) de care dispun („*language first*” *approach*, *ibid.*); (b) experiențele afective și conceptualizările preexistente (și pre-lingvistice) determină sau orientează lexicalizarea; configurația culturală a unei comunități (la un moment dat și într-un anume spațiu) (norme, valori, concepte cheie relevante etc.) determină o anume reprezentare a afectivității în planul limbajului / lexicului („*culture-first*” *approach*, *ibid.*) (vezi *supra*, perspectiva antropologic-culturală); *bidirecțional*: realitatea/experiența afectivă pot determina configurarea unui anume lexicon și a unui anume semantism al termenilor afectivi, dar, în același timp, vocabularul afectiv existent într-o limbă oferă vorbitorilor modalități predeterminate de categorizare a formelor de viață afectivă (vezi Harré 1986, Ogarkova 2013).

În paralel cu studiile de istorie culturală și de antropologie a emoțiilor, afectivitatea face obiectul de studiu a numeroase cercetări *lingvistice*, din diferite perspective: lexical-semantică (având în vedere o singură limbă sau, frecvent, o analiză contrastivă pluri-, interlingvistică: Bidu-Vrănceanu 2008, Rastier (coord.) 1995, Grossmann/Tutin (eds.) 2005, Novakova/Tutin (eds.) 2009, Wierzbicka 1999b, 2009, Wilson (ed.) 2012 etc.), gramaticală (semantic-sintactică: vezi numărul tematic *Langue Française*, 105, 1995), pragma-retorică (Walton 1992,

Niemeier/Dirven (eds.) 1997, Plantin/Doury/Traverso 2000, Weigand (ed.) 2004, Charaudeau 2008, Plantin 2011 etc.).

Cercetările preponderent non-lingvistice pun accentul pe dimensiunea cultural-istorică a afectelor; cercetările preponderent lingvistice se axează mai degrabă pe aspectele sincronice, actuale, ale manifestărilor afectivității în limbă. Puține studii abordează expresia *lingvistică* a afectelor, dintr-o perspectivă *istoric-culturală*, vizând configurația unui lexic al afectelor într-o perioadă istorică mai veche (pentru franceză, vezi Picoche 1976, cf. și Dumonceaux 1975, pentru spaniolă, Venegas García 1989, pentru română, Stoica 2012) sau evoluția diacronică specifică acestui câmp lexico-semantic, în acord cu mutațiile contextului extralingvistic pe care se proiectează (vezi și Györi 1998, care corelează dimensiunea cognitivă și cea culturală pentru justificarea variațiilor diacronice de codare lingvistică a conceptelor afective). Anumite cercetări urmăresc dinamica diacronică a semnificației termenilor afectivi, fără a plasa însă analiza pe fundalul cultural specific (care determină, în mare parte, mutația semantică) (vezi analiza întreprinsă de Leff 1973 pentru parcursul diacronic al semnificației unor termeni afectivi din limba engleză; de asemenea, analiza schimbărilor semantice pentru câțiva termeni afectivi de limbă engleză (*affection, friendship, passion, charity*), din perspectivă cognitivă, la Tissari 2001).

Anumite cercetări interdisciplinare recente iau în discuție cele două dimensiuni fundamentale ale afectivității: *lingvistică* și *culturală* (fără a considera însă mutațiile diacronice), propunând metode nuanțate de analiză și interpretare – a lexicului afectiv și a semanticii specifice, precum și a gramaticii implicate de structurile cu lexem/e afectiv/e: teoria metalimbajului semantic natural (Wierzbicka 1997, 1999a, 1999b, 2009) sau a exprimării figurate a emoțiilor (metaforele și metonimiile afective) (teoria metaforei conceptuale (a emoțiilor), Kövecses 2000, 2004, 2010, 2012). Din această perspectivă, conceptele afective sunt înțelese ca având atât un caracter universal, cât și cultural variabil (în funcție de modelele cultural-cognitive existente), limba/limbajul afectiv ilustrând această bivalență constitutivă²⁶.

Un alt model de analiză lingvistică a conceptelor și termenilor afectivi este cel pluridimensional, având în centru conceptul de evaluare afectivă (*appraisal*); conform acestui model, conceptele afective se constituie dintr-un set de dimensiuni semantice predefinite, reprezentând profilul componential al emoției în discuție (*the GRID paradigm*, Scherer 2013); sunt delimitați parametri precum: *noutate/atenție; negativ/pozitiv; control, compatibilitate cu norma, intensitate, durată* etc., analiza lingvistică sprijinindu-se pe descrierea psihologic-cognitivă a emoțiilor (Frijda 1986: 217-219, Scherer 1987, 2005 ș.a., vezi și Soriano 2013: 76-77; Kövecses/Palmer 1999: 243, Ellsworth 1997). Dintr-o perspectivă apropiată (teoria semantică a prototipului), structura conceptelor afective este văzută ca un scenariu/script

²⁶ „Emotion concepts must frequently blend universal experiences of physiological functions with culturally specific models and interpretations, and emotion language must reflect this blend” (Kövecses/Palmer 1999: 238).

semantic prototipic (Fher/Russell 1984, Shaver et al. 1987, Lakoff/Kövecses 1987, Ortony/Clore/Collins 1988, Kövecses 1988, 1990 etc.).

Nu în ultimul rând, reține atenția metoda analizei pe bază de corpus a emoțiilor/termenilor afectivi, care poate pune în evidență actualizarea propriu-zisă a termenilor și importanța contextului în nuanțarea/ precizarea sensurilor cuvintelor afective (vezi Soriano 2013: 76).

Paradigma teoretică mai amplă în care se situează toate aceste cercetări recente este, în general, cea a cognitivismului. Din perspectiva semanticii cognitive, sensurile cuvintelor sunt reprezentări conceptuale (“lexical meaning is conceptual representation”, Soriano 2013: 63), având o dimensiune enciclopedică; semantismul unui lexem se raportează la un întreg sistem de cunoștințe, de reprezentare și categorizare a realității, ilustrând relația de interdependență dintre limbă și cultură (“the view of meaning as encyclopaedic world-knowledge can account for the role of culture in shaping and changing word meanings”, Soriano 2013: 66). Din această perspectivă, analiza (semantică a) lexicului afectiv (pe bază de corpus) oferă accesul la structuri și scheme cognitive implicate în conceptualizarea emoțiilor (“folk” emotion conceptualization”, Ogarkova 2013: 50, vezi și Lakoff/Kövecses 1987). “This perspective assumes that semantic structure is conceptual structure and the semantic categories reflect the way we represent the world” (Soriano 2013: 78).

Indiferent de accentul pus pe dimensiunea istoric-culturală sau pe cea lingvistică, o analiză integrată, inter și trans-disciplinară a emoțiilor se impune ca absolut firească și necesară: “Emotion is a multifaced phenomenon and its study requires a multidisciplinary approach. Linguistics, anthropology, and psychology look at it, respectively, from the standpoint of language, culture and cognition” (Soriano 2015: 213).

5. Model cultural / model cultural afectiv; definire

Plecând de la premisa fundamentală că afectele reprezintă forme de viață culturală cu modalități diverse de expresie lingvistică (*expresivă, descriptivă, figurată*, vezi Kövecses/Palmer 1999) și non-/paralingvistică (semiotica conduitei comportamental-expressive asociate) și că emoțiile sunt parte a unui anume context cultural (pe care se proiectează, de care depind și pe care îl reprezintă), câteva concepte de bază trebuie luate în discuție: *cultură – model cultural – model cultural (cognitiv) afectiv*.

O definire sintetică a *culturii* este cea formulată de Geertz (1973: 13): „culture consists of socially established structures of meanings”. Cultura poate fi înțeleasă ca un cadru/ansamblu de norme, instituții, practici sociale, simboluri, scenarii comportamentale, tipuri de discurs, credințe

și sensuri, care formează și orientează un anumit mod de gândire și de acțiune²⁷. Ea implică instanțierea unei modalități specifice de categorizare a realităților, de desemnare a respectivelor categorii prin termeni specifici, presupune un set de credințe, principii, valori care ghidează existența indivizilor și comportamentul lor social, adecvat. Toate aceste elemente se transmit din generație în generație, cultura având un caracter implicit *subiectiv*²⁸.

Cultura oferă astfel tipare de conceptualizare a realității și prescripții de comportament individual și social, asumate mai mult sau mai puțin conștient de membrii unei colectivități. Aceste tipare sau *modele culturale* pot fi definite drept forme preexistente, presupuse de reprezentare a realității, împărtășite de membrii unei societăți, cu un rol esențial în înțelegerea lumii și în felul specific de a acționa al acestora („*Cultural models* are presupposed, taken-for-granted models of the world that are widely shared (although not necessarily to the exclusion of other, alternative models) by the members of a society and that play an enormous role in their understanding of the world and their behavior in it.” (Quinn/Holland 1987: 4). În alți termeni, un model cultural reprezintă o schemă cognitivă care este asumată și împărtășită în cadrul unui grup social²⁹, schemă ce poate cunoaște variații contextuale³⁰ (pentru o sinteză a accepțiilor conceptului/termenului *cultură*, vezi și Șerbănescu 2007: 107-156).

Un model cultural implică și o anumită reprezentare a afectivității – în plan conceptual, dar și al expresiei lingvistice și comportamentale. Se pot delimita, astfel, de la un spațiu la altul, de la o epocă istorică la alta, anumite *modele cognitive afective* (vezi *supra*, Russell 1991), dependente în mod firesc de caracteristicile modelului cultural mai larg la care se raportează. Un model cognitiv afectiv este parte a unui tipar cultural mai larg, ce poate fi definit ca „an interpretative grid, or meaning system, or schema [...]. It consists of language and a set of ideas and practices (i.e., a cultural framework or schema) about how to be a “good” person” (Markus/Kitayama 1997a: 95, vezi și Markus/Mullally/Kitayama 1997: 16). Cadrul cultural ghidează conceptualizarea, categorizarea, lexicalizarea și exteriorizarea comportamental-socială a formelor de viață afectivă, oferind scenarii prototipice pentru emoții. În funcție de modelul cultural existent, componentele tipice ale emoțiilor pot fi focalizate distinct: evenimentul-stimul

²⁷ „Culture is understood as the assemblage of norms, institutions, practices, rituals, symbols, interpretative repertoires, action scenarios, narratives, discourses, and meaning which shape and guide thought and action” (Illouz/Gilon/Shachak 2014: 221).

²⁸ „[Cultures] develop characteristic ways of categorizing experience, linguistic terms that correspond to these categories, widely shared associations among the categories, beliefs about how the categories are linked to each other, beliefs about correct action in specific situations (norms), beliefs about actions that are appropriate for persons who hold specific positions in social structures (roles), and guiding principles that direct the lives of individuals (values). These entities constitute some of the elements of subjective culture, that are widely shared and transmitted from generation to generation” (Triandis 1997: 285)

²⁹ „A cultural model is a cognitive schema that is intersubjectively shared by a social group. Such models typically consist of a small number of conceptual objects and their relations to each other” (D’Andrade 1987: 112).

³⁰ „Cultural models are like schemas: They can flexibly applied to the context. Somewhat different properties of the schema will emerge depending on their relevance to the situation at hand” (Mesquita 2002: 871).

(*antecedent event*), evaluarea *pozitiv-negativ* a acestui stimul (*appraisal*), dimensiunea acțională (*action readiness*), dimensiunea expresiv-comportamentală (*expression*), regularizarea emoțională (*conscious regulation*) (vezi Frijda 1986, Mesquita/Frijda/Scherer 1997). Anumite culturi favorizează, astfel, componenta acțional-motivațională a unui afect (posibil concretizată, de exemplu, în tendința către agresivitate); unele modele culturale impun o exteriorizare intensă a emoțiilor (uneori stereotip, în contexte fixe, ritualice), în timp ce altele, dimpotrivă, favorizează regularizarea, cenzura emoțională (vezi și Mesquita 2002: 872-885) (vezi și *supra*).

Studiile de antropologie au delimitat câteva dimensiuni de variație interculturală, de-a lungul cărora se pot urmări și variații ale trăirilor afective (vezi, în modelul delimitat de Hofstede 1984, parametrii valorici *individualism-colectivism*, *distanța față de putere*, *masculinitate-feminitate*, *evitarea incertitudinii*, *orientarea temporală*).

O dihotomie clasică este aceea dintre culturi *individualiste* (definite printr-o structură socio-culturală de independență, *a cultural framework of independence*) și culturi *colectiviste* (definite printr-un tipar socio-cultural de interdependență, *a cultural framework of interdependence*) (Hofstede 1984; Markus/Kitayama 1997a).

Într-o cultură de tip colectivist, individul nu se definește prin sine însuși, ci prin apartenența la o anumită colectivitate (etnică, familială etc.), sinele este dependent de contextul social; obiectivele individului tind să fie subordonate celor ale comunității. Într-o cultură de tip individualist, individul se definește prin sine, obiectivele sale nu sunt obligatoriu cele ale grupului și nu cunosc în general ajustări impuse de constrângerile comunitare.

În funcție de actualizarea preponderentă a unuia sau altuia dintre cele două tipare culturale, afectivitatea poate cunoaște forme specifice de instanțiere și de expresie (Triandis 1997, Șerbănescu 2007: 157-161).

În acest cadru, o discuție separată și mai nuanțată privește locul deținut de subiectul experimentator al afectului, ca membru al unei comunități subordonate unei culturi preponderent individualiste sau colectiviste, și modul particular de evaluare afectivă.

Emoțiile reprezintă trăiri individuale, subiective, raportate însă (și regularizate) la un context societal și cultural mai amplu ("emotions are shaped by cultural models of the self, moral codes and forms of sociality", Illouz/Gilon/Shachak 2014: 222). Emoțiile se plasează la interfața experienței individuale, a semnificațiilor colective și a constrângerilor sociale (*ibid.*). Din această perspectivă, devine importantă modalitatea specifică de construcție/interpretare/percepție a sinelui, în funcție de raportarea la *ceilalți* membri ai grupului/comunității. Markus/Kitayama (2008)³¹ delimitează două tipuri de interpretare a sinelui: *independent* și *interdependent*, având

³¹ „The exact content and structure of the inner self may differ considerably by culture. Furthermore, the nature of the outer or public self that derives from one's relations with other people and social institutions may also vary markedly by culture [...]. Experiencing interdependence entails seeing oneself as part of an encompassing social relationship and recognizing that one's behavior is determined, contingent on, and to a large extent organized by

drept criteriu rolul deținut de *celălalt* în definirea sinelui (“two construals of self: independent and interdependent”, p. 57³²). În funcție de această delimitare, afectele se pot clasifica în *emoții auto-orientate* și *emoții hetero-orientate* (trad. noastră – eng. *ego-focused* vs. *other-focused emotions*, *ibid.*: 75).

Fără să fie obligatoriu, culturile individualiste tind să cunoască o interpretare independentă, auto-orientată a sinelui; culturile colectiviste tind să manifeste mai degrabă o interpretare interdependentă, hetero-orientată a sinelui. Consecințele în planul conceptualizării și experimentării afective sunt implicite: o anumită predilecție pentru afecte focalizând sinele, trăirea individuală (mânie, mândrie etc.) (în culturile individualiste), respectiv sinele în raport cu ceilalți, trăirea individuală, dar integrată colectivității (empatie, rușine etc.) (în culturile colectiviste) (Triandis 1997: 298).

În culturile de tip colectivist, emoția este o experiență de grup. Indivizii își construiesc mai degrabă un sine interdependent, fiind mult mai sensibil la aspectele exterioare, sociale ale experiențelor afective (Paez/Vergara 1995: 416-417). Culturile colectiviste percep mai degrabă emoții euforice (când anumite așteptări culturale intracomunitare sunt îndeplinite, când există ordine, cooperare, armonie intra-grup), evitând situațiile conflictuale, sursă posibilă de emoții disforice; emoțiile negative, pe de altă parte, sunt asociate adesea cu starea de izolare sau cu un eșec colectiv. Totodată, culturile de tip colectivist favorizează o anumită cenzură a emoțiilor (a trăirii emoționale ca atare, dar în special a exteriorizării și transparenței lor), căci acestea sunt percepute ca un factor virtual de perturbare/disturbare a armoniei de grup sau ca o sursă de incertitudine (Triandis 1997).

În opoziție, în culturile de tip individualist, emoția este o experiență personală, subiectivă, implicând necesitatea exprimării, exteriorizării și lexicalizării; nu sunt evitate situațiile conflictuale directe, implicând emoții puternice, disforice; culturile individualiste sunt mult mai sensibile în experimentarea emoțiilor negative, având în centru sinele individual (*mânia*, *mândria/orgoliul*); în evaluarea afectivă prioritară sunt respectul de sine, realizarea și fericirea personală (Paez/Vergara 1995: 419).

Dimensiunea culturală *distanța față de putere* poate implica, de asemenea, variații ale formelor de manifestare a afectivității. Culturile cu o distanță mare față de putere favorizează valori precum conformitatea, obediența, autoritatea ierarhică, ceea ce implică o actualizare specifică a unor afecte de tip *respect*, *frică*, *mânie* sau chiar *bucurie*. În asemenea culturi, se

what the actor perceives to be the thoughts, feelings, and actions of *others* in the relationship” (Markus/Kitayama 2008: 56; 58-59)

³² „The most significant differences between these two construals is the role that is assigned to the other in self-definition. Others and the surrounding social context are important in both construals, but for the independent self, others are included *within* the boundaries of the self because relations with others in specific contexts are the defining features of the self. [...] With an independent construal of the self, others are less centrally implicated in one’s current self-definition or identity” (Markus/Kitayama 2008: 96).

manifestă mai puternic o cenzură emoțională, menită să mențină armonia ierarhiei sociale sau instituționale (sunt evitate, de exemplu, exprimarea dezacordului în fața unui interlocutor cu un statut social-profesional / de rol superior; exteriorizarea excesivă a unui afect euforic pentru a nu fi interpretat ca lipsit de deferență).

Totodată, parametrul cultural *masculinitate-feminitate* poate fi urmărit și din punctul de vedere al manifestărilor afectivității. O cultură de tip feminin va favoriza expresia emoțională, exteriorizarea afectelor pozitive menite să mențină armonia de grup sau interpersonală sau să asigure/emfatizeze solidaritatea; o cultură de tip masculin orientează trăirile emoționale mai degrabă către dimensiunea *acțională*, manifestând un mai slab control al expresiei afectelor; emoțiile tind să fie exprimate direct, neatenuat, prin raportare la contextual social (mânia este astfel frecvent actualizată într-o cultură de tip masculin) (*ibid.*: 420).

Dimensiunile culturale *individualism/colectivism, sine independent/sine interdependent* etc. sunt variabile diacronic, agrenând și transformări ale reprezentării conceptuale și lingvistice (lexicale) a vieții afective. În timp, modalitatea de configurare a sinelui poate cunoaște mutații esențiale, în acord cu schimbările cultural-istorice mai ample, reconfigurând automat și modalitatea de conceptualizare afectivă. Astfel, conturarea societăților moderne aduce cu sine o redefinire a individului/a individualității și, deci, a trăirilor lui afective; modernizarea implică un proces de individualizare: emanciparea treptată a individului de angajamentele și atributele sociale predeterminate (vezi Frevert 2014: 8).

6. Analiza lingvistică și istoric-culturală a afectivității.

Aspecte metodologice

Toate modelele de analiză cultural-istorică a emoțiilor mai sus prezentate oferă instrumente teoretice și metodologice pentru un studiu interdisciplinar al formelor de manifestare a afectivității. Utilizarea conceptelor *model cognitiv afectiv, emoționologie, comunități emoționale* etc. poate fi extinsă metodologic dincolo de limitele domeniului științific de bază (antropologie, psihologie, sociologie etc.), o disciplină tangentă care poate accepta o astfel de abordare interdisciplinară fiind lingvistica. Conceptualizarea afectivității și mutațiile ei diacronice, determinate cultural-istoric, pot fi analizate prin intermediul *lexicului* afectiv și al contextualizărilor lui particulare, cu ajutorul acestor instrumente de lucru interdisciplinare. Vocabularul afectiv actualizat în texte reprezentative pentru un context și o epocă culturală poate reflecta dinamica conceptual-istorică a unui anume *model cognitiv afectiv* specific unei *culturi*. Este ceea ce propunem și în lucrarea de față.

Înainte de demersul analitic propriu-zis, se impun câteva precizări teoretic-metodologice:

➤ În lucrarea de față folosim termenul *emoții* în sens generic, echivalent cu *afecte*. Problema terminologiei afective și a metalimbajului utilizat este îndelung dezbătută (vezi Stoica 2012: 21-22), în funcție de cadrul lingvistic și conceptual în care se situează analiza. Cum abordarea de față este una lingvistic-istorică, vom utiliza termenii *emoție* și *afect*, fără distincții suplimentare³³.

➤ Conform cu principiul metodologic de bază, interdisciplinaritatea, în analiza lingvistică (lexico-semantică) a afectivității vom utiliza unele concepte-cheie ale antropologiei și istoriei culturale a emoțiilor, mai sus prezentate: *model cognitiv afectiv*, *emoționologie*, *hiperconceptualizare* – *hipoconceptualizare*, *comunitate emoțională* (accepție în sens larg: *societate*, *popor-națiune*), *emoții auto-orientate* vs. *hetero-orientate*, *nucleu de idei culturale*, *colectivism-individualism*, *construcția interdependentă / independentă a sinelui* etc., corelate cu principii lingvistice (lexico-semantice) de analiză privind lexicalizarea și conceptualizarea emoțiilor.

➤ Premisa generală de lucru este cea mai sus formulată: *dinamica culturală se reflectă în dinamica de conceptualizare și lexicalizare a afectelor*.

Obiectivul principal al lucrării de față este unul *istoric-diacronic*: ne interesează conceptualizarea și lexicalizarea emoțiilor în epoca română premodernă, precum și dinamica specifică acestora în trecerea de la epoca veche la epoca modernă; ca urmare este necesară folosirea unei metode de tip istoric de analiză. Urmând principiile de lucru delimitate de lucrările de referință din domeniul istoriei emoțiilor (Rosenwein 2006, 2010, Frevert 2011, 2014, Nagy/Boquet (coord.) 2009 etc., vezi *supra*), etapele de analiză propuse sunt următoarele:

(a) stabilirea unui corpus, un set de surse „credibile”, relevante și reprezentative care să reflecte trăirea și modalitățile de expresie afectivă specifice spațiului cultural român în epoca de tranziție (pentru selecția corpusului în lucrarea de față, vezi *supra*);

(b) delimitarea unui inventar de termeni afectivi reprezentativi, prin analiza surselor;

(c) încadrarea termenilor afectivi înregistrați în contextul cronologic al epocii: analiza semnificațiilor cuvintelor în epocă (posibil diferite de cele anterioare sau de cele actuale) și corelarea datelor textuale cu teoretizarea emoțiilor înregistrată în epocă (definiții lexicografice, enciclopedice, glosări, parafraze, definiții/explicitări textuale etc.). Pentru epoca de tranziție, un rol important este deținut de glosările termenilor afectivi, care reprezintă surse directe ale epocii privind conceptualizarea și lexicalizarea emoțiilor în română; ele indică afectul prototipic căruia se subordonează noile concepte afective, precum și semnificația acestora la momentul respectiv. Ca urmare, analiza glosărilor este, metodologic, foarte importantă pentru validarea semanticii afectelor în epocă.

³³ În studiile care nu focalizează diversele încadrări categoriale ale formelor de viață afectivă, distincțiile terminologice sunt considerate nerelevante: „We believe that insisting on this terminological distinction is not inherently helpful, and may obscure more than it classifies at a conceptual level” (Greco/Stenner (eds.) 2008: 11).

(d) Analiza contextualizării conceptelor și termenilor afectivi în cauză, pentru a verifica funcționarea lor conceptual-semantică reală, în uz.

(e) Pentru analiza conceptual-semantică a termenilor afectivi propunem un model propriu de analiză, delimitat pe baza teoriei pluridimensionale a emoțiilor (vezi *supra*, 4.), a paradigmei lingvisticii cognitive (semantica prototipului), a semanticii lexicale și textuale (vom folosi conceptele de izotopie, analiză mezosemantică și macrosemantică, vezi Rastier 1994 (coord.) 1995). Din perspectiva semanticii lexicale, propunem o abordare integrată, cumulativă: de tip semasiologic (cu accentul pe sensul termenilor afectivi și structura semantică a cuvintelor în discuție), dar și onomasiologic („etichetele” lexicale ale conceptelor afective) (vezi și Soriano 2013: 70³⁴). În analiza conceptual-semantică ne vom sprijini, în unele cazuri, pentru descrierea detaliată a unor concepte afective (de exemplu, *fericire*), și pe teoria metaforei conceptuale în varianta lui Z. Kövecses sau pe teoria metalimbajului semantic natural propusă de A. Wierzbicka (vezi *supra*, 4.). În termenii distincției făcute de Kövecses/Palmer (1999: 239-240³⁵), ne interesează expresia *descriptivă* a emoțiilor, nu și cea *figurată* sau *expresivă*.

Premisa teoretică de bază este următoarea: conceptele afective sunt structuri cognitive prototipice care se actualizează contextual în diverse variante, prin dinamica (diacronică și diatopică) a parametrilor de bază ai scriptului semantic standard. Emoțiile au în același timp un caracter universal (dat de schemele conceptuale de bază) și dependent cultural (determinat de variația posibilă a parametrilor constitutivi) (vezi și Stoica 2012: 92-111). Aceste aspecte definitorii se reflectă în lexicalizare (vezi și Kövecses/Palmer 1999: 253-255).

În lucrarea de față ne vom opri în mod particular asupra unui concept afectiv prototipic definitoriu pentru modelul cognitiv afectiv al epocii: *fericirea*. Pe baza principiilor metodologice mai sus delimitate, vom realiza o descriere a scriptului semantic prototipic specific, urmată de validarea/invalidarea acestui script prin analiza contextelor în care se actualizează termenii corespunzători. Analiza contextual-semantică a lexiconului în discuție este o etapă esențială, putând reliefa variații lexicale și conceptual-semantice, indiciu al unor prefaceri culturale mai largi; ea presupune: analiza la nivel micro-semantic (analiza colocațiilor lexicale), mezo-semantic (analiza relațiilor de sinonimie, antonimie, a izotopiilor lexicale) și macro-textual (plasarea termenilor afectivi în cadrul mai larg al textului și contextului în care se actualizează). Din perspectivă istorică, mutațiile diacronice ale conceptualizării afective presupun focalizarea diferită (în raport cu epoca anterioară) a unuia sau altuia dintre parametrii constitutivi ai

³⁴ „Both a semasiological and an onomasiological perspective are desirable, in order to provide detailed description of the meaning of emotion words, as well as accounts of the ways in which broad domains of knowledge are represented in language” (Soriano 2013: 78).

³⁵ Expresia *descriptivă* a emoțiilor se face prin termenii afectivi denominatori (cuvinte precum *furios*, *dragoste*, *bucurie* etc.); modalitatea *expresivă* de redare a afectelor presupune uzul interjecțiilor, exclamațiilor cu sens afectiv, indicând direct emoțiile; expresia *figurată* a emoțiilor implică metafore și metonimii conceptuale specifice (Kövecses/Palmer 1999: 239-240).

afectelor: *cauza, dimensiunea actanțială, exteriorizarea, caracterul intensiv* etc. Ca urmare, în analiză vom avea în vedere și comparația cu modalitatea anterioară (în epoca veche românească, vezi Stoica 2012) de conceptualizare a afectivității în general, a *fericirii*, în particular.

Analiza care urmează propune astfel o abordare polimorfică, interdisciplinară, a formelor de manifestare a afectivității în epoca română premodernă, menită să ilustreze atât dimensiunea variațiilor culturale, cât și realitatea lingvistic-discursivă propriu-zisă.

Capitolul II

AECTIVITATEA –

CONCEPTUALIZARE ȘI LEXICALIZARE

ÎN EPOCA ROMÂNĂ PREMODERNĂ

1. Preliminarii

În cele ce urmează propunem o cercetare care să aibă în vedere demersul teoretic și metodologic interdisciplinar mai sus delimitat: analiza formelor de manifestare a afectivității în spațiul românesc în perioada de tranziție de la epoca veche la cea modernă (sfârșitul secolului al XVIII-lea – prima parte a secolului al XIX-lea). În cazul unei cercetări de tip istoric, vizând surprinderea dinamicii de conceptualizare și lexicalizare a afectelor, alegerea unei anume etape istorice pentru analiză este importantă (prin fenomenele specifice pe care le poate prezenta sau prin transformările particulare pe care le poate parcurge).

Din acest punct de vedere, în studiile dedicate istoriei emoțiilor în spațiul european occidental, o atenție deosebită a fost acordată epocii luminilor, în virtutea mutațiilor esențiale care au loc în planul sensibilității colective în această perioadă (Frevert 2014: 12, vezi și Dumonceaux 1975, Vincent-Buffault 1986, Steward 2010, Csengei 2012). În spațiul occidental european, secolul al XVIII-lea reprezintă „secolul sensibilității” („era of sensibility”, Frevert 2014: 12, „age of sentimentalism”, Plamper 2015: 33), în care emoția ocupă locul central; viața afectivă este descoperită, adusă în prim-plan, descrisă și evaluată.

Într-o epocă a raționalismului cartezian, fenomenul este în aparență contradictoriu. Însă, descoperirea trăirii interioare, a afectivității profunde și individuale se înscrie în mai amplul proces de analiză și înțelegere rațională a sinelui; afectele, emoțiile, pasiunile devin subiecte de (auto-)cercetare și de discuție³⁶. Sentimentalismul secolului al XVIII-lea îmbracă un dublu aspect: pe de o parte, cel al manifestării emoționale intense, prin cuvinte și comportament expresiv, adeseori dramatic; pe de altă parte, cel moral-filozofic, promovând bunătatea, naturalețea și dimensiunea socială a emoțiilor (inter)umane (Vila 2012: 80).

În secolul al XVIII-lea, emoțiile devin apreciate și sunt subiectul central al filosofiei morale (sunt valorizate afecte menite să asigure coeziunea în cadrul societății: simpatia, prietenia, bunăvoința, recunoștința, patriotismul, loialitatea, încrederea etc.); afectele morale

³⁶ „On reflection, however, it can be assumed that this interest in emotions derived from the impulse towards enlightenment itself. In no respect “enlightenment” mean the reduction of individuals to their capacity for rational thought. A person also came across as being enlightened if phenomena that contradicted this way of thought were illuminated and explained. In this sense, feelings and change of temper and mood could themselves be subjected to rational analysis, and everyone could talk about it” (Frevert 2014: 12).

pozitive, indicând virtuți general umane, validate social, sunt aduse în prim planul literaturii filozofice și beletristice a epocii (Reddy 2009: 307-308), devenind un mijloc de educare și de stimulare a sensibilității colective. Un „optimism” privind natura umană pare să domine perioada (“fashionable optimism about human nature”, *ibid.*), oamenii sunt invitați să-și descopere, să-și cultive și să-și exteriorizeze sentimentele moral pozitive.

A simți, a fi emoționat, a exprima emoția, a empatiza devin realități afective normale, respectate/respectabile și așteptate, într-un nou cadru al autenticității emoționale, opus rațiunii abstracte și sterile (“on a désormais le droit de sentir et meme de cultiver le sentiment”, Steward 2010: 2)³⁷.

Secolul luminilor aduce, așadar, o restructurare a trăirii afective. Noțiunile generice *pasiune*, *sentiment*, *emoție* sunt valorizate și reinvestite conceptual. Sentimentele, emoțiile devin categorii definitorii pentru indivizi, subiective, nuanțate și variate, reflectând o reorientare dinspre o percepție mai generală asupra lumii înspre o percepție interiorizată a individului. Conștiința individuală, caracterul personal al sinelui și al trăirilor sale sunt descoperite („Au centre du sentiment il y a le sujet sentant [...] La valorisation du sentiment va de pair non seulement avec le développement de la conscience individuelle mais avec la privatisation du moi dans la vie quotidienne”, Steward 2010: 10-11). Pentru spațiul cultural francez (și nu numai) se vorbește de un adevărat seism în planul sensibilității colective, aducând cu sine un nou mod de viață, mult mai liber/liberal și mai intens în exprimarea și exteriorizarea afectivă („la charge affective qui anime les homes semble extraordinairement forte [...] elle est extreme”, Dumonceaux 1975: 358)

Oglinda acestor mutații ale sensibilității colective rămân literatura și lexicul specific care înregistrează la rândul lor schimbări importante în această perioadă. Gustul pentru lectură se orientează către roman, către istorii cu subiect sensibil (preponderent erotic-romantic), dezvăluind și explorând trăiri intime, adeseori suferinde și chinuitoare, ale unor eroi care etalează gesturi eroice și dramatice, își exprimă redundant și intens sentimentele. Prin literatura perioadei se proliferază un „cult” al sensibilității, căruia îi este specific un „limbaj al inimii” (“language of the heart”, *apud* Csengei 2012: 5), cu un vocabular și o semiotică fiziologic-comportamentală specifică³⁸. Se face simțit astfel un adevărat cult al lacrimilor, ca mărturie directă, vizibilă și

³⁷ “To feel and be moved was in the eighteenth century perfectly respectable. Sensibility, *sensibilité*, *Empfindsamkeit* – everywhere in (Western) Europe this song was sung. Literature and poetry described it as the supreme value, and sought to cultivate it in their readers” (Frevert 2014: 14).

³⁸ „Debility, innocence, heightened emotionalism and floods of tears are natural and desirable for persons of sensibility, both male and female. Blushing, fainting, swooning, crying, handholding, mute gestures, palpitations of the heart – symptoms with an emotional content – make frequent appearance in the writings of the period” (Csengei 2012: 5).

concretă a sensibilității individului³⁹ (vezi Steward 2010: 73-74). Efuziunea lacrimilor și a suferinței devine o amprentă a epocii, anulând hiatusul dintre public și privat, dintre masculin și feminin, în trăirea emoțională a indivizilor (vezi și Vincent-Buffault 1986: 237-238).

Plecând de la aceste analize deja existente pentru alte spații culturale (occidental-europene) și pe baza instrumentelor metodologice oferite de studiile de specialitate de antropologie și istorie culturală a emoțiilor (vezi *supra*, I 6.), un studiu paralel se poate face și pentru spațiul cultural românesc în trecerea de la epoca veche la cea modernă (corespunzătoare, cu o oarecare defazare, în linii generale, epocii luminilor occidentale). Interesează, așadar, delimitarea unei „semantici istorice a emoțiilor” (*a historical semantics of emotions*, Frevert 2014: 10), rezultat al configurării unui anume *model cognitiv afectiv*, specific unei anume *comunități emoționale* (favorizând *hipo*-sau *hiperconceptualizarea* unor afecte relevante pentru această comunitate), prin analiza inventarului și a semanticii (contextualizate) a *lexicului afectiv*. Cu alte cuvinte, obiectivul este delimitarea unor semnificații pe care emoțiile le au sau ajung să le aibă într-un anume cadru cultural și social prin analiza semnificațiilor pe care le actualizează termenii afectivi existenți în limbă la momentul respectiv.

2. Aspecte ale contextului cultural

Epoca română premodernă se caracterizează prin importante mutații culturale și, implicit, lingvistice, cu prelungiri până către mijlocul secolului al XIX-lea, când spațiul cultural românesc, pe de o parte, și limba română literară, pe de altă parte, își cristalizează treptat și din ce în ce mai ferm modernitatea.

2.1. Modele culturale interferente

Trăsătura fundamentală a epocii este aceea a interferenței, a fuziunii organice între un model cultural de tip tradițional, oriental-balcanic și unul nou, modern-occidental; ceea ce este particular spațiului cultural român premodern este, astfel, întrepătrunderea a două tipare mentale în aparență contrastante și totuși armonic suprapuse într-o configurație culturală *sui generis*, în care vechiul și noul, tradiționalul și modernul, orientul și occidentul coexistă. Are loc treptat o conversie către o structură cognitiv-afectivă nouă, o sincronizare (firească și necesară) cu tipare lingvistice și culturale mai rafinate, o schimbare de mentalitate culturală, prin deschiderea către occidentul european (vezi Cornea 1966: 13⁴⁰, Manolescu 1990: 93-95, Lupu 1999: 9-30, Zamfir

³⁹ O analiză a lexicului afectiv în operele lui J.-J. Rousseau a pus în evidență actualizarea în plan textual a unei sensibilități intense, în suferință, exprimarea concentrată a afectivității printr-un bogat inventar de termeni afectivi, uneori în structuri și colocații clișeizate (Gilot/Sgard (coord.) 1980, *apud* Steward 2010: 201-202).

⁴⁰ „De-a lungul perioadei 1780-1848, progresul accelerat al economiei, extinderea raporturilor bănești [...] desprinderea de sub tutela otomană – într-un cuvânt, brusca irupție a Principatelor Dunărene în familia națiunilor civilizate ale Europei – au declanșat adânci transformări în viața socială și în psihologia indivizilor” (Cornea 1966:

2012: 61-86 etc.). Aceste mutații devin vizibile în literatura și publicistica epocii și, implicit, în aspectul limbii române literare din această perioadă.

În contextul orientării treptate către occidentul european, producțiile literare autohtone rămân încă fidele modelelor culturale tradiționale, pentru o perioadă relativ lungă; fenomenul traducerilor, extrem de dinamic în perioada luată în considerare, reflectă această „inerție”: relevant în acest sens este cazul cărților populare, purtătoare ale unui fond cultural de tip oriental, care continuă să se traducă până spre mijlocul secolului al XIX-lea, bucurându-se în continuare de interesul publicului larg (Anghelescu 1975: 70⁴¹). Orientarea preferințelor literare către spațiul oriental coexistă, însă, cu traduceri din ce în ce mai numeroase (direct sau pe filieră neogreacă) din literatura occidentală modernă, neoclasică, luministă sau (pre)romantică (franceză). Sunt traduși autori diverși de la Fénélon, Marmontel, Florian, Voltaire, Bernardin de Saint-Pierre (de la sfârșitul secolului al XVIII-lea), până la Molière, Boileau, Chateaubriand (începutul secolului al XIX-lea) sau Hugo, Lamartine, Byron (spre mijlocul secolului al XIX-lea)⁴².

Fenomenul masiv al traducerilor manifestat în epocă ilustrează o efervescență a căutării unui mod de expresie (conceptuală, literară și lingvistică), nou și divers; eterogenitatea textelor traduse, prin subiect, temă, orientare, sursă etc. reflectă un profil cultural fluctuant, eclectic, de tranziție⁴³. O tipologie a traducerilor perioadei de tranziție propusă de Paul Cornea (1972: 95) reflectă marea lor diversitate funcțională; numeroasele traduceri sunt motivate și au finalitate diferită: pot fi „traduceri-exercițiu”, cu rostul de a perfecționa îndemânarea într-o limbă străină sau în limba maternă; traduceri-’divertissement’, izvorâte dintr-o nevoie intimă – adesea efemeră – de descărcare nervoasă, sau de trăire prin procură; traduceri ’utilitare’, servind unui scop

11); „Se declanșează atunci, sub presiunea irezistibilă a condițiilor obiective, marea campanie a *europenizării* țării și a asimilării rapide a civilizației moderne” (ibid.: 13).

⁴¹ De asemenea, multe dintre scrierile literare europene traduse la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea își plasează subiectul într-un orient exotic și luxuriant (Anghelescu 1975: 39) sau refac „atmosfera Orientului”, cu „detalii secundare asupra vieții, geografiei și tradițiilor sale: *Bordeiul indienesc* (Iași, 1821, tradus de Lazăr Asachi, apoi Buda, 1831), *Ghiaurul* de Byron (tradus de Heliade, în *Curierul românesc*, 1833 și editat apoi în volum împreună cu *Corsarul și Lara* în 1837) și un fragment despre chinezi din *Harmonie de la nature* a lui Bernardin de Saint Pierre (în *Românul*, 1838), *Filozoful indian* al lui Chesterfield, tradus de D. Jianu în 1835” (Anghelescu 1975: 69).

⁴² Eclectismul autorilor occidentali traduși, aparținând atât clasicismului luminilor, cât și romantismului, reflectă rapiditatea și comprimarea procesului de sincronizare la spiritul apusean: „Clasamentul autorilor confruntă, de fapt, trei vârste literare, unite datorită fenomenului binecunoscut al „arderii etapelor”; deoarece nașterea literaturii române moderne coincide cu epuizarea luminilor și ecloziunea romantismului, noi am asimilat deodată și experiența mai veche și cea mai recentă – am prelungit veacul al XVIII-lea, fără să ne rupem de al XIX-lea, am continuat trecutul, fără să ne depărtăm de prezent” (Cornea 1966: 57).

⁴³ „...există deci o puternică persistență a modelelor epocii anterioare, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, care se întâlnesc acum cu traduceri din Byron și din Hugo” (Anghelescu 1975: 71); „Raționalismul voltaire-ian trăiește lângă sentimentalismul lui Rousseau; mitologia veche se încurcă cu urmele încă proaspete ale literaturii religioase [...]; *Etiopicele* lui Heliodor, *Halima-ua* și *Erotocritul* sunt gustate alături de romanele istorice ale lui Florian, povestirile moralizatoare ale lui Marmontel și Baculard d’Arnaud, dramele lui Metastasio, idilele lui Gessner, mica poezie de „marivaudage” a lui Léonard și Dorat, heroidalele lui Colardeau etc.” (Cornea 1972: 88).

pedagogic (fie el instructiv, moral, politic etc.) și oglindind nu starea de spirit existentă, ci pe cea dezirabilă; traduceri 'comenzi', săvârșite fiindcă cineva le finanțează, nu neapărat fiindcă societatea are nevoie de ele" (pentru o analiză a traducerilor în epocă, vezi Cornea 1966: 38-76, 1972: 95-120, Angheliescu 1975: 39-41, 69-87, Ursu/Ursu 2004: 22-32, 174-180).

Reprezentând la început un fenomen cu un caracter aleatoriu, „la întâmplare”, fără un discernământ valoric – se traduce ceea ce place, ceea ce atrage atenția, ceea ce este accesibil în mod concret –, traducerile devin în secolul al XIX-lea instrument al unei politici culturale conștiente, promovate de intelectualii epocii; ele sunt înțelese ca o modalitate eficientă și necesară de sincronizare cu modele culturale occidentale, implicând diversitate și modernizare estetică, literară, lingvistică (Lupu 1999: 43). Traducerile devin „acte patriotice” (Cornea 1972: 96), având un obiectiv moral-educativ, de formare a unei conștiințe etice și civice, precum și de educare a gustului estetic, a sensibilității și mentalității publice; ele sunt supuse unui imperativ primordial al instruirii și, în plan secund, al desfătării (Cornea 1966: 65-66).

Paralel cu traducerile masive, se dezvoltă, din ce în ce mai dinamic, literatura originală beletristică. Producțiile literare ale perioadei nu se constituie dintr-o imitație propriu-zisă a modelelor (formale și de conținut) occidentale, ci îmbracă un aspect propriu, înglobând realități, sentimente, valori specifice spațiului, culturii și mentalității românești (Angheliescu 1971: 129, 134)⁴⁴.

De altfel, ceea ce s-a subliniat (Cornea 1966, 1972, Manolescu 1990, Zamfir 2012) este faptul că trecerea spre modernitate în spațiul românesc nu a presupus o schimbare bruscă, contrastivă, în care vechiul este înlocuit antagonic de nou, ci un sincretism specific, în care modelele culturale anterioare, tradiționale, au conviețuit complementar cu cele mai noi, occidentale; perioada română de tranziție este o epocă a contrastelor sinergic suprapuse⁴⁵. Receptarea modelelor culturale occidentale nu a presupus un simplu transfer „pe orizontală” (dinspre spațiul apusean spre cel răsăritean), o preluare mimetică a unor tipare culturale. Specificul cultural preexistent, dinamica internă a formelor culturale locale, impun preluarea în

⁴⁴ „Influențele „noi” literaturi, fie că o numim preromantică, fie că o numim sentimentalistă [...] vor duce, după 1800, împreună cu o serie de fenomene complexe de ordin social și cultural, la dezvoltarea unei literaturi originale, aflate, desigur, încă sub sfera de influență destul de puternică a literaturilor occidentale, dar izvorâtă dintr-un teren românesc, din realități și sentimente proprii” (Angheliescu 1971: 129); „preromantismul românesc al acestei perioade nu se poate asimila total preromantismului general european, nu numai pentru că el include caracteristici proprii culturii și geniului nostru național, ci și pentru că este un preromantism retardat, simultan cu romantismul european și cu o serie de evenimente de ordin social și politic care reprezintă o altă epocă istorică. Dar esența fenomenului, în liniile sale tipologice [...] (individualismul, sentimentalismul, starea de criză sufletească), sunt, în mare, aceleași”, *ibid.*: 134)

⁴⁵ „...ceea ce este cu adevărat caracteristic este [...] *amestecul* inextricabil de particularități, de Apus și de Răsărit, și nu simpla lor opoziție, adică însușirea la fel de profundă a două serii diferite de influențe. Dincolo de spectacolul contrastelor, descoperim fața dublă a societății românești de la 1800, care nu privește pur și simplu spre Occident, după cum nu-și întoarce cu totul ochii de la Orient” (Manolescu 1990: 94). Vezi și Cazimir 2006.

termeni specifici a modelelor culturale noi, adaptate și integrate fondului autohton (Cornea 1990: 25-30).

În acest context, difuzarea „pe verticală” a modelelor culturale (dinspre elitele intelectuale către mase) îmbracă, de asemenea, forme particulare în spațiul românesc. În afara elitei intelectuale (nou formate sau în formare) și a unei aristocrații bine educate, structura ierarhică a societății românești a epocii nu implică discrepanțe culturale și mentale majore, „mica boierime, ca și o bună parte a boierimii mijlocii sunt puțin instruite, trăiesc în contact cotidian cu masele țărănești, conservă aceleași tradiții și obiceiuri, utilizează nu numai aceeași ’limbă’, ci și același ’limbaj’” (Cornea 1990: 50-51). Reperele culturale care rămân constante sunt cele de tip rural, tradițional; ilustrativă este în acest sens mare parte a poeziei epocii de tranziție, care, dincolo de modelul cult supraordonator, se bazează pe o retorică, o stilistică și un limbaj de factură folcloric-populară (caracteristica lexicului limbii române literare a epocii de tranziție este, astfel, amestecul de cuvinte vechi, populare cu neologisme, vezi *infra*, II 4.).

Simptomatică pentru acest caracter proteic al profilului cultural specific perioadei de tranziție este și forma de manifestare a curentelor culturale occidentale (iluministe și preromantice), emergente în spațiul românesc de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Pe de o parte, acestea interferează, se îmbină într-o simbioză specifică (Cornea 1966: 10, Angheliescu 1971: 236, 249): autorii perioadei sunt adepți ai neoclasicismului, dar și ai iluminismului sau (pre)romantismului (Cornea 1972: 88; Manolescu 1990: 94). Ideile de tip iluminist și preromantic sunt coalescente: sentimentalismul, specific preromantismului, se asociază uneori unui didacticism etic, specific iluminismului: idealul moral al virtuții, al iluminării intelectuale, al fericirii și bunăstării materiale, vine să contrabalanseze efuziunea sentimentală (sau chiar să rezolve criza afectivă), conturând un profil conceptual particular literaturii epocii⁴⁶.

Pe de altă parte, iluminismul și preromantismul occidental se grefează pe o matrice culturală locală de tip clasic și popular-tradițional⁴⁷, suprapunându-se unor principii bine

⁴⁶ „Simbioza dintre interesul pentru seismele sufletești, pentru sentiment, și preocuparea didactică pentru morală, „virtute” nu este singulară, izolată la câteva persoane mai cultivate și cu preocupări educative determinate. Deseori în poezia noastră preromantică, sentimentalismul, care oferă tonalitatea dominantă și colorează cadrul liric al tabloului, apare întovărașit de ideea de virtute, cea care va recompensa necazurile pricinuite de o sensibilitate hipertrofiată” (Angheliescu 1971: 236); „Idealul „estetic” preromantic se suprapune în bună parte idealului etic și cultural al iluminismului [...]: virtutea, luminarea intelectuală, fericirea și bunăstarea materială, trăsături de caracter și calități care nu vin încă în contradicție cu figura tumultuoasă a romanticului” (Angheliescu 1971: 249).

⁴⁷ În unele cazuri, asimilarea modelului preromantic străin se grefează cu ușurință pe un anume tipar mental și afectiv deja existent, cum este cel al sensibilității populare tradiționale. Anumite afecte bine reprezentate în planul sensibilității afective tradiționale și în planul liricii populare, cum este cazul *dorului*, corespund *avant la lettre* unor concepte preromantice („tipologia preromantică și romantică a poeziei occidentale care furnizează modele epocii va fi – în anumite limite – foarte repede și profund asimilată de poezia noastră datorită și unei afinități reale cu sensibilitatea și cu tipul de lirism pe care îl dezvoltă poezia noastră populară, *dorul* fiind, în esență, un concept pur romantic”, Angheliescu 1971: 134).

ancorate mentalului colectiv, rezultatul fiind, astfel, o sinteză originală, atipică în context european⁴⁸.

O trăsătură specifică este, astfel, faptul că iluminismul românesc nu contrazice polemic tradiția religioasă (așa cum se întâmplă în spațiul occidental), ci se sprijină pe aceasta⁴⁹. Reprezentanții clerului (unii dintre ei traducători ai textelor occidentale) susțin receptarea ideilor iluministe europene, în special a celor prefigurând un ideal etic sau național. Sentimentul religios rămâne o constantă și în pragul epocii moderne, reconfigurat prin perspectiva valorilor etice de tip iluminist. Valori tradiționale se mențin importante: gândirea și sensibilitatea religioasă orientează în continuare percepția generală asupra lumii (Cornea 1966: 28). Respectul față de divinitate (*frica de Dumnezeu*), dragostea pentru aproape (*agapé*), valori de tip creștin centrale în epoca veche, sunt în continuare prezente, dar corelate cu idei moderne de influență occidentală. Moralismul de tip iluminist se suprapune firesc principiilor dogmatic-educative preexistente. În spiritul unei sensibilități morale promovate în spațiul occidental (vezi *supra*, II 1.), se delimitează și în spațiul cultural românesc un nou ideal etic, având în centru virtutea, fericirea individuală trăită prin integrarea armonioasă în cadrul comunității⁵⁰, binele individual subordonat binelui colectiv („folosul de obște”; „binele obștesc” sunt sintagme recurente în scrierile vremii); sunt promovate valori și afecte socio-morale: respectul pentru celălalt, toleranța, filantropia, compasiunea, fidelitatea; acestea reprezintă, de fapt, nuanțări „moderne” ale unui concept afectiv vechi integrator, *dragostea creștină*, de tip *agapé*, bine definit în modelul cultural afectiv al epocii vechi românești (Stoica 2012: 355-357) (sugestiv în acest sens este ceea ce nota G. Pleșoianu în prefața la *Gramatica franceză* de M. Fournier, București, 1830: „Adevărata moștenire ce trebuie să lăsăm fiilor noștri este: frica de Dumnezeu, sfânta învățătură, purtarea cuviincioasă față de toți oamenii, un meșteșug cinstit și dragostea către patrie”, *apud* Cornea 1966: 32).

Unele dintre cele mai importante concepte valorizate în această perioadă sunt cele de *patrie* și *națiune* (vezi și Drace-Francis 2006, cf. Eliade 1982: 2) și, corelat cu acestea, *patriotismul* – *dragostea de patrie* sau *mândria națională* (afecte nou conceptualizate). Sentimentul patriotic se subordonează idealului etic, favorizând solidaritatea și armonia socială. O particularitate a iluminismului românesc (și sud-est european) este corelarea cu ideea

⁴⁸ „...realități specifice și aceleași tradiții culturale impun o cale proprie iluminismului românesc, îngemănând principiul continuării tradiției cu preluarea ideilor iluminismului european într-o sinteză originală” (Anghelescu 1971: 40).

⁴⁹ „...o parte însemnată a intelectualilor timpului erau ei înșiși clerici [...], iar cei mai mulți dintre laici fuseseră și ei educați într-o tradiție religioasă puternică, explicabilă prin aceea că ortodoxismul a însemnat forma de supraviețuire la un moment dat a sentimentului național, la noi, ca și la popoarele vecine din Balcani” (Anghelescu 1971: 41), vezi și Cornea 1972: 97-98, Cornea 1990: 41: „luminismul” balcanic [...], în mare măsură, se naște sub ocrotirea clerului și cu participarea sa directă”.

⁵⁰ „Se preconizează drept ideal pozitiv virtutea, înțelegându-se prin aceasta realizarea fericirii intime prin trăirea valorilor morale, care implică în rândul întâi integrarea socială” (Cornea 1966: 32).

națională, în aparentă contradicție cu viziunea iluministă a individului universal, fără o dependență etnic-geografică/locală (Cornea 1990: 43). Iluminismul sud-est european, în contextul istoric specific, presupune însă conștientizarea și promovarea identității naționale, etnice, apartenența la o comunitate socio-politică bine definită, individualizată prin origine, limbă, cultura tradițională și religie (vezi și Cornea 1972: 458-511). Strategia (discursivă) menită să determine această „trezire” culturală mizează pe disponibilitatea etică și afectivă a societății românești din pragul epocii moderne. Textele perioadei sunt impregnate de un pathos specific, scrise, în tonul epocii, din perspectiva omului sensibil (atât ca emițător/autor, cât și ca receptor/cititor)⁵¹.

Ideile culturale occidentale, noile modele și teme literare găsesc un teren familiar în spațiul românesc. Tipul de literatură care se impune în preferințele publicului cititor în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – romanul cavaleresc, cărțile populare cu subiect didactic-moralizator, precum și literatura neoanacreontică – a configurat în planul mentalității colective o sensibilitate de factură orientală, pregătind terenul și favorizând preluarea treptată a unui model cultural nou de sursă occidentală. Sensibilitatea și structura mentală deja existentă în spațiul românesc, educată prin filonul cultural oriental-neogrecesc, manifestă o surprinzătoare compatibilitate/afinitate cu mai noile valori culturale, propagate dinspre spațiul occidental (un nou ideal etic, estetic, politic; o nouă sensibilitate)⁵².

Rezultatul tuturor acestor sincretisme este un profil cultural, proteic, „hibrid”, specific spațiului românesc în perioada de tranziție, în care vechiul și noul se suprapun, fuzionează sau coexistă în diverse forme de manifestare culturală (în planul mentalității și sensibilității colective, precum și în planul expresiei literare și lingvistice) (cel mai frecvent, un conținut nou este inserat într-o formă de tip vechi). În plan literar și lingvistic, consecința acestor interferențe este discrepanța (cel puțin în etapa inițială) dintre noile conținuturi, noile idei și concepte, noile sensibilități, pe de o parte, și mijloacele limitate de expresie lingvistică și stilistică, pe de altă parte (vezi Cornea 1966: 36, vezi *infra*, problemele lexicale)⁵³. Acest deficit de expresie va fi depășit, însă, treptat, până spre mijlocul secolului al XIX-lea. „Contrastul tipic al epocii de

⁵¹ „...circumstanțele impun două priorități: una, de scop – *culturalizarea și propagarea sentimentului de mândrie națională*, alta, de strategie – *utilizarea instrumental-pragmatică a mijloacelor educative, accentul pe accesibilitate și pe persuasiunea emotivă* etc.” (Cornea 1990: 49).

⁵² „...e greșit să vedem o opoziție între Luminism și Fanariotism, între modelul francez și cel grecesc: la 1800, tocmai similitudinea lor este frapantă” (Manolescu 1990: 95).

⁵³ „Pe de o parte, se caută un drum pentru a ieși din întuneric, pe de altă parte, lumina prea crudă a zilei sperie; pe de o parte, se militează pentru ruperea de Orientul scufundat în inerție și dărăpănare, pe de alta, lipsesc resursele interne care să permită adaptarea la cea mai înaltă treaptă de civilizație materială și morală a lumii moderne. Nevoia unei primeniri a vieții spirituale e adânc resimțită, dar mijloacele de a o întreprinde sunt fragile. În literatură, cel puțin, nu există modele anterioare, deci termeni locali de comparație și stimulare. Nu există mai ales o limbă deplin formată, capabilă dea servi nemijlocit efortului de înnoire, nu există condițiile profesionalizării scrisului și atracția gravitațională pe care o reprezintă un public format” (Cornea 1966: 36).

tranziție nu înseamnă simpla coexistență a unor realități opuse, ci o sinteză sui-generis, de sincronie și diacronie, o *stare* reflectând un *proces*” (Cazimir 2006: 15).

2.2. (Re)descoperirea afectivității. O nouă sensibilitate

În noul context cultural, importante mutații au loc și în planul sensibilității colective, iar una dintre schimbările esențiale privește, între altele, conceptualizarea afectivității.

Din acest punct de vedere, ceea ce este specific epocii de tranziție este „primatul sensibilității” (Anghelescu 1971: 10), în acord cu prefacerile mentale și culturale din spațiul european occidental (vezi *supra*, II, 1.). Germanii unei noi sensibilități se fac simțiți încă din secolul al XVIII-lea. O analiză a tipurilor de texte traduse în această perioadă reflectă o orientare a gustului publicului către lecturile de desfătare, cu subiect laic, care să aducă în prim plan istorii sensibile, cu eroi trecând prin aventuri dinamice și suferințe dramatice. Dinamica manifestată de cărțile populare reflectă această reorientare a orizontului de așteptare a publicului cititor: către sfârșitul secolului al XVIII-lea, romanele cavalești cu subiect erotic surclasează cărțile populare didactic-moralizatoare. Se înregistrează în mod evident o preferință pentru romanesc, pentru subiecte de intimitate, dezvăluind trăiri afective intense, redundant exhibate în pasaje ample (Cornea 1972: 98-100, vezi și Stoica 2012: 116-117), în care cititorul își putea regăsi propriile sentimente ascunse/reprimare și se putea identifica cu personajele aflate în suferință. Sentimentalitatea adusă în prim plan de aceste narațiuni nu presupune însă o introspecție de profunzime a sentimentelor, ci se înscrie într-o schemă convențională, într-un scenariu afectiv tipic, ușor de recunoscut (vezi și Duțu 1978: 189); finalitatea este de cele mai multe ori etică și didactică. „Patimile, mai înainte reprimare, încep să fie privite ca forțe vitale importante, dar numai în măsura în care sunt dominate, autonomizarea lor pârând, încă, de neconceput” (ibid.: 192).

Aceste mutații ale gustului literar indică în mod evident o schimbare de mentalitate culturală și o reconfigurare esențială a afectivității. Treptat, *simțirea*, *sentimentul*, descoperirea trăirii interioare și exprimarea, împărtășirea acesteia, devin caracteristicile unei noi stări de spirit, în care „omul este mișcat de sentiment înainte de a fi mișcat de rațiune” (Anghelescu 1971: 12). Preluând concepția unei noi sensibilități din scrierile iluministe/preromantice franceze (Fénélon, Marivaux etc.), afectivitatea devine o nouă modalitate de raportare la realitate (Anghelescu 1971: 13); aceasta este percepută emoțional, printr-o analiză a simțurilor⁵⁴. Noua sensibilitate se suprapune organic și accentuează o predispoziție afectivă deja existentă, de factură orientală, manifestată treptat începând din secolul al XVIII-lea, prin emergența literaturii cu subiect laic (romane cavalești, lirica neoanacreontică) (vezi și Manolescu 1990: 96); la sfârșitul secolului al

⁵⁴ „Iar emoția nu este provocată numai de fenomene de ordin afectiv, ci și de idei abstracte, de ipoteze filozofice sau științifice, de un raționament chiar. Sensibilitatea nu circumscrie doar o arie tematică, erotică în primul rând, ci apare ca o altă modalitate de percepere și de considerare a realității” (Anghelescu 1971: 13).

XVIII-lea, societatea românească era pregătită afectiv pentru receptarea unei noi sensibilități, care să nuanțeze și să amplifice germenii unei afectivități deja focalizate.

Subiectivitatea, trăirea individuală sunt aduse în prim plan, se înregistrează o criză a sensibilității (vezi și Vintilă-Ghițulescu 2006, Simion 2008). Emoțiile invadează spațiul public și privat românesc, prin literatura originală care apare acum după model occidental, prin traduceri intense din literatura europeană, prin publicistica dezvoltată treptat la începutul secolului al XIX-lea.

În acest nou context, literatura devine expresia sentimentului personal, individual, a căutării și descoperirii vieții interioare (Anghelescu 1971: 18)⁵⁵. Scopul fundamental al actului literar este acela de a impresiona, de a stârni reacții sufletești. Literatura veacului este dominată astfel de pasiuni extreme, emoții intense și sentimente tulburătoare, expresie a unei crize a sensibilității, încă nerezolvate (*ibid.*:19)⁵⁶; predomină afectele general umane, intense, ușor de perceput și de empatizat. Omul preromantic este omul sensibil, „simțitor” (*ibid.*: 233).

Autorii reprezentativi ai perioadei de tranziție (poeții Văcărești, C. Conachi, Gh. Asachi ș.a.) transpun (majoritatea în limbaj poetic) suferințe intime, cel mai adesea cauzate de un eros neîmplinit, în așteptare sau dezamăgit. Preluând modelele străine (traduse, adaptate, imitate), poezia românească de la întrepătrunderea secolelor XVIII-XIX ilustrează „nașterea conștiinței erotice” (Simion 2008: 248), iar expresia lirică a acestei descoperiri are o triplă funcție: „*eliberează* sufletul de o mare tensiune interioară, *comunică* pasiunea și – cea mai importantă dintre ele – *seduce* obiectul erotic” (*ibid.*).

Dragostea, ca sentiment puternic și personal, pasiunea erotic-senzuală, este afectul central al noii literaturi (ca de altfel în toată lirica epocii), angrenând sentimente colaterale, uneori contradictorii: mânie/revoltă, resentiment/ură, tristețe/melancolie, gelozie, dor etc.; suferința își găsește cel mai adesea o expresie comportamental-expresivă complementară: oftatul, suspinul, lacrimile, leșinul, lamentația verbală, acompaniază emfatic sentimentul central, devenind elemente ale unui ritual de exteriorizare afectivă (vezi și Sorescu 1976: 94); ele ilustrează o *emoționologie* specifică epocii, care susține etalarea trăirilor afective. Subiectul experimentator

⁵⁵ „Sentimentele fiind individuale, particulare, poezia va exprima cu predilecție emoții, stări sufletești și experiențe *personale*” (Anghelescu 1971: 15); „Preluând de la sentimentalisti opțiunea pentru literatura care emoționează, împotriva literaturii care demonstrează pentru subiectele care mișcă, stârnesc o reacție sufletească [...] preromantismul va lărgi sfera sa de cuprindere conform tendințelor unei epoci care este dominată de problemele personalității umane, ale individului. Secolul lui Pufendorf și Beccaria, al lui Voltaire și al enciclopediștilor, este și secolul descoperirii complexității vieții interioare, a incertitudinilor, a tristeților și a reveriilor [...]. Eliberat de dogme, de servituți, sustras puterii discreționare a autocratului (pe plan religios, social, literar), individul își caută propria esență, coordonatele interioare ale personalității sale, însă independența sa spirituală și sentimentală, recent cucerită sau încă în plin proces de afirmare, este pentru moment lipsită de conștiința devenirii, a finalității; de aceea, preromanticul, e întotdeauna un ezitant, un visător” (*ibid.*: 18).

⁵⁶ „[preromantismul] exprimă un moment de criză, intervenit în sensibilitatea și conștiința omului secolului al XVIII-lea, care nu și-a găsit încă rezolvarea. Clasicismul oferea o soluție tuturor conflictelor sale, soluție care era a conștiinței, a datoriei, a echilibrului, romantismul va oferi o multitudine de soluții individuale; preromantismul nu oferă nici una, el dă numai expresie crizei și aspirației către rezolvarea ei” (Anghelescu 1971: 19).

al dragostei devine victimă a propriului sentiment și a propriului obiect erotic, într-un scenariu al umilinței de sine asumate („o voluptate a umilinței”, Simion 2008: 262-263). O fiziologie a amorului suferind este exhibată într-o retorică și într-un limbaj adeseori de factură populară, în expresii concrete/concretizatoare, în care neologismul apare pe alocuri contrastant și surprinzător; dragostea este configurată metaforic drept boală, tortură, foc (*foc-combustie*, dar și în termeni opozitivi *foc-gheață*, în continuarea liricii erotice europene⁵⁷), nebunie, sclavie („robire”; „robire”)⁵⁸, este joc, dar și afect existențial, toate indicând însă „o dependență voluntară” (Simion 2008: 279), o suferință care, paradoxal, alimentează sentimentul („*Boala* este o metaforă a vitalității pasiunii”, Simion 2008: 264). Modelele stilistice de inspirație sunt poezia cultă neogrească (lirica anacreontică și neoanacreontică, poezia saphică) sau europeană (lirica trubadurilor, Petrarca, mica poezie galantă franceză de secol XVIII), dar și lirica populară sau lăutărească (Manolescu 1990: 97, vezi și Sorescu 1976: 94).

Reflectând o nouă mentalitate, o nouă sensibilitate și un nou gust literar, poezia erotică originală (dar și traducerile epocii) reprezintă dragostea de tip eros, desemnată univoc prin *amor*, ca sentiment liber, necontrolat și incontrollabil, eliberat de dogme și prescripții sociale, formă de manifestare a eului individual și subiectiv.

Descoperirea individualității și a trăirii afective personale nu privește însă exclusiv erosul și nu este strict apanajul poeziei. Poezia românească de început include și ipostaza satiric-ironică, moralizatoare sau didactică (vezi scrierile lui Mumuleanu, Millo), aducând în prim plan diverse afecte, adeseori socio-morale (*invidia*, *rușine*, *mândria-orgoliul*, *egoismul* etc.), amendate critic. Totodată, literatura dramatică incipientă (scrieri originale, prelucrări, adaptări, imitații), scrierile istorice, memorialistica, genul epistolar, dar și articolele de presă lasă să transpară sensibilitatea epocii, în forme specifice de manifestare. Primele texte dramatice (vezi *PND*, *ÎTR*) refac interacțiuni sociale diverse, în care personajele își exprimă, problematizează sau negociază diverse afecte (de la dragoste, mândrie, mânie, până la patriotism, egoism etc., vezi *infra*);

⁵⁷ „Motivul dragostei care îngheață și arde a cunoscut însă o carieră extraordinară în lirica erotică europeană, posterioară lui Petrarca. Din literatura franceză și mai ales italiană, el a trecut în literatura greacă, în primul rând prin intermediul traducerilor și al adaptărilor [...], exprimând „zbuciumul” cunoscut al eroticii petrarchiste în antinomii alternante: speranță – teamă, foc – gheață” (Angheliescu 1971: 71-72).

⁵⁸ Cf. exemple precum: „Zi citind astă scrisoare, în *lacrimi* și *plâns* urzâtă: / „Am o inimă în lume care știu că mă *iubește* / Și acum, în depărtare, pentru mine să *bocește* / *Ars* am fost de-a ta *iubire*, ah, cât te-*am iubit* de tare, / Dar această despărțare m-*au aprins* cu *foc* mai mare” (Conachi, p.162); „Doamne, giudecător drept, / Vezi ce *foc îmi arde*-n pept / Și la ce stare-am venit / Din pricină c-*am iubit*” (Conachi, p. 67); „Că se face ziuă, iată/ Și tot nu se mai arată, / A-și face îndestulare / De *dragostea* lor cea mare, / Care *arde* cunoscută / Cu *flacăra* nevăzută” (Barac, în *PNP*, p. 107); „M-au lovit *Amor* cu darde, / Ș-ochii varsă *amare* unde, / În al meu sân un *foc arde* / Care *inima*-m *pătrunde*. // [...] *Inima* me credincioasă / În zădar îi *înfocată*. // De *duioasele* pâraie / Al meu *foc* ce nu stinge, / Ce nu soarbe a me *văpaie* / Pe izvorul care *plânge*!” (Asachi, I, p. 384); „Plin de *amorului văpaie*, / *Sânt* precum pin vine-m *cură* / *Înfocatele pâraie*. // Dacă negură răsare / Preste *aprinsa* me vedere, / Nimic n-aud și îmi pare / C-în noian pier de *plăcere*” (Asachi, I, p. 407) etc.

scrierile istorice (Ienăchiță Văcărescu, *Istorie a prea puternicilor împărați otomani*; Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf*) vehiculează polemic afecte cu implicații colective (*mândria, patriotismul, curajul* etc.); un jurnal de călătorie precum cel al lui Dinicu Golescu conține reflecții personale critice, cu frecvente aprecieri afective (*mândria, dragostea de patrie, fericirea colectivă, bucuria, tristețea*); schimbul epistolar dintre Nicolae și Iancu Văcărescu oferă ocazia analizei unei calde relații afective, exprimând adesea direct și sincer, dincolo de stereotipul textului, afecte precum *dragoste, prietenie, respect, dezamăgire, tristețe*. Articolele de presă aduc în prim plan profilul emoțional al autorului și al evaluărilor lui afective, fără o cenzură impusă de o anume „obiectivitate” a textului jurnalistic. În paginile jurnalelor se instanțiază frecvent un schimb direct de impresii, opinii și sentimente între autor și cititor.

Indiferent de tipul de text, trăsătura esențială care transpare este o maximă sinceritate (nu în sens aletic, al respectării adevărului, ci în sensul lipsei de cenzură și al reprimării emoțiilor) și transparență afectivă. Emoțiile, oricare ar fi ele, trebuie manifestate, exprimate, eventual justificate, împărtășite. Textele perioadei indică o nevoie manifestă de exteriorizare, de împărtășire a celor mai intime simțăminte individuale.

Cel mai adesea, scriitorul/autorul este mesagerul propriei sensibilități, al sentimentelor personale și doar în plan secundar al unor trăiri afective colective. În prim-plan nu mai sunt aduse emoțiile, valorile, idealurile unei colectivități, ci acelea ale individului: „scriitorul nu mai exprimă ideile, dorințele, viața unei colectivități, așa cum făceau și accentuau cronicarii până târziu, ci este un individ anume, cu sentimentele, cu aspirațiile și durerile lui personale” (Anghelescu 1971: 80). Din punct de vedere psihologic-afectiv, pare să se configureze treptat o nouă construcție a sinelui, în care primordială devine propria individualitate, plasată în cadrul comunității; raportarea dependentă, ierarhic-verticală, la o autoritate tutelară (trăsătură specifică modelului afectiv al epocii medievale) tinde să se estompeze. Individul epocii (pre)moderne își recâștigă autonomia afectivă și își afirmă necenzurat emoțiile⁵⁹ (vezi *supra*, II, 1.)⁶⁰; iar această sensibilitatea individuală își găsește libertatea deplină de exprimare prin intermediul literaturii, fie tradusă, fie originală.

Producțiile culte ale vremii (literatură, publicistică, texte filozofice etc.) pun în evidență caracteristici ale afectivității specifice spațiului românesc, care corespund, în linii generale, celor din spațiul cultural occidental: orientarea gustului estetic și literar al publicului pentru românesc, pentru istorii sensibile; rolul central al erosului în universul afectiv al epocii; exteriorizarea intensă, verbală și somatic-comportamentală, expresivă, a emoțiilor („cultul lacrimilor”);

⁵⁹ P. Cornea (1976: 25) remarcă utilizarea din ce în ce mai frecventă în textele de la mijlocul secolului al XIX-lea a unor diverse forme de manifestare a stilului direct, simptomatice pentru „noua realitate socială și psihologică. Ele denotă spargerea vieții comunitare, apariția unei ordini bazate pe prioritatea individului și relațiile interpersonale, în care principiul egalității civile (burghez) se substituie principiului ierarhic (medieval)”.

⁶⁰ Caracteristica spiritului românesc european la trecerea dintre secolele XVIII-XIX pare a fi „individualitatea surprinsă de subiectivitate”, „cristalizarea ideii de destin individual” (M. Gauchet 2005, *apud* Zamfir 2012: 62-63).

focalizarea a două ipostaze complementare ale afectivității: sensibilitatea individuală (accentuând dimensiunea *personal-subiectivă* a trăirii afective) și sensibilitatea morală (accentuând dimensiunea *colectiv-socială* a trăirii afective) (vezi *supra*, II, 1.).

Corelate cu sursele literare, documentele (juridice ale) epocii pot nuanța acest profil afectiv al epocii de tranziție, oferind date autentice despre mentalitatea și afectivitatea colectivă (netransfigurate de un model estetic cult, cum se poate întâmpla în cazul beletristicii). Cercetarea realizată de C. Vintilă-Ghițulescu (2011, 2006) (din perspectiva istoriei culturale) a relației de cuplu instituționalizate (căsătorie, divorț, pentru secolul al XVIII-lea) și a afectului fundamental al epocii de tranziție, dragostea, oferă date esențiale asupra modelului cognitiv afectiv al epocii, asupra modalității de configurare a comunităților emoționale românești și a codului de comportament afectiv-expresiv specific. În secolul al XVIII-lea, trăirea afectivă și existența individuală în general este puternic și constant regularizată (/cenzurată) de normele și cutumele tradiționale, religioase și sociale. Pe de o parte, autoritatea instituției Bisericii, a principiilor moralei creștine rămâne fundamentală (Vintilă-Ghițulescu 2011: 16, 419), prescriind și un anume comportament afectiv. Pe de altă parte, caracterul profund colectivist și normativ al societății alterează în mod firesc experimentarea intimă, personală, a trăirilor afective; granița dintre public și privat este aproape inexistentă, experiențele personale devin automat experiențe colective; valorile moral-colective împărtășite de întreaga comunitate sunt esențiale și devin reper al evaluărilor afective: *rușinea* este astfel un afect central, instanța de autoritate fiind comunitatea în ansamblul ei. În mod firesc, constrângerile normativ-sociale ale emoțiilor se manifestă mai pregnant în comunitățile mai restrânse (mediul rural sau periferii urbane), unde se înregistrează „permanenta întrepătrundere a publicului cu familialul” (*ibid.*: 423).

Documentele epocii atestă însă mutații în conformarea la normele colectivității. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, se constată tendința de manifestare a voinței și a trăirii individuale, în dezacord cu normele de conduită impuse de societate/comunitate⁶¹. În centrul acestor comportamente se află *erosul*, redescoperit și focalizat ca sentiment individual în societatea românească premodernă. Un nou model etic și comportamental al *dragostei* se impune, prin contactul cu noi forme de viață și modele afective. *Dragostea* devine pasiune, se exprimă în mod public, prin limbaj, prin gesturi, prin acțiuni concrete (răpiri, fugi ilicite ale cuplurilor, vezi și documentele înregistrate în Diculescu 1970: 205-206, 208-209⁶²) („Descoperirea iubirii este de fapt cucerirea acestei perioade. Ea se exprimă,

⁶¹ „Dragostea este din ce în ce mai prezentă la sfârșitul secolului, împingând diferite cupluri să aleagă fuga, băieții răpirea fetelor pentru a trece dincolo de consimțământul părinților și a-i pune pe aceștia în fața faptului împlinit. „Au căzut în dragoste”, iată cuvintele magice care reușesc să treacă dincolo de granițele sociale și să nu țină cont de prejudecăți. [...] dragostea începe să-și facă simțită prezența din ce în ce mai mult și din ce în ce mai des, astfel încât ea va invada nu numai discursul, ci și viețile oamenilor odată cu secolul următor” (Vintilă-Ghițulescu 2011: 147).

⁶² Un exemplu: „Călărași, 20 martie 1836, Raportul ocârmuirii referitor la fuga unei femei cu un flăcău « Supt ocârmuitorul plășii Ialomiții prin raport supt nr. 254 face cunoscut ocârmuirii că de la satul Stoienești la 15 curgător

se simte, se trăiește”, Vintilă-Ghițulescu 2006: 188), devenind catalizatorul unor mutații culturale și mentalitare mai ample: „în jurul lui [amorul] se înovează o serie de gesturi, de conduită, se îmbogățește vocabularul, se naște o altă muzică, se fabrică noi gusturi, provocând schimbări profunde la nivelul mentalităților” (ibid.: 246) (pentru mutația culturală dinspre *colectiv* înspre *individual* în conceptualizarea și exprimarea comportamentală și lingvistică a *dragostei*, vezi și Stoica 2012: 381-382).

Modelul cognitiv afectiv al epocii românești de tranziție (pus în evidență atât de sursele literare, de publicistică, cât și de cele documentare) înregistrează așadar tensiunea culturală dintre dimensiunea colectivă (mai veche, dominantă) și cea individuală (mai nou manifestată), între interpretarea interdependentă și cea independentă a sinelui. Tendința „modernă” de focalizare a eului individual este supusă presiunii modelului cultural constitutiv de tip colectivist. Se înregistrează o modalitate „hibridă” de reprezentare afectivă în care se fac simțite impulsurile individualismului, ponderate sau chiar supuse/subordonate constrângerilor societale de tip colectivist (tradițional, religios).

Acest profil afectiv „hibrid” și tensiv al spațiului românesc în epoca de tranziție (pendulând între *colectiv* și *individual*, între *public* și *personal*) este rezultatul interferenței unor modele culturale ale afectivității, care, fără a fi esențial diferite, focalizează distinct anumiți parametri definitorii: în primul rând, modalitatea de percepție a sinelui – *independent* vs. *interdependent* (vezi *supra*, I, 5.), dar și dimensiunea *religioasă* sau dimensiunea *etică*.

Analiza lexiconului afectiv utilizat în epoca premodernă pentru desemnarea diverselor forme de viață afectivă poate valida, invalida sau nuanța această configurație cognitiv-culturală a afectivității.

3. Lexicul limbii române literare în epoca premodernă.

Între tradiție și modernitate

Procesul general de modernizare a spațiului cultural românesc și a gustului literar-estetic manifestat în epoca română premodernă implică schimbări importante și în ceea ce privește limba română literară. Se înregistrează o vie tendință de înnoire (în primul rând la nivel lexical și sintactic), după modelul lingvistic al limbilor de cultură occidentale⁶³.

au fugit un flăcău anume Ioniță sin Stan, ale căruia semne sunt: ca de ani 18, la stat mărunț, ochi căprui, părul capului negru, la față oacheș, îmbrăcămintea: ilic de dimicaton galben, cu poturi albaștri de postav de târg, cu bim verde de lână, cu două ghebe lungi, însă una de târg și alta de casă, în picere cu cizme, în cap cu căciulă neagră făcută cauc. Cu o nevastă anume Calita ce ține în căsătorie pă Dumitrache Bate Lup, tot din pomenitul sat, femeia ca de ani 46 și cu 6 copii din care au luat împreună numai o fată mică, iar pă ceilalți i-au lăsat la bărbat-său; la chip zmeadă, ochi albaștri, prelungă la obraz, părul galben; îmbrăcămintea: un anteriu de dumaticon voinicesc cam roșu, împrejurată cu masă de pânză albă, cu măramă în cap luată de la vecini, unde nu să știe, fiind *îndrăgiți*. Pentru care plecat să raporteuiește cinstitei Marii Dvornicii. Ocârmuitor” (*apud* Diculescu 1970 : 208-209).

⁶³ Aceste aspecte au mai fost discutate, parțial, în Stoica 2015b.

Orientarea către spațiul cultural occidental (aducând cu sine noi realități și noi concepte) și adoptarea, ca urmare, a unor noi teme, motive și genuri literare impun nevoia unei diversificări și nuanțări a mijloacelor de expresie stilistice și lexico-semantică.

În limbajul literar al vremii se constată o anume discrepanță între formă și fond (Brâncuș 1956: 7-8), între noile conținuturi, noile idei și concepte, noile sensibilități, pe de o parte, și mijloacele limitate de expresie, pe de altă parte. Conținutul de idei, temele și motivele literare noi își găsesc cu greu expresia (lexicală și poetică), în condițiile absenței unei tradiții literare și a unui vocabular suficient de dezvoltat și de nuanțat⁶⁴. În lipsa unor modele anterioare, limbajul artistic la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea se sprijină încă pe limba vorbită, populară, pe expresia familiară (vezi textele unor autori reprezentativi ai perioadei, precum Costache Conachi, Iancu Văcărescu etc.) (Rosetti/Cazacu/Onu 1971: 505-518, Diaconescu 1975: 28).

În acest context, necesitatea îmbogățirii și cultivării limbii literare devine acută, iar problema împrumutului de „cuvinte streine” se pune frecvent în discuțiile epocii. În general, scriitorii vremii manifestă o „timiditate” în fața neologismelor (Pușcariu 1937: 414), o atitudine rezervată în fața importului de noi cuvinte; o mare parte a scriitorilor de la întrepătrunderea secolelor XVIII-XIX tind să exprime noțiuni noi refolosind și reinterpretând resursele lexicale oferite de fondul vechi al limbii (vezi și Nicolescu 1958: 36). Valorificarea acestor resurse se putea realiza prin mai multe modalități (Brâncuș 1956: 19-20): (a) *dezvoltarea polisemiei*; cuvinte vechi (abstracte) dobândesc noi sensuri; această polisemie devine însă în timp ambiguă, favorizând împrumuturile neologice (mai exacte în desemnare) sau expresiile sintagmatice, mai concrete și, deci, mai explicite⁶⁵; (b) *calcuri semantice și de structură* după cuvinte (sau sintagme) străine (în special în traduceri); (c) *parafrizarea, traducerea sintagmatică* a noțiunii în cauză. Rezerva în fața împrumutului de noi cuvinte se justifică, printre altele, și prin grija pentru formarea treptată a unui larg public cititor, încă nefamiliarizat cu un vocabular neologic, modern (Brâncuș 1956: 18).

De-a lungul epocii de tranziție, preocuparea intelectualilor pentru înnoirea și modernizarea limbii este constantă (mai ales după 1800), diversele soluții propuse sau susținute pendulând între orientarea mai degrabă spre fondul vechi preexistent (sau către latină, ca limbă de origine) și deschiderea către limbile romanice occidentale. Unii cărturari ai vremii înțeleg

⁶⁴ „Între forma și fondul poeziilor culte există acum o vădită contradicție, rezultată din faptul că noul conținut de idei, neavând o formă corespunzătoare, este „nevoit” să îmbrace, numai provizoriu, „forma veche”. Prin formă veche înțelegem limba vorbită în epoca respectivă, limba cărților vechi românești și limba producțiilor populare; stilul beletristic al limbii literare era încă în formație. De aceea, poezii de la începutul secolului al XIX-lea se izbesc de faptul că limba literară nu era îndeajuns de formată” (Brâncuș 1956: 7-8)

⁶⁵ „Asemenea cuvinte, tocmai din cauza bogăției lor de sensuri, nu mai puteau să exprime lămurit pe nici unul dintre acestea; de aceea, se impunea în locul lor fie neologismul, care avea avantajul de a exprima un sens precis, limitat, fie locuțiunea, construcție mai concretă și mai explicită” (Brâncuș 1956: p. 12)

necesitatea dezvoltării limbii literare, recomandând derivarea (de la cuvinte cu bază latină⁶⁶) sau împrumutul lexical (moderat). În general, spre 1800, intelectualii susțin împrumuturile din latină, ca limbă de origine, legitimate, aşadar, lingvistic şi istoric (Lupu 1999: 56, vezi şi Munteanu/Țăra 1983: 160-164)⁶⁷.

Majoritatea scriitorilor deplâng sărăcia mijloacelor lingvistice (un vocabular insuficient de rafinat pentru exprimarea unor concepte moderne, o sintaxă care nu susţine expresia artistică modernă) (vezi şi Gheţie/Seche 1969: 277), în condiţiile diversificării genurilor şi stilurilor literare, vehiculând noţiuni şi terminologii diferite de cele din epoca anterioară. Discrepanţele dintre conţinutul de transmis/exprimat şi resursele lingvistice limitate devin evidente în cazul traducerilor, mai ales al celor tehnice/ştiinţifice. Presiunea tradiţiei (o limbă literară încă refractară la nou, anumite obişnuinţe lexicale), dar, în acelaşi timp, conştientizarea defazării

⁶⁶ Adoptând un punct de vedere evolutiv-genetic, Paul Iorgovici subliniază în *Observații de limbă românească* (1799) necesitatea şi normalitatea îmbogăţirii limbii pornind sau reîntorcându-ne la latină, limba mamă: „Însă noi ne-am schimosit, apoi şi limba s-au stricat, aşa cât limba aceasta nicicând nu se poate aduce la aceea de unde au căzut, ci numai limba cea veche poate sluji spre îndreptarea acestuia” (p. 245); în acest sens, P. Iorgovici susţine ca mijloc principal de îmbogăţire a vocabularului derivarea utilizând material lingvistic moştenit sau aplicând un model latin: „am tras această regulă după care toată vorba de rădăcină care e în limba cea veche, de unde noi o tragem, cu toate particulele aceste înmulţită, şi în limba noastră să se înmulţască cu toate particulele care le întrebuiţăm numai într-unele vorbe” (p. 117-118).

⁶⁷ În prefaţa la volumul *Characteruri* din 1825, Barbu Paris Mumuleanu susţine cu entuziasm şi insistenţă necesitatea îmbogăţirii şi modernizării limbii cu noi termeni, având drept sursă fundamentală latina, ca limbă de origine: „să lăsăm vorbile şi defăimările iubitorilor de întunec, ce zic că limba noastră nu să poate aduce la desăvârşire [...] Nimic să nu ne poprească sărăcia limbii noastre, căci maica ei latina este izvorul de unde s-adapă toate limbile Evropii şi orice idei şi ziceri ne-ar lipsi, nici să ne ruşinăm a o lua, nici să ne sfîim, zicând că nu e românească, că vremea le va face cunoscute de obşte în neam, precum s-au făcut multe greceşti şi slavoneşti în toate caştelariile noastre [...] limbile au o ţesătură şi sunt împrumutate una de la alta. [...] vremea e să-i mulţumim acei faceri de bine, să mulţumim slavoanii, să mulţumim grécii şi să îmbrăţişăm pe latina, maica noastră. Nu zic ca să învăţăm numai pe latina şi să trecem ştiinţele într-însa, că aceasta ne va fi aceeaşi nebunie, ce am avut ca să învăţăm limba elinească, ci să lucrăm limba noastră cea vorbitoare şi să luăm numai acelea care ne vor fi de lipsă de la greci şi de la latini, iar cele slavoneşti vorbe şi ziceri, câte sunt dulci la auzul nostru şi câte sunt prea de obşte în norod, să le întrebuiţăm, iar câte sunt numai în gurile celor învăţaţi şi câte sunt aspre, de fărâma limba şi dinţii noştri, să le lăsăm [...] mulţi din cei ce ştiu ceva imputându-li-să de alţii, că nu ostenesc pentru neam, să îndreptează cu sărăcia limbii, alţii iar să căznesc să arate tot cu o zicere românească mai multe idei, lucru care nu să poate, iar nu cum n-avem o zicere, s-o luăm latinească sau grecească, ci vrem să fim noi mai presus decât franţezii. Nu vedem că dicsionerul lor e plin de cuvinte greceşti şi înţeleg foarte bine că scriitorii nu scriu pentru lumânărari şi pentru croitori neînvăţaţi, ci scriu pentru cei ce iubesc cetirea? D-aceea şi eu am întrebuiţat multe cuvinte streine şi ştiu că mulţi o să facă dispote şi or să mă dăfaime, dar facă ş-împuteaze-mi, că sunt mulţi cărora le va plăcea şi părerea mea, şi de mă răţăcesc eu, mă mulţumesc a mă răţăci cu Văcărescul, întâiul neamului gramatic, pentru că de ne vom ţinea tot d-aceste prejudecăţi, totdeauna mai rău vom fi răţăciţi, şi limba nu să va mai lucra în veac, şi atunci în zadar ne mai putem numi că suntem un neam” (Mumuleanu, p. 86-88). De asemenea, C. Negruzzi, în prefaţa la traducerea din franceză *Triizeci de ani sau viaţa unui jucător de cărţi*, realizată în 1835, justifică şi susţine împrumuturile latino-romanice, motivate lingvistic şi istoric: „Cât pentru cuvintele streine ce el au întrebuiţat în traducire, de îl vor întreba de unde sunt zicirile aceste, va răspunde ca un literat bărbat român, că sunt de acolo de unde este toată limba noastră [...] . Va mai adăogi că fieştecare limbă, când au început a să cultiva, au avut trebuinţă de nimiri nouă, pe care sau şi le-au făcut de sine, sau s-au împrumutat de acolo de unde au văzut că este izvorul ştiinţelor ş-a meşteşugurilor. Grecii s-au împrumutat de la finicieni, arapi, eghiptieni, asirieni ş.a.; romanii de la greci; cestelalte naţii ale Europii de la romani. Noi asemine urmă, mai vârtos, când avem de unde. Noi nu ne împrumutăm cu cuvintele ce ne lipsesc, ci le luăm ca o moştenire de la maica noastră (latina) şi ca o parte ce ne să cuvine de la surorile noastre (ital., franţ., span. şi port)” (Negruzzi III, p. 447).

dintre conținut și formă, determină adeseori pe traducători să-și justifice opțiunea pentru împrumuturi, „cuvinte streine”: Gh. Asachi, în prefața la traducerea cărții lui I. Kaidanov, *Istoria imperiului rosien*, Iași, 1832, notează: „sarcina de a scrie în o limbă încă neprelucrată la literatură și nedeprinsă a tracta obiecturi mai înalte este mult mai simțitoare decât se pare; pentru aceea unii din cetitori vor întâmpina oarecare cuvinte și idei nouă, dar aceasta nu urmează din plecarea de a introduce în limba noastră cuvinte streine, fără care ea ar putea rămâne, ce din nevoia de a tâlcui cu mai mare credință ideile și zicirile tehnice aflate în original”.

În aceste condiții, se afirmă din ce în ce mai mult nevoia înnoirii lexicale prin împrumuturi din limbile (romanice) occidentale. Pe de o parte, constrângerile extralingvistice sunt imediate și directe: prin contactul recent cu domenii variate de viață culturală, implicând concepte proprii, apar realități noi (abstracte și concrete) și, deci, noi necesități de lexicalizare prin termeni specifici. Pe de altă parte, înnoirea lexicală este percepută ca o necesitate internă a limbii de modernizare, în acord cu prefacerile culturale mai ample. Se împrumută cuvinte noi, care vin să diversifice fondul lexical existent, concurând termeni mai vechi cvasisinonimi (pentru discuții mai ample și exemple, vezi Pușcariu 1937, Munteanu/Țara 1983, Lupu 1999, Gheție/Chivu (coord.) 2000, Ursu/Ursu 2004).

Împrumuturile latino-romanice (inițial direct din latină sau dintr-o limbă romanică, printr-o filieră străină – neogreacă, germană, maghiară, polonă, rusă) începute timid încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, continuate treptat pe parcursul secolului al XVIII-lea și găsindu-și forma maximă de manifestare în secolul al XIX-lea, „reflectă mai degrabă o schimbare de mentalitate culturală, o atitudine conștientă de cultivare a limbajului, de deschidere către Occident” (Moraru 2000: 190, pentru dinamica împrumuturilor latino-romanice, vezi pp. 190-226). Dacă până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, problema neologismului și orientarea către romanitate/latinătate depind de orizontul cultural specific al fiecărui scriitor în parte⁶⁸, în trecerea către epoca modernă ele devin o preocupare colectivă.

O caracteristică de ansamblu a lexicului limbii literare a epocii de tranziție este raportul specific dintre vocabularul existent și cel neologic. Se poate constata o anume distribuție a termenilor vechi (populari) și a celor noi în funcție de tipul de text și de destinația lui.

În literatura originală⁶⁹, împrumuturile nu sunt foarte frecvente, limba literară rămânând încă fidelă modelelor de expresie preexistente, de factură „tradițională”; cuvintele din fondul vechi al limbii sunt folosite, chiar și în desemnarea unor noțiuni mai noi, mai moderne, mai nuanțate, lexicul deja existent fiind reinvestit, contextual, cu noi sensuri (vezi *infra*, 4.1.).

⁶⁸ Împrumuturile latino-romanice (în special cele din latină – directe sau indirecte, urmate la distanță de cele din italiană) reprezintă opțiuni individuale ale cărturarilor erudiți ai secolelor XVII-XVIII, buni cunoscători de latină, educați la școlile umaniste din Polonia, „Școala cea mare” din Constantinopol sau la universități apusene (stolnicul Cantacuzino, Antim, Cantemir, Radu Greceanu, Radu Popescu, Dosoftei ș.a.).

⁶⁹ Vezi Rosetti/Cazacu/Onu 1971: 441-579, vezi și analizele textelor lui Ion Heliade Rădulescu, Dinicu Golescu, Iancu Văcărescu, Anton Pann, la Rosetti 1956, Nicolescu 1958, Ivănescu 1958 și Cazacu/Fischer 1956.

Textele originale înregistrează împrumuturi (neogrecești sau latino-romanice), dar din categoria aceloră cu o anume vechime și frecvență, deja integrate fondului lexical principal (precum *amor*, cu o vitalitate și productivitate uriașă în epocă, sau *curaj*, vezi *infra*). Atunci când sunt utilizate cuvinte cu un caracter recent evident, acestea sunt, de obicei, explicate sau glosate.

În textele traduse, însă, (literare, dar mai ales tehnico-științifice) împrumuturile sunt frecvente și justificate de conținutul nou de idei, specific, adeseori abstract. În lipsa unui lexic anterior suficient de diversificat, cel mai adesea traducătorii depun un efort deosebit în stabilirea corespondențelor lexico-semantică, împrumutul reprezentând adesea soluția cea mai exactă⁷⁰. Traducerile din literatura occidentală (fenomen care ia amploare, odată cu ideea că o literatură, ca să se poată crea, are nevoie de modele de imitat) au reprezentat o sursă esențială de înnoire lexico-semantică, contribuind în mod definitoriu la modernizarea și unificarea limbii române literare (Diaconescu 1975: 18, Cornea 1966: 70)⁷¹.

Fenomenul împrumuturilor lexicale în epoca de tranziție este foarte dinamic și eterogen sub aspectul surselor, iar o tratare globală riscă să omită nuanțe esențiale ale procesului de modernizare a lexicului epocii de tranziție. În interiorul perioadei se pot decupa câteva etape în care se înregistrează mutații specifice. C. Lupu (1999: 202-203), discutând fenomenul occidentalizării romanice a lexicului românesc, pe baza analizei glosarelor și a dicționarilor epocii, constată, până în jur de 1830 (anul aproximativ al *Condicii limbii rumânești* a lui Iordache Golescu), o „dualitate [...] între limba tradițională și cea de origine livrescă”; după 1830, sunt semnalate două tendințe esențiale: „(1) îmbogățire a lexicului românesc cu elemente necesare, cerute de schimbările produse în diversele sfere ale vieții sociale; (2) „absorbție tot mai mare a unor împrumuturi de lux – dintre care, cu timpul, multe vor deveni necesare –, ceea ce deschide calea folosirii cuvintelor de proveniență latino-romanică în scopuri expresive”. Ursu/Ursu 2004 delimitează trei etape ale modernizării/diversificării lexicului limbii române în perioada de trecere către epoca modernă: 1760-1800; 1801-1828; 1829-1860.

Într-o primă etapă a epocii de tranziție (până în jurul anului 1800), împrumuturile sunt concurate în mare parte de calcurile lingvistice (după structuri slavone sau latine) sau de

⁷⁰ „Aceste transpuneri, dar mai ales acelea beletristice și științifice, pun traducătorilor probleme deosebit de dificile și îi obligă să introducă în versiunile elaborate de ei termeni din limba străină care lipseau în cea română, de obicei chiar termenii originalului, „rumânizați” ori nu” (Gheție/Seche 1969: 280).

⁷¹ În plan cultural, ele au dus la formarea și educarea unui gust estetic și literar („prin traduceri bune „întră în limbă toate frasurele și mijloacele de vorbire cele mai frumoase a deosebiților autori vestiți”, după cum se exprima Heliade. Prin intermediul traducerilor au pătruns mulți termeni noi chiar în scrierile originale ale poezilor sau prozatorilor de la începutul secolului al XIX-lea. Așadar, traducerile au adus o contribuție și la unificarea limbii literare: neologismele”, Diaconescu 1975: 18; „aceste traduceri au format gustul literar și au pregătit totodată limba pentru lucrări originale”, *ibid.*: 28); „într-o fază de pionierat și de renaștere, cum a fost aceea din primele decenii ale sec. al XIX-lea, când se pune acut problema îmbogățirii vocabularului, a fixării formelor neologistice, a normării ortografice, efortul celor 300 de traducători, fie ei mai îndemânatici în arta scrisului, fie simpli diletanți, a contribuit într-o mare măsură la experimentarea, rodarea și consolidarea, într-un cuvânt, la plămădirea limbii române literare” (Cornea 1966: 70).

perifraze („traducând” un concept nou), în scrieri literare, dar mai ales juridico-administrative și tehnico-științifice (vezi Ursu 1962). Noutatea respectivelor structuri și cuvinte impune cel mai adesea glosarea (vezi *infra*, 4.2.3.) (Ursu/Ursu 2004: 156-168).

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, numărul neologismelor prezente în texte crește, dar se menține constantă necesitatea explicării lor prin glose. De asemenea, se păstrează varianta desemnării noțiunilor noi prin calcuri sau perifraze (în special în textele cu un conținut științific sau juridic-administrativ). Dezvoltarea literaturii originale, dar mai ales creșterea numărului traducerilor de texte din literatura occidentală, renunțarea treptată la intermediarul grecesc (în Principate), apariția calendarelor extrem de populare (mai ales în Transilvania), justifică această inserție directă a împrumuturilor latino-romanice (Ursu/Ursu 2004: 169-192).

După 1829 (anul apariției *Curierului românesc*), occidentalizarea romanică a limbii române literare se accentuează în mod evident. Literatura originală se diversifică, traducerile (majoritatea din franceză) se intensifică și devin o modalitate programatic recomandată de înnoire, modernizare și cultivare a limbii (la 1828, în prefața *Gramaticii* sale, Ion Heliade Rădulescu argumenta: „Lucreze care cum poate și înlesnească-se traducțiile. Traducțiile cele bune înfrumusețează și nobilește limba, prin ele intră în limbă toate frasurele și mijloacele de vorbire cele mai frumoase a deosebiților autori vestiți, și îmbrățoșându-le le face ale sale”, p. XXXIV). Problema unificării normei lingvistice, a dezvoltării limbii literare, necesitatea apariției unor lucrări normative (un dicționar⁷², o gramatică a limbii române) începe să se pună în mod curent (în prefețele traducerilor sau în articolele de presă) (Ursu/Ursu 2004: 237-238). După 1830, neologismul apare din ce în ce mai firesc în scrierile vremii, fie originale, fie (cu atât mai mult) traduceri. „Împrumutul lexical devine [...] o necesitate mărturisită” (Lupu 1999: 193).

În această perioadă un rol important în modernizarea limbii (și în educarea treptată a gustului estetic și cultural al publicului larg) este deținut și de periodicele românești care apar și se diversifică rapid din deceniul al patrulea (vezi Bulgăr 1958, Lupu 1999: 81-85, Ursu/Ursu 2004: 216-220). Periodicele devin vehiculul de pătrundere, de popularizare și difuzare a neologismelor, desemnând realități din domenii diverse de civilizație (abstracte sau concrete: literatură, arte, economie, politică, științe, viață cotidiană), adeseori sub directă influență a limbilor străine, mai ales a francezei (relativ frecvent textele apăreau pe două coloane paralele, cu text românesc, respectiv francez) (Bulgăr 1958: 94).

Totodată, ele devin spațiu de dezbatere publică privind necesitatea dezvoltării și înnoirii limbii române literare, precum și spațiu de difuzare a diverse producții literare (poezie originală; traduceri etc.). Relația cu publicul cititor este dinamică; ziarele publică scrisori din partea

⁷² Gr. Pleșoianu, traducătorul *Întâmplărilor lui Telemah*, Sibiu, 1831, subliniază într-o notă dificultatea translației din cauza deficitului lexico-semantic al limbii române și al lipsei unui instrument lexicografic normativ, de sprijin: „În multe rânduri am vrut să mă las de tâlmăcirea aceștii cărți frumoase, din pricina greutăților ce-am cercat pentru multele ziceri neobicinuite în limba rumânească. Lipsa dicsionerului rumânesc în care le-aș fi putut găsi hotărâte după cele mai multe glasuri și învoiri îmi ridica toată nădejdea”, *apud* Ursu/Ursu 2004: 237).

cititorilor care stau mărturie pentru receptarea diverselor scrieri literare (vezi, în acest sens, ecourile stârnite de publicare poeziei lui V. Cârlova, *Ruinurile Târgoviștei*, în *Curierul românesc*, în 1830) și pentru o anumită stare de spirit specifică perioadei de revigorare culturală și națională⁷³.

Din punct de vedere lexical, primele periodice românești se confruntă cu aceeași problemă, generală în epocă: sărăcia (cantitativă, dar mai ales calitativă a) vocabularului existent, insuficient și inadecvat pentru exprimarea unor concepte și noțiuni noi. Ca urmare, textele primelor periodice încă folosesc cuvinte vechi, familiare, populare sau regionale; treptat, în efortul formării unei limbi literare moderne și unitare, acestea vor fi eliminate în favoarea unui lexic neologic⁷⁴ (cel mai adesea glosat în text sau în subsol⁷⁵).

Legat direct de fenomenul împrumutului lexical, dar și de raportarea constantă la fondul lexical vechi, tradițional, un procedeu frecvent și specific epocii de tranziție (în scrierile beletristice, științifice sau administrative, în publicistică) este **glosarea neologismelor**. Atunci când sunt preferate, acestea sunt adesea echivalate sub diverse forme: explicarea în context; perifraza; calcul; indicarea sinonimului vechi sau popular – uneori, pentru conformitate și exactitate, se adaugă termenii corespunzători din limba sursă (grecești, latini sau franțuzești); note de subsol sau glosări mai ample la sfârșitul unei lucrări (Gheție 1961, Cazacu 1969: 73, Ursu/Ursu 2004: 156-157, 248-249).

Procedeul, vizând clarificarea sensurilor pentru publicul larg, este vechi. Cronicile, traducerile cu conținut religios (dar nu numai, vezi și D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*), din secolul XVII conțin asemenea glose menite să explice termenii mai noi sau tehnici (vezi și Dosoftei, *Viața și petrecerea sfinților*). În perioada de trecere către modernitate, glosarea devine un procedeu curent și necesar; el indică un proces programat de modernizare a limbii literare, dirijat de intelectualii epocii, conștienți de sărăcia vocabularului românesc, insuficient dezvoltat pentru exprimarea unor concepte mai diverse, mai noi sau mai rafinate.

Glosele sunt extrem de importante pentru surprinderea dinamicii lexicale și conceptual-semantice a epocii: ele indică punctele sensibile (de noutate) din punct de vedere conceptual-semantic, domeniile de sens deficitare în planul lexicalizării anterioare, rafinarea conceptualizărilor, precum și îmbogățirea lexicală propriu-zisă prin cuvinte noi, care dublează

⁷³ „Pătruns fiind de cea mai *simțitoare admirație* pentru asemenea de nalte *sentimenturi* glăsuite în chipul cel mai *cutezător* poetic, n-am putut tăcea această a mea *simțire* și ca un patriot mă socotesc dator a face cunoscut tributul ce simt că se cuvine unui asemenea geniu.... Sunt foarte *trist* că nu poci descrie mulțimea *simțirilor*, adâncimea ideilor ce mi-au năvălit la citirea poemei pomenite”. Așa scria un funcționar, un cititor al gazetei, aga Nic. Ghica” (Bulgăr 1958: 85) (sublinierile noastre).

⁷⁴ „Sub influența textelor traduse și a culturii și civilizației care trebuiau explicate și răspândite la noi, primele noastre periodice încearcă să redea noțiunile variate, moderne, printr-un lexic particular, uneori folosind tezaurul vechi popular, al limbii noastre” (Ursu/Ursu 2004: 81); „Mai pregnante dintre staturi lexicale ale limbii sunt două: cel popular-regional și neologismele” (ibid.: 82).

⁷⁵ Glosarea neologismelor din periodice scade după 1835 în Țara Românească și Transilvania, dar se menține până după 1850 în revistele din Moldova (Ursu/Ursu 2004: 77).

sinonimic termeni vechi. De cele mai multe ori, termenii noi glosați desemnează fie realități concrete, forme noi de viață culturală, fie concepte abstracte (aparținând terminologiei științifice sau unui nivel de conceptualizare mai nuanțat). Glosările indică o anume stare de fapt specifică momentului la care ele sunt consemnate în texte, ilustrând sintetic faza de tranziție prin care trece lexicul limbii române literare în pragul epocii moderne: o coexistență (cvasi)sinonimică a termenilor vechi și noi, precum și faptul că termenii recenți nu sunt pe deplin cunoscuți și asimilați fondului lexical principal (Cazacu/Fischer 1956: 53-55).

Glosarea împrumuturilor rămâne un fenomen curent până la apariția primelor dicționare (de neologisme), pe care le prefigurează (1848, *Vocabularu român...* al lui I.D. Negulici); pe măsură ce termenii noi sunt asimilați, necesitatea explicării lor scade. După 1848, glosele sunt rare.

Sub raport etimologic, vocabularul epocii de tranziție se prezintă eterogen și extrem de dinamic. Specifică perioadei este coexistența unui fond lexical **vechi** (reprezentat de cuvinte populare, latine, mai vechi împrumuturi slave, slavone, turcești și grecești) cu o serie de **cuvinte noi** (împrumuturi din latină savantă, franceză, italiană, precum și din neogreacă, germană sau rusă) (Rosetti/Cazacu/Onu 1971: 505; 577)⁷⁶.

Profilul etimologic eterogen al lexicului românesc în perioada de tranziție este determinat de contextul cultural specific fiecăreia dintre provinciile românești, aflate sub influența unor modele culturale și lingvistice variate; desemnarea realităților și conceptelor moderne implică, până spre 1800, o mare diversitate lexical-etimologică: „Multe noțiuni ale civilizației și culturii moderne erau denumite, în jurul anului 1800 sau mai înainte, cu termeni de proveniență slavonă, neogreacă, turcă sau rusă, în Țara Românească și Moldova, și de proveniență latină, germană sau maghiară, în Transilvania, Banat și Bucovina, precum și prin numeroase calcuri, create în mod firesc cu cuvinte vechi și populare” (Ursu/Ursu 2004: 359). În Principate, amprenta lexical-etimologică a epocii din jurul anului 1800 este prezența neologismelor neogrecești (unele cu un caracter cult evident, grecisme, vezi Gálđi 1939), alături de împrumuturile latino-romanice. Cuvintele de origine latino-romanică pătrund, de altfel, în primă fază, prin intermediar neogrecesc (în Moldova și prin rusă, polonă sau ucraineană, cf. situația paralelă din celelalte provincii, unde împrumuturile latino-romanice se fac direct din latină sau prin intermediar german sau maghiar, vezi și Moraru 2000: 207-211, Munteanu/Țăra 1983: 174-176, 185-187). Formați în spiritul și în limba neogreacă, intelectualii români din Principate de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea traduc texte occidentale franceze sau italiene din neogreacă; chiar și în cazul traducerilor directe din franceză sau italiană, se poate

⁷⁶ „A doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea marchează, în dezvoltarea limbii române literare, o fază de tranziție caracterizată printr-un început de modernizare a mijloacelor de expresie, dar și prin păstrarea elementelor specifice limbii române literare din perioada veche. Prin coexistența elementelor vechi și noi se explică numeroasele fluctuații în normele limbii literare, în special în domeniul lexicului și al foneticii” (Rosetti/Cazacu/Onu 1971: 577).

constata predominanța lexicului neogrecesc (vezi Ursu/Ursu 2004: 11). Treptat, influența neogrească (și turcească) se estompează, iar cea occidental-romanică se accentuează, reflectând tendința (și necesitatea) înnoirii și modernizării lexico-semantică (Cazacu 1969: 70-78), manifestată în mod particular în perioada de tranziție⁷⁷ și orientarea către un alt model cultural și lingvistic (occidental (neo)latin)). „În primele decenii ale secolului al XIX-lea și mai ales după 1829, atât cuvintele de proveniență slavonă, neogreacă, rusă, germană sau maghiară, cât și majoritatea calcurilor sunt treptat înlocuite cu neologismele corespunzătoare de proveniență latino-romanică” (Ursu/Ursu 2004: 359). Occidentalizarea romanică⁷⁸ va uniformiza treptat eterogenitatea etimologică a lexicului românesc modern. Neologismele latino-romanice tind să devină din ce în ce mai frecvente și să fie asimilate din ce în ce mai mult fondului lexical principal. Împrumutul lexical se afirmă ca procedeu necesar și eficient de modernizare a lexicului românesc literar, cuvintele nou asimilate ilustrând prin semantism mutațiile esențiale în viața socială, culturală și în mentalitatea colectivă (este și cazul unor termeni desemnând forme de viață afectivă, indicând un nou model afectiv de tip occidental; vezi *infra*).

4. Lexicul afectivității în epoca română premodernă

În noul context cultural, afectivitatea devine un domeniu central de referință și, în consecință, și lexicalizarea ei cunoaște schimbări semnificative. Conceptualizarea afectivității se nuanțează, se diversifică, noi afecte sunt conceptualizate distinct, ceea ce impune noi necesități de lexicalizare; lexicul existent devine treptat insuficient de rafinat și de variat și treptat are loc constituirea unui **vocabular afectiv** nuanțat și modernizat, prin activarea a două modalități principale de înnoire lexico-semantică:

- (a) îmbogățirea și nuanțarea **semantică** a termenilor deja existenți; treptat unele cuvinte vechi dobândesc noi sensuri afective sau sunt reinvestite contextual-semantic; consecința este *polisemia* (/contextuală) – caracteristică a limbii române vechi (vezi Stoica 2012: 155-177);
- (b) îmbogățirea și diversificarea **lexicală** (împrumutul de noi termeni care pot surprinde mai precis nuanțe noi de conceptualizare).

Această dinamică lexicală (generală în epocă) transpare atât din scrierile originale ale epocii, cât și (în special) din traduceri (sursă principală pentru neologisme și calcuri); de

⁷⁷ „Bilingvismul româno-grec al intelectualilor din Țara Românească și Moldova din jurul anului 1800 este înlocuit, pe la 1840-1850, de bilingvismul româno-francez” (Ursu/Ursu 2004: 235).

⁷⁸ Fenomenul de deschidere către Europa latino-romanică din secolul al XVIII-lea s-a manifestat în toate provinciile românești, dar cu mici diferențe: Țara Românească și Moldova intră în contact prin intermediul culturii grecești mai întâi cu cultura italiană și apoi cu cea franceză, Transilvania se îndreaptă spre latinătate direct sau prin mijlocirea culturii austro-ungare (Niculescu 1978: 23-24). După 1821, după perioada fanariotă, și până la 1850, în Țara Românească are loc o reorientare către limbile romanice occidentale, italiană și franceză, „într-o acțiune mai puțin latină și mai mult romanică” (Niculescu 1978: 25); „în Principatele române, unde fusese propagată din Ardeal această mișcare de renaștere, reromanizarea nu s-a făcut în sens latin, ci în sens neolatin” (Pușcariu 1974: 434).

asemenea, glosarele frecvente în epocă (vezi glosarea la Dinicu Golescu, la P. B. Mumuleanu, I. Heliade Rădulescu, Gh. Asachi etc., cf. și Gheție 1961) și curente până la apariția primelor dicționare, apoi lucrările lexicografice propriu-zise (vezi Lupu 1999) înregistrează și explică noi termeni și noi sensuri afective.

Lexicul afectivității întâlnit în aceste texte (dar și în publicistică) reflectă dinamica generală a vocabularului limbii române literare în faza de tranziție: caracterul hibrid *vechi-modern*, amestecul de elemente lexicale **vechi** (cuvinte din fondul lexical principal; cuvinte și expresii populare, de diverse origini: latine, slave, neogrecești mai vechi etc.) cu **neologisme** (cu o dublă reprezentare: **oriental-balcanică**: elemente noi neogrecești, de obicei cu un statut efemer; **occidental-romanică**: elemente noi, din limbile romanice occidentale).

Acest lexic afectiv eterogen este inserat mai mult sau mai puțin adecvat (uneori stângaci, redundant sau excesiv) în matrice stilistice și literare moderne, de curând preluate și adaptate, reflectând în ansamblu caracterul neomogen, fluctuant, al perioadei de tranziție de la epoca veche la cea modernă, între un model cultural tradițional, oriental, și unul modern, occidental.

În cele ce urmează avem în vedere lexiconul afectiv reprezentativ al epocii române premoderne, punând în evidență caracteristicile lui definitorii pentru această perioadă. Inventarul și analiza nu își propun să fie exhaustive, ci ilustrative.

Exemplele au fost extrase din corpusul de texte analizat și din principalele lucrări lexicografice ale epocii (LB, BD, Valian, V., NV); am preluat, de asemenea, exemplele înregistrate în amplul inventar de împrumuturi lexicale realizat de N.A.Ursu și Despina Ursu (2004, 2006, 2011), selectând neologismele cu sens afectiv de până la 1840-1845, și am corelat datele obținute cu informațiile consemnate de alte lucrări care se ocupă între altele de lexicul perioadei române de tranziție (lucrări de referință: Rosetti/Cazacu/Onu 1971, Gheție 1978, Munteanu/Țâra 1983; Chivu/Gheție (coord.) 2000, Lupu 1999, DA-DLR, DÎLR) sau monografii și studii particulare (vezi Gáldi 1939, Cepraga 2013 etc.).

Am acordat o atenție particulară aspectelor noi și caracteristice lexicului limbii literare al epocii de tranziție (nuanțarea conceptuală; pătrunderea împrumuturilor, care se alătură fondului lexical vechi; calcuri semantice și de structură). Obiectivul analizei de față este semnalarea principalelor mutații care se înregistrează în conceptualizarea și lexicalizarea afectivității în trecerea către modernitate și, ca urmare, am insistat asupra elementelor de noutate și mai puțin asupra celor de continuitate, specifice lexicalizării afectivității în această perioadă. Vom prezenta lexicul afectiv preexistent, vechi, constant, numai ilustrativ și numai în analizele contextual-semantice propriu-zise (vezi *infra*, cap. III); acesta a fost, de altfel, descris, într-o analiză anterioară dedicată limbii române vechi (vezi Stoica 2012: 123-140). Inventarul realizat este, deci, implicit comparativ cu cel delimitat pentru epoca anterioară, semnalând în primul rând noi termeni, noi sensuri și, corelat, noi afecte conceptualizate în perioada de tranziție.

Ne interesează prezentarea lexiconului afectiv existent global în epocă, înregistrat în diverse tipuri de texte reprezentative pentru perioada considerată. Ca urmare, inventarul împrumuturilor lexicale noi cu sens afectiv nu ia în discuție distincția esențială *text original* – *text tradus*. Aceasta devine, însă, relevantă în momentul analizei contextual-semantic propriu-zise a termenilor în discuție (actualizarea unui lexem afectiv într-un text original poate fi realizată și justificată diferit în comparație cu un text tradus). Lexicul perioadei de tranziție și, implicit, lexicul afectivității conturat în această perioadă, este însă extrem de dinamic diacronic (și sincron); lexiconul afectiv înregistrat la sfârșitul secolului al XVIII-lea și cel dinspre mijlocul secolului al XIX-lea pot cunoaște schimbări esențiale (calitative și cantitative, de repartiție etimologică, de frecvență, de dinamică a sensurilor etc.). Acolo unde este relevant, vom semnala particularitățile de evoluție diacronică a termenilor afectivi incluși global în lexiconul afectivității din perioada de trecere de la epoca veche la cea modernă.

4.1. Elemente lexicale vechi

Lexicul afectiv vechi, preexistent, adeseori de factură populară, continuă să fie preponderent în desemnarea diverselor forme de viață afectivă.

Textele perioadei considerate înregistrează termeni afectivi vechi, parte din lexicul de bază al afectivității, desemnând afecte primare sau secundare (pentru comparație, vezi inventarul de termeni afectivi ai limbii române vechi, în Stoica 2012: 124-140). Lexicalizarea este diversă, unele afecte fiind hiperconceptualizate, la fel ca în epoca veche; este vorba de emoțiile primare *bucurie-tristețe*, dar și de afecte durative, complexe, extrem de variat și frecvent lexicalizate, cum ar fi *dragoste*. Foarte bine reprezentate conceptual și lexical sunt așa-numitele afecte *socio-morale*: *invidia*, *rușinea*, *mândria*, *mila*; la fel ca în epoca veche, frecvența ridicată a termenilor care le desemnează în textele perioadei de tranziție atestă importanța parametrului *social-colectiv* în evaluarea afectivă specifică modelului cultural al spațiului românesc. În sens opus, ceea ce se poate remarca este lexicalizarea redusă a două afecte primare negative: *ură* și *mânie*, mai bine reprezentate lexico-semantic în epoca veche. Inventarul lexical vechi de bază este următorul:

/frică/ (vs. */curaj/*): *frică*, *fricos*, *înfricoșat*; *a cuteza*; *grijă*, *a se îngriji*, *îngrijire*; *groază*, *a (se) îngrozi*; *a îmbărbăta*; *a îndrăzni*, *îndrăzneală*, *îndrăzneț*; *spaimă*, *a se spăimânta*, *însăimântat*, *spăimântător*; *a (se) speria*, *speriat*; *a se teme*, *teamă*, *temut*, *temător*, *netemător* etc.

/mânie/ (vs. */blândețe/*): *mânie*, *mânios*; *a scandalisi*; *a turba*, *turbare* „furie”; *urgie* etc.

/bucurie-fericire/: *a se bucura*, *bucurie*, *bucuros*, *a (se) desfăta*, *desfătare*; *a (se) dezmiarda*, *dezmiardare*, *dezmiardat*; *ferici*, *fericit*, *fericire*; *a se mulțumi*, *mulțămire*, *mulțumit*, *nemulțumit*, *nemulțumitor*; *norocit*, *norocire*; *vesel*, *a se veseli*, *veselie*, *înveseli* etc.

/tristețe-supărare/: *a (se) amărî*, *amărât*, *amărăciune*; *a se căi*, *căială*; *a se jeli*, *jale*, *jelanie*, *a se jelui*, *jalnic*; *a (se) mâhni*, *mâhniciune*, *mâhnire*, *mâhnit*; *a (se) necăji*, *necaz*; *nenorocire*, *nenorocit*; *a se obidi*, *obidit*; *a se oțărî*; *a se posomorî*, *posomorâre*, *posomorât*; *scârbă*, *a se*

scârbi, scârbire; a (se) supăra, supărare, supărător; ticălos, ticăloșie; trist, a se întrista, întristare, întristător, întristăcios, întristăciune etc.

/dragoste/: dor, dorit; drag, dragoste, drăgăstos, îndrăgi, îndrăgit; ibovnic, libov; a iubi, iubire, iubit, preaiubit, iubitor; a se lăcomi, lăcomie; a plăcea, plăcere, plăcut; prieten, prieteșug, prietenie, prietenesc etc.

/ură/: dușman; a jigni; ură, urî, urăciune; vrajbă, învrăjbi, vrăjmaș, vrăjmașie etc.

/suferință/: aht, ahtiat; a durea, durere, dureros; a mângâia, mângâiere; patimă, a pătimi, pătimire, pătimaș; răbda, răbdare, nerăbdare; a suferi, suferire; tulburat etc.

/speranță/ (vs. /deznădejde/): a deznădăjdui, deznădăjduire, deznădăjduit, a nădăjdui, a năzui, nădejde

/surpriză/: a se mirare, mirare; a se uimi, uimire

Afecte socio-morale

/milă/: a ierta, iertare; a se îndura, îndurare; neîndurare; milă, milostiv, a se milostivi, milostivire, nemilostivire, nemilostiv etc.

/rușine/: ocară, a ocări, ocărât; a se rușina, rușinare, rușine, rușinat, rușinos; nerușinare, nerușinat; stânjenire; a se sfii, sfială/sîială; vină, vinovat, învinovăți, dezvinovăți etc.

/mândrie/: fală, a se fâli; fudul, fudulie; înfumurat; a se îngâmfa, îngâmfare, îngâmfat; a (se) mândri, mândrie, mândru; măreț „mândru”; semeț, semeție; a se trufi, trufie, trufaș etc.

/invidie/: a se ciudi, ciudă, ciudos; jindios; pizmă, a pizmui, pizmuire, pizmuitor, împizmui; zavistie, zavistnic, zavistui, zavistuit etc.

Textele excerptate conțin fragmente cu ample izotopii afective, în care lexicalizarea se face exclusiv prin termenii vechi cu sens afectiv; pe lângă cuvinte moștenite din latină sau vechi împrumuturi slave și grecești, integrate în fondul lexical principal, în perioada de trecere către modernitate se mențin și împrumuturile culte, din slavonă (ex.: *libov* (relativ frecvent) sau *ibovnic*). Iată câteva exemple:

„Ah, Pamen! Ah, prea **iobite**, spune'mi, iast'adevărat, Că'n locul cest sânguratec, într'acest **duios** palat, Izvor de **durere** mie, **văpaia** ce m'au topit, Să cerc întru el **năcazuri**, ce nu s'au mai pomenit. Cu'a surorii mele **lacrămi**, **durearea** mea să unesc. Să privesc **nenorocirea**, întru carea vețuesc. **Nenorocita** Electra, sorioara ce'am **iobit**, Oare cu Eghist nu vine, la mormîntul cest **scîrbît**? Sufletul meu **pătîmește**, pre Agamemnon **jelește**, Și pre Orest să'l văz viu” (Beldiman, p. 5-6)

„**Rabdă**, inimă, cât poți, / Nu-ți da taina pă la toți; / **Patimile** vrând să-ți spui, / Nu te-ncrede fitecui. // Căci anevoie găsești / O inimă pă cum ești, / Să aibă **prieteșug** / Curat, fără vicleșug [...] // Ci vrând să te **jăluiești** / Și să spui ce **pătîmești**, / Cearcă-ntâi pă cineva / Și vezi dă poate și va // Să-ți dea vreun ajutor, / Ș-atunci spune-ți al tău **dor**, / Iar altfel foarte te rog / Să fii al obștii zălog” (A. Văcărescu, în PNP, p. 65-66)

„Ah! Om s-au mai aflat, / Ca mine în **dureri** împilat! / Atâte munci greli, / Noi și vechi a meli, / Curgu fără de contenire, / Să înmulțescu cu adăogire. / Nu-i istorii să aibă asămănări / Cu a me **ticăloasă** stari, / Nici altul **să fi pătimît** / **Durerile** ce-am **suferit**. / Ah! Noroc cu tirăanii, / Înlocat și cu **mănu**, / Arată **milostiviri** / La a me **deznădejduiri**” (Millu, în PNP, p. 77)

„Toți acei mari și bogați / Sunt foarte **nerușinați** [...] Trec repede și-**ngândurați**, / S-arăt că sunt **supărați**, / Sau de șed, iar nu șed mult, / Zic n-am vreme să te ascult. / Cu azi, mâine-i prelungesc, / Până-i **desnădăduiesc**. / Fug sărmanii, **necăjiți**, / Le **pare rău**, și-**s căiți**. / Își imput de ce-am făcut, / Și de vremea ce au pierdut” (Mumuleanu, p. 93-94).

„A trăi fără-a **iubi**, / **Mă mir** ce trai o mai fi! / **A iubi** fără-a simți, / **Mă mir** ce **dragoste**-o fi! / A simți fără-a **dori**, / **Mă mir** ce **simțire**-o fi! / **A dori** fără-a jertfi, / **Mă mir** ce **dor** o mai fi!” (N. Văcărescu, în *PNP*, p. 86)

„Curvia nesățioasă [...] / Uneori o vezi **măhnită**, de gândești cum c-a să moară / Și cu **lacrămi** n-ncetate sloboade **ahuri** de pară [...] / Alteori îi **mânioasă** și s-arată **împutăciune**” (Conachi, p. 213)

„eu te-am ascultat cu **mulțămire**, **nădăduind** că mă voi învrednici vreodată **să te sărut** ca să stâng **para amoriului** acé cari **mă arde** [...] dar tu de a purure cumplită [...] darurile meli îți erau **urâcioasă** [...] Dar cu toate aceste, o, **nemilostivo**, **nu mă diznădăduiesc** cu totul. Socotesc că voi putea să te **îmbrătoșăz**, **să te sărut**, dar acum mi-ai răpit cu **nemilostiviri** și această de pe urmă **mânăieri**” (Negruzzi II, p. 58)

„**Dulcele** meu Ianco!

Cu **libov** am priimit, / Cu toate că sunt **măhnit**, / Dulcele tău răvășal. / [...] // Dar **măhnirea** nu m-e mică, / Ci-npreună cu **frică**, / Pentru Gheorghe că-i bolnav” (*Corespondența*, p. 36)

„Cu această dântăiu ocazie nu lipsesc, după datorie și făgăduială, să încep corespondența ce atât **pohtești** și foarte **iubesc** și cunosc ca singuru lucru ce poate înpuțina și conțeni oareșce amestecătura **întristări**, **frici** și **scârbi**, ce dânciasul ce am sosit în București au început a mă coprinde” (*Corespondența*, p. 3)

„Ah, **dorite**! Mult și **scump iubite** sânge al meu! Ah, ramură a trunchiului celui obicinuit în slavă și laudă! Mă crede că, de atunci, adică din mult **norocita** și **amara** noapte ce am cetit această epigramă, istorie, și ce ori alt vei vrea, **în arde inima în flacără nestinsă și în cumplită văpae**, și **mă amărăsc**, cât mă **simț** muscă. **Mă arz** atât încât și în ceasul ce-ți scriu, mă podidesc **lacrămile**, **simțind** ce era acei oameni și văzând că noi nu suntem nici de a face cevaș fiteșcine în parte, nici măcar oameni dă a ne uni și a face” (*Corespondența*, p. 17-18).

„Nu știu ce mă ține de nu i-o joc pe piele calicului; uită-te, tocmai acuma **turbez de necaz** că am fost cinstită” (Heliade Rădulescu IV, p. 96)

„Iară Darie auzi că au luat Alexandru Vavilonul și să umplu de **amar** și de **jale** multă și zise [...] Oh! **Cainicul** de mine, cum **mă bucurai** în puțină vreme și mai curând sosit **jalea** și **amarul**, cum să zice: nu iaste **bucurie** să nu să schimbe cu **jale**” (AI, p. 39)

„Vedeți, câte inele am, cu atâtia **ibovnici m-am veselit**, carii mi-au împlinit **pofta** mea până acum, ca și voi, în **pizma** și **inatul** zmeului” (H, 414-415)

„A alabastrului față/ Să vede în sân, la brață, / Unde două merișoare / Stau ascunse rătuñoare / La piept ard cu **liubov** mare / Idoleștele oltare” (Barac, în *PNP*, p. 106)

„cocoșul tot bătea pre turtura și o gonii. Iară turtureaoa, săraca, **tânjiia** foarte și **să obida** întru sine” (Es, p. 166).

Pentru unii termeni afectivi vechi, dinamica diacronică (de la epoca veche la epoca premodernă) presupune îmbogățirea/nuanțarea conceptual-semantică: unii termeni devin polisemantici sau dobândesc valențe contextuale particulare; este cazul cuvintelor desemnând afecte fundamentale, precum *dragoste*, *fericire*, care contextual, actualizează noi valențe semantice, motivate de mutațiile contextului cultural și de mentalitate specific epocii premoderne (vezi *infra*, cap. III).

La fel ca în epoca veche, se menține importantă și frecventă modalitatea sintagmatică, de factură populară, de desemnare a formelor de viață afectivă; textele atestă numeroase sintagme, locuțiuni și expresii cu sens afectiv, care, prin informația concretă adusă de elementele

componente, au un grad ridicat de expresivitate și intensitate (pentru epoca veche, vezi și Stoica 2012: 149-155); ele dublează termeni afectivi propriu-ziși sau acoperă noțiuni afective specifice: *a face amor*; *a-i fi urât*; *a-i fi drag*, *a se face de râs*, *a fi plin de fumuri*, *a-i părea rău*, *a-i crăpa inima (de frică)*, *a-i răni inima*, *a lăsa inima pe cineva*, *a dura inima de/pentru*, *a muri de dragul cuiva*, *(a-și face) inimă rea*, *a i se muia inima* etc. Asemenea perioadei vechi, se remarcă numărul relativ mare de expresii care au drept element lexical central cuvântul *inimă*; această realitate lexicală indică faptul că în modelul cognitiv afectiv specific spațiului cultural românesc, inima este percepută, în termenii unei conceptualizări organic-concretizatoare, drept nucleu al afectivității⁷⁹. Acest fapt înscrie limba și modelul cultural-afectiv românesc în seria limbilor și culturilor *cardiocentrice* (vezi Ogarkova 2013: 55), distingându-se de cele *abdomen-centrice* (ibid.) (vezi localizarea figurată a emoțiilor în ficat, în unele culturi asiatice) (cf. și Steward 2010: 23):

„Îl **durea la inimă** ce plată să-ș aștepte pentru slujba lui cea dreaptă” (TBh, p. 293)

„nu crez că cel mai rău tiran stăpânitor, văzând chiar cu ochii lui [...] pe acest deopotrivă cu el om, fugind pe munți și prin păduri cu picioarele goale [...], iar copiii de toți depuiți, nu crez că nu **i să va muia inima**” (D. Goleșcu, p. 48)

„Uite-te: eram ca iepurile, **crăpa inima în mine de frică** la cel mai mic lucru ce întâlneam” (Heliade Rădulescu IV, p. 98)

„Și te **lasă inima** să mă tractezi astfel? Asta este *amorul* acela atâta de *înflăcărat* care trebuia să nu se mai *stingă*, *amorul* ce îmi arătai aseară când am venit?” (Heliade Rădulescu IV, p. 122)

„Iacov: Așa [...] rămăsei **ticălos** fără manta [...] Galantescul: Nu este nimic, Iacove. Pentru o manta **să-ți faci inimă rea**, ar fi și nebunie [...] Iacov: Așa este, adevărat, domnule, să trăiești. Dar vezi, **mă cam doare la inimă** de dansa” (Bălăcescu, în PND, p. 95)

„să dea cineva peste noi, dumneata lesne scapi: căci un părinte totdeauna e părinte și totdeauna **îl doare inima** de copilul lui, cât să fie cu dreptate **necăjit** asupra-i; dar eu, vai de mine, ce mă fac? Că toată vina o să cază pe mine și toate în capul meu or să se spargă. Vezi, asta este care mă face **să-mi tremure inima în mine de frică**” (Bălăcescu, în PND, p. 102)

„Uite-te: eram ca iepurile, **crăpa inima în mine de frică** la cel mai mic lucru ce întâlneam” (Heliade Rădulescu, IV, p. 98).

„Alexandru [...] **plângea** cu **jale** și cu **amar**. Și i să făcu **inima** ca o corabie când o bate vânturile prin mijlocul mării” (Al, p. 74)

„mama cea adevărată a pruncului, **pătrunzându-se inima de durere**, strigă cu glas mare” (ASIF, p. 331).

„Satrapul, **plin de fumuri**, și plin de vărvărie, / Cheamă pe Memnon într-un colț, cu mari **fidulie**” (Negruzzi II, p. 52)

„Ce alt să-ți mai scriu, nu știu; **mor de drag** să-ți scriu, dar ce? Muște pă părete, știu că ți să pleacă dă dânsel.” (Correspondență, p. 23)

„N-ascult nimic, nu voi să mai fac nimic ce ți-ar putea aduce vrun folos! *Nerecunoscătorule*, adu-ți aminte de purtarea ta cu mine, și să-ți **crape obrazul de rușine!**” (Caragiali, în PND, p. 107).

⁷⁹ Cf. și exemplul următor: „Inima cea îmbunătățită este organul fericirii noastre; [...] tu nu ai inimă curată, până când știi că n-ai făcut aproapelui tău atâta bine cât ai fi putut face. Inima ta nu-i curată, până când înveți pe alții virtute și nu o plinești însuși. Inima ta nu este curată, până când nu te sânguești a folosi pe toți cii cu carii ai a face, când sara nu poți a-ți aduce aminte că ai agiutat pe cineva, că i-ai făcut vreo bucurie, deși cu jertvirea interesurilor tale” (Asachi II, p. 537).

De asemenea, foarte frecvenți sunt termenii care desemnează aspecte ale conduitei emoțional-expresive, însoțind complementar afectul propriu-zis și conturând o semiotică afectivă specifică; recurența acestor termeni în textele perioadei de tranziție indică existența unui model cognitiv afectiv care favorizează exteriorizarea, transparența emoțională, trăsătură existentă și în epoca veche românească, menținută constant și în epoca premodernă; vocabularul corespunzător nu înregistrează inovații esențiale în raport cu cel anterior (vezi Stoica 2012: 207-216), desemnând diverse ipostaze ale comportamentului expresiv-somatic simptomatic pentru un afect:

expresia facială: *zâmbi, zâmbet*

manifestări oral-expresive: *a chicoti; a se hlizi; a râde, răs; a geme; plânge, plâns, plânset; a ofta, oftare, oftat; a suspina, suspin; a răzni; a striga; a se tângui; țipăt, vaiet, a se văita, văitare, văitătură*

manifestări somatice: *lacrămă, lăcrima, lăcrămare, înlăcrămat; a îngheța; a încremeni, încremenit; a înlemni, înlemnit; a-i fi greață; a-i bate inima; a roși; sudoare; a sughița, sughiț; a tremura, a se cutremura*

manifestări somatic-comportamentale: *a sălta (de bucurie); a se tăvăli; frângeri de mâini; a pupa; a săruta, sărutare, sărutat, sărutătură; a îmbrățișa, îmbrățișare:*

„chiar în momentul cel mai vesel al danțului, și atunci eram apăsător, cu toate că privirile mi se întâlneau cu ale obiectului dragostei mele și mâna-mi strângea pe a ei; **sângele îmi îngheța în vine, fruntea-mi era plină d-o sudoare** întocmai ca a morții (Heliade Rădulescu IV, p. 271)

„dar tu erai obicinuit la viață cumpătată, nu te adunai decât cu prieteni cinstiți și chipu-ți avea totdeauna un aer de veselie. Ce ți s-a întâmplat? **Ochii-ți cufundați, obraji galbeni și gesturile pline de neastâmpăr**, toate dovedesc că durerea, rușinea și conștiința se sfădesc cu inima ta” (Heliade Rădulescu IV, p. 279).

„Când să să fi adunat / **Lacrimile** ce-am vărsat, / Din ceasul ce te-**am iubit**, / Ai vedea curgând părau / Pe **ticălos** peptul meu / Ce **pățimește** cumplit. / **Suspînuri** de-aș număra / De câte ori **ai ofta** / Numai la tine gândind / Ai vedea un **foc aprins** / Ce să hrănește cu **plâns** / Și să întărească **oftând**. / Numai inimioara ta / Nu să poate-ndupleca / Să mă mângâie măcar / După atâta **oftat** / Cu care te-**am supărat**, / Fără să cunosc vrân har. / Răsplătire vei lua / La **neîndurarea** ta” (Conachi, p. 55)

„Și apoi **îmbrătoșări** / Cu **aprindere de foc**, / Nesfârșite **sărutări** / De mii de ori pe un loc. // Apoi **plânsul** cel de **jale**, / Apoi **vaiet** și **oftat**, / Cu **mustrare** de greșele / Ș-apoi iarăși **sărutat**” (Conachi, p. 201) etc.

În epoca sentimentalismului, a crizei sensibilității, trăsătura *exteriorizare*, specifică conceptualizării afectivității, este re consolidată. Emoțiile se simt, se exprimă verbal și non-verbal sau paraverbal printr-o conduită emoțional-expresivă validată social, așteptată și firească. Textele perioadei înregistrează frecvent pasaje în care sentimentele sunt transparente atât prin lexicalizarea propriu-zisă, cât și prin termeni indicând un variat comportament somatic-expresiv (vezi *infra*).

4.2. Elemente lexicale noi

Pe lângă cuvintele și expresiile vechi cu sens afectiv, lexiconul afectivității cunoaște o importantă și variată îmbogățire și diversificare cantitativă și calitativă. Modalitățile de înnoire

lexico-semantică sunt diverse: calchieră, parafrază, traducere sau împrumutul unor termeni afectivi străini.

4.2.1. Calcuri lexico-semantică și perifrăze/traduceri cu sens afectiv

Una dintre caracteristicile lexicale ale perioadei de tranziție este frecvența ridicată a calchierii, ca modalitate de înnoire lexical-semantică, presupunând valorificarea resurselor lexicale vechi. Calcurile lexicale de structură morfematică și, mai rar, semantică, frecvente în special în textele traduse, caracterizează și vocabularul afectiv, mediind trecerea de la vechi la nou. Ele constituie o modalitate intermediară de difuzare a unui conținut nou prin mijloace lingvistice (lexicale) vechi, cunoscute, și, deci, mai ușor de perceput de către publicul larg; acesta putea recunoaște în forma/structura noilor cuvinte elemente familiare și, astfel, accesul la noul concept era facilitat. „Calcurile și traducerile făcute mai ales după cuvinte franțuzești aveau, față de împrumuturi, avantajul că păreau românești, deși în realitate erau 'imitații neologice'” (Stanciu-Istrate 2006: 57).

Un exemplu este cazul termenului afectiv generic *sentiment* (< fr. *sentiment*), împrumut romanic, care apare în operele scriitorilor vremii (Gh. Asachi, C. Conachi, C. Facca, Gr. Alexandrescu, C. Negruzzi etc.) (Cazacu 1969: 80), în diverse variante: *sintiment*, *sentement*, *sintement* etc. (vezi DLR, vezi și *infra*, 4.2.2.), alături de forma calchiată: *simțământ* (*simți* + *-ământ*, cf. fr. *sentiment*), în diverse variante: *simțemânt*, *simțimânt* („Astă încungiurare și *simțimântul* mântuirii lor îndemnară pe june a cuteza să iasă din ascunsul lor tremurând” (Asachi, S.L. II, 38), cf. și *simțiment* („Cinstesc *simțimentul* domniei tale care te îndeamnă spre acest fel de întrebare” CR 1831, 12²/8), contaminare între fr. *sentiment* și rom. *simți* (Rosetti 1956: 65). În cadrul aceleiași familii lexico-etimologice apar dublete sinonimice (calc-împrumut); același cuvânt străin este atât calchiat, cât și împrumutat, perechile de cuvinte coexistând, cel puțin pentru o perioadă: *simțibilitate* – *sensibilitate* (< lat. *sensibilitas*, fr. *sensibilité*), *simțibil*, *simțitor* – *sensibil* (< lat. *sensibilis*, fr. *sensible*); *simțământ* – *sentiment* (< fr. *sentiment*); *simțimântal* – *sentimental* (< fr. *sentimental*); *simțimentalitate* – *sentimentalitate* (< fr. *sentimentalité*); în timp, raportul de forțe dintre calc și împrumut tinde să se deplaseze în favoarea împrumutului, echivalentul calchiat fiind treptat eliminat (vezi *infra*).

De asemenea, inventarul termenilor desemnând afecte particulare (unele dintre ele recent conceptualizate) se îmbogățește cu lexeme noi, rezultat al calchierii – parțiale sau totale – a unor termeni latino-romanici corespunzători (cel mai adesea, modelul este francez⁸⁰) (vezi *infra*): **amoroș** (< *amor* + *-os*, după fr. *amoureux*, it. *amoroso*); **amoreză** (< *amor* + *-eză*, după fr. *amoureux,-euse*); **înamora** (< *amor*, după fr. (*s'*)*enamourer*, it. *inamorare*) (*înamorat*, *amorat*);

⁸⁰ Calcurile au la bază modele lingvistice mai vechi: slavon sau latin, sau mai noi, cu caracter zonal, în funcție de influențele culturale specifice țărilor române: neogreacă (și rusă) în Țara Românească și Moldova, germană și maghiară în Transilvania, Banat și Bucovina (Ursu/Ursu 2004: 147).

compătimi (con- + *pătimi*, după fr. *compatir*, it. *compatire*); **dezgust** (< des- + *gust*, după fr. *dégoût*); **dezgusta** (< des- + *gusta*, după fr. *dégoûter*); **încânta** (< în + *cânta*, după fr. *enchanter*, cf. it. *incantare*) (*încântare*, *încântat*); **încântător** (în- + *cânta* + -ător, după fr. *enchanter*, *enchanteur*, cf. it. *incantatore*); **presimți** (< pre- + *simți*, după fr. *pressentir*, lat. *praesentire*); **presimțire** (< pre- + *simți*, după fr. *presentiment*); **resimțire** (< re- + *simți*, după fr. *ressentiment*); **recunoscător** (< *recunoaște* + -ător, după fr. *reconnaissant*); **recunoștință** (< *recunoaște* + -ință, după fr. *reconnaissance*); **remușcare** (< re- + *mușcare*, după fr. *remords*), **resemna** (< re- + *semna*, după fr. *résigner*) (*resemnare*, *resemnație*, *resemnat* etc.) etc.

Textele perioadei înregistrează și câteva calcuri de structură semantică, efemere în timp: termeni vechi sunt reinvestiți semantic, după conținutul cuvintelor corespunzătoare din limbi romanice occidentale (franceza sau italiana): în traducerea lui Gr. Alexandrescu a poemului în proză *Eliezer și Neftali* de Florian (1833), apar astfel de calcuri semantice după franceză: *a se veseli* „a se bucura de, a se folosi de”: „el *să va putea veseli de jumătatea fericirii*”, desemantizat, după fr. *jouir*; *tânăr* „tandru, duios”: „aducerea aminte a fratelui său îl trage din *tinerile sale* cugetări”, după fr. *tendre* (apud Cazacu 1969: 81); cu același sens calchiat (și după it. *tenero*), *tânăr* apare și la Heliade Rădulescu, în traduceri: „Niciodată dragostea ta n-am văzut-o în astfel de împrejurări mai *tânără* și mai *pătimașă*” (Heliade Rădulescu, *Amfitrion*, p. 110); „Iartă bătrânului care a fost pentru tine soț *tânăr*, însă fatal” (Heliade Rădulescu, *Marino Faliero, doge de Veneția*, p. 320) (vezi, de asemenea, substantivul *tinerețe* cu sensul „tandrețe”, calchiat: I. Negulici explică termenul *afecție* drept: „amicie, bună-voință, *tinerețe pentru cineva*” NV, 23).

Pe lângă calc, o altă modalitate frecventă în epocă de desemnare a unei noțiuni noi este traducerea termenului străin printr-o sintagmă/perifrază (în lipsa unor mijloace interne de formare care să permită copierea propriu-zisă a structurii morfematice (și/sau semantice) străine); echivalările sintagmatice urmează un model preexistent (slavon, grec) (vezi *infra*) sau reprezintă creații lexico-semantice *ad hoc*, îmbinări lexicale inedite, uneori forțate. Astfel, în publicistica de început, în articolele publicate bilingv (în română și franceză), echivalarea lexico-semantică sau sintactică este, destul de frecvent, dificilă sau aproximativă, reliefând defazarea mijloacelor de expresie lingvistică; textul românesc nu reușește să redea la fel de exact și de clar conținutul textului francez, care dispunea de un vocabular mult mai rafinat și mai nuanțat; traduceri sau calcurile după termeni afectivi francezi reflectă această realitate: ex. *patimile și neînvățătura* = *les passions et l'ignorance* (*Curierul Românesc*, 1836, p. 59); *mișcări dulci* = *émotions* (*Curierul Românesc*, supl. 20.VII.36), *să ascultăm de boldul fericirii* (cf. fr. *stimulent*, *Gazeta de Transilvania*, 1838, 192) (apud Bulgăr 1958: 94-97).

O serie compactă de traduceri perifrastice și calcuri lexico-semantice privește afectul generic /dragoste/, valorificat suplimentar și nuanțat conceptual în epoca premodernă; este vorba în primul rând despre două afecte principale, opuse: *filantropie* – *mizantropie*, nou

conceptualizate și lexicalizate în epocă. Pe lângă împrumuturile propriu-zise, paralele, din neogreacă și/sau din franceză: *filantrop* – *filantropie*; *mizantrop* – *mizantropie*, *filavt* – *filavtie*, textele epocii înregistrează (în texte sau în glosări) și echivalări sintagmatice, care transpun sensul etimologic (gr. *philos* „iubitor” + *anthropos* „om”): ***filantropie*** (*iubire de oameni*) 1829 HFP, 166; ***iubire de oameni*** 1833 LO, 5; ***iubire de omenire*** 1836-1838 MN 1836, 12/ ***filantrop*** sau ***iubitor de oameni*** 1832-33 CIRA, 48; ***iubitor de omenire*** 1824 PCC, 11; ***iubitor de om*** CR 1829, 62 vs. ***urâre de oameni*** 1816 KUP f.t., 39r / ***urător de oameni*** 1821-1823 Negruzzi II, 69, sau, mai rar, forme calchiate: ***omiubire*** 1835 GG, 211, *fapte de omiubire* (*filantropie*, Cantor, 1837, 31). Se adaugă alte afecte nou conceptualizate în epocă: /vanitate/-egoism/ și /misoginie/, lexicalizate fie prin termeni împrumutați din franceză (*egoist* – *egoism*, *vanitos* – *vanitate*, *amor-proprriu*; *misogin*-*misoginie*), fie prin perifraze echivalente: ***iubire de sine*** 1825 MFV II, 20v; ***filávt***, ***iubitor de sine*** cca. 1830 GC VII, 32r; ***urâcios părții fimiești*** pentru „misogin” NID I, 73r, fie prin forme corespunzătoare calchiate: ***siniubire*** cca. 1830 GC I, 209r; ***filavtie***, ***siniubire*** cca. 1830 GC VII, 32r; ***siniubitor*** 1847 SIT, 349⁸¹; acestei serii de sintagme traduse s-ar putea adăuga și perifraza *vrednic de iubit* pentru „amabil” NIU, 109r, cf. și NV, 4.

Sintagmele nominale, cu element adjectival sau substantival deverbal, de tipul *iubitor de.....*, *iubire de.....*, întâlnite în mod curent în astfel de echivalări lexico-semantică, sunt structuri relativ stereotipe, foarte frecvente și în limba veche, transpunând cel mai adesea compuse străine (slavone, indirect grecești) (vezi și Stanciu-Istrate 2006: 193, 294) (*iubire de streini*, *iubitoriu de ospeți*, *iubitoriu de a ști multe* etc., vezi Stoica 2012: 127, 363); ele sunt revalorificate în perioada de tranziție nu numai prin traducerea unor termeni afectivi noi (la origine cuvinte compuse) din alte limbi, ci și prin extinderea tiparului vechi către alte posibilități combinatorii; astfel, în condițiile nuanțării parametrului cauză al afectului prototipic *dragoste*, apar sau devin recurente noi perifraze, lexicalizând noi ipostaze conceptuale: *iubire de patrie*, *iubitor de neam* (= *patriotism*, *patriot*) etc.; de asemenea, apar și sintagmele paralele, antonimice: *urâre de.....*, *urător de.....*; acestea, însă, sunt mai puțin frecvente, specializate în primul rând pentru sensul „mizantrop”.

4.2.2. Împrumuturi lexicale cu sens afectiv

Pe lângă resursele lexicale vechi, în continuare frecvente și productive (folosite și drept material lingvistic pentru calcuri lexico-semantică și de structură), lexicul afectiv se îmbogățește treptat cu noi termeni care pătrund în/prin operele originale ale scriitorilor premoderni sau, mai ales, în/prin traduceri. În cazul în care nu desemnează realități afective nuanțate sau nou conceptualizate, împrumuturile recente dublează termeni mai vechi, preexistenți, dezvoltându-se perechi sau serii de (cvasi)sinonime de diverse origini. Lexicul afectivității este astfel îmbogățit și diversificat în mod esențial.

⁸¹ Exemplele sunt consemnate în Ursu/Ursu 2004, 2006, 2011.

Înainte de a prezenta inventarul reprezentativ al neologismelor cu sens afectiv, se impun câteva precizări metodologice:

- (a) Vom grupa cuvintele în două mari categorii în funcție de criteriul hedonic de bază a evaluării afective: *pozitiv-negativ/ euforic-disforic*.
- (b) De cele mai multe ori, neologismele cu sens afectiv se grupează în familii lexicale (verb – substantiv – adjectiv), împrumuturi directe ale formelor străine corespunzătoare sau derivate pe teren românesc de la o bază străină; le prezentăm și noi ca atare, selectând formele și variantele relevante.
- (c) Pentru a putea urmări dinamica extinsă a dezvoltării lexiconului afectiv, vom nota și termenii care sunt înregistrați în anii imediat următori anului 1840, considerat, în sens strict, *terminus ad quem* pentru perioada română premodernă (vezi și *supra, Introducere*).
- (c) Am considerat importantă indicarea anului primei atestări a cuvintelor în discuție (așa cum apare în textele consultate); de cele mai multe ori este vorba fie de o traducere, fie de o lucrare de tip lexicografic, fapt relevant pentru procesul conștient și dinamic de modernizare a limbii române în perioada de tranziție. În unele cazuri, termenii afectivi au etimologie multiplă, cunosc variante formale explicabile etimologic prin diversele limbi sursă, de contact cultural, din care au pătruns în paralel sau succesiv (neogreaca, latina, franceza, italiana, germana). Acolo unde este important pentru dinamica diacronică a lexemelor în cauză, vom nota variantele relevante, cu atestarea corespunzătoare. Indicațiile privind originea cuvintelor au fost făcute pe baza consultării dicționarilor etimologice de referință: DA-DLR, DELR, DEX, CADE, SDLR, CDER, TDRG și a lucrărilor dedicate unor influențe lexicale specifice (Gáldi 1939).
- (d) Vom ilustra cuvintele mai frecvente și mai bine fixate în limbă prin contexte selectate din textele perioadei; unele împrumuturi neologice atestate pentru prima dată în glosare sau în lucrări lexicografice mai târzii nu sunt însoțite de contexte ilustrative.

Se pot delimita două mari surse pentru împrumuturile neologice cu sens afectiv, reflectând interferența modelelor culturale specifică epocii:

- (a) împrumuturi de sursă *oriental-balcanică*, preponderent *neogreacă*, înregistrate cu predilecție la sfârșitul secolului al XVIII-lea – încep. sec. al XIX-lea (în Principate):
- (b) împrumuturi de sursă *occidentală, latino-romanice*, incipiente la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dar dominante în secolul următor.

4.2.2.1. Termeni cu sens afectiv particular

(a) Împrumuturi *oriental-balcanice (neogrecești)* cu sens afectiv

❖ Pozitive:

eglendisi „a se amuza” cca. 1780, *apud* TDRG (< ngr. *ἐγλεντίζω*) (cf. *amuza* 1853 SMB I, 117 < fr. *amuser*); *eglendisire* 1795 GIA II, 78v, cf. și *eglengea* cca. 1780, *apud* TDRG, *eglingé* 1783

VAZ, 29r; **eglenge** 1787 PTF, 81v (< tc. *eğlence*) (cf. *amuzament* 1857 BCI, 178 < fr. *amusement*)

„aice la Berlin sântem bine, numai că nu mergem mai nicăiri, ne ducem o dată pe săptămână la teatru, câteodată la bal, căci la Hufeland acolo numai noi sântem tineri, căci Hufeland nu are copii. Când ne poștește la ceai, nicicacum nu ne **inglindisăm**, pentru că sânt numai vro cinci-șasă persoane bătrâne, care vorbesc de anatomie, de doftorie, lucruri care noi nu înțălegem” (Kogălniceanu, S., p. 81)

„M-am tras la Chartres, slujesc pe un tânăr cu numile Damis; el esti foarte vrednic de *iubit*; *iubești* jocul, jocul, vinul, fimeile, în scurt, esti un om de lumi, noi facim împreună tot feliul de berbanterii. Aceasta mă **englendisăște**, aceasta mă întoarce de la facirea de rău” (Negruzzi II, p. 42)

„îi făcuse și un iatac dăosibit pentru dânsa foarte împodobit, unde ședea ea și cu celelalte fete **eglendisindu-să**” (FA, p. 94)

„Părăsise plimbările, și zafcurile și desăle adunări cu cele de potriva ei, care le urmase până atunci, nu pothea altă **iglincea** [...] decât numai să-i spuie nicevaș de Filerot” (FA, p. 108).

entusiasmos 1825 MFV II, 78r (< ngr. *ένθουσιασμός*) (și < germ., fr., cf. *infra*, *entusiasmus*, *entuziasm*)

entusias 1825 MFV II, 177r; **entusia** 1843 EOI, 120 (< ngr. *ένθουσίαζω*)

entusiasit 1819 AOS, 91

entusiasticos 1819 AOS, 95 (< ngr. *ένθουσιαστικός*)

„Solon, cântând numai doaă-trei versuri prin Atina, i-**au entuziasit** pre toți s-apuce armele” (Mumuleanu, p. 83)

„Mult mai mult *patriotism* era întru moșii și strămoșii noștri [...]. Mult mai bună era învățătura lor, căci era plini de râvnă către Dumnezeu și **entusiasii** de *patriotism*, *simțirea ce mai sfântă*” (Mumuleanu, p. 90).

erota „dragoste” 1770 FTU 62r; **erotas** 1793 ZFV I, 58r (< ngr. *έρωτας*)

éctasis 1797 I. Văcărescu, 31v (< ngr. *έκστασις*)

„Marte văzând p-acest Mehmed în **ecstasis** rămase” (Ianache Văcărescu, 31^v, p. 37)

filántrop cca. 1830 GC VII, 32r (< ngr. *φιλόανθρωπος*) (și < fr., cf. *infra*, *filantróp*)

filotim „generos; persoană care iubește cinstea, care se străduiește să obțină prețuirea celorlați” 1792, *apud* TDRG (< ngr. *φιλότιμος*)

filotimie „generozitate; ambiția de a dobândi stima și prețuirea oamenilor” 1778, *apud* TDRG (< ngr. *φιλοτιμία*)

filotimisi „a se arăta filotim” cca. 1830 GC, VII, 31^r (< ngr. *φιλοτιμέω*, aorist *φιλοτίμω*)

„Război rădică cu toții pentru o **filotimie** / Ce abe agiunge numai pârl’ la *patima* curviei, / Aceasta este curvariul *îngâmfat* de *sămeție*.” (Conachi, p. 214)

„[Împărații] **filotimisându-se**, i-au triimes și coroana de rege” (Uricariul, IV, 302)

paligorisi, parigorisi „a consola” cca. 1780 MAB, 55r (< ngr. *παρηγορώ*, aorist *παρηγορέσα*)

parigorie „consolație, mângâiere” 1705, Cantemir, I.I. I⁸², p. 18 (< ngr. *παρηγορία*)

„**Paligoria** Frăsânii o au mai mângâiet-o oarșce” (anul 1800) (GCR II, 187/7)

⁸² „parigorie – el. – mângâiere, leacul întristării” (Cantemir, I.I., I, p. 18)

„Însă îl *supăra* al fetii *măhnicuni*, / Cini de altul nu să *măhnești* cându-i în *amărăciuni*? / Deci pe Ninevitisa aleargă s-o agiungă, / Pe a ei *măhnicuni* să-i spui o apucă, / Căci scoposu-i era s-o *parigorisască*, / Cu a lui înțălepciuni focul să-i răsăpască” (Negruzzi II, p. 49)

„Și pentru aceasta viu să ti agiutoresc, / Nevoie să-ț aud și să ti *parigorisăsc*” (Negruzzi II, p. 55)

„*neparigorisită* fiind de nimini, rămasă Aritusa tânguindu-să în casă” (FA, p. 103)

patriotismos 1787, *apud* Gálđi (< ngr. *πατριωτίσμος*, și < fr., cf. *infra*, *patriotism*)

patriot „compatriot”, „persoană care își iubește patria” 1770 OC I, 10r (< ngr. *πατριώτης*, și < fr., germ., cf. *infra*, *patriot*)

simpatriot „patriot”; „iubitor de patrie” 1774, *apud* TDRG (< ngr. *σιμπατριώτης*)

„mie mi se pare că ar fi cu cuviință ca unul din boierii ce are *coraj* mai mare și *râvnă* de **patriot** să să orânduiască căpetenie oștirilor țării” (I. Golescu, în SA, p. 49)

„Buni **patrioți**, țara au lăsat-o în gura lupilor [...] Ce mai zici dumneata dă unire și dă **patriotismos**?” (I. Golescu, în SA, p. 51)

„Fraților, **simpatrioți**, / Un veac nou ni s-a ivit” (Mumuleanu, p. 5)

prothimie „bună-dispoziție, bunăvoință, preferință” 1705, Cantemir, I.I. I, p. 20⁸³ (< ngr. *προθυμία*)

protimisi „a prefera, a acorda întâietate” 1776 BV II, 216 (< ngr. *προτιμώ*, aorist *προτιμήσα*)

protimisire 1772, *apud* TDRG

„Cucoana ce *măhnită* îl ia într-o casă [...] / Voroavili sunt dulci, căutăturile frumoasă, / Și la orice cătătură inima parcă-i arsă / Din minut în minut, **prothimie** creștea / Pe cucoană să slujască cu cât el va putea” (Negruzzi II, p. 50)

„Au **protimisit**...a să lipsi de slava domniei” (Cat. Man. II, 315)

sévas „respect, venerație” 1785 DC I, 130r (< ngr. *σέβας*)

„În vremea judecăței ... să stați cu **sevas** ce se cuvine” (a. 1790) (*apud* Gálđi, p. 249).

„Păzind ... cuviinciosul **sevas** către dumnealui, ca către un caimacam și epitrop al nostru” (a. 1805) (*apud* Gálđi, p. 249)

„S-au serbat...cu acea arhipăstorească evlavie și pompă ce au umplut de **sevas** și umilință pre toți cii de față” (AR 1829, 33/13).

❖ Negative:

adiaforisi „a nu-i păsa, a nu purta de griji; a fi indiferent, a trata cu indiferență” 1780, *apud* Gálđi, p.138 (< ngr. *αδιαφορώ*, aorist. *αδιαφόρησα*)

adiaforie „indiferență” 1820, *apud* TDRG (< ngr. *αδιαφορία*)

„Și de-a fi fără sâmtăre, / Aș zice că nu-i dat / Să guste el *fericirea* / Unui amor *înfocat*. / Dar el *sâmpțe* și *iubește* / Fără să fie rob / Și **adiaforisește** / În minutul ce-au *iubit*” (Conachi, p. 78)

„Zic Amoriului că este un viclean cu tirănie, / Ce pricinuieste *lacrămi* cu-a sa nestatornicie / Și că după ce câștigă *dragostele* în *trufie*, / Să prefacă cu lesnire într-o **adiaforie**” (Conachi, p. 213).

„Filerot, dă leac în știre având, să arată cu o mare **adiaforie** și nicicum nu pricepea, nici prin gând nu-i trecea cum că Antusa s-ar fi *îndrăgit*” (FA, p. 100)

⁸³ „prothimie – el. – voia inimii, iubov, nevoința din suflet” (Cantemir, I.I. I, p. 20).

andipátie cca. 1770 OC I, 78r; **antipátie** 1786-1788 PSG, 39v, cf. **antepáthie** 1705, Cantemir, I.I. I, p. 8⁸⁴ (< ngr. αντιπάθεια, < și fr., lat., cf. *infra*, *antipatie*)

catafrónisis „dispreț” 1785 DC I, 111v (< ngr. καταφρόνισις); **catafronion** 1788 DC IV, 267r (< ngr. καταφρόνιον); **catafroniseală** 1785 DC II, 13r; **catafronisi** „a disprețui” 1785 DC II, 218v (< ngr. καταφρονῶ)

„A început el a **catefronisi** și a necinși” (*apud* Gáldi, p. 161).

„slava, foarte *zavistuită*; prostia neamului, **catafronisâtă** [...] *zavistia* îl faci uscat și posomorât [...] nu *oftează* atâta pentru a lui *nenorociri*, cât mai mult pentru a altor oameni *fericire*” (Negruzzi II, p. 20)

fanatismós 1791, *apud* Gáldi (< ngr. φανατισμός) (cf. *infra*, *fanatism* < fr.)

„*fanatismos* sau ieșire din minte” (*apud* Gáldi, p. 187)

filavtie/filaftie „egoism” 1705, Cantemir, I.I. I, p. 24⁸⁵, cca 1830 GC VII, 32r (< ngr. φιλαυτία)

filavt „egoist”, cf. glosarea: **filávt, iubitor de sine** cca. 1830 GC VII, 32r (< ngr. φιλαυτός)

„pentru spurcata *filaftie*, mândrie și nelegiuită lăcomie” (a. 1821) (Iorga, S.D. XI, 191)

idololátrie 1722, Cantemir, Hr., 252; **idolatrie** 1698, Dosoftei, *apud* TDRG; 1780 GN, 167v (< ngr. ειδωλολάτρηια, și < fr., cf. *infra*, *idolatrie*).

idololatra 1682, Dosoftei, V.S., 142; **idolatra** 1654, Neagoe, Înv., 255; 1780 GN, 135r (< gr. ειδωλολάτρης, vsl. *idololatră*, și < fr., cf. *infra*, *idolatra*)

„N-ar fi mijloc să te privești / Asemenea după cum ești / Și **idololatrie** / Să nu-ți aduci tu ție” (Alecu Văcărescu, în PNP, p. 53)

isterico, istericale 1793, *apud* TDRG (< ngr. ύστερικό, pl. ύστερικά)

istericos cca. 1830 GC I, 199r (< ngr. ύστερικός) (cf. *infra*, *isteric* < fr.)

„- Maică-tii cum îi mai este? I-a trecut **isterico**?...”

- O! acum i-e bine; își face din nou toaleta. Numai puțină rămășiță de *mânie* o mai ocupă” (Caragiali, în PND, p. 194)

„Cocoana Mândica: Of! Îmi vine **isterico**! Tinco, Evghenițo! Frecați-mă pă mâini!” (Caragiali, în PND, p. 280)

„Du-te d-aicea, omule, du-te! Ce, vrei s-o apuce **istericalile**?” (Caragiali, în PND, p. 232)

melanholie 1694, FN 28, cf. și 1705, Cantemir, I.I. I, p. 16⁸⁶ (< ngr. μελαγχολία, și < fr., cf. *infra*, *melancolie*)

melanholic, melanhonic, melanholicos, 1660, *apud* TDRG (< ngr. μελαγχολικός, și < fr., vezi *infra*, *melancolic*)

„Câtă turburare și *mâhnire* pricinui aceasta lui Osman efendi asupra solului nemțescu și câtă **melanhonie** luă solul nemțescu” (Ianache Văcărescu, f. 89v, p. 110)

„Gheorghe Racoți...au căzut în boala ce se chiamă **melanholie**” (*apud* Gáldi, p. 209)

⁸⁴ „antepathia – el. – înponcișeare, nepriimirea firii, ura și urăciunea din fire” (Cantemir, I.I. I, p. 8).

⁸⁵ „filaftie – el. – trufie, dragostea, iubirea sa” (Cantemir, I.I. I, p. 24).

⁸⁶ „melanholie – el. – boală de voia rea, pătimirea întristării, fierea neagră” (Cantemir, I.I. I, p. 16).

„împăratul, pre carele îl cuprinsese o mare *întristare* și **melanholie** pentru preacurviia împărătesei [...] Șazinan [...] să siliia să izgonească **melanholia** lui cu vederea pomilor celor de multe feluri” (H, p. 410-411).

misanthropie, mizantropie 1750 GCR II, 47/15 (< ngr. *μισανθρωπία*, fr. *misanthropie*)

misántropos 1770 OC I, 9v / **misántrop** cca 1830 GC IV, 70v (< ngr. *μισάνθρωπος*, și < fr, cf. *infra*, *misantróp*, *mizantrop*)

„Îți voi sta împotriva ... la toată **misanthropia** ta” (a. 1750) (GCR II, 47/15)

picarisi „a se simți jignit, insultat; a (se) supăra (în urma unei jigniri)” 1786 TB, 248v (< *πικάρω*, cf. fr. *se piquer*); **picarisit** „supărat, furios”

„acum, dupe ce i-au scris uni alții ca dum. te plimbi cu o ipochimenă numai de 12 ani și ai hotărât ca să te căsătorești cu aceia, dumnealui de tot **s-au picarisit**” (a. 1814) (*apud* Gáldi, p. 227)

„Dar ce eram să fac? S-arăt că-s **picarisită**, că-s *mânioasă*. Nu; jupânul Costache ar vedea în purtarea mea un semn de *dragoste*, de *dragoste* pentru un om ca dânsul!” (Kogălniceanu, în *ÎTR*, p. 186).

plicticos 1786 TB, 34v (< ngr. *πληκτικός*)

plictisi 1786 TB, 34v (< ngr. *πλήκτω*)

plixis „plictiseală” 1792 DC II, 180v (< ngr. *πλήξις*)

„noi eram obicinuiți cam cu singurătate, iară acum ni să pare cam **plixis**, până ne vom obicinui” (a. 1821) (Iorga, S.D. VIII, 136)

„E **plixis** mare în București” (N. Gane, *apud* CADE)

sinhisi „a-i păsa cuiva de cineva sau de ceva; a se îngrijora” 1778, *apud* Gáldi (< ngr. *συγγέω*, - *χίζω*, aorist *συγγήσω*)

„un om care se tulbură așa și **se sinchisește** de două tinere capete nu este înțeleptul ce voi îl căutați. Vă sfătuiesc să vă adresariți la Thales Milesianul, căci el își stăpânește sufletul în pace și este *fericit* cu sine însuși” (Negruzzi II, p. 62)

„Bietul Memnon, o, sârmanul, ca într-o clipală, [...] Dimineața au hotărât să fugă de cucoani, / De mâncat, de cărți și de a curții goane, / De tulburări, de **sinhisis** și de *filonichii* / Și de acelor în treabă, boieri de colachii” (Negruzzi II, p. 53)

stenahorie „tulburare, strîmtorare, emoție, jenă, plictiseală” 1715, *apud* TDRG; **stenohorie** 1767 RIC, 98v (< ngr. *στενοχωρία*, *στεναχωρία*)

stenohorisi „a constrânge; a (se) tulbura, a fi strîmtorat, emoționat; a se plictisi” 1717, *apud* TDRG; **stenahorisi** 1793 ZFV I, 88r (< ngr. *στενοχωρῶ*, aorist *στενοχωρήσα*)

„Au rămas de nu pot a-și săvârși rugăciunea cea după legea lor având mare **stenahorie**” (a. 1793) (Iorga, S. D. I, 240)

„Într-această vreme Șahin Gherei, ce să odihnea în Rosia, **să stenohorise** acolo și ceruse voe dă la prea puternica împărăție [...] ca să fie priimit în țările turcești” (Ianache Văcărescu, 25v, p. 143)

„ordia împărătească sfătuindu-să în multe rânduri și văzându-să **stehonorisită** [...] cerea pașaport dă la muscali, ci doar hotărâtă să ceară pacea” (Ianache Văcărescu, 5r, p. 120)

zilótip, zilótipos „gelos, invidios” 1770 OC I, 74v, **zilotip** (*temător*) 1825 MFV II, 141r (< lat. *zelotypus*, ngr. *ζηλοτυπός*)

zilotipie „gelozie, invidie” 1705, Cantemir, I.I. I, p. 13⁸⁷, **zelotipie** „gelozie” 1818 FTM, 174 (glosat ca *pizmă în treaba dragostelor*) (< lat. *zelotypia*, ngr. *ζηλοτυπία*)

„**Zilotipia** este o covârșire a *dragostei*” (OC, I. 74/4)

„**Zelotipia** face această tulburare în inima Kalipsei” (FTM 174/26)

zuliar „gelos, invidios” 1824, *apud* TDRG, **zulear** cca. 1830 GC II, 248r (< *zulie* + *-ar*, cf. ngr. *ζηλιάρης*)

zule cca. 1830 GC II, 234v, **zulie** 1831 VSC, 3 (< ngr. *ζύλια*)

„dacă-l voi *desnădăjdui*, el va merge să mă învinovățească, să mă propovăduiască prin norod. Va zice că-s *amorezat* și **zuliar**. Cât îi de tânăr însă, el are mai mult credit decât mine” (Negruzzi II, p. 62)

„- Eu mă însărcinez să-ți muștruluiesc bărbatul. Dintâi să știi ca să *teme* de mine, pentru că-mi bat joc de dânsul că-i **zular**.

- **Zular**? Bărbatu-meu! Asta-i prea mult.

- Știu tare bine că **zulea** nu-i vine totdeauna, că-l apucă câteodată ca toanele, ș-apoi îl lasă iară” (Kogălniceanu, în *ÎTR*, p. 172);

(b) împrumuturi de sursă **occidentală, latino-romanice** cu sens afectiv, incipiente la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dar dominante în secolul următor; includem în această categorie și calcurile lexico-semantice, formate după model romanic:

❖ **Pozitive:**

abnegație 1840, *Dacia literară* (< fr. *abnégation*)

„Vine de la natură ... acea **abnegație** de sine [a femeii], pentru a se consacra soțului, părinților, copiilor ei” (Negruzzi I., 284)

„Prima și cea mai rară din calitățile sociale este **abnegația** despre sine” (NV, 4).

admira 1794, *apud* TDRG (< fr. *admirer*, lat. *admirari*)

admirare cca. 1830 GC I, 132r (cf. glosarea: **amirare** (*simțire de mirare*) AR 1837, 24)

admirație 1834 MCR, 138 (< fr. *admiration*, lat. *admiratio*)

admirabil cca. 1830 GC I, 132r (< fr. *admirable*, lat. *admirabilis*)

amirător CR 1830, 234; **admirator** AR 1837, 378 (< fr. *admirateur*, lat. *admirator*)

„Ghiudiula amelnică Beerbec se prezenta imagineciunii sale cu toate carmele carii el **admira** și chipuirea aceasta încântăreață ținea sentirile sale într-o aghitație pururelnică” (CV, 28)

„Din nenorocire virtutea are mai mulți **admiratori** decât imitatori” (NV, 19)

adora 1794 CV, 28 (< lat *adorare*, fr. *adorer*, it. *adorare*), cf. **adorarisi** 1825 MFV I, 158v (cf. definiția „a aduce închinare lui Dumnezeu; a se prosterna, a se închina cu respect cuiva; a iubi cu pasiune o femeie” NV, 4).

adorare 1847 BP, 25

adorat adj. 1833 SGR II, 156

adorator (*închinător*) 1839 MCL, 500 (< fr. *adrateur*, lat. *adorator*)

⁸⁷ „zilotipie – el. – temerea iubovnicului cătră ibovnică și împotrivă” (Cantemir, I.I. I, p. 13).

adorăție 1842 Asachi, L., 48 (< fr. *adoration*, lat. *adoratio*) (cf. definiția „stimă, amor extrem; ceremonie religioasă; cult public” NV, 4).

adorabil cca. 1830 GC I, 126v (< fr. *adorable*, lat. *adorabilis*) (cf. **adorelnic**, 1794 CV, 27)

„Vanderstel, îmbucurat de norocul de a plăcea Ghiudiulei, pre care al **adora**, au fost zeuitat familia sa” (CV, 28)

„Galantescul (*singur; ia punga, varsă galbenii pe masă, și mângâindu-i cu mâna*): Ce monedă frumoasă! Ce metal briliant! Cum să nu-l **adoare** cineva?” (Bălăcescu, în PND, p. 98)

„- Elizo, Elizo, **adorata** mea Elizo!

- *Preascumpul* meu Alecu” (Bălăcescu, în PND, p. 107)

„Virtutea este **adorabilă** chiar și în inamicii noștri” (NV, 19)

„Dintre toți **adoratorii** de idoli, nu e nici unul care să fie mai nebun decât acela care se **adoară** pe sine” (NV, 19)

agreabil 1805 DSM, pf. (< fr. *agréable*)

„*Agreabil* – care place (persoană, fizionomie, conversație, locuință, situația agreabilă: plăcută” (NV, 24)

alegreție (*învoioșere*) 1825 MFV II, 55r; **alegreță** cca. 1830 GC I, 43v (cf. glosarea mai târzie:

alegrețe (*veselie*) 1855 CEF, 48) (< fr. *allégresse*, it. *allegrezza*)

alegru cca 1830 GC (< fr. *allègre*, it. *allegro*)

„Era un om prea **alegru**” (Pann, E. II, 13)

amabil 1813-1814, *apud* DELR (< fr. *aimable*, lat. *amabilis*) (cf. glosările mai târzii: **amabil** (*drăgăstos*) 1855 CEF, 28; **amabil** (*plăcut*) 1857 WCP, 13)

amabilitate (*înșușime de a fi iubit*) AR 1840, 280 (< fr. *amabilité*, lat. *amabilitas*, -tis).

„Bărbații sunt foarte buni și femeile foarte **amabile**” (Negruzzi I, 300)

amic 1794 CV, 28 „prieten, iubit” (< lat. *amicus*, it. *amico*); **neamic** 1794 CV, 26

amicie 1794 CV, 27

amiciție 1822-1823 BD I, 41 (< lat. *amicitia*, it. *amicizia*) (cf. glosarea: **amiciție** (*prietenie*) 1827 TSI, 37)

amical cca. 1830 GC I, 58v (< fr. *amical*, lat. *amicalis*)

amicabil 1847 FM, 118 (< lat. *amicabilis*, cf. fr. *amiable*)

„Ah! **Amicul** meu! Inima voastră, departe de mine, ocupa-se-va ea de Ghiudiula?... Aduce-ș-va în minte că ea nu viețuiește că pentru a o poseda?... Fi-va ea fidele și cu credință jurământului acestuia?” (CV, 28)

„Oh, Argire prea iubite, / Și de departe venite/ Dacă ai venit la mine / Pentru ce-mi făcuși *rușine*/ Cum de mi-ai dat palme grele / Între **amicile** mele?” (Barac, p. 81)

„Tovarășul meu, vreau să zic, **amicul** meu [...] Arde, să pârlește, să prăjește ca caracuda în tigaie de *amorul* cuconiții” (Caragiali, în PND, p. 244)

„**Amicia** întărește *prieteșugul*” (Caragiali, în PND, p. 243)

amor cca. 1770 OC I, 93r (< fr. *amour*, lat. *amor*)

(cf. **amere** 1794, CV, 28, glosat *dregire*; **amoare** 1846 DFL, 22; **amor propriu** 1844, Caragiali, în PND, p. 161 < it. *amore* și *amor proprio*, fr. *amour* și *amour propre*).

înamora cca 1830 GC I, 59v (< *amor*, după fr. (*s'*)*enamourer*, it. *inamorare*)

amorat 1822 AsV, 9; **înamorat** 1814 TF, 305 (< *amor*, după fr. *enamouré*, cf. it. *innamorato*)
amorisi 1819 BPN II, 319; **amorarisi** 1830 MVS, 6v (< *amor* + *-isi*; < (*în*)*amora*re + *-isi*, cf. it. *innamora*re, fr. (*s'*)*enamourer*)

amarez (amurej) 1786 TB, 59r; **amareză** TB, 108r (< după fr. *amoureux,-euse*)

amoreza 1780, *apud* DELR (< *amarez* < *amareză* < după fr. *amoureuse*) (cf. și **amureza** 1820 MRP, 22; **înamoreza** cca. 1830 GC I, 59v)

amorezat 1780 MAB, 59

ama „a iubi” 1794 CV, 28

amant 1794 CV, 28 „iubit”, „iubitor”, definit în NV, 27: „care iubește cu pasiune” (< fr. *amant*, lat. *amans*)

amator CR 1829, 48 (< fr. *amateur*, lat. *amator*) (cf. glosările: **amator** (*prieten*) AR 1833, 15;

amator (*drăguț*) 1848 SIM, 55, **amator** (*iubitor*) 1855 CEF, 136)

amoros 1827 DCN, 16 (< *amor* + *-os*, după fr. *amoureux*, it. *amoroso*)

„**Amanta** (ibovnica) sa înțelese novineala aceasta cu durerea și îndigneciunea a unei inimii sențibilei” (CV, 31)

„Ajung ca în aromire, / De plăcere îmbăiat, / Când d-**Amor** cu o zâmbire / Ca din vis sunt deșteptat” (Iancu Văcărescu, *Primăvara amorului*, în *PNP*, p. 188)

„Și te lasă inima să mă tractezi astfel? Asta este **amorul** acela atâta de înflăcărat care trebuia să nu se mai stingă, **amorul** ce îmi arătai aseară când am venit?” (Heliade Rădulescu, IV, p. 122)

„**Amorul** e a mea viață, / Fără dânsul nu trăiesc, / Fără el nici o dulceață, / Nici un plezir nu găsesc” (Bălăcescu, în *PND*, p. 103)

„au întipărit într-acest favorit atâta respect cătră dânsa, încât nu au avut atâta puteri a-i vorovi de **amoriul** său; i-au mai făcut de multi ori curti, hotărât a-i mărturisî aceea ci el sâmță pentru dânsa, dară el să întorce, fără să îndrăznească a-i spune taina sa, și mai **înamorat** decât cum era când să ducea” (Negruzzi II, p. 87-88)

„fiecare om are **amor propriu** pentru patria sa, care adese ajunge la *ambiiție*” (Caragiali, în *PND*, p. 161)

„Amiralul de Bonivet [...] s-au atins cu atâta *vioșime* de frumsățile aceștii persoane vrednici de *iubit*, încât s-au **amorezat** strașnic din ce întâi dată ci au văzut-o” (Negruzzi II, p. 87)

„Atunce mi-au jurat că s-a omorî... [...] O! Nu te teme! Toți **amorezii** vorbesc așa” (Kogălniceanu, în *ÎTR*, p. 176)

„Cin-e *fericit* ca mine! / June, galant, cât se poate, / Să trăiască-așa bine, / Cu *plezirurile* toate. [...] Iar de-i zice **amorează**, / Înger, zână, nu făptură” (Bălăcescu, în *PND*, p. 96)

„carele sunt bine încredințat că e **amorezat** mai mult, sau numai de zestrea ta, iar nu de persoana ta [...] Vai, taică! Eu una cu capul nu poti *suferi* să mi se *denigreze* astfel **amantul** meu!” (Bălăcescu, în *PND*, p. 113)

„De o tânără puiculiță, un cocoș **amorezat** / O ruga să-i fie *milă*, de al său **amor** *înfocat* / Și să-i dăruiască aceea ce **amorezații** vor” (Negruzzi II, p. 78)

„E minciună! Niciodată în sânul unui muritor n-a palpitat o inimă mai francă, mai nobilă, mai credincioasă, mai **amantă**, mai *leală*” (Heliade Rădulescu IV, p. 358)

amuzarisi 1833, Facca, în *PND*, p. 79 (cf. **amuza** 1853 SMB I,117, **amuzament** 1857 BCI,178 < fr. *amusement*) (< fr. *amuser*)

„Caliopi, Andronescul se pot socoti actori / Vrednici *s-amusarisească* niște nobli privitori” (Facca, în *PND*, p. 79)

ardent 1847 AF, 32 (< fr. *ardent*, lat. *ardens*, -tis) („aprins, înflăcărat, arzător” NV, 41)

ardoare 1799 IO, IX,13; **ardor** (*ardere*) GT 1838, 18 (< fr. *ardeur*, lat. *ardor*, it. *ardore*)

„eu ca un fiu a națiiei acestiia, din **ardoarea** cătră neamu meu, am pus osteneala a îndrepta limba me” (IO, p. 149)

„Ah! Se vede poate că *dragostea* lui e mult mai slabă, mai puțin *fierbinte*, nu *simte* și el această **ardoare** ce mă consumă” (Bălăcescu, în *PND*, p. 104)

aspira „a tinde către ceva; a-și dori ceva” 1833, *apud* TDRG (< fr. *aspirer*, lat. *apsirare*) („a pretinde la un ce, a dori un ce cu ardoare” NV, 51)

aspirație „dorință, năzuință” 1815-1820 BDR, 16v (< fr. *aspiration*)

audace 1839, Heliade Rădulescu IV, p. 335 (< it. *audace*) („cutezător, temerar, întreprinzător” NV, 53)

audacie 1848 NV, 53 „cutezare mare [...] temeritate” (< lat. *audacia*)

„De câte ori cu un braț mai țapăn am despiciat aceste valuri opunând împotivirii lor un sân mai **audace!**” (Heliade Rădulescu IV, p. 335)

beatitudine 1844 FM 1844, 61 (< lat. *beatitudo*, -nis, cf. fr. *béatitude*)

„*Beatitudine* – fericire peste măsură, un fel de delir, de leșin de fericire; de aci s-a și zis pruncului ce în adevăr numai el singur este în fericire, este fericit” (NV, 59)

brav 1770-1771 GIA II, 38r (< fr. *brave*, it. *bravo*) („tare, viteaz, curagios” NV, 61)

bravură 1788 MDWS, 436 (< fr. *bravoure*, germ. *Bravour*, it. *bravura*) („marenimie, tărie de suflet care nu cunoaște frica” NV, 61)

brava 1845, Bălăcescu, în *PND*, p. 109 (< fr. *braver*) (cf. definiția: „a frunta, a sta în contra pericolelor, în contra morții; a nu-i fi frică, a nu băga în seamă pericolul, moartea etc.” NV, 61)

bravadă cca. 1830 GC VII, 244v (< fr. *bravade*)

„Și eu asemenea jur pe tot ce e mai scump și mai sfânt că niciodată nu voi avea altă soție decât pe *scumpa* mea, pe *adorata* mea Eliză, și că voi **brava** orice primejdie” (Bălăcescu, în *PND*, p. 109)

„Obicinuița ne învață mai bine decât filosofia a **brava** asuprimele soartei” (NV, 61)

„Îți trebue o zi-ntreagă **bravurile** s-ascuți” (Negruzzi II, 203)

calma 1794 CV, 28 (< fr. *calmer*)

calm 1825, *apud* DELR (< fr. *calme*)

„Ce poci face pentru **a calma** și a îndulci alarmele voastre?” (CV, 28)

caritate 1833 (*haritate*), *apud* TDRG (< lat. *caritas*, -atis, cf. fr. *charité*) (cf. definiția „amor către aproapele, compătimire religioasă” NV, 401)

clemență 1787, *apud* TDRG (< lat. *clementia*, fr. *clémence*, it. *clemenza*) (cf. glosările: **clemență** (îndurare) AR 1830, 455; **clemenție** (iertătoare îndurare) AR 1830, 500; „îndurare, virtute care face pe un superior a ierta” NV, 76)

clement 1848 NV, 77 (< fr. *clément*, lat. *clemens*)

„Un prințip plin dă *jale* și un prințipat plin dă *întristăciune* mi-au dat lacrămile lor în pumni, rugându-mi-să ca să le aduc și să le vărsu la picioarele sfintei tale măriri și să pociu printr-această vărsare a lacrămelor lor să dășart dân comorile cele nedășartate ale *milostivirii* / tale o **clemență** spre a *înveseli* acești ochi cu vederea întoarcerii acestor doi fii ai prințipului Ypsilant în Valahia” (Ianache Văcărescu, f 17, p. 133)

„Acela care n-are nici o milă, nu merită nici o **clemență**” (NV, 77)

compasiune 1787, *apud* TDRG (< fr. *compassion*, it. *compassione*); **compațienție** 1794 CV, 33 (< lat. *compatientia*); **compasion** 1800 (**compasionul** sau *părerea de rău* MIU, 141) (cf. definiția „compățimire, milă, durere a sufletului, atins de necazurile altuia” NV, 83)

compățimi 1829 NMP, 20 (con- + *pățimi*, după fr. *compatir*, it. *compatire*)

compățimire 1821, *apud* TDRG (cf. glosarea: **compățimire** sau *împreună-pățimire* 1846 MMP, 228)

compățimitor 1827 VMG, 218

„Eu sînt secură că **compățienția** sa mi va acorda-o” (CV, 33)

„Cei în cinste și mărire / Parc-ar fi nemuritori, / N-au nicicum **compățimire**, / Către cei cam trăitori” (Mumuleanu, p. 279)

„Osândirea ei la moarte prin judecători nelegiuîți va deștepta cea mai caldă **compățimire**, până când vor fi inimi *simfitoare*” (FM 1840, 26^{1/9})

„numai cei nenorociți cunosc **compasiunea**” (NV, 83)

„Umiliți orice *simfîre* / Pre *vrăjmași* îi faceți frați / *Plângeți* dar și de la mine / Ca să fiu **compățimaș**, / Să m-arăt cu *umilință* / Către cel mai rău *vrăjmaș*” (Mumuleanu, p. 205)

considerație „respect” 1845 Bălăcescu, în *PND*, p. 98 (< fr. *considération*, lat. *consideratio*) (cf. definiția: „respect, stimă, pentru cineva, pentru talente, pentru virtuți, pentru vrednicii” NV, 93)

„Galantescul (*singur; ia punga, varsă galbenii pe masă, și mângâindu-i cu mâna*): [...] cu acest metal în punga, altfel te văd oamenii, altă **considerație** dobândești în lume” (Bălăcescu, în *PND*, p. 98)

consola cca. 1830 GC III, 122v (< fr. *consoler*, lat. *consolare*) (cf. definiția din NV, 95: „a ușura, a îndulci, a îmbuna, a mângâia necazul, durerea, prin vorbe, prin îngrijiri, prin consiliuri, prin exemple etc.”)

consolație 1742, *apud* DÎLR (< lat. *consolation*, fr. *consolation*, cf. germ. *Konsolation*) (cf. „mângâiere, ușurare dată la o mahnire, la o durere etc.” NV, 95)

consolator 1846 MEN II, 267 (< fr. *consoleteur*)

„Iar când vedeam că ceasul trece și îmi figuram cu câtă nerăbdare unica mea **consolație**, singura *desfătare* a vieții mele, neprețuita mea Eliză m-așteaptă, *îmi venea să crăp de necaz*” (Bălăcescu, în *PND*, p. 106)

„Studiul este a doa **consolație**, amicia este prima (Voltaire); **Consolațiile** nici o dată nu lipsesc virtuții (Dna Roland)” (NV, 95)

„trebuie **a te consola** de ori ce, afară numai de răul ce ai făcut” (NV, 95)

cordial 1829, *apud* TDRG (< fr. *cordial*) (cf. definiția „afectuos, cu amor” NV, 105)

cordialitate 1837, *apud* TDRG (< fr. *cordialité*) (cf. glosarea „amicie” NV, 105)

„Am găsit cea mai bună primire și cea mai **cordială** ospetie” (Negruzzi S. I, 68)

curaj 1774, *apud* TDRG, **coragiu** 1787 VOG, 9, **coragie** 1784 OF, 78 etc. (< fr. *courage*, germ. *Courage*, it. *coraggio*)

curajos 1831 TAA, 30; **coragios** 1835 GG, 38; **curajos** 1837 HAN, 99 (< fr. *courageux*, it. *coraggioso*)

încoragia 1827 VMG, 309; **încuraja** CR 1829, 78

încurajire CR 1829, 19; **încurajare** CR 1829, 166

„O! țară *ticăloasă*, când ori te vei pătrunde / De marea ta ursită, de bunu-ți viitor?!... Știi tu ce îți lipsește? – Nimic decât voința! / Voiește! - și îndată învingi pe-ai tăi tirani! / La fiii tăi insuflă **curajul** și credința, / Prin care triumfară vitejii vechi romani!” (Fabian-Bob, în *PNP*, p. 258)

„Boieri dumneavoastră, mie mi s-a pare că ar fi cu cuviință ca unul din boieri ce are **coraj** mai mare și *râvnă* dă *patriot* să s-o rânduiască căpetenie oștilor țării” (I. Golescu, în *SA*, p. 49)

„Ș-apoi nu fi cartofor, zic unii bătrâni *posomorâți*, ce nu le mai *place* nimic pe lume [...] Vezi bine, fiindcă ei n-au **curagiu** să rizice nimic, l-e *frică* de o para s-o cheltuiască (Bălăcescu, în *PND*, p. 92)

„Dacă văzu Haridim că fără sulite a rămas, / Cu mai *mare 'ncorăjare* se arătă'n acel ceas” (Pann, E. II, 73)

„Tu ești o bună și *curajoasă* femeie” (Negruzzi III, p. 183)

delecta 1848 NV, 121, cf. definiția: „a bucura, a pricinui o plăcere mare, un simțiment delectabil” (< fr. *délècter*, lat. *delectare*, it. *dilettare*)

delectație 1848 NV, 121, cf. definiția: „plăcere, satisfacție, pe care o gustă cineva” (< fr. *délectation*, lat. *delectatio*, -onis)

„Iar Creatoru-și vede în om asemănarea / Și se *dilectă*-ntr-însul” (Heliade, O. I, 362)
„omul rău *se delectă* făcând răutăți” (NV, 121)

deliciu 1794, CV, 28/24 (< lat. *delictum*, fr. *délice*) (cf. glosarea „voluptate, plăcere” NV, 121)

delicios 1794 CV 29/23 (< fr. *délicieux*, lat. *deliciosus*)

„Sentimenturile care voi ați inspirat ei fac **deliciile** ei” (CV, 28/24)
„Cu puțină răbdare va deveni mai apoi o sursă de **deliciuri**” (Heliade, D.J. 36/3)
„Vițelul este încungiuat de **deliciuri** amăgitoare” (NV, 121)
„O pertundea de îmbetie **delicioasă** care înșoporișase mintea și desarmase rușinea” (CV, 28/24)

devoție 1837 SHI II, 124 (< fr. *dévotion*, lat. *devotio*) (cf. mai târziu: **devoi**, **devoiment**, **devoire** 1848 NV, 134, **devoțiune**, 1852 GRR, 219)

devota 1774, Uricariul I, 176 (< lat. *devotare*, fr. *dévouer*)

devotat 1848, *apud* TDRG

devotament 1848, *apud* TDRG (< fr. *devouement*, după *devota*)

„**Devotându-ne** cu multă speranță și recunoștință înaltei prudențe și înțelepciuni, cum și nemărginitei bunătăți Excel[enței] V[oastre]...ne rugăm ca să fie neîntrerupte interesele reciproce” (a. 1774) (Uricariul, I, 176)

„Între numeroasele ei cunoștințe, toate alese pentru înțelepciunea și **devoția** lor, era și dona Iulia” (Heliade, D.J. 22/28)

„Direcția unei sale de azil era în părere o poziție modestă și este de dorit ca această poziție să fie totdeauna privită astfel, ca să nu însuflească niciodată dorința de a fi încărcat cu dânsa decât persoanelor cu un **devuement** adânc” (Brezoianu, Î. 34/3)

emulație 1785 CPÎ II,14 (< lat. *aemulatio*, fr. *émulation*)

„Și așa, unu de la altul să îndeamnă..., cât prin a celor mai sârguitori pildă, cât prin vo ceva **emulație** s-or folosi” (CPÎ II, 14/21)

entuziasm 1791, *apud* TDRG (< fr. *enthousiasme*), **entusiasmus** 1800 MIU, 422 (< germ. *Enthusiasmus*) (cf. glosarea: **entuziasm** (bucurie) AR 1834, 78 și definiția amplă din NV, 174: „essaltație a sufletului preocupat de un ce cu mare ardoare; emoție, mișcare extraordinară a sufletului, transportare; admirație peste măsură; aprindere pentru un ce; fanatism, furoare; căldură a imaginației înflăcărate de admirația unui lucru mare, sublim) (cf. *supra*, *entusiasmos* < ngr.)

entusiasma FM 1844, 325 (< fr. *enthousiasmer*) (cf. *supra*, *entusiasi*, *entusia* < ngr.)

entusiasmat 1847 SIT, 276

entuziast 1826 GIC, 114 (< fr. *enthousiaste*, germ. *Enthusiast*) (cf. definiția „pasionat pentru un ce; admirator peste măsură” NV, 174)

entusiastic cca. 1830 GC I, 149r; **entuziastic** AR 1835, 76 (< it. *entusiastico*, germ. *entusiastisch*) (cf. *supra*, *entusiasticos* < ngr.)

„Pentru a da îndestula cererii publicului, carile cu *patriotic entuziasm* și îngăduire au priimit acele întâi cercări a elevilor Conservatorului, m-am propus a da la lumină Repertoriul Teatrului Românesc în Moldova” (Asachi, I, p. 476)

„că nici un lucru nu este mai *plăcut* la un om decât muzica și poezia; acestea sunt farmecul oamenilor, afion ce amorțește bărbăția lor, și **entuziasm** ce-i face eroi nebiruiți” (Mumuleanu, p. 82)

„Imaginațiile înfocate sunt iuți a se **entusiasma** și încă și mai mult a se amăgi” (NV, 174)

„Lucrul cel mai rar este de a uni **entusiasmul** cu rația (Voltaire); **Entusiasmul** peste măsură este tocmai ca vinul, turbură mintea; **Entusiasmul** pentru cei morți și pentru cei ce nu sunt de față este satira cea mai amară pentru cei vii și pentru cei de față” (NV, 174)

erotomanie cca 1830 GC I, 152r (< fr. *érotomanie*)

erotic cca 1830 GC I, 152r (< fr. *érotique*, cf. ngr. *έρωτικός*)

eroticsc 1773 Aethiopica II, 81r (< *erotic*, cf. ngr. *έρωτικός*)

„De-ț iaste cu puțință, o Maică, scapă viu pre bărbatul pentru voia mea. Și Persina, prepuind pricinuirea, nu ceea ce era, ce într-alt chip, **eroticească**, nu iaste cu puțință, au zis, a-l scăpa” (Aethiopica, 81/10)

„Va înțălege că toate aceste **eroticești** patimi s-au mărginit, nu prin altă, decât prin însuș taina ce sfântă a *însoțirii*” (a. 1818) (Cat. Man. I, 285)

„Era ca Abeilard de **erotică** pomenire?” (Negruzzi I, 239)

exalta cca. 1830 GC I, 142r (< fr. *exalter*, lat. *exaltare*)

exaltat 1832 (cf. glosările: **exaltat** (pre entuziastic) AR 1832, 92; **exaltat** (pre aprins) AR 1837, 198)

eczaltație AR 1837, 333; **exaltație** 1838 FL, 5; **esaltație** (bucurie înălțată) 1845 HMT II, 92 (< fr. *exaltation*, lat. *exaltatio*)

„Papa caută a crește influența sa în Germania...prin înformarea ordinului iezovițelor înființat la 1540 de **ecsaltatul** spaniol Ignat Loiola” (SHI II, 275/19)

„Juțea firii vieții va moderată, iar nu **exaltată**, nici **deprimată**” (Episcopescu, Practica, 447/12)

extaz CR 1832, 137/24 (< germ. *Ekstase*, fr. *extase*, cf. it. *estasi*)

extazia 1838 RB, 224 (< fr. (*s'*)*extasier*, it. *estasiare*)

extasiat 1843 APR, glos. II.

„Ascultătorii în **extaz** și îmbătați de plăcere auzea o filomelă (privighitoare)” (CR 1832, 127/24)

„Toți privitorii au rămas în cel mai mare **extaz** de *mulțumire* auzind toate științele în limba patriei” (CR 1834, 89/38)

„Ca un columb se bate în piept inima mea / Și vocea mi se stinge, rămâi **estasiată** / Pe loc cât te-oi vedea” (Heliade Rădulescu II, p. 26)

favorit „iubit, adorat; preferat, obișnuit” 1787, *apud* TDRG (< fr. *favori*, -ite, it. *favorito*, germ. *Favorit*)

favorizi 1794 CV, 1, **favorisi** 1819 SIU 36v, **favoriza** (< fr. *favoriser*, germ. *favorisieren*), **favora** (< lat. *favorare*) cca. 1830 GC VII, 1v; **favori** 1814 TF, 297 (< it. *favorire*)

favorisire CR 1831, 29

favorizant 1835-1838 AIR I, 41 (< fr. *favorisant*)

„Balzac era autorul **favorit** al doamnei B” (Negruzzi I, 35)

„Câte vișuri s-au strecurat în frumoasa noastră țară sub ocrotirea unui guvern... care **favoriza** patimile” (Negruzzi I, 284)

fericitate „fericire” 1846 DFL, 123 (< *fericit*, cf. fr. *félicité*, lat. *felicitas*); **felicitate** 1848 NV, 178 (< fr. *félicité*, lat. *felicitas*)

fiertate „mândrie” 1847 Heliade, D.J., 25 (< cf. fr. *fierté*)

filantropie (iubire de oameni) 1829 HFP, 166, cf. și Valian, V., p. 153 (< fr. *philanthropie*, cf. *supra* < ngr.)

filantrop sau iubitor de oameni 1832-33 CIRA, 48, cf. și Valian, V., p. 153 (< fr. *philanthrope*, cf. *supra* < ngr.)

filantropic CR 1829, 116 (< fr. *philanthropique*, cf. ngr.); **filantropicesc** 1837 ROI2 III, 136

„ceteam o broșură a d. Kogălniceanu [...]. Cetirea asta mă aduse pe nesimțite la idei **filantropice**; gândeam la sclavia atâtor mii de oameni, și proiectam să vorbesc la adunare în favorul lor” (Negruzzi I, 232)

frenetic cca 1830 GC VII, 74v (< fr. *frénétique*, lat. *freneticus*), cf. **frănitic**, 1675, M. Costin, O., 317v⁸⁸ (< ngr., lat.)

hilar „voios” 1822-1823 BD (< fr. *hilar*, lat. *hilaris*)

hilara 1822-1823 BD (< lat. *hilarare*)

hilarie BD (< *hilar* + -ie, cf. fr. *hilarité*, lat. *hilaritas*)

⁸⁸ Cf. „Ștefăniță vodă [...] așea de greu l-au cuprinsu herbințeala, cât până la Tighinea au stătut **frănitic**, adică buiuguit de hire” (M. Costin, O. 317v/ 5).

indulgent cca. 1830 GC I, 189r (< fr. *indulgent*, lat. *indulgens*, -tis)

îndulghenții pl. 1785 OTB, 9; **îndulghenție** 1794 CV, 30; **îndulghență** cca. 1830 GC I, 189r; **îndulghenție** (îndurare) AR 1832, 186; **îndulghenție** (iertare) AR 1837, 272 bis (< lat. *indulgentia*, fr. *indulgence*)

„O mănăstirea vereau face a expia greșala până la mormânt, de nu aş asculta că severitatea datoriei, ma tândreața mea me duce la **îndulghenție**” (CV, 30)

„Cu toată **îndulghența** auditoriului, trupa de amatori făcu... fiasco” (Negruzzi S. I, 341)

„Publicul era **indulgent**, el râdea și aplauda” (Negruzzi S. I, 343)

intrigarisi, intriga „a unelti; a stârni curiozitatea, mirarea (cuiva)” 1786 TB, 36 (< fr. *intriguer*)

„Întră vrajbă între dâșii, **intrigarisesc**” (TB, 36)

„Nenorocirea, zici, te **intrigarisește**, tot pă dumneata, ori și pă alții, și încă mai *simțitor*. De te **intrigarisește** numai pă dumneata, ai cuvânt să te jăluiești de dânsa; iar de și pă lume, ce te *jăluiești* atât de ager? *Înbuniază-te* însuși pă tine și nu te mai plânge, când vezi bine că răul altora este mai mare!” (*Corespondență*, p. 11)

iubila 1822-1823 BD I, 592 (< lat. *jubilare*, fr. *jubiler*, germ. *jubilieren*)

încânta 1800, *apud* TDRG (< *în* + *cânta*, după fr. *enchanter*, cf. it. *incantare*)

încântare AR 1837, 218

încântat CR 1829, 130 (după fr. *enchanté*)

încântător AR 1837, 216 (*în-* + *cânta*, după fr. *enchanter*, *enchanteur*, cf. it. *incantatore*)

„De cine-i **încântat** nemernicul *amor*?” (Donici, F. II, 60)

„Ce fel de păsări plăcerea-i **încânt**?” (Pann, P.V. I, 39)

leteță 1846 DFL, 25 (< it. *letizia*, lat. *laetitia*)

misericordie 1845 MID I, 51 (cf. definiția „grație, iertare, îndurare; virtute care duce pe om la compasiune, la compătimire, la pietate etc.” NV, 264) (< lat., it. *misericordia*, cf. fr. *miséricorde*)

misericordios 1848 NV, 264, „care are misericordie, compătimire; care are aplecare a ierta” (< fr. *miséricordieux*, it. *misericioso*)

„Grație ție, **Mizericordie** a cerului” (Lăzărescu, S., 68/14)

„Adevărații patrioți sunt îndurători, căci libertatea este **mizericordioasă**” (Russo, S., 182)

modestie 1794 CV, 27 (< lat. *modestia*, fr. *modestie*, it. *modestia*)

modest 1818 FTM 231/23 (< lat. *modestus*, fr. *modeste*, it. *modesto*)

„Când ea vorbea, ochii săi se josiau cu **modestie**” (CV, 27)

„Muierile, care se văd aici, sunt frumoase; ci fără mândrie, **modeste** (de omenie) și date spre lucru” (FTM, 231/23)

optimism 1831, Heliade, Gr. P. 35/13 (< fr. *optimisme*, germ. *Optimismus*)

optimist 1831 (< fr. *optimiste*)

„Este un lucru vrednic de jale a vedea cineva în poema a lui Lucreț asupra naturii și în Cercetarea asupra omului a lui Pop, o astfel de mare și frumoasă poezie întrebuintată să descopere urâta sistemă a lui Epicur și **optimismul** lui Leibniț” (Heliade, Gr. P. 35/13)

ospitalitate 1821 SPBA, 95 (< fr. *hospitalité*, lat. *hospitalitas*, -tis, germ. *Hospitalität*) (cf. glosarea: **ospitalitate** (*iubire de oaspeți*) AR 1831, 239)

oaspetalime (*primirea de streini*) AR 1832, 90 (cf. și glosarea: *iubire de oaspeți*, AR 1833, 21)

„Noi ... le arătăm cele mai mari semne de **ospitalitate**” (CR 1829, 78/15)

patriotism 1787, *apud* Gáldi (< fr. *patriotisme*, și < ngr., cf. *supra*) (cf. definiția „iubirea de patrie”, Valian, V., p. 102)

patriot „compatriot”, „persoană care își iubește patria” 1770 OC I, 10r (< fr. *patriote*, germ. *Patriot*, și < ngr., vezi *supra*) (cf. definiția „care își iubește patria”, Valian, V., p. 102)

patriotic 1816, *apud* TDRG (< fr. *patriotique*, it. *patriotico*)

„publicul nostru, de n-ar fi *mărinimos* [...]; de aceea, și împins de **patriotizm**, este atât de *îndulgent* și *iertător*!” (Caragiali, în *PND*, p. 161)

„Cu ostași pildă de disciplină, / De vitejie, de virtuți plină, / Cu duh, dreptate, înțelepciune, / **Patriotismu** ce tot supune” (Iancu Văcărescu, în *PV*, p. 133)

„Trimite-i încă plăcută rază, / Negură *tristă* să nu mai vază, / Arată-i cerul tot cu senin! / Și **patriotul** să aibă *fală* / A-și pune vița națională / La întrebarea unui strein” (Cârlova, p. 48)

pietate 1794 CV, 34 (< fr. *piété*, lat. *pietas*, -tis) (cf. definiția „devoție, afecție și respect pentru cele religioase, evlavie; respect religios pentru morți, pentru nenorociri; amor către părinți” NV, 321)

pietos „pios, cucernic” 1839, Heliade Rădulescu IV, p. 317 (< it. *pietoso*)

pios 1829 CR 1829, 60/31 (< fr. *pieux*)

„Mi-i rușine, după toate strâmbătățile mele..., de a fi forțat a împlâra tândreața și **pietatea** voastră” (CV, 34/33)

„Aibi **pietate**, Morna..., Retrage-mi din piept fierul, că simț înghețul morții” (Heliade Rădulescu II, p. 179)

„Duiosia și **pietatea** pe mormânt lumini aprinde” (Asachi, S.L. I, 206)

„Am ardicat brațul și, izbându-l [episcopul], l-am făcut să șovoiască pe sfânta lui sarcină; ardicându-l de jos, el își întinse către cer mâna tremurândă de o **pietoasă mânia**” (Heliade Rădulescu IV, p. 317)

recunoscător 1831, *apud* TDRG (< *recunoaște* + -ător, după fr. *reconnaissant*)

recunoștință 1774, Uricariul, I, 176 (< *recunoaște* + -ință, după fr. *reconnaissance*) (cf. definiția: „mulțumită, cunoștință pentru un serviciu” NV, 342)

„Cu cât mumelor în parte / Ce ne nasc suntem datori, / Cu atât și bunii patrii / Să-i fim **recunoscători**” (Mumuleanu, p. 194)

„Femeie ticăloasă! Care este creșterea ce ai dat copilei ce ți s-a încredințat? Cum nu ți-e *rușine* ție însăși să mai pretinzi a sta cu mine în căsătorie, netrebnico? M-ai crezut *ticălos* și ai avut dreptate, fiindcă eu, preocupat de *grija* de a-ți câștiga îmbilșugarea, **nerecunoscătoare**, mă rătăceam săptămâni întregi pân crânguri și păduri. Am crezut, nesocotitu, că **recunoștința** va deștepta în tine *sintimentele* cele mai fragede pentru copila mea. Mi-am zis: astă femeie, ce-am rădicat-o din țărână, se va sili a mă face *fericit*” (Caragiali, în *PND*, p. 191)

„De datoria unui fiu cunoscătoriu este ca, măcar că este depărtat de părintele său, să-i scrie și să-i arate la înnoirea anului, precum și în toate zilele vieții sale, supunirea, cinstea și **recunoștința** sa” (Kogălniceanu, S., p. 54)

„Cel mai drept, cel mai dulce dintre *sentimente*: **recunoștința**. Nu știi cu cât sunt datoare bunului Menalcas” (Asachi, I, p. 491)

„Eliza (*cu ochii în pământ*): Îți mulțumesc, taică, și îți sunt mult **recunoscătoare** de multa îngrijire ce ai avut de a mea *norocire*” (Bălăcescu, în *PND*, p. 120)

respect „stimă, considerație” 1734, *apud* DÎLR (< lat. *respectus*, germ. *Respekt*); **respect** 1794 CV, 27 (< lat. *respectus*, fr. *respect*, cf. it. *rispetto* și *respetto*) (cf. glosarea: **respect** (omenie) 1814 GSP I, 163, precum și definiția „simțiment care se apropie de venerație”, NV, p. 348)

respecta 1787, *apud* TDRG, **respectarisi** 1827 VMG, 231 (< fr. *respecter*, lat. *respectare*)

respectăului 1803 RDN, 4 (< lat. *respectare*, fr. *respecter*, pe filieră germană (germ. *respektieren*) sau maghiară, cf. DLR)

respectuit 1820-1830 POC, 34v; **respectarisât** 1827-1828 RDS, 47v; **respectat** 1835 GG, 241

respectabil cca. 1830 GC V, 304r (< fr. *respectable*)

respectuos CR 1830, 53 (< fr. *respectueux*, lat. *respectuosus*)

„Cu Mihăiță, părerea mea este, frate, a te împăca, atât pentru ca să ai bi pă acel neomenit în **respect**, cât și pentru alte pricini ce să pot auzi p-aici, și el le poate face a fi drept nimic, și mai ales pentru ca să nu dai multă pricină lumii.” (*Corespondență*, p. 25)

„Cât pentru lipsirea de **respect** către beizădele și prin mincinoasele mele adresuri, eu m-am dus îndată la Hufeland și l-am întrebat de aceste pârre” (Kogălniceanu, S., p. 119)

„*Mihail*, ce ni-i Părinte, împreună cu noi giură [...] / Pe-a patriei tron s-așază în putere și mărire, / Cungiurat de-a sa lucoare și **respectul** umilit, / Dar mai mare slava-i este a norodului iubire!” (Asachi, I, p. 411, *Ziua de 26 avgust 1834*)

„te rog să fii gata a-mi da blagoslovenia de tată, căci pe dumneata te **respectez** mai mult decât pe oricare altul” (Bălăcescu, în *PND*, p. 124)

„Arghirițo, dragă, Ț-am zis să nu-i răspunzi, ea ți-este mumă, dacă mi-e mie nevastă, trebuie **s-o respectezi**” (Caragiali, în *PND*, p. 189)

„Trupa fraților Furo, care iarna trecută au avut cinste a reprezenta la București feliurite jocuri acrobatice (pe funii) și de călărie, asemenea baleturi, vodevil, rostitoare și cântătoare comedii, are cinste a înștiința pe **respectuoșii** iubitori de aceste îndeletniciri, că duminica viitoare se va da o reprezentație de călărie, de voltejuri < sărituri > și de jocuri acrobatice, pentru care va urma însă un deosebit afiș” (AR, nr. 61, din 8 august 1832, p. 244)

satisfacție „act prin care se repară o ofensă; sentiment de mulțumire, de plăcere” 1736, *apud* TDRG (< lat. *satisfactio*, fr. *satisfaction*) (cf. definiția sinonimică „mulțumire, bucurie” NV, 335)

„O cadră frumoasă care produce în inima privitorului o simțire de **satisfacțiune** interioară și de o pace sufletească” (Barasch, I.F. 15/7)

simbatie 1705, Cantemir, I.I. I, p. 23⁸⁹ (< ngr. *συμπάθεια*, lat. *simpathia*); 1779 OC I, 78r (< fr. *simpathie*, lat. *simpathia*, it. *simpatia*) (cf. definițiile din epocă: „potrivirea sentimentelor cu ale altuia”, Valian, V., p. 128; „facultatea de a lua parte la pasiunile, la afecțiunile, la simțimentele, la gusturile, la toată viața celorlalți; convenință, potrivire, raport de umori, de inclinații etc.; interes natural, afectuos pentru cineva” NV, 362)

simpatic 1794 CV, 27 (< fr. *simpatique*, cf. it. *simpatico*)

simpatiza 1837, Heliade Rădulescu IV, p. 155 (< fr. *sympathiser*)

⁸⁹ „sympathia – el. – învoința firilor, împreună pătimire” (Cantemir, I.I. I, p. 23).

„Iubitul meu! Să vede că ticălosul meu picior are păcate, de aceia umblă cu papuci schimbați; să vede că, din **simpatie** [în original, *simbathie*], și al dumatle pătîmește! Trimite-m, frate, papucelu, săracul și bietul papucelul meu! Și poprește pă al dumatle, carele are ață neagră înăuntru, iar al domnii mele are albă” (*Correspondența*, p. 38)

„Când voi zice frumusețe, / Voi și suflet cu blândețe, / Cu simțiri, cu isteciune, / Depărtat de-nșelăciune. // Și un nu știu ce prea dulce / Ce **simbadie** aduce!” (Alec Văcărescu, în *PNP*, p. 62).

„Oare dragostea ce este, / Adevăru-i sau poveste?/ Este-un adevăr pe lume / Căruia eu nu-i pui nume, / Îl las lumii să-l gătească. / Ce-i **simbatia** firească, / Care lumea împărățește, / Inimi, suflete robește, / Aducând într-o unire / A raiului *fericire*” (Conachi, p. 122)

„Inima ei bătea altfeli, simțimentele ei nu **simpatiza** cu un diamant rece” (FM 1838, 25/2)

„Adevărat este că, prin unul din efecturile cele **simpatice**, cari se pot mai lesne a observa decât a spune” (CV, 27)

spera 1781, *apud* TDRG (< lat., it. *sperare*, cf. fr. *espérer*)

speranță 1774 (Uricariul, I, 176) (< it. *speranza*, cf. fr. *espérance*)

„Devotându-ne cu multă **speranță** și recunoștință înaltei prudențe și înțelepciuni, cum și nemărginitei bunătăți Excel[enței] V[oastre]...ne rugăm ca să fie neîntrerupte interesele reciproce” (a. 1774) (Uricariul, I, 176)

„La ființele naturei...Spun a inimei dorință ce **sperează** și iar teme” (Asachi, S.L. I, 147)

„Când încet *înamorate*/ Ai tăi ochi, ce-s plini de dor, / Unei inimi *înfocate* / Dau **sperare** de amor” (Asachi, I, p. 388).

„După ce apoi cu ziua și **speranța** i-a perit / La locașul singuratic se-nturna întru *durere*” (Asachi, I, p. 50)

stimă 1773 *Aethiopica* I, 55v (< it. *stimare*, cf. fr. *estimer*) (cf. **stimelnic**, CV, 30)

stima 1832, *apud* TDRG (< it. *stimare*, cf. fr. *estimer*, lat. *aestimare*)

„O, voi carii n-aveți **stimă** pentru omul *umelit*, / Nobili plini de fantezie, *mândri*-n titlul ruginit, / De ce-n *ură* aveți săteanul, când a fruntei lui suoare / A produs mărirea voastră ș-avuțiilor odoare” (Asachi, I, p. 52)

„Sunteți atât d-elegante, încât drept să vă vorbesc, / N-aș vrea altă *fericire* decât să mă *norocesc* / Cu *prieteșug* și **stimă**” (Facca, în *PND*, p. 61)

„Cât folos poate aduce nației această faptă, se poate judeca de oricine; cultura limbei; dobândirea cunoștințelor, mântuirea de rătăcirile întunericului, **stima** străinilor și a viitorimii și, ce este mai mult, **stima noastră către noi înșine**. – Dar, domnii mei, e mare vorba aceasta **stima către sine**; și nouă ne-a lipsit și ne lipsește încă; pentru că n-am avut mai nimic de a **stima** în noi de la o epohă încoace” (Heliade Rădulescu IV, 1846, martie 25, CR, nr. 26, p. 101-103)

„Silește-te ca povestirile dumatle ... să le poată **stima** cel înțelept” (Heliade, D.C. VII/26)

„Eu **stimarisesc** mai mult un soldat cu fapte bune / Cari cu sângile său slujăști patriei bine, / Decât un falnic ce zăce că isprăvi nespūsă face / Și din a patriei sânge să îngrașă numa-n pace” (Negruzzi III, p. 287)

tandresă cca. 1830 GC VI, 223v, **tandrețe** 1831 FTP I, 109 (cf. **tândreață** 1794 CV, 26;

întândrețemânt CV, 38, **tinerețe** 1818 FTM, 240) (< fr. *tendresse*; *tinerețe*, după it. *tenerezza*)

tandru 1830 CBD, 38; **tânăr** 1835 MAE, 48 (cf. **tândru** „tandru” 1794 CV, 29) (< fr. *tendre*;

tânăr, după it. *tenero*, lat. *tener*)

„Obiectul **tandreței** lor” (Barasch, M. I, 29/4)

„o istorie tânguitoare, care arată cum că inima omenească poate liga excessul **tândreții** la excessul grozevirii” (CV, 26)

temerar 1787 IIS, 18 (< fr. *téméraire*, lat. *temerarius*) („curagios, cutezător fără înțelepciune” NV, 380)

temeritate 1848 NV, 380 „curagiu, cutezare fără înțelepciune, imprudință” (< fr. *témérité*, lat. *temeritas*, -tis)

„Cu o sfidare **temerară** îmi dă înapoi ordinele zicând că nu sunt bune” (Bolliac, O., 272)

„Acest june **temerariu** a dărpănat tot cu acea scrisoare ce îi dictase nerăbdarea de a reveni în patria sa” (Heliade Rădulescu IV, p. 335)

tolerarisi (*suferi*) 1823 IRV, 39v; **tolera** cca. 1830 GC VI, 255v (< fr. *tolérer*, lat. *tolerare*, it. *tollerare*) (cf. glosarea: **tolera**, **îngădui** 1848 NV, 383)

tolerant cca. 1830 GC VI, 255v (< fr. *tolérant*, lat. *tolerans*, germ. *tolerant*, it. *tollerante*)

toleranție sau **suferire** 1782 PTB, 2 (< lat. *tolerantia*, fr. *tolérance*, it. *tolleranza*, germ. *Toleranz*) (cf. sensul: **toleranție** (*slobozenie în religie*) AR 1831, 240, și glosările: **toleranță** (*îngăduire*) AR 1837, 17; **toleranță** (*suferința unora către alții*) FM 1844, 208; „îngăduială”; NV, 383)

„să fie mila ta spre aintatea și îndemnarea către cele ce sunt spre folosul patriii și a națiunii, că tu ești exemplarul **toleranției** și a iubirii de om” (IO, p. 72)

„**Toleranța**, jumătate înscrisă în coduri, a fost întreagă în aplicație” (Russo, S., 165)

„Acesta liniști tulburările...prin blânda, dreapta și **toleranta** sa guvernare” (SHI I 224/2)

venerație 1825, Mumuleanu, p. 77 (< fr. *vénération*, lat. *veneratio*, -onis)

„Această rea creștere au adus și credința noastră, care este mai presus de toată nădejdea unui om cinstit, în nebăgare de seamă. Mai cu **venerație** și mai mult *respectăluim* pe un mai mare al nostru, decât pe Dumnezeu Dumnezeuilor; înaintea unui mai mare al nostru stăm tremurând cu capetele goale și înaintea marelui jârtfelnic [...], stăm cu căciulile în cap, vorbind și râzând de multe ori” (Mumuleanu, p. 77)

voluptate 1794 CV, 28 (< fr. *volupté*, lat. *voluptas*, -tis)

voluptos 1839, *apud* TDRG (< cf. fr. *voluptueux*)

„inima aceasta ... nu cunoaște altă *fericire* decât aceea de a ve vedea, nici alta **voluptate** decât aceea de a ve ama” (CV, 28)

„Ostașul,... în expedițiile sale prin țările Orientului,... se învăță **voluptăți** de către subgiughii lăcuiitori (SHI I, 66/8).

❖ Negative:

adversitate 1799 IO, 44 (< fr. *adversité*, lat. *adversitas*, -tis)

„Adversitate, *adversitas*, *Widerwärtigkeit*, întâmplare nenorocoasă” (IO, 44)

agonie 1818 BDL I, 195r (< fr. *agonie*, lat. *agonia*) (cf. glosarea: **agonie** (*mâhniciune*) 1824 BGV, 54r) (cf. **agonă** 1705, Cantemir, I.I., I, 171 < lat. *agon* (ac. *agona*), gr. *ἀγών* – ac. *ἀγώνα*)

agonizant 1847 Heliade, D.J., 129 (< fr. *agonisant*)

„două mari ceasuri, doup ceasuri de **agonie** și de jale au ținut-o acolo pe nenorocita, plângând, rugându-se, cerând iertare, cerând viață!” (Negruzzi III, p. 191)

„Cel vecinic îl sprijinea în **agonia** sa” (Marcovici, C., 48)

ambiție 1722, Cantemir, Hr. 5; 1800 MIU, 266 (< fr. *ambition*, lat. *ambitio*, -onis, it. *ambizione*)

ambiționa 1835 DTN, 40 (< fr. *ambitionner*)

ambițios 1799, *apud* DELR (< fr. *ambitieux*, lat. *ambitiosus*, it. *ambizioso*)

„Poate-aice dormitează a cotunului *Francin*, / Ce a patriei ș-a științei purta-*amorul* sânt în sân. / Cufundat în astă groapă poate zace vrun *Milton*, / Cu asemenea **ambiție** poate vreun *Napoleon!*” (Asachi, I, p. 52)

„Broasca mică cât un ou, / Au văzut păscând un bou / Și mirându-să prea tare / De-o făptură atât de mare [...] / Deci d-**ambiție** s-aprinde, / Mereu s-umflă, se întinde” (Asachi, I, p. 251)

„Niciodată Poeziei armonia cea vândată / La **ambițios** nevrednic n-a dat laudă necăzută” (Asachi, I, p. 53)

„Înălțimea voastră **va ambiționa** să rădice un neperitor trofeu” (Uricariul, I, 178/22)

animozitate cca. 1830 GC I, 67r (< fr. *animosité*, lat. *animositas*, -atis)

„*Animositate* – ură, aversie, resimtimentul care împinge a face rău cuiva; ardoare, energie” (NV, 31)

antipatic cca. 1830 GC I, 70v (< fr. *antipathique*, it. *antipatico*) („contrariu, împotrivitor” NV, 39)

antipathia, 1822-1823 BD (< fr. *antipathie*, lat. *antipathia*, și < ngr, cf. *supra*) (cf. glosarea: **antipatie** (*ură*) AR 1834, 211; definit sinonimic în NV, 39: „ură, aversie”)

„Se zice că cristalul nostru venețian are o astfel de **antipatie** pentru veninuri, încât se sfărâmă îndată ce-l atinge vreun ce veninos” (Heliade Rădulescu IV, p. 428)

„eu pătimesc de o boală netălmăduită, de o **antipatie** nebiruită pentru jumătate din neamul omenesc. Eu nu pot să sufăr pe nătărăi, eu am călătorit cu nădejde să scap de dâșii, dar în zădar; peste tot locul eu îi găsesc; peste tot locul ei mă *năcăjesc*” (Negruzzi II, p. 72)

anxietate cca. 1830 GC I, 71v (< fr. *anxiété*, lat. *anxietas*, -tis) (cf. glosarea: **anxietate** (*neastâmpărare*), Barasch, M. III, 102; definit sinonimic în NV, 30: „grijă, neliniște, neastâmpăr”)

„**anxietățile** și suferințele cele mai infernale” (BCI, 182)

apatie 1832, *apud* TDRG (< lat. *apathia*, it. *apatia*, fr. *apathie*) (cf. glosarea **apatie** (*neplăcere*) HMV I, 99; definit în NV, 41: „stare sufletească nesimțitor la nimic, nesimțibilitate”)

apatic 1840, *apud* TDRG (< fr. *apathique*, it. *apatico*) (definit în NV, 41: „nesimțitor la nimic”)

„Mai multe sate...fură arse, fără ca Cazimir să-și iasă din vinovata sa **apatie**” (Kogălniceanu, în Arhiva R I, 113)

arogante 1799 IO, 63, **arogant** 1847 SIT, 231 (< lat. *arrogans*, -tis, fr. *arrogant*, it. *arrogante*) (cf. „mândru, van, orgolios, fudul” NV, 49)

aroganție 1799 IO, 64; **aroganță** 1808, *apud* TDRG (< lat. *arrogantia*, fr. *arrogance*, it. *arroganza*) (cf. „orgoliu, mândrie desprețuitoare și insultantă” NV, 49)

„**Arrogante**, *arrogans*, *vermessem*, măreț cu ceva ce lui nu se cuvine” (IO, 63)

„**Arroganție**, *arrogantia*, *die Vermessenheit*, măreția cu oarece nu se cuvine după talenturile cuiva” (IO, 64)

„Nu vedem rude necunoscându-și neamurile lor fiind sărace? Frați făcând cu **aroganță** *milostenia* fratelui lor?” (Bălăcescu, în PND, p. 98)

avarie (*iubire de argint*) 1818 FTM, 226 (< lat. *avaritia*, fr. *avarice*) (cf. glosarea: **avarie** (*zgârcenie*), „iubire de argint” 1848 NV, 56)

avar 1822-1823 BD I, 91 (< fr. *avare*, lat. *avarus*) (cf. glosările: **avar** (*zgârcit*) IL 1841, 240; *zgârcit* (**avar**) FM 1844, 112, NV, 56)

aversiune, **aversie** 1799, *apud* TDRG (< fr. *aversion*, lat. *aversio*, -onis, it. *avversione*) (cf. echivalarea „ură” NV, 56)

avid 1848 NV, 56, glosat „lacom” (< fr. *avide*, lat. *avidus*)

aviditate 1848 NV, 56, glosat „lăcomie” (< fr. *avidité*, lat. *aviditas*, -atis)

consternație 1848 NV, 96, cf. definiția: „surprindere cu spaimă, mirare cu pierdere de curagiu; turburare, spaimă mare” (< fr. *consternation*, lat. *consternatio*, -onis)

consterna 1848 NV, 96, cf. definiția „a se surprinde de mirare cu spaimă” (< fr. *consterner*, lat. *consternare*)

culpă 1794 CV, 29 (< lat. *culpa*, cf. fr. *coulpe*) (cf. glosările: **culpă** (*greșală*) CNB, 30; **culpă** (*vină*) NV, 108)

culpabil 1846 DFL, 65 (< fr. *coupable*, lat. *culpabilis*) (cf. **culpă**, CV, 29) (cf. *vinovăție* (**culpabilitate**) CA 1850, 63 < fr. *culpabilité*)

„Refleciunea și regândirea îi arată **culpa** și greșala sa la zioa mare” (CV, 29)

„Voi simțiți cât e de umiliat de a fi **culpă**” (CV, 29)

cupiditate 1794 CV, 36 (< lat. *cupiditas*, -tis, fr. *cupidité*) (glosat „lăcomie de averi” NV, 112)

cupid 1847 Heliade, D.J., 145 (< fr. *cupide*, lat. *cupidus*) (glosat „lacom de averi” NV, 112)

„ea înțelese că omul acela [...] n-ar fi că un scelerat, cari au jârduit-o **cupiditate** și gustului său pentru debuielile cele mai obscene” (CV, 36)

decepciune 1846 DFL, 150; **decepie** 1844 Codru-Drăgușanu, C. 127 (< fr. *déception*, lat. *deceptio*, -onis)

„M-am dus la vechea mea gazdă unde mă aștepta cea întâi **decepie**” (Negruzzi I, p. 46)

„încă astăzi nu mă *deznădăjuiesc*, cu toate că vieța mea au fost plină de vifore, de prigoniri și de **decepii**” (Kogălniceanu, S., p. 215)

deplora 1846 DFL, 127 (cf. **deplăra** 1794 CV, 38) (< fr. *déplore*, lat. *deplorare*) (cf. „a plânge mult, a compătimi, a avea milă de cineva, a-l tângu” NV, 125)

deplorabil 1846 DFL, 150 (< fr. *déplorable*, lat. *deplorabilis*) („de plâns” NV, 125)

deplorație 1848 NV, 125, „plângere, lamentație” (< lat. *deploratio*)

„Ea muri **deplărând** momentul cel fatal în care ea se ar fi dată movemântului celui dentâiu a vindictei” (CV, 38)

deprima 1795 PF, 179 (< fr. *déprimer*)

deprimat 1846, Episcopescu, Practica, 447/12 (cf. fr. *déprimé*)

depresie, **depresiune** 1851 StDR, 61 (< fr. *dépression*, lat. *depressio*, -onis)

„Iuțea firii vieții va moderată, iar nu *exaltată*, nici *deprimată*” (Episcopescu, Practica, 447/12)

desconsidera 1848 NV, 127, „a rădica considerația, stima cuiva” (< *des-* + *considera*, după fr. *déconsidérer*)

desconsiderație 1846, DFL, 122 (*deconsiderăciune*) (< fr. *déconsidération*) („nestimă, lipsă de considerație” NV, 127)

descuraja 1830 CR 1830, 151 (< fr. *décourager*, it. *discoraggiare*)

decurăjire AR 1829, 244; **descurajare** 1835-1838 AIR I,VII

„bărbați onești, carii, **descurajați** că nu pot să-și facă o carieră, să târască prin pulbere, îngropând cu dâșii talentele și meritele lor” (Caragiali, în *PND*, p. 276)

desgustu 1693 „supărare” FN, *apud* DÎLR, **dezgust** 1823, *apud* TDRG (< *des-* + *gust*, după fr. *dégoût*) (cf. glosarea: *displăcere* (**dizgust**) 1825 CLV, 48v)

dezgustarisi 1832 IRV, 26v; **desgusta** 1823, *apud* TDRG (< *des-* + *gusta*, după fr. *dégoûter*)

dezgustare 1825 MFV II, 168v

„Ca să nu arate nici **dizgust** cătră eale, poruncisă craiul...să-i aducă o scutlă cu căpac” (Bertoldo, 23/22)

„**Desgustul** care roade toate sufletele” (Negulici, E. I, 8/3)

„Toți oamenii se îndeletnicesc la negoț și bogățiile lor cele mari nu-i **desgustează** niciodată d-ale osteni spre spre cele trebuincioase ca să le mărească” (FTP, 133/4)

„Ea însă n-avea pentru el decât nesocotință și **dezgustare**” (FTP I, 146/18)

despera 1794 CV, 35; **dispera** 1851 Lăzărescu, S., 26 (< lat. *desperare*, it. *disperare*)

desperare 1821 SPBA, 69; **disperare** 1835 GG, 29

desperație, desperanță 1794 CV, 36 (< lat. *desperatio*, germ. *Desperation*, it. *disperazione*, cf. fr. *désespérance*, it. *disperanza*)

desperat 1794 CV, 34; **disperat** 1821 SPBA, 52 (< lat. *desperatus*, it. *disperato*, cf. fr. *désespéré* sau din *despera/dispera*)

„Ghiudiula ce nenorocoasă [...] nu putu auzi că *amantul* său vrea se piară, ca să nu fie secită de durerea și de **desperație**” (CV, 36)

„Agiutați-mi la proșesul ce-am pornit cu **desperare** / Ca ori să prind la putere, ori să scap de *supărare*” (Conachi, p. 224)

„Să vezi o mumă în **disperare**, / Că strigă, cere la cer scăpare, / Și deodată i se arată / O mântuire neașteptată. // Aceasta este chiar *fericirea*, / Aceasta este chiar *norocirea*, / S-ajută pe omul când *pătimizește* / Și când de alții să părăsește” (Caragiali, în *PND*, p. 252)

„Șăd la cărți, dau, păgubesc. / Pierd avutul părintesc. / Vin la zioă **desperați**, / Parcă-s lei înverșunați” (Mumuleanu, p. 96).

„Briganovici [...]: Ce scrisoare e asta? (*O deschide și o citește, pe urmă strigă disperat*) O, fiică nenorocită!” (Bălăcescu, în *PND*, p. 134)

detesta 1846 DFL, 66 (< fr. *détester*, lat. *detestari*) („a urî pe cineva sau ceva” NV, 133)

detestație 1848 NV, 133, glosat „ură” (< fr. *détestation*, lat. *detestatio*)

detestabil 1847 Heliade, V. 45 (< fr. *détestable*, lat. *detestabilis*)

„Dumnezeu a dotat pe păun cu pene frumoase, pe miel cu blândețe, pe gușer cu o culoare verde *detestabilă*” (Heliade, V. 45/14)

desamăgi 1818, FTM 84/9 (< *des* + *amăgi*)

dezamăgire 1848 Brezoianu, Î., 38

dezamăgit 1786-1788 PSG, 7v

„Răzvrățiți pre toți aceia carii l-ar fi putut *dezamăgi*” (FTM 84/9)

„Mitui pe toți aceia carii l-ar fi putut *dezamăgi*” (FTP I, 147/14)

„Vai de cel ce se amăgește târziu, că nu se va mai *dezamăgi* niciodată” (CR 1838, 27/28)

„nu crede, boierule, pe toată lumea în doagă d-tale; și chiar astăzi te voi *desamăgi*!” (Caragiali, în *PND*, p. 172)

dezola 1847 SIT, 236 (< fr. *désoler*) (definit „a întrista adânc” NV, 129)

dezolant (< fr. *désolant*); **dezolator** 1848 NV, 129, glosat „întristător” (< *dezola* + *-tor*, cf. fr. *désolant*)

dezolat 1847 Heliade, D.J., 66 (cf. fr. *désolé*)

dezolație 1848 NV, 129, „întristare mare, durere mare sufletească” (< fr. *désolation*)

„*Dezolat* de acest contratimp neprevăzut, căuta a-și da cuvânt de strania și neexplicabila neconsecuință a lui don Alfonso” (Heliade, D.J. 66/7)

desplăcea, desplăcere 1822-1823 (*desplac* „nu plac”, *desplacere* BD I, 337) (< după it. *displacere*, cf. fr. *déplaire*)

„Nu-i *displăcuse* [Evei] a junelui figură” (Heliade, O. I, 371)

„Așijderea veninul era cea dintâi pedeapsă pentru aceia carii erau nenorociți a *desplăcea* stăpânitorilor ei” (FM 1843, 201/4)

discordie cca. 1830 GC III, 92r (< lat. *discordia*, it. *discordia*, cf. fr. *discorde*) („neunire” NV, 138)

„*Discordia* vine în numele concordiei, spre a desbina oamenii și popoli” (Heliade, O. II, 54)

„*Discordia* atârâtă între ghibelini și gvelfi curmă influența împăratului gherman” (SHI I, 180/11)

dispreț 1836, *apud* TDRG (< it. *disprezzo*)

despreța 1821 SPBA, 86; **desprețui** 1827 VMG, 278; **disprețui** 1832, Millo, în *PNP*, p. 146,

depreția 1846 DFL, 88; **despreția** *ibid.*, 199 (< *dispreț*, cf. fr. *déprécier*, it. *deprezzare*, *disprezzare*, lat. *depretiare*)

desprețiat FM 1847, 178 (cf. fr. *déprécié*)

desprețuire 1821 SPBA, 72

„Ce le *pasă* de iertarea mea, de iertarea unui bătrân gârbovit de ani, adăpat de *ocară* și de *despreț*! Ce le *pasă* de iertarea sau de *ura* mea!” (Heliade Rădulescu IV, p. 231)

„Despre zestre nu vă temeți, eu banii *disprețuiesc*” (Millo, în *PNP*, p. 146)

„Eu pe acest om, mai-nainte de a-l cunoaște îl *desprețuiam*; după ce l-am cunoscut puțin, îl învinovăteam, iar astăzi, cunoscându-l prin întâmplare cu desăvârșire, voiesc a-i răsplăti” (Caragiali, în *PND*, p. 220)

„Astăzi omul cinstit de orice treaptă, de orice meserie, își are drepturile sale, nu este *desprețuit* de nimeni, priimit în toate casele” (Caragiali, în *PND*, p. 209)

„Politica ta vicleană îndrăznește în zadar / Să-mi înalțe *fanatismul*; destul, te cunosc, Omar! / Destul! Alte duhuri slabe vei putea întuneca; / Mi-aș¹ *desprețuirea* tot ce vrei a tămâia” (Heliade Rădulescu IV, p. 11)

egoism 1826 TSVM, 49 (< fr. *égoïsme*, cf. germ. *Egoismus*, it. *egoismo*) (cf. glosarea: **egoism** (iubire de sine) AR 1832, 210 și definiția: „amor propriu (iubire de sine), care raportează totul la sine, care trage toate pe seama sa împotriva celorlalți, îngrijire numai pentru sine” NV, 153)

egoist 1800, *apud* TDRG (< fr. *égoïste*, cf. it. *egoista*, germ. *Egoist*) (cf. definiția: „care are vițiul egoismului, care nu se ocupă, nu vorbește, nu îngrijește decât numai de sine” NV, 153)

egoistic 1836-1837 MF III, 96v (< *egoist*, cf. germ. *egoistisch*)

„De am aflat pe omul acesta ce trebuie a fi mai preferat decât mine, după cum îl veți cunoaște înșivă, socotești tu că mă voi stăpâni de **egoism**? Lacom de o scurtă autoritate?” (Heliade Rădulescu IV, p. 247)

„*Mulțumirile* ce ar fi rostit către dânsul, în acele minute, acea văduvă i-ar fi gădelat momental **egoismul**, dar inima i-a fost răsplătită chiar de la întâia cugetare” (Caragiali, în *PND*, p. 220)

„Tăcere, fiiu al *patimilor*, tăcere! Dacă inima-ți murmură, limba-ți să nu împute Dumnezeului tău! [...] *Gemi* în tăcere și încetează de a *supăra* cerul cu *plângerea*-ți **egoistă**! Vreai tu ca Dumnezeu să se facă *vinovat* pentru tine? [...] fii bărbat! *Suferă* tot ce trebuie, - și pot *să sufere* urmașii lui Adam!” (Heliade Rădulescu IV, p. 183)

„**Egoistul** își are inima în cap (De Lévis)” (NV, 153)

enerva 1846 „a moleși, a slăbi puterea nervilor” DFL, 67; „a se irita, a se înfuria” 1847 GLC, XXVII (< fr. *énervé*, lat. *enervare*)

fanatism 1800 MIU 120 (< fr. *fanatisme*, cf. it. *fanatismo*, și < ngr, cf. *supra*, *fanatismos*) (cf. definiția: „zel învierșunat, furios pentru religie, pentru un partid, pentru o opinie etc.; patimă furioasă pentru o idee; rătăcire, nălucire, patima fanatisului; dorință oarbă și foarte aprinsă” NV, 189)

fanatic 1825, *apud* TDRG (< fr. *fanatique*, lat. *fanaticus*) (cf. definiția: „pasionat până la învierșunare, până la furie pentru religie, pentru un partid, pentru o opinie etc.; nebun, extravagant, lipsit de minte; furios” NV, 189)

fanatiza 1844 Negulici, E. I, 261 (< fr. *fanatiser*)

„Popriți ... împrăștierea cărților celor desfrânătoare sau **fanatice**” (Marcovici, D., 400)

fúrie cca. 1700, Corbea, *apud* TDRG (< fr. *furie*, lat. *furia*)

furioz 1796 FNC, 167r, **furios** 1813 TMS, 79 (< fr. *furieux*, lat. *furiosus*)

furoare 1794 CV, 38 (< fr. *fureur*, lat. *furor*)

înfură, înfuriat 1831, Heliade Rădulescu IV, p. 65

„vederea călcării nupțialiei (de nuntă), necinstită în ochii miei, m-au adus la un acces de **furoare**, care nu se putu stânga cu alta că cu sângele lui” (CV, 38)

„nenorocirea oștilor othomănicești aduse lucrul încât acest eroe, vizirul Kiuprulu-zadé în **fură** bătăliei fu lovit dă un glonțu în tâmplă și căzu mort” (Ianache Văcărescu, f. 59, p. 74)

„Auzi, ticălosul, ce întreprindere *îndrăznească*! [...] pe noi ne *orbește fură* și mai adesea ne *căim* în urmă de ceea ce am făcut” (Caragiali, în *PND*, p. 194)

„ca un nebun au sărit de m-au îmbrățișat, strigând: „A! Milanu, Milanu!”, și acesta neamț fiind și om ca de 60 de ani, la care este foarte anevoie de a fi așa lesne **furios**” (D. Goleșcu, p. 75)

„se pune lângă Cocoana Măndică, care în toată vremea aceștii scene îi dă ochiri **furioase**” (Caragiali, în PND, p. 202)

„Nici una din aste, și dacă aș fi știut că o să te-**nfuriezi** atâta, [...] nu te-aș fi chemat la sfat” (Caragiali, în PND, p. 199)

„Unde aleargă norodul și strigă **înfuriat**. / El este-nneecat în *lacrămi*, strigă *deznădădăduit*: / Sunt ucigaș de tată, vicleanul m-a amăgit!” (Heliade Rădulescu IV, p. 65)

idolatra 1797 Ianache Văcărescu 4v, cf. 1654, Neagoe, Înv., 255 (< fr. *idolâtre*, și < ngr., vsl., cf. *supra*, *idololatra*)

idolatrie 1780 GN, 167v, cf. 1698 (Dosoftei, *apud* TDRG) (< fr. *idolâtrie*, și < ngr., cf. *supra* *idololâtrie*)

idolatricesc 1785 DC II, 26r, **idololatrec** 1825 BDL II, **idolatric** 1848 NV, 198 (< fr. *idololâtrique*, *idolâtrique*, cf. ngr. *είδολολατρικός*)

idolatrasi 1835-1838 AIR III, 140, **idolatra** 1848 NV, 198 (< fr. *idolâtrer*, it. *idolatrare*).

„Toți aceștia după Ismail, până la Moameth era **idolatri** sau și de alte legi ce era atunci în lumină” (Ianache Văcărescu, 4v, p. 4)

„Dacă chiar cu amăgirea ș-**idololatria** sa / Meca este hotărâtă credință lumei a da [...] Și când Dumnezeu te-alege, tu mai ai a te-ndoi?/ Fugi, nimicit **idolatre**, pentru aceasta născut, / Ghiaur, musulman nevrednic, pentru alt stăpân făcut” (Heliade Rădulescu IV, p. 39)

„Iubind ca dumneata, ca Donchișot tot vise: / **Idolatrând** păr, chip, flori, hârtioare scrise” (Iancu Văcărescu, în PV, p. 232)

indiferență 1794 CV, 27 (*indiferenție*) (< fr. *indifférence*, lat. *indifferentia*)

indiferent 1818, *apud* TDRG (< fr. *indifferent*, lat. *indifferens*, -tis)

„Născut cu o inimă purtătoare către plăceri...el au fost viețuit până la douăzeci și patru de ani într-un **indiferenție**” (CV, 27)

„nu e decât un moment de când era încă azilul unui suflet prin care imperul vostru a crescut în putere și în glorie. Cu toate acestea, îl gonirăți din palatul său cu o **indiferință** fără cuget” (Heliade Rădulescu IV, p. 430)

indigna 1848 NV, 215 (< fr. *indigner*, lat. *indignari*); **îndignat** CV, 32

îndigneciune, **indigneciune** 1794 CV 31, 36, **indignație** AR 1832, 90 (< fr. *indignation*, lat. *indignatio*)

„Amanta (ibovnica) sa înțelese novineala aceasta cu durerea și **îndigneciunea** a unei inimii sențibilei” (CV, 31)

„De ce feli fure surprisa și **îndigneciunea** Ghiudiulei ceii sențelnice când ea înțelese că omul acela [...] n-ar fi că un scelerat” (CV, 36)

„Toată purtarea sa fu trase cu nește colori așa de odioase, cât judecătorii, **îndignați**, îl condamnă cu un glas” (CV, 32)

ingrat 1794 CV, 37 (< fr. *ingrat*, lat. *ingratus*)

ingratitude 1847 SIT, 149 (< fr. *ingratitude*, lat. *ingratitude*, -nis)

„**Ingratul** și *nemulțemitoriul* au cutezat a me accuza (pârî) de preacurvie” (CV, 37)

„Soțul meu! Consortele meu! Am cerut să te însoțesc și să mă împărtășesc de această *deznădejde*; *dragostea* ta pentru o patrie *ingrată* și tiranică este o *patimă*, iar nu un *patriotism*” (Heliade Rădulescu IV, p. 377)

intimida 1848 NV, 231 (< fr. *intimider*)

intimidație 1848 NV, 231 (< fr. *intimidation*)

„...**Intimidată**, Eva /Își strânge sânul în brațe, s-acopere cu părul” (Heliade, O. I, p. 371)

invidie 1799 IO, XVI, 41 (< lat., it. *invidia*)

invidia 1829 MBV, 27 (< it. *invidiare*, DEX, sau din *invidie*, după fr. *envier*, DA)

invidios 1845 MID I, 78 (< lat. *invidiosus*, it. *invidioso*) (cf. glosarea mai târzie: **invidiitor** (*pizmaș*) CA 1858, 117)

„să se pună înaintea ochilor pornirea care eu am, adecă folosul tuturor, de la care să nu cumva abată pre cineva vro deșertăciune sau vro **invidie**” (IO, p. 85)

„Doge: Lipsitu-m-au de fiu și voiesc acum a mă despoia de diademă și de inel. Ci smulgă-și, ia-și înapoi aceste semne, obiecte a **invidiei** lor” (Heliade Rădulescu IV, p. 417)

„Lăsați-mă să văz pe fiul tău! Venerabilul Consiliu al celor Zece, cu toată **invidioasa**-i cruzime, prizoni-va el o slabă femeie și până a n-o lăsa a se împărtăși de temnița consortelui ei?” (Heliade Rădulescu IV, p. 370)

„Curtizanii ... **invidiau** pozițiunea și favorul în care îl vedeau” (Negruzzi S. I, 107)

isterie 1793, *apud* TDRG (< fr. *hystérie*, it. *isteria*, și < ngr.), cf. *supra*, *isterico*, *-ale* (< ngr.)

isteric 1839 Valian, V., 53, **histeric** 1838 SMA, 103 (< fr. *hystérique*, it. *isterico*), cf. *supra*, *istericos* (< ngr.)

jaluz 1787 PTF, 14v, **jaluzos** 1794 GCA II, 26r, **jelo** 1800 MIU, 362, **zaluz** 1825 MCB, 33 (< fr. *jaloux*); **gelos** 1800, *apud* TDRG, **ghelos** 1825 LB, 237, **gelo** 1827 VMG, 350 (< it. *geloso*)

jaluzie 1786-1788 PSG, 5v (< fr. *jalousie*) (cf. glosarea: **jaluzie** sau *pizmuire* 1800 MIU, 426);

gealozie 1794 CV, 36, **ghelosie** 1825 LB, 237, **gelo** cca. 1830 BDL II, 427r (< it. *gelosia*) (cf. glosarea: **gelo** sau *temere* 1827 VMG, 350)

zaluji 1827 DCN, 100 (< fr. *jalouser*)

„**Gealozia** vărsând veninul său spre ranele degia înveninate prin iana și vindicta, Ghiudiula se dă *pasiunelor* sale cele grozave” (CV, 36)

„Poți socoti covârșirea *mândrii* mele **gelozii**, / Primejdioasele-i *furii*, cumplitele-i *grozăvii*, / Când Palmira la picioare-mi, printr-un *sintiment* fatal, / *Va desprețui* *trufia*-mi și îmi va da un rival?” (Heliade Rădulescu IV, p. 21)

„**Gealozia** de multe ori are atîta putere, încât ne târaște fără voia noastră, și sufletul cel mai înțelept nu poate fără greutate să răspundă la asemenea *mișcări*” (Heliade Rădulescu IV, p. 123)

„vom putea *plânge* slobod, departe de acești spioni **geloși** ai celor mari” (Heliade Rădulescu IV, p. 424)

„... numai o singură *patimă* o defaim; cu toate acestea, tot *mă tem* de judecata oamenilor, și știu bine că mulți citind, s-or aprinde, și îmi vor imputa, unii **zaluzi** de vreo capriție și alții *rușinați* de vreo *patimă*; cei *rușinați* de *patimă* mă vor defăima și mă vor ponosui **zaluji** de capriție, vor zice că ce am scris, și cum poci scrie ceva bun, în vreme ce n-am învățat științele și filosofia, nici multe limbi” (Mumuleanu, p. 81)

„Și trăiam în *mulțămire* lucrând precum în vecie / Îi *amoriul* cu credință și apoi cu *zaluzie*” (Conachi, p. 226)

jenă 1859 BEC, 278 (< fr. *gêne*)

jenarisi 1833, Facca, în *PND*, p. 63, **jena** 1855 CEF, 37 (< fr. *gêner*)

„Eu negreșit sunt aicea, la șapte evropenești/ Și mă rog, șăzi, coconiță, *să nu te jenarisești*” (Facca, în *PND*, p. 63)

melancolie 1815 PMV, 66, cf. **melanhonie** 1694, *apud* TDRG (< fr. *mélancolie*, lat. *melancholia*, și < ngr., cf. *supra*, *melanholie*)

melancolic 1693 FN, 15; 1815 PMV, 176, cf. **melanholic**, **melanhonic** 1660, *apud* TDRG (< fr. *mélancolique*, lat. *melancholicus*, și < ngr., cf. *supra*, *melanholic*, *melanhonic*)

melancolicesc c. 1700, Corbea, D., 179r

„Ce dulce **melanholie**! / Ce dor trist, timpul trecut! [...] Uimit de cele trecute, / Adâncit în cugetări, / Mă pătrunde cu plăcere / Tristele și dulci oftări” (Mumuleanu, p. 207)

„Fațarnicul esti cu două fețe și cu două suflete. Credi cineva că s-au însoțit cu *posomorâre* și **melanholie**, căci amândouă aceste să văd în fața sa, în vreme ce inima lui esti plină de răutate și înșălăciuni” (Negruzzi II, p. 27)

„Privegheri și zi și noapte, gânduri cu **milanhonie**, / Uitare de toate celea, în sfârșit, o moarte vie” (Conachi, p. 169)

„Durerea în singurătate crește și mai mult; nimic nu o depărtează din **melanholicile** sale vedenii din ceealaltă lume” (Heliade Rădulescu IV, p. 406)

„Pe cel **melanholic** îl supără mai grele îngrijiri, pe cel *voios* îl dezmiardă frumoase nedejdi” (Asachi, II, p. 533).

misantrop 1800 MIU, 170; **mizantrop** 1843 HP, 5 (< fr. *misanthrope*) (cf. definiția „care urăște pe oameni”, NV, 264) (cf. *supra*, *misántrop* < ngr.)

misanthropie 1750 GCR II 47/15 (< fr. *misanthropie*, și < ngr, vezi *supra*) („ură asupra oamenilor; depărtare de soțietate” NV, 264)

„Eu am prețuit *simțirea*, *amorul* meu este în frumusețea sufletului ei. Când voi vedea că m-am înșelat – departe de a mă face **misanthrop** – îmi voi căta prin alta să împlinesc deșertul ce va lăsa ea în inima mea” (Caragiali, în *PND*, p. 275)

„Un adevărat înțelept ar fi acela care, *mulțămit* de soarta ce dumnezeii, norocul său, alegerea a însuși rezonului său și-ar fi orânduit în parte, ar lăsa, fără să se tulbure, să trăiască toată lumea după pofa sa. Pentru mine, aceea ce-mi mișcă inima, eu simțesc aceea ce o mânăște, și eu aflu adevăr că în fundul **misanthropiei** mele *zavistia* au ascuns răutatea sa!” (Negruzzi II, p. 69)

misogin 1848 NV, 264, cf. definiția „care urăște femeile” (< fr. *misogyne*, germ. *Misogyn*)

misoginie 1848 NV, 264, cf. definiția „ură asupra femeilor” (< fr. *misogynie*)

neamic 1794 CV, 26 (după it. *nemicus*, lat. *inimicus*)

inamic, **inimic** 1812, *apud* TDRG (< lat. *inimicus*)

inimicie, **inimiciție** 1848 NV 223 (< lat. *inimicitia*, it. *inimicizia*, cf. fr. *inimitié*), cf. **neamicie** *ibid.*

„Născut cu o inimă purtătoare către plăceri, **neamică** de constrânsetură / și **ameroasă** de slobodă voia sa” (CV, 26)

„Se apropie Milianul, a lui arme scânteiază, / Dar de neagră întristare nalta frunte-i s-a umbrit. / De-a **nemicilor** crud-armă poate-ai noștri a perit?” (Asachi I, p. 34)

nostalgie cca. 1830, GC, cf. definițiile: „dorul țării”, Valian, V., 94, „dorință foarte mare de a-și revedea patria” NV, 285 (< fr. *nostalgie*, ngr. *νοσταλγία*)

„**Nostalgie** se zice patima aceea când cineva dorește foarte mult a se întoarce în patria sa” (Cornea, E. I, 111/6)

„**Nostalgie**, boală din dorul patriei” (Calendar 1851, 42/15)

orgoliu 1845 MID I, 255 (< it. *orgoglio*, cf. fr. *orgueil*) (cf. glosarea: **orgoliu** (*mândrie*) CEF, 40)

orgolios 1847 SIT, 53 (< it. *orgoglioso*, cf. fr. *orgueilleux* DEX, sau *orgoliu* + -os, DLR)

„să nu care cumva să cugeți asfel și să atinge **orgoliul** la atâția oameni respectabili” (Heliade, O. II, 338)

„L-am cunoscut după aerul său **orgolios**” (Lăzărescu, S. 149/4)

oribil 1847, Heliade, D.J., 123/19 (< fr. *horrible*, lat. *horribilis*)

„O tăcere **orribilă** domnea” (Heliade, D.J., 123/19)

oroare 1846 DFL, 29 (< fr. *horreur*, lat. *horror*) (cf. glosarea: „groază, spaimă” NV, 407)

osticie 1822-23 BD II, 143, **ostilitate** (*vrăjmășie*), „inamicie” 1848 NV, 407 (< fr. *hostilité*, lat. *hostilitas*, -tis)

osticesc 1822-23 BD II, 143; **ostil** 1848 NV, 407 (< fr. *hostile*, lat. *hostilis*)

penitență 1794 CV, 30 (< lat. *poenitentia*, fr. *pénitence*, it. *penitenza*) (cf. definiția „căință, părere de rău pentru o faptă rea; pedeapsă” NV, 310)

„Fia mea, **penitenția** (pocăirea) voastră me tochează. Voi sențiți cât e de umiliat de a fi culpabilă” (CV, 30)

„sunat-a ora și vocea **peninței**” (Heliade Rădulescu I, p. 119)

presimți 1823, *apud* TDRG (< *pre-* + *simți*, după fr. *pressentir*, lat. *praesentire*)

presentiment 1840, Heliade, D.C. 245/17, **presimțire** 1845, Bălăcescu, în *PND*, p. 107 (< fr. *pressentiment*)

„eu **am presimțit** că așa va să fie” (Asachi I, 527)

„totdeauna a fost în sufletul meu un **presimțiment** de oarecare mare *nenorocire*; aceea mă *măhnește*, pentru ce să fie înființată astăzi” (Heliade Rădulescu IV, p. 317)

„- **Presimțire** de nenorocire? Ce? [...] - Amara resuvenire a nesuferitului acelu logodnic” (Bălăcescu, în *PND*, p. 107)

remușca 1842, Heliade Rădulescu II, p. 92 (< *remușcare*)

remușcare 1843, Heliade Rădulescu IV, p. 700 (< *re-* + *mușcare*, după fr. *remords*, it. *rimordere*)

„**REMUȘCARE** sau *remursicare*. A mușca adesea, atot mușca. Remușcarea cugetului, acea mușcare deasă a ființei ce nu lasă pe om în pace despre fapta cea rea; de aci, sau mai bine de la remordere, vine vorba franțuzească *remords*” (Heliade Rădulescu IV, p. 700)

„Se teme și-l **remușcă** în inimă...amorul” (Heliade Rădulescu II, p. 92)

„Primii în cele din urmă, cu oarecare **remușcare** de cuget” (Heliade, D.J. 122/7)

repugna 1799 IO, 14 (< lat. *repugnare*, fr. *répugner*)

repugnantă 1844 Codru-Drăgușanu, C. 5 (< fr. *répugnance*, lat. *repugnantia*)

„nu se vede, nu e pricină din destul a zice că românii cei de acum sînt jumătate de sârbi. Aceasta **repugnă** experienței, prin care cunoaștem că nici o limbă, nici o nație nu e neamestecată” (IO, 14)

„Dacă mă consacram comerțului, acum aș sta material binișor; mi-a **repugnat** însă a mă face discipolul lui Mercur” (Codru-Drăgușanu, C. 72)

„Cu **repugnantă** și nu puțină frică....căută a vizita pe starostele nostru” (Codru-Drăgușanu, C. 5)

resentiment (< fr. *ressentiment*), **resimțire** (< re- + *simți*, după fr. *ressentiment*) 1835 (*răsimțiment*, *răsimțire*), Heliade Rădulescu IV, p. 123-124

„Puțină putere are vremea asupra **resimțimentelor** și *măhnirilor* lui. El nu e din acei oameni carii în pornirea cea dintâi a *patimii* își răsipesc afară tot *necazul* sau *durerea*: toate într-însul au o față de vecinicie” (Heliade Rădulescu IV, p. 221)

„ai dreptate când mă înjunghi înaintea **răsimțimentelor** tale ca pe o vinovată jărtfă. [...] nu este nici o *groază* pe care să n-o întreacă *vina* mea de a *întrista* și a *măhni* ochii tăi cei frumoși” (Heliade Rădulescu IV, p. 124)

„S-a dus acum acel *amor* atât de *înflăcărat* și plin de *patimă*; tu l-ai omorât în a mea inimă cu ranele cele fără *milostivire* ce i-ai dat. În locul lui acum este o *mânie* neîmpăcată, o vie **răsimțire**, un *necaz* neînvins” (Heliade Rădulescu IV, p. 123)

resignație 1794 CV, 38 (< lat. *resignatio*, fr. *résignation*) (cf. glosarea: **rezignație** (*paretesis*) AR 1835, 109)

resigna 1837 SHI II,175 (< lat. *resignare*, fr. *résigner*)

resemna 1782, apud TDRG (< re- + *semna*, după fr. *résigner*)

resemnare 1794 CV, 35, **resemnație** 1847, Heliade, D.J., 129/2

„Județii, tocați de cuvintele acestea și mai vârtos de firea **resignației** și întîndreațămîntului cu care ea grăise [...] mersere spre opinie” (CV, 38)

„Cătă dar a se **resigna** ... a auzi tiradele sentimentale ale contelui” (CR 1848, 17/43)

„**resemnarea** cu care ea supurta robiciunea sa îi agonisire affeciunea religiozelor” (CV, 35/34)

„Își putu suporta soarta cu patientă și **resemnație**” (Heliade, D.J., 129/2)

surprinde 1837, apud TDRG (< fr. *surprendre*, după *prinde*) (cf. **suprîndere** 1794, CV 29)

surprins 1794, CV, 27, **surprins** 1842 FM 1842, 145/33

surpriză 1794, ExA, p. 93 (*suprinsă*) (< fr. *surprise*)

„Ce feliu de **suprinsă** îl apucă, când fu receput de Ghiudiula și muma sa cu serioșitatea și întristarea îndiferenței!” (ExA, p. 93)

„**Suprî(n)derea** amelnică, bucuria cea vivă se împletea în toate tresorile sale” (CV, 29)

„Toată compania fu agreios **supprinsă** de a vedea pre această personă tânără” (CV, 27)

„**Surprinsă** de o asemenea audiență publică, ...se ardică dupe jeț” (FM 1842, 145/33)

„SURPRINS sau SUPRAPRINS. Prins fără veste” (Heliade Rădulescu IV, p. 702)

„Alaltăieri, balul, ieri, întîlnirea aceea unde i-am **surprins**” (Negruzzi, S. III, 491)

tăribil 1794 CV, 29; **teribil** 1846 DFL, 23 (< fr. *terrible*, lat. *terribilis*) (cf. glosările: **teribil** (*îngrozitor*) CEF,191; sg. **teribile** (*grozav*) AVP, 22; „care dă teroare, spaimă, spăimîntător”, NV, 382)

„El se scoală degrab, prinde o pană și trage cuvintele aceste **tăribile**” (CV, 29)

„Cerule cel mai negru anunță o vijălie *teribilă*” (Heliade, D.J., 30/12)

teroare 1848 NV, 382, „spaimă mare și iute” (< fr. *terreur*, lat. *terror*, -oris)

timid 1848 NV, 382, „fricos” (< lat. *timidus*, fr. *timide*)

timiditate CR 1846, 56/52, cf. glosarea „temere, frică” NV, 382 (< fr. *timidité*, lat. *timiditas*, -tis)

„**Timiditatea** ... este o adevărată calitate într-o femeie, pentru că ea anunță modestie” (CR 1846, 56/52)

tristețe 1794 ExA, p. 94 (< fr. *tristesse*, it. *tristezza* sau *trist* + -ețe, după fr. *tristesse*, it. *tristezza*)

„ea se prezentează denaintea judecătorilor, toată *împlărată*, perii împărțiți și în desrânduiala cea mai profundă a *tristeței*” (ExA, p. 93)

vanitate cca. 1830 GC II, 11r (< fr. *vanité*, lat. *vanitas*, -tis) („deșertăciune” NV, 393)

vanitos 1848 NV, 393, „care are o vanitate, o deșertăciune copilărească și ridicolă” (< fr. *vaniteux*)

„norocul nu ia înapoi decât aceea ce dă... rămasă este goliciunea noastră, nesațiul nostru, poftele noastre, **vanitatea** noastră, această universală moștenire ce ne silește a ne lupta cum putem” (Heliade Rădulescu IV, p. 367).

(c) împrumuturi de altă origine decât neogreacă și latino-romanică; numărul acestor împrumuturi este extrem de redus (vezi mai sus *eglenge* din turcă, corelat însă cu verbul *eglendisi* de origine neogreacă). Poate fi adăugat verbul *olastisi*, cu formă, însă, hibridă etimologic: bază lexicală slavă și sufix verbal neogrecesc:

olastisi „a-și spune vorbe de dragoste, a se dezmiarda; a face curte” cca. 1830 GC I, 229^r (cf. rus. *oblaskatʹ*, *lastitʹ* (ср), DLR)

olastiseală „lingușire, mângâiere, dezmiardare” 1835, Gorjan, H. I 158/24

„Împăratu cu doamna începură **a se-olastisi**, adică a vorbi între dânșii vorbe de *amur*” (Gorjan, H. II, 179/5)

4.2.2.2. Termeni cu sens afectiv generic

Pe lângă diverși termeni afectivi desemnând forme particulare de viață afectivă, textele perioadei atestă o fină nuanțare a tipurilor generic-clasificatoare de afecte. Lexicalizarea variată indică o rafinare la nivelul general al conceptualizării afectivității, care se înregistrează odată cu trecerea către modernitate. Nu se mai vorbește doar de *patimi* – termenul generic vechi, generalizant și generalizator, ci și de *sentimente* (*simțăminte*), *pasiuni*, *afecte*, *emoții* etc., glosate prin termenii vechi sau explicate; se delimitează astfel o terminologie pre-științifică a afectivității, de uz curent, disociind diverse tipuri de afecte. Afectivitatea, în sens generic, ocupă un loc central în modelul cultural al epocii, iar necesitatea unei desemnări variate și nuanțate devine acută. Lexemele de bază se organizează în bogate familii lexicale, indicând atât o zonă sensibilă de conceptualizare, cât și o mare fluctuație terminologică, semn al unei faze de tranziție, când încă sunt căutate formele cele mai precise pentru desemnarea generică a trăirilor afective.

Dezvoltarea acestei terminologii a afectivității are la bază elemente lexicale vechi, diversificate treptat semantic-conceptual și formal. Astfel, verbul generic de bază, *a simți* (< lat. *sentire*), își dezvoltă o bogată familie lexico-etimologică, prin derivare, calc și împrumut lexical, dinamica fiind dinspre un sens primar, concret, înspre mai multe sensuri abstracte, fin (dar încă insuficient de riguros) diferențiate: *a simți* (și o parte din derivatele sale, vezi *infra*) are atât sens concret (primar) („a avea prin intermediul organelor de simț percepția unui lucru”), cât și sensuri abstracte (secundare): cognitiv-perceptiv, nonafectiv: „a fi conștient de ceva” → afectiv: „a fi cuprins de o stare afectivă” (vezi DEX, DLR). Dinamica semantică *concret* → *abstract* este o tendință generală, translingvistică, de evoluție a termenilor afectivi, înregistrată și în parcursul diacronic al termenilor afectivi generici din alte limbi: vezi eng. *feeling* sau fr. *sentiment*, inițial cu sens concret „senzație perceptuală, fizică”, ulterior și abstract: cognitiv, non-afectiv, „opinie” și, în final, propriu-zis afectiv: „trăire afectivă” (vezi Steward 2010: 178-179).

Pentru spațiul cultural european occidental, rafinarea conceptualizării afectivității și distingerea unor categorii specifice de afecte are o istorie continuă, reprezentând evoluții ale unui sistem de gândire filozofic și teologic preluat din antichitate, continuat de-a lungul evului mediu și nuanțat (prin secularizare) în epoca modernă (vezi Dixon 2003, Boquet 2010: 3-5; Boquet/Nagy 2009: 44-50, Frevert 2014: 16-24). Pentru spațiul cultural românesc, nuanțarea conceptualizării afective este rezultatul unui proces intens, brusc, manifestat începând cu o anumită etapă istorică – cea premodernă –, prin interferența cu un model cognitiv afectiv modern-occidental. Modelul afectiv preexistent este reconfigurat prin infuzia treptată și dinamică a unor concepte afective noi și mai rafinate (generice sau particulare), care fuzionează, înlocuiesc sau se alătură celor deja existente. Mutațiile lexicului corespunzător din perioada de tranziție atestă acest caracter particular al conceptualizării afectivității în spațiul cultural românesc.

Ceea ce este specific limbii și spațiului cultural românesc al perioadei de tranziție este concentrarea terminologiei de bază în jurul unui verb nucleu, moștenit din latină; apariția de noi termeni se face din aproape în aproape, valorificând în primul rând mijloacele interne de îmbogățire lexicală: mai întâi prin derivare (*simți*, *simțire*, *simțitor*; *simțiciune*, *simțicios* – cuvinte vechi + *simțitate*, mai nou), apoi prin calchiere (unui model latino-roman) (*simțământ*, cu diverse variante; *simțibil*, *simțibilitate*) și, în ultimul rând, prin împrumut (*sentiment*, cu diverse variante; *sentimental*) (plecând de la un element etimologic înrudit). Conceptualizarea distinctă, în epoca premodernă și modernă, a unor forme variate de viață afectivă impune această diversificare terminologică.

Principalele componente ale familiei lexico-etimologice a verbului *a simți* sunt, în epoca premodernă, următoarele (cf. DLR, Ursu/Ursu 2006: 470-471):

simț – „(1) facultatea de a percepe impresii din lumea înconjurătoare cu ajutorul organelor senzoriale; (la pl.) senzualitate, erotism; (2) capacitatea cuiva de a sesiza, de a înțelege și a

evalua rapid și corect un fenomen; (3) (rar) sentiment, pasiune; (4) poftă, capriciu”, 1839 FM, 333, *apud* TDRG (< *simți*)

simțire 1581 Coresi, Ev. 507 (concret, „simț (1)”); termenul este vechi, dar dezvoltă în epoca premodernă și modernă diverse sensuri abstracte (inclusiv afective):

✓ „gândire; minte”

„Aceste bunătăți cerești arătate cu înlesnită înțelegere și la cei fără **simțire**” (Ianache Văcărescu, f6, p. 6)

„Te numeri om sluj[i]t și cu **sămțări** și se cade pricini ca aceste cât vii putē să le potoli” (a. 1790) (Iorga, S.D. XVI, 367)

✓ „percepție afectivă”

„Elementele cele dintâi și cele mai neapărat cerute la o naționalitate sunt virtutea cu moralitatea și viia iubire și **simțire** de cinstea sa” (FM 1845, 381)

✓ „denumire generică pentru stările sau reacțiile afective, afect” (sens vechi, revalorificat în epoca premodernă; sinonim (în epocă): *pasiune, patimă*)

„**Simțările** toate îmi sunt curățite” (Dosoitei, Ps. 24/2)

„În Telemah, toate sunt rezon, toate-s **simțiri**” (FTP I, 44/25)

„Nădăjduim că **simțirile** care ne însușeștează vor afla în domnia ta un tâlmaci voitor de bine când te vei întoarce în Franța” (CR 1829, 97^{1/1})

„Starea familiei și anumit o maștehă fără **simțiri** îl împiedecară de a declara pe Laura de fiica sa” (FM 1838, 34/2)

„Vai mie!... Ce putere.... Să rădică în **simțirea** bieteii inimioarei mele” (Conachi, P. 82)

„Catinco, fii *milostivă*! / Fără a da mângâiere / Cu vrun chip de *mulțămire* / La a inimii durere / Ce arde a sa **sămțare** (Conachi, p. 98)

„Nu știu floare este asta, ori *amori* în strai schimbat, / Căci cu mirosul o dată în **sămțări** foc mi-au băgat” (Conachi, p. 47)

„Însă sunt om, și ajunge ca să am aste **simțiri**, / Ca să alerg spre-ajutorul al celor nenorociți / Ce *pățimesc* pentru alții fără de a fi greșiți” (Heliade Rădulescu IV, p. 41)

„Mult mai bună era învățătura lor, căci era plini de *râvnă* către Dumnezeu și *entusiasii* de patriotism, **simțirea** ce mai sfântă” (Mumuleanu, p. 90)

✓ „sentiment moral” (conceptualizare nouă)

„S-au întrebuițat toate mijloacele putincioase spre a-i da cea mai bună educație, însă s-au negrijit desvălirea **simțirilor** morale” (Asachi, L. 63²/47)

simțiciune 1681, Dosoitei, *apud* TDRG (< *simți* + *-ciune*); concurat și înlocuit în epoca premodernă și modernă de *simțibilitate, sensibilitate; sentiment*:

(1) „sensibilitate (1)”:

„Asta e un fel de **simțiciune** bolnăvicioasă și cam jumătate poetică, de care în viața mea am văzut vreo două sau trei pilde” (Heliade, L.B., III, 49/7)

„Ei însă foarte se potrivesc la **simțiciune**, aplecări și obiceiuri” (FM 1841, 103²/39)

(2) „sentiment (1)”:

„Cine poate descrie **simțiciunea** cu care să întorcea Nicola acasă spre a aduce... o veste atât de grozavă” (FM 1842, 146²/27)

simțcios 1682, Dosoftei, V.S.125^f/32 (< *simți* + *cios*); derivat vechi, concurat și înlocuit în epoca premodernă și modernă de *simțitor*, *simțibil*, *sensibil*:

(1) „afectat fizic”:

„Și tămăduindu-li-să ochii cei **sămțâcioși**, cerșură lecuință s[u]fl[e]tească” (Dosoftei, V.S. noiembrie 125^f/32)

(2) „sensibil (2)”:

„Carte...întru carea au scris tainele și poruncile adevăratei noastre credințe....și alte multe de treabă pentru ceale ce sunt de a cugetăcioase ș-a **sămțecioase** prăvitură” (Dosoftei, V.S. decembrie 197^v/5).

simțitor 1697, *apud* TDRG (< *simți* + *-tor*); derivat vechi, sinonim cu *simțibil*, *simțcios*, *sensibil*:

(1) „care este capabil de senzații, percepții; (2) care se produce cu intensitate; (3) care este capabil de o viață afectivă intensă, care trăiește profund sentimentele, impresiile, situațiile; care suferă excesiv din cauza situațiilor, atitudinilor etc. pe care le întâlnește; p. ext., care poate fi ușor impresionat, emoționat”:

„Un mișăl **simțitor** este mai cinstit decât un nesimțitor înțelept” (KUP 5^v/8)

„Era foarte **simțitor** la toată priimirea și găzduirea ce a avut încă de la hotarale țării aceștia” (CR 1834, 345^{1/36})

„Pe lângă o fire blândă și un haracter **simțitor**, avea și un trup slobod și sănătos” (FM 1838, 41¹/21).

„Femeile, într-una, nu cunosc altă chemare, / Decât acea de monedă, care le face plecare. / Nu-i nicum statornicie, nu-i **dragostea** cea curată, / Toate sunt acum schimbate în interes și în plată. / Nu sunt inimi **sămțitoare**, nu-s statornice în lume” (Conachi, p. 223)

„O fire mult **simțitoare** / Pe tot ceasul, *ohtând*, moare. / Văzând nedreptăți, bolește / Cumplit să ticăloșește” (Mumuleanu, p. 17)

Cf. și formele negative: **nesimțitor**, **nesimțibil** FM 1844, 59; **insensibil** 1846 DFL, 12 (< fr. *insensible*, lat. *insensibilis*) (cf. **nesimțibilitate** 1855 SCC II, 125 < cf. fr. *insensibilité*):

„Tu mi-ai zis că-i *fericit* / Tot omul ce te-au iubit / Și că n-oi putea să fiu / Și **nesămțător** și viu” (Conachi, p. 66)

simțitate „(abstract; afectiv) capacitate de a simți; afect” FM 1838, 49/2 (< *simți* + *-itate*); concurat și înlocuit mai târziu de *sensibilitate*:

„Când tot era pierdut pentru sine, **simțitatea** sa nu se stingea nicidecum, dormea și din acea liniște trecătoare năștea acea tărie” (Heliade, L.B. I, 65/20)

„Se temea ca nu cumva această fire care nu se pornește numaidecât unită cu **simțitatea** lui să nu ajungă odată mai primejdioasă” (FM 1838, 49/2)

„Dar simț, și voi simți până la sfârșit: nu poci fără oarecare stânjinire a nimici deodată o slăvită viață, a mă micșora în rola ce trebuie să joc și a îmjunghia oameni fără să le dau de știre. Cu toate acestea, nu te îndoi de mine! Înсуși această **simțitate** și suvenirea de ceea ce m-a adus în această poziție sunt chezașii voștri cei mai buni” (Heliade Rădulescu IV, p. 251)

simțământ CR 1831, 12²/8, cu variantele: *simțemânt*, *simțimânt* (< *simți* + suf. *-ământ*, după fr. *sentiment*) (se adaugă formele *simțiment*, *simțement*, prin contaminare între *simți* și *sentiment*); concurat și înlocuit de *sentiment*:

(1) „proces, stare, atitudine, manifestare afectivă specific umană, mai durabilă și mai complex decât emoția, reprezentând reacția (pozitivă sau negativă) a individului față de alte ființe, față de obiecte și de fenomene sau față de sine însuși”:

„Cinstesc **simțimentul** domniilor tale care te îndeamnă spre acest fel de întrebare” (CR 1831, 12²/8)

„Una-i dragostea curată, cealaltă îi trupească, Cu una la **simțimenturi** se pleacă și se închină” (Conachi, p. 4)

(2) „simț (2)”:

„Astă încungiurare și **simțimântul** mântuirii lor îndemnă pe june a cuteza să iasă din ascunsul lor tremurând” (Asachi, S.L. II, 38)

sențemânt 1794 CV, 27; **sențiment** 1794 CV, 28 (împrumut românizat, vezi Stanciu-Istrate 2000 < fr. *sentiment*); **sentiment** 1800 MIU, XXIV, cu variantele: *sintement*; *sentement*; *santiment*; *simtiment*; *simtement* etc. (vezi Ursu/Ursu 2006: 470-471, DLR⁹⁰) (< fr. *sentiment*, lat. *sentimentum*; variantele *simtiment*, *simtement*, după *simț*, *simți*):

(1) „proces, stare, atitudine, manifestare afectivă specific umană, mai durabilă și mai complex decât emoția, reprezentând reacția (pozitivă sau negativă) a individului față de alte ființe, față de obiecte și de fenomene sau față de sine însuși”; sinonim cu *simțământ*, *simțiciune*:

„Poftă aceasta fu recepută cu îngenuitatea a unei persoanei care nu cunoștea artificiile (meșteșugurile) cele mici de care sexul cel frumos știe așa de bine de a se servi pentru a ascunde **sențemânturile** sale” (CV, 27)

„Avea o inimă așa de tirană și plină de răutate, ca și sirienile..., știa prea cu iscusință să-și ascunză **sentimenturile** ei cele amăgitoare” (FTP 146/6)

„Aceasta dovedește **sentimenturile** sale cele nobile și bunăvoința ce are pentru patria noastră” (CR 1829 13/2)

„Sunt foarte recunoscător de toate **sentimentele** ce arăți pentru mine” (a. 1836) (PLR I, 38)

„După deosebitele scopuri ale poetului sau ale oratorului..., stilul să lucreze asupra fantaziei și asupra **sentimentului**” (FL 1838, 12²/21)

„Ist giune marinimos, pascari de meserie, dar de **sentiment** nobil” (Asachi, P. 34/14)

„**Sintimentul** vitejiei dominează pretutindenea” (Mag. Ist. I, 252/10)

„Două firi are-ntr-o fire – și de om, și îngerească, / Una-i *dragostea* curată, celalaltă-i îi trupască. / Cu una la **săntimenturi** să pleacă și să închină, / *Dorește* cele de lipsă, în despărțare *suspina*” (Conachi, p. 179)

„Contesa, mulțămind amiralului, el au găsit prin aceasta prilej a mergi să-i facă vizită, cugetând că-i va fi ușor a spune **santimenturile** inimii sale frumoasei Clarisăi” (Negruzzi II, 87)

„toate într-însul au o față de vecinicie; cugetările, **simtimentele**, **patimile** sale, bune sau rele, n-au bătrânețe într-însul” (Heliade Rădulescu IV, p. 221)

(2) „Capacitate a individului de a simți, a presimți, a aprecia, a înțelege ceva (pe cale instinctivă); p. ext. (adesea în construcții cu verbul „a avea”) opinie, impresie sau convingere care se fundează pe o apreciere subiectivă, pe afect, intuiție etc.: faptul de a-și da seama de ceva, conștiință, senzație” (sens abstract, non-afectiv, cf. fr. *sentiment*), cf. GC, Valian, V.:

⁹⁰ Pentru o analiză semantică a termenului *sentiment* și a familiei sale în epoca (pre)modernă, vezi Goldiș Poalelungi 1970.

„Este greu de înțeles cum o familie patriarhală, unită într-un singur gând, **sentimentul** nenorocirii sale, au agiuns la comedia limbistică” (Russo, S., 44)

(cf. și sensurile înregistrate în epocă: „*simtiment* – simțire; pătrunderea ce are sufletul despre obiecte prin simțuri; facultatea de a simți; simțire fizică sau morală; cuget; afecție, pasiune, mișcare a sufletului” NV, 363).

sențibilitate „(1) capacitatea omului de a fi sensibil, de a avea o viață afectivă intensă; (2) capacitate de a avea percepții, senzații” 1794 CV, 29 (împrumut românizat < fr. *sensibilité*), **sensibilitate** 1837, *apud* TDRG (< lat. *sensibilitas*, -tis, fr. *sensibilité*)

simțibilitate 1839 Heliade Rădulescu IV, p. 360 (< *simțibil* + -itate, după lat. *sensibilitas*, fr. *sensibilité*); concurat și înlocuit de *sensibilitate*:

„Ea credea a fi acerut o anime nove, a căria **sențibilitatea** cea mărginită, împerțită prin organele sale, o pertrundea de îmbeție delicioasă care însoporișase mintea și dezarmase **rușinea**” (CV, 29)

„Doge: Cum! Adunatu-s-au [consiliul] fără a mă înștiința?

Loredano: Au vrut a-ți respecta **simțibilitatea** și căruntețele” (Heliade Rădulescu IV, p. 360)

„Bătrânețea nu mai are inimă ca să se poată sfărâma; el a văzut pe a fiului său zdrobindu-se și afară de un avânt de **simțibilitate** ce avu în temniță, îl vezi totdeauna **nesimțitor**” (Heliade Rădulescu IV, p. 392)

„Prințiipiile vieții sunt reformați... în două sisteme: a **simțibilității** nervelor și a iritabilității cărnurilor” (Episcopescu, Practica, XXXVI/5) [sens primar, concret, medical]

sențibil „(1) care poate fi perceput pe cale senzorială; (2) care poate fi înțeles; (3) care este capabil de o viață afectivă intensă” 1794 CV, 30 (împrumut românizat < fr. *sensible*)

simțibil FM 1846, 235^{1/6} (< *simți* + -bil, după lat. *sensibilis*, fr. *sensible*); concurat și înlocuit mai târziu de *sensibil* (1857 Parab. 45/8):

„pentru a me convinge că voi sînteți un om onest (omenesc), **sențibil** cătră procedurile cele bune și cătră vîrtute, eu nu demînd de la voi alta, fără numai de a ratifica făgăduința voastră” (CV, 30)

„Fămeile sunt fără contestație de o mie de ori mai **simțibile**, mai tolerante, mai spiritual și mai poetice decât noi” (FM 1846, 235^{1/6})

sentimental cca. 1830 GC, cu variantele: *santimental*, *santimantal* 1825 MCB, 26, 170; *simtimental* etc. (< fr. *sentimental*, lat. *sentimentalis*, germ. *sentimental*; *simtimental* și variantele, după *simț*, *simți*):

(1) „care aparține dragostei, privitor la dragoste”

„Stanțele înseamnă însă și o speție de poezie **sentimentală**” (Heliade, O. II, 172)

(2) „stăpînit sau determinat de sentimente frumoase, duioase, nostalgice etc., de afect mai mult decât de rațiune”:

„Stilul va fi...plin, înflorit, elegant, puternic..., patetic, **sentimental**” (FL 1838 12/23).

„[bogatul] nemaigîndind vreodată la nemurirea sufletului sau a numelui săi, ca din agonisirile sale ce au cîștigat din bunul patriei să facă vreun monument **santimental**, precum o casă pentru săracii ce să tăvălesc pe la ulițe, vreo zidire pentru copiii ce să arunc pe la răs_pântii” (Mumuleanu, p. 79).

Avalanșa de termeni noi care precizează diverse ipostaze specifice ale conceptualizării generice a afectivității aduce uneori necesitatea unor explicații din partea celor care le diferențiază și care le introduc în uzul literar curent. Pe lângă literatură, presa rămâne mijlocul esențial de difuzare a acestui lexicon (generic) al afectivității. Alături de simpla glosare a neologismelor cu sens afectiv, în publicistica vremii se pot întâlni articole dedicate explicării în detaliu a termenilor mai noi, oferind cititorilor un acces mai exact la semnificația uneori nuanțată a neologismelor în discuție; interesant este, în acest sens articolul de sub titlul „Tâlmăcirea a vreo câteva vorbe” din *Gazeta Teatrului Național* (1836, p. 61), dedicat termenilor *simțirea*, *simțul*, *simțitate*, *sentiment*. Fiecare termen este explicat prin raportare la ceilalți, fiind punctate, în stil lexicografic, genul proxim și diferențele specifice (*abstract-concret*, prin contextualizare), iar la final, didactic, cele cinci lexeme/concepte similare sunt definite sintetic:

„*Simțirea*, *simțul*, *simțitatea*, *simțiciunea*, *sintimentul*. Lucrarea sufletului de a simți se zice simțire; sufletul simte prin cele cinci simțuri: văzul, auzul, mirosul, gustul, pipăitul; dar ca să simță sufletul trebuie să aibă simțătate sau puterea ori facultatea de a simți. Lucrurile ce simțim după felurimea lor ne lasă o simțiciune sau o întipărire plăcută ori mâhnitoare. Cele ce prin simțire am dobândit din copilăria noastră, în creșterea și viața noastră, de la părinți, de la învățători, de la cei cu care avem a face, ne-au făcut să avem sentimente bune sau rele. De unde urmarea că simțirea este lucrarea de a simți, simțul este mijlocul sau organul de a simți, simțitatea puterea de a simți; simțiciunea, întipărirea simțirii, sintimentul, efectul sau dobândirea ce ne rămâne din simțire” (p. 70 bis).

Fragmentul este extrem de relevant atât pentru prefacerile intense ale lexiconului afectivității în epoca premodernă, cât și pentru preocuparea conștientă a intelectualilor vremii pentru rafinarea și modernizarea conceptualizării și lexicalizării formelor de viață afectivă și pentru popularizarea/difuzarea noilor concepte și lexeme în rândul publicului larg. Dincolo de acestea, însă, fragmentul conține, *avant la lettre*, o nuanțată analiză conceptual-semantică a unor termeni similari și dificil de diferențiat (chiar și astăzi); explicitarea indică, de fapt, dinamica și diversificarea semantică dinspre *general* spre *particular*, dinspre *concret* înspre *abstract*, pe care o înregistrează termenii de bază *simți* – *simțire*.

Articolul sugerează totodată o realitate lingvistică specifică epocii de tranziție: lexiconul afectiv generic concentrat și dezvoltat în jurul unei singure familii lexico-etimologice având la bază verbul latin moștenit *a simți* devine în timp insuficient de distinctiv, prin polisemia termenilor vechi (vezi *simțire*, *simțitor*) sau prin varietatea formelor similare; dovadă este necesitatea explicitării lor publice în articole de presă. Consecința este apelul la împrumuturi de termeni care să desemneze neambiguu diversele tipuri de stări afective: *sentiment*, *pasiune*, *afect*, *emoție*. Primele împrumuturi dublează termeni vechi preexistenți (polisemantici): *sentiment* (pentru *simțire*, *simțiciune*, *simțământ*) și *pasiune* (pentru *patimă*), disociind sensuri afective mai

exacte. O dată cu apropierea de epoca modernă, către mijlocul secolului al XIX-lea, rafinarea conceptualizării generice a afectivității se accentuează: noi termeni sunt împrumutați: *afect* (preluat către sfârșitul secolului al XVIII-lea, dar frecvent mai târziu și încă glosat prin echivalentul vechi *patimă* la mijlocul secolului al XIX-lea) și *emoție* (este atestat din 1846), iar termenii preexistenți, încă polisemici, își specifică din ce în ce mai mult sensul:

pasionă „pasiune” 1794 CV, 28; *passione* 1799 IO, 85; *passion* 1800 MIU, 198; *pasiune* 1847 Heliade, D.J., 30 (< lat. *passio*, -onis, fr. *passion*, germ. *Passion*, it. *passione*); cuvântul, în diversele variante, înregistrează trei sensuri principale: *pasiune* – *dragoste*; *pasiune* – *emoție* [momentan, intensiv]; *pasiune* – afect generic specific [durativ, puternic intensiv] (cf. DLR):

(1) „dragoste manifestată ca o înclinație puternică (și de durată) față de o persoană de sex opus”; sinonim cu *dragoste*:

„De vină sunteți voi, îi zicea, de a fi cercat a-m însufla o *pasionă*, care va face nenorocirea vieții mele” (CV, 28)

„Inima sa îmbătăta de *pasionele* sale” (CV, 37/3)

„Inima sa fusese sperjură în mai multe *pasioni*” (CR 1848, 7³/50)

(2) „stare afectivă involuntară”; sinonim cu *emoție*

(3) „stare afectivă și intelectuală deosebit de intensă și stabilă, manifestată ca o tendință care polarizează procesele psihice ale omului, dominându-l prin intensitatea afectelor sau prin permanența acțiunii lor”; sens generic

(4) „înclinație vie însoțită de atașament și plăcere pentru obiectul studiat sau urmărit, precum și pentru activitatea, pentru profesiunea desfășurată”; sens generic

(5) „tendință puternică și nestăpânită însoțită de o preocupare exagerată și obsedantă pentru satisfacerea anumitor dorințe; patimă, viciu”; sens specific, evaluat disforic.

Sensurile 3-5 evidențiază parametrii specifici afectului generic *pasiune*: *puternic intensiv* și *durată mare* (vezi Stoica 2012: 100):

„Afecturile sufletului și *pasiile* renasc” (Antrop. 189/6) [a se remarca colocația cu termenul apropiat *afecturi*; colocația indică diferențierea conceptual-semantică a celor două cuvinte, desemnând tipuri diferite de viață afectivă]

Cf. și *pasionat* 1794 CV, 29 (cf. fr. *passionné*, it. *appassionato* și *passionate*); *pasiona* cca. 1830 GC V, 28r (< fr. *passionner*):

„Ghiudiula, *emovită* prin o întrevorbire așa de *pasionată*, se *fericea* în ascuns de toate cele ce amantul său venea a face” (CV, 29)

afect 1783 ABCA, 79 (< lat. *affectus*, germ. *Affekt*); termenul este mai puțin frecvent comparativ cu *sentiment* și *pasiune*, fiind încă glosat la mijlocul secolului al XIX-lea: *afecte* (*patimi*) 1844 HMV I, 212; *afecturi* (*simțiri*) 1848 BG, 129. Cuvintele înrudite, împrumuturi paralele, au atestate sensuri afective specifice:

afecta „a ambiționa, a aspira către ceva” cca. 1830 GC I, 119r; „a impresiona, a emoționa” IL 1840, 15 (< fr. *affecter*); **afecționa** 1848 NV, 23, definit: „a iubi, a avea afecție, înclinație, tinerețe pentru cineva; a se interesa cu căldură, cu ardoare, cu pasiune pentru cineva”

afecciune „simpatie, dragoste, pasiune” 1794 CV, 36; **afecție** 1800 MIU, 83 (definit în NV, 23: „amor, interesare foarte mare, închinare pentru un ce sau pentru o persoană; amicie, bună-voință, tinerețe pentru cineva”) (< fr. *affection*, lat. *affectio*, -onis)

afectuos 1794 CV, 29 (definit în NV, 23: „plin de afecție, de iubire, de amor”) (< fr. *affectueux*, lat. *affectuosus*)

afectiv 1846 DFL, 40 (< fr. *affectif*):

„resemnarea cu care ea supurta robiciunea sa îi agonisire **afeciunea** religiozelor” (CV, 36)

„Ea exprimă mulțumirea sa cu vorbele cele mai **afectuoase**” (CV, 29).

înmociune „emoție” 1794 CV, 27 (calc efemer după fr. *émotion*); **mișcare** 1831, Heliade Rădulescu IV, p. 44 (după fr. *émotion*); **emoțiune** 1846 DFL, 152; **emoție**, **emoțiune** 1848 NV, 159, definit: „turburare, mișcare în umori, în cord, în suflet; înmișcat” (< fr. *émotion*, it. *emozione*); termenul desemnând un tip particular de stare afectivă (complementar cu *sentiment*, *afect*, *pasiune*) este împrumut latino-romanice mai târziu; cf. și verbul **emoționa** 1848 NV, 159 (< fr. *émotionner*):

„Festa se sfârși și **înmociunea** care el au fost răbdată nu-i permise de gusta dulceața somnului” (CV, 27).

„O, al meu sânge! O, lacrimi! Bucurie ce te pierzi! / Inima mea nu e-n stare aste **mișcări** a răbda” (Heliade Rădulescu IV, p. 44)

„Gelozia de multe ori are atâta putere, încât ne târăște fără voia noastră, și sufletul cel mai înțelept nu poate fără greutate să răspundă la asemenea **mișcări**” (Heliade Rădulescu IV, p. 123)

„După ce am doborât mincinoasa mustrare de cuget ce-mi turbura inima și am făcut să tacă suvenirea trecutului, mă hotărâi a izbi, mai întâi temându-mă a nu mă supune din nou la asemenea **mișcări**” (Heliade Rădulescu IV, p. 285).

Se pot adăuga alți doi termeni noi care dețin sensuri afective atât generice, cât și specifice: *transport-transporta* (după fr. *transport*, cf. și *mișcare*, *emoție*, *înmociune*, după fr. *émotion*), înregistrat cu sensul abstract: „mișcare pasionată, impetuoasă a sufletului, de bucurie etc.; entusiasm, delir trecător”; „a se entusiasma, a ieși din sine de multă bucurie, de mare admirație, de multă mânie” (NV, 386), echivalent așadar cu *emoție* (intensă), și *patetic* – adjectiv calificativ-afectiv, cu sens generic: „care înmișcă patimele, atingător”, precum și specific: „trist, întristător” (NV, 308).

Alături de acești termeni generici, în epoca premodernă se menține, extrem de frecvent, termenul vechi *patimă* (1602, *apud* TDRG < gr. *πάθημα*), polisemantic (vezi Stoica 2012: 167) (alături de *pătimi* „a suferi”, *pătimire*, *pătimaș*): „suferință intensă, chin; dezechilibru afectiv intens, disforic”, „situație nefericită, nenorocire”. În epoca premodernă, sensurile pe care termenul le acoperă sunt însă relativ diferite, indicând o reconfigurare semantică, prin focalizarea parametrilor semantici *intensitate*, *disforic*, *individual*; frecvent *patimă* se subordonează conceptual afectului prototipic *dragoste*, desemnând o ipostază senzual-erotică, intensă: „iubire

excesivă pentru ceva; plăcere exagerată, maladivă; suferință sufletească; stare afectivă intensă, care afectează rațiunea”; această dinamică semantică este în acord cu mutațiile generale ale modelului cognitiv afectiv al epocii, care aduce în prim plan *dragostea* ca afect fundamental, individual-subiectiv:

„**Patima** mea Ț-e știută, știi cu ce foc te iubesc” (Facca, în *PND*, p. 63)

„Lenevirea sau **patimele** sale sunt singurele pricini pentru care....[omul] are a să teme” (Marcovici, D. 16/12)

„Și tu îmi faci chip cu blândeță/ Spre sânul ce de albețe, / Atunci **patima** mă-nghie / La ochii ce mă învie” (Conachi, p. 33)

„Zuma îi fățarnică, cu deșărtăciuni, *iubitoare* de cinste, *măreață*, și au luat asupra guvernatorului o **patimă** ascunsă și vrednică de toată pedeapsa, a *amorului*” (Negruzzi II, p. 8)

„Și **patima** sa nu voiește nimic din câte poate ca un bărbat să aibă; el voiește din cel mai curat izvor să dobândească *dragostile* tale” (Heliade Rădulescu, IV, p. 93).

„Când să să fi adunat / *Lacrimile* ce-am vărsat, / Din ceasul ce te-*am iubit*, / Ai vedea curgând părau / *Peticălos* peptul meu / Ce **pățimește** cumplit” (Conachi, p. 55)

„*Ai îndrăgit*, nu-i scăpare, trebuie **să pățimești**, / Dar să știi că nu-i departe *fericirea* ce gonești” (Conachi, p. 73)

„Alerg, mă duc și vin iarăși, cufundat întru *uimire*, / Căci cu nimică nu să-mpacă sufletul de **pățimire**” (Conachi, p. 112)

„Tânărul **pățimase**, mi-au zis cu glas îngeresc, / Să știi că a ta *iubire* am voit să ispitesc” (Conachi, p. 74)

„El mi să giura pe drum, prin niște cuvinte **pățimași**, că niciodată nu-m va da pricină de a mă *căi* de pasul ce au făcut” (Negruzzi II, 95)

Varietatea și variația cuvintelor afective cu sens generic care apar în epocă indică un proces intens (încă nedefinitivat) de rafinare a conceptualizării afective; treptat, se delimitează un lexicon generic al afectivității, indicând o categorizare nuanțată a formelor de viață afectivă.

4.2.3. Glosarea împrumuturilor cu sens afectiv

Unele împrumuturi recente cu sens afectiv apar (în texte traduse, originale, articole de presă) glosate printr-un termen vechi sau definite, explicate, pentru a ușura înțelegerea lor de către cititori. Frecvente în epocă, glosarele, atașate unor lucrări originale sau traduceri, reflectă direct tranziția dintre vechi și modern. Aceasta sugerează faptul că termenii noi, recent intrați în limbă, „nu apucaseră să pătrundă în vorbirea publicului căruia i se adresa autorul” (Cazacu/Fischer 1956: 53). Glozele sau explicitările sunt foarte importante, căci relevă în mod direct, prin echivalările care se fac între fondul de cuvinte uzual în epocă și cel considerat inovator, noile relații de sinonimie (concurențială) care se stabilesc în epocă între termenii afectivi vechi și cei noi. Glosarea împrumuturilor recente cu sens afectiv indică stadiul intermediar de evoluție și de constituire a unui lexicon modern al afectivității specific epocii de tranziție, relevând totodată zonele de conceptualizare afectivă reconfigurate, rafinate, printr-o nouă lexicalizare mai exactă sau mai nuanțată.

Un exemplu este glosarul de neologisme de la sfârșitul volumului *Characteruri* al lui P.B. Mumuleanu, denumit *Zicerile cele streine* (Paris Barbu Mumuleanu, volumul *Characteruri*, 1825, *Zicerile cele streine*, p. 155-160), unde, printre alte împrumuturi lexicale noi, pot fi întâlniți și câțiva termeni cu sens afectiv. Modalitățile de explicitare sunt diverse:

(a) în cazul împrumuturilor „de lux”, desemnând concepte afective pentru care exista în limbă o lexicalizare anterioară, glosarea se face simplu, prin indicarea directă a cuvântului preexistent, mai vechi (realizându-se astfel o pereche de sinonime); împrumutul acestor termeni afectivi nu se justifică printr-o necesitate de lexicalizare, consecință a conceptualizării unor noi forme de viață afectivă, ci printr-o nevoie internă de înnoire, modernizare și diversificare a lexicului afectivității; se creează astfel o varietate lexicală care poate permite, în context, diferențieri și selecții expresiv-stilistice:

amic: prieten
desperat: deznădăjduit
dispută: pricire
erou: viteaz
capriție: fandasie
onor: cinste
respectăluiesc: dau cinste, cinstesc;

(b) în cazul termenilor indicând realități afective mai nou conceptualizate, fără o lexicalizare anterioară (împrumuturi necesare), modalitățile de glosare sunt, în mod firesc, mai complexe și mai variate:

- printr-o sintagmă explicativă, asociind unui termen (afectiv) vechi colocații nominale diferențiatorie (sublinierile aldine ne aparțin):

ambție: **poftă** nemăsurată de cinste, de slavă, de înălțare
ambițios: acela ce are ambție;

- printr-o definiție de tip lexicografic (indicând genul proxim și diferența specifică):

venerație: **cinste** ce avem au dăm cătră cele sfinte, au și cătră oameni
grație: **prieteșug** au **bunăvoință** ce arată cineva cătră altul; oarecare plăcere ce aflăm într-o ființă
entuziasm: o **mișcare** streină a **duhului** prin care omul să ridice – oarecum mai presus de sine
santimental: care **mișcă simțirea**;

- glosare atât prin sinonim, cât și prin definiția lexicografică explicită:

jaluzie: **necaz** – **supărare** – ce simțim văzând la altul un bine ce l-am pofti pentru noi -
jaluz: acela ce are jaluzie.

Un alt glosar de neologisme este cel realizat de Gh. Asachi și adăugat la finalul traducerii cărții lui I. Kaidanov, *Istoria imperiului rosien*, Iași, 1832 (intitulat generic *Vocabular de oarecare cuvinte întrebuințate în această carte*); în lista de cuvinte apar și câțiva termeni afectivi recent, glosați sinonimic sau/și prin parafraze explicative:

ambția – dorință de cinste, sau cinste-iubire
brav – viteaz sau vrednic, care nume să de spre laudă
entuziasm – puternică a sufletului simțire de dragoste sau de mirare
modestie – cuceria omului cu merit, fără mândrie

ospitalime – iubire de primirea oaspeților

fanatism, fanatic – râvnă mare și pătimătoare pentru vreo o sistemă sau părere.

Un alt exemplu este reprezentat de cele două glosare adăugate de Ion Heliade Rădulescu la sfârșitul volumului *Norma. Tragedie lirică de Ferice Romani*, tradusă de I.E., București, în Tipografia lui Eliade, 1843, p. 1-107, între paginile 109-119, 119-120 (traducere publicată împreună cu originalul italian, Felice Romani, *Norma*) (în ediție, în Heliade Rădulescu IV, p. 695-705).

Primul glosar, numit în mod explicit *Vocabular de vorbele ce se par nouă străine în această operă*, include un număr relativ mare de împrumuturi latino-romanice cu sens afectiv, unele mai vechi, altele mai noi, unele adaptate, integrate sistemului fonetic, morfologic al românei, altele parțial adaptate. Se poate remarca numărul crescut de împrumuturi din italiană, (sub influența originalului). Și în acest caz, modalitățile de glosare sunt diverse:

(a) prin indicarea sinonimului mai vechi (la care se poate adăuga un alt neologism cu sens afectiv echivalent):

„AMANT. *Amorez*, libovnic”;

„AMICU. Prieten”;

„BALDANȚĂ. Îndrăzneală, obraznicie, semeție” [cf. it. *baldanza*]

„ONOARE. Cinste”

„TERIBIL. Grozav, spăimântător”;

(b) prin indicarea cuvântului echivalent și/sau a unei sintagme explicative, cu indicații etimologice sau lexicale, de tip lexicografic, mai mult sau mai puțin riguroase științifice:

„ARDOARE. De la ardere, ca sudoare, langoare ș.c.l. fierbințeală, căldura a inimei”;

„ATROCE. De la *τρώφω*, atrox: lucru ce nu se poate mânca, tare ca piatra, aspru, crud, crunt, feros” [a se remarca în acest caz indicarea unui sens non-afectiv, concret, pentru un termen care se va fixa în română cu semnificație strict abstractă];

„CODARD. De la coadă; cel ce rămâne-n coadă; codaci, fricos, mișel” [etimologie populară, cf. it. *codardo* „laș, fricos”]

„CULPĂ. Greșală, vină, de unde vorba moldoveană și bucovineană culpaș, vinovat”;

„PERFIDU. De la *fedē* (credință). Ce n-are credință, necredincios, viclean”

„PIETATE. Închinare, dragoste, respect, cinstire către lucrurile religiei”

„REMUȘCARE sau *remursicare*. A mușca adesea, atot mușca. Remușcarea cugetului, acea mușcare deasă a ființei ce nu lasă pe om în pace despre fapta cea rea; de aci, sau mai bine de la remordere, vine vorba franceză *remords*”

„REPENTIRE sau *repintire* (se). A avea o adevărată durere sau părere de rău căci a făcut sau căci n-a făcut un lucru; a se căi.” [cf. fr. *repentir*]

„SFIDARE. De la *fedē*, difare, sfidare sau desfidare; a provoca, a chema la luptă, a se certa, a se sfădi” [neologismul este înregistrat cu sensul etimologic primar, nonafectiv, cf. it. *sfidare*]

„SPERANȚĂ. De la sperare, nădejde”.

„SUPERB. Trufaș, mândru. De la *υπερβᾶς*, citindu-se (υ) (u) și spiritul de dasupra (s). Cel ce caută, trece pe dasupra” [Cuvântul este explicat prin raportare la sensul etimologic îndepărtat; a se remarca și indicațiile grafice și fonetice; cf. it., lat. *superbus*; cuvântul a intrat și s-a menținut în română cu sens nonafectiv, evaluativ, prin franceză]

„SURPRINS sau SUPRAPRINS. Prins fără veste”

„SVÂNTURAT. Nenorocit, spulberat de vânturi; cel ce nu are unde să-și plece capul; svânturat de întâmplări” [cf. it. *sventurato*];

(c) prin indicarea cuvântului echivalent, alături de comentarii semantice sau contextual-enciclopedice, menite să clarifice sensuri particulare; explicațiile complexe sunt relevante pentru noutatea sau specificitatea sensului deținut de neologismul în cauză:

„IRĂ. Furie, necaz, mânie. Din câțetele vorbele nici una nu exprimă în adevărata însemnare vorba iră. Ceva mai mult se apropie de mânie, a căria origine *μαρία*, de o vom cerceta, vedem că nici aceasta nu exprimă curat vorba iră” [Comentariul indică inexactitatea echivalării semantice prin termenii vechi a neologismului *iră*, considerat a avea un sens mai nuanțat, fără însă ca acesta să fie clarificat; cf. it., lat. *ira*]

„ULTRAGIARE. De la *ultra*; a necinsti peste măsură, a ocări cel țigănesc. Întreabă pe țigan ce va să zică ocară ca și vezi cât ești silit a întrebuința vorba *ultragiare*” [cf. it. *oltraggiare*].

Diacronic, o parte dintre aceste neologisme ale epocii (unele la prima atestare) se vor adăuga fondului lexical modern al limbii române: *amant*, *amic*, *ardoare*, *atroce*, *culpă*, *iră*, *onoare*, *perfid*, *pietate*, *remușcare*, *sfidare*, *speranță*, *surprins*; altele constituie elemente lexicale neviabile, italianisme (/latinisme, franțuzisme) efemere: *baldanță*, *codard*, *repentire*, *svânturat*, *iră*, *superb*.

Cel de-al doilea glosar adăugat traducerii, numit *Vocabular de câteva vorbe italiene netraduse al litteram în această traducție*, conține, așa cum indică și titlul, cuvinte italiene utilizate în text ca atare, neadaptate. Opțiunea pentru cuvântul italian în locul unui corespondent lexical românesc sau al unei perifraze (cu obligativitatea glosării la final) se poate explica prin fidelitatea față de sensul și spiritul textului original; selectăm mai jos cuvintele italiene cu semnificație afectivă și echivalentele lor românești, ilustrative pentru zonele de conceptualizare afectivă pentru care lexicalizarea autohtonă a fost considerată insuficient de exactă/rafinată (a se remarca și prezența termenului afectiv generic *affetto*, rom. *afect*, încă nefixat în română). Glosarea este multiplă, echivalarea făcându-se de cele mai multe ori prin perechi de sinonime, fapt relevant pentru diversitatea lexicală existentă, totuși, în română pentru desemnarea conceptelor afective în cauză:

„AFFETTO. Dragoste, dorință, aplecare, simțiciune.

AFFLIGGERE. Întristare, mahnire.

DILETTO, -A. Drag, drăgălaș, dulce, nume ce își dau amanții; - substantiv, înseamnă plăcere, mulțumire, desfătare.

FIDUCIA. Încredere, nădejde.

INDEGNO. Nevrednic, ticălos, necinstit.

INFEDERE. Necredincios, viclean.

LUSIBGHIERO. Lingușitor ce dă bune nedăjdi, mângâitor.

ONTA. Necinste, rușine.

OSARE. Cutezare, îndrăznire.

PENTIRSI. A se căi.

SDEGNO. Dispreț, necaz.”

Numeroase alte exemple de glosări ale termenilor afectivi sunt consemnate în inventarul de neologisme realizat de Ursu/Ursu (2004, 2006, 2011), majoritatea fiind înregistrate în texte traduse și articole de presă. De cele mai multe ori, echivalarea neologismului se face printr-un sinonim vechi sau printr-o echivalare sintagmatică (introdusă prin *adecă/adică, sau*):

(a) Până la 1800⁹¹:

amanta (ibovnica) CV, 31; **ambiția**, *adecă lăcomia spre cinste* MIU, 266; **ambițioz**, *adecă lacom spre cinste* MIU, 362; **confidenția** sau *credincioșia* MIU, 379; **elemósina** sau *milostenia* SCM, 172; dragoste (*adecă erota*) FTU, 62r; iboste (*adică erota*) FTU, 85r; **modéstia** sau *purtarea cea blândă* MIU, 411; **pasion** sau *patimă* MIU, 418; **penitenția** (*pocăirea*) CV, 30; zavisnic (**jaluzos**) GCA II, 26r; cap de buna **sperans**, *adică cap de bună nedejde* DIP, 5v; îndrăzneț (**temerariu**) IIS, 18; jalbe **temerare** sau *obraznice* PV, 126.

(b) 1800-1829

agonie (*mâhniciume*) BGV, 54r; **alegreție** (*învoioșere*) MFV II, 55r; **ambiție** (*iubire de stăpânire*) FTM, 226; **ambiție** (*ținere pre sine mult*) MPI, 154; **amiciție** (*prietenie*) TSI, 37; **displăcere** (**dizgust**) CLV, 48v; **filávt**, **iubitor de sine** GC VII, 32r; **furios** (*turbat*) TMS, 79; **idololatria** (*închinarea de idoli*) SIU, 60r; **inimic** (*neprieten*) KIT, 264; **nemic** (*vrăjmaș*) DSM2, 12; **invidia** sau *zăvistia* PSC, 118r; **ipocrisis** (*fățărnicie*) BGV, 69r; **jaluzie** sau *pizmuire* 1800 MIU, 426; **gelozie** sau *temere* 1827 VMG, 350; **modéstie** (*omenie*) FTM, 7; **modestie** (*înfrumșetată înfrânare*) IRV, 27v; **reconesenție** sau *mulțămire* MFV II, 87v; **respect** (*omenie*) GSP I, 163; **satisfacție**, *facere destul* SCS, 8; **sinseritate** (*curățenie de inimă*) MFV II, 179v; **zilotip** (*temător*) MFV II, 141r; **zelotipie**, *pizmă în treaba dragostelor* FTM, 174;

(c) după 1829

amabilitate (*însușime de a fi iubit*) AR 1840, 280; **amator** (*prieten*) AR 1833, 15; **amirare** (*simțire de mirare*) AR 1837, 24; **adorator** (*închinător*) MCL, 500; **antipatie** (*ură*) AR 1834, 211; **clemență** (*îndurare*) AR 1830, 455; **clemenție** (*iertătoare îndurare*) AR 1830, 500; **egoism** (*iubire de sine*) AR 1832, 210; **entuziasm** (*bucurie*) AR 1834, 78; **exaltat** (*pre entuziastic*) AR 1832, 92; **exaltat** (*pre aprins*) AR 1837, 198; **esaltație** (*bucurie înălțată*) HMV II, 92; **filantropie** (*iubire de oameni*) HFP, 166; **filantrop** sau **iubitor de oameni** CIRA, 48; **îndulghenție** (*îndurare*) AR 1832, 186; **îndulghenție** (*iertare*) AR 1837, 272 bis; **inimic** (*vrăjmaș*) SPT, 81; **inimic** (*neprieten*) SIC, 38; **indignație** (*oțărare*) AR 1837, 41; **îndulghenție** (*iertare*) AR 1837, 272 bis; zavisnic (**jaluzos**) GCA II, 26r; **ospitalitate** (*iubire de oaspeți*) AR 1831, 239; **oaspetalime** (*iubire de oaspeți*) AR 1833, 21; **prefera** (*protimisi*) NMP, 9, 28; **rezignație** (*paretesis*) AR 1835, 109.

Ceea ce se poate remarca este faptul că glosările devin din ce în ce mai rare către 1840; după 1829, cazurile de glosări sunt din ce în ce mai puține. Aceasta atestă faptul că neologismele în cauză devin treptat cunoscute, se integrează în fondul lexical curent și că, în mod firesc, dispare și necesitatea explicitării semantice.

⁹¹ Exemplele sunt selectate din inventarul de neologisme realizat de N.A. Ursu și Despina Ursu (2004, 2006, 2011), până la 1840-1845; păstrăm, de asemenea, cele trei intervale delimitate de autori, precum și siglele surselor.

4.3. Lexicul afectivității între vechi și nou, între tradiție și inovație.

Studiu de caz: lexicul afectivității în dramaturgia epocii române premoderne

O privire de ansamblu asupra lexicului afectivității în perioada premodernă indică în mod evident caracterul acestuia extrem de dinamic, fluctuant, din punct de vedere cantitativ (inventarul propriu-zis de lexeme, sintagme, expresii cu sens afectiv) și calitativ (diversitate semantică: cuvintele vechi (polisemice sau nu) își largesc conținutul semantic; cuvinte noi aduc sensuri afective precise, „specializate”). De asemenea, din punct de vedere etimologic, lexicul afectivității prezintă un caracter hibrid/eterogen: cuvinte vechi (de diverse origini: latină, veche slavă/slavonă, veche și medio-greacă) coexistă cu termeni mai recenti (din neogreacă sau împrumuturi latino-romanice), într-un amestec eclectic și proteic, reflectând direct tranziția între două etape istorice: vechi – modern și între două spații culturale: Orient – Occident.

Evoluția generală este în direcția diversificării și modernizării lexico-semantică. Elementele lexicale vechi, populare, tind însă să fie concurate de neologisme neogrecești (în special către sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea) și, împreună, să fie dublate și, în unele cazuri, substituite de cuvintele latino-romanice cu sens afectiv, împrumutate treptat, dar din ce în ce mai viguros, începând cu primele decenii ale secolului al XIX-lea.

O scurtă analiză a lexicului afectivității actualizat în dramaturgia perioadei de tranziție poate fi relevantă pentru această dinamică lexico-semantică⁹². Dramaturgia, gen literar nou, implică prelucrări, adaptări sau traduceri ale unor lucrări străine și, în aceste cazuri, lexicul afectiv de tip neologic s-ar putea justifica prin influența directă a modelelor străine. În același timp, însă, noul gen literar implică reconstituirea unor interacțiuni directe posibile/veridice dincolo de limitele textului și, deci, recognoscibile în contextul comunicațional și cultural al epocii. Ca urmare, piesele de teatru pot sta mărturie pentru un anumit tip de limbaj (și, implicit, lexic) curent în epocă. Dinamica diacronică a lexicului afectiv înregistrat în aceste texte reflectă un proces rapid de îmbogățire neologică, manifestat în numai câteva decenii.

În primele scrieri dramatice (începutul sec. al XIX-lea), lexicul afectiv este încă unul de factură tradițional-populară. Iată câteva fragmente, în care apar termeni afectivi vechi: *a se bucura, prieten, ciudă, rușinat, a nădăjdui, necaz, caznă, a pătimi, a se înveseli, jale* etc.:

(1) „Arhon bane, astăzi vodă au murit și de-a lui **jăle** trebuie **să ne bucurăm**. Banu Grigorie Ghica: Și ce ale în casa lor va fi și între **prietenii** lui, iar noi trebuie **să ne bucurăm**.” (*Tarafulurile...*, p. 67)

(2) „Florescu: Mie îmi este tot **ciudă** dă calic, dă ciocoi, dă ce să-mi spuie minciuni, dă **m-am rușinat** și eu după vorba lui.

Comăneanul: Eu văz că **nădăjduiesc** unii tare pentru Hangerliu. Mai vârtos Grigore Ghica” (ibid., p. 75)

(3) „Auzind norodul buna vestire că s-a învrednicit țara dă a dobândit domn pământean și **nădăjduind** că vor scăpa dă **chinuri** și **necazuri** și dă **caznele** ce **pățimea** mai nainte dă la domnii greci, a început **a să înveseli**, bând pân cărciumi și **chiuind**” (I. Goleșcu, în *PND*, p. 11).

⁹² Raportul dintre cuvintele afective vechi și împrumuturile recente, pus în evidență de dramaturgia epocii premoderne, a mai fost discutat în Stoica 2015b.

Câțiva ani mai târziu (în jurul anului 1835), textele înregistrează un lexic afectiv modernizat, diversificat din punct de vedere lexico-semantic; termeni afectivi vechi coexistă cu cei noi, uneori încă neadaptați: exemplul (4) atestă verbul vechi *a iubi*, dar și asocierea cvasiadaptată fonetic a unor cuvinte afective de sursă franceză: *amur e fidelite* (colocația – aproape un caz de schimbare de cod – poate reprezenta o sintagmă stereotipică, posibil curentă în vocabularul epocii, puternic influențat de modelul cultural și lingvistic francez); în exemplele (5-6) regăsim termeni și expresii afective vechi: *mulțumit*, *a plăcea*, *a țipa de bucurie*, coexistenți cu neologisme vag sau parțial adaptate fonetic și morfologic: *amiuzan* (cf. fr. *amusant*), *impresioană* (cf. it. *impressione*); sugestiv este și cazul coocurenței la mică distanță a doi termeni sinonimi (făcând abstracție de clasa lexico-gramaticală), unul vechi și altul neologic: *a plăcea – plesir* (ex. 6) (vezi și alte exemple, *infra*):

(4) „Elenca: Când aș ști cu-ncredințare că sunt câte le vorbești / Și că n-oi fi înșălată, ș-adevăr mă **iubești** / Și că jărtfa nu mi-oi pierde-o, dar oi face pentr-un ce, / Țe-aș făgădui din parte-mi **amur e fidelite**” (Facca, în *PND*, p. 64).

(5) „Panaiotache: Madmazel, știu niște jocuri frumoase și **amiuzan**.

Luxandra: Am **pasione** pentru ele, încât nu poci ca să crezi, / Cât voi fi de **mulțumită** și cât mă îndatorezi” (*ibid.*, p.73).

(6) „Cocoana Smaranda: „...ș-apoi nu mai vezi chel gras [quelle grace] / Are totdeauna Conti când face ș-l mai mic pas? / Ce frumos întoarce ochii! Eu, întâi când l-am văzut, / Am **țipat de bucurie** și din scaun am căzut. / De muzică n-am știință, însă cântecele-mi **plac**/ Ș-operele foarte mare **impresioană** îmi fac. / Seara-ndată le las toate, la teatru ca să viu. / Dar nu-ș’ ce-am că de căscare imposibilu să mă țiiu; / Ba la opera cea nouă Țimerman când a cântat, / Eu de **plesir** adormisem și târziu m-am deșteptat” (*ibid.*, p. 81).

Unele împrumuturi recente latino-romanice au o realizare etimologic hibridă, asociindu-li-se sufixe neogrecești (fenomen curent în epocă, vezi *infra*, 4.4.): *a apresiarisi* (< fr. *apprecier* + suf. ngr. *-isi*), *a se jenarisi* (< fr. *gêner* + suf. ngr. *-isi*), ca în exemplul (7) (unde sunt coocurenți termeni afectivi vechi: *norocire – fericire, prieteșug*, cu cei noi: *stimă*):

(7) „Panaiotache: Ah! Ce mare **norocire**, parble, nu știu cum s-o scriu, / Să văz astfel de persoane, parcă nu crez că sunt viu! / Sunteți atât d-elegante, încât drept să vă vorbesc, / N-aș vrea altă **fericire** decât **să mă norocesc** / Cu **prieteșug** și **stimă**...

Elenca: Dar și noi **ne norocim**, / Știm persoana d-voastră s-o **apresiarisim**.

Panaiotache: Eu negreșit sunt aicea, la șapte evropenești/ Și mă rog, șăzi, coconiță, **să nu te jenarisești**” (Facca, în *PND*, p. 62).

Exemplele sunt și mai numeroase în texte puțin mai târzii (dintre 1840 și 1848); numărul neologismelor cu sens afectiv este în creștere, dar lexicul afectiv vechi, de tip popular, este încă dinamic și frecvent. A se remarca, astfel, frecvența expresiilor populare cu sens afectiv din exemplele (8-10) (*a-și face inimă rea*, *a durea inima de*, *a lăsa inima pe cineva*; *a arde de...*, *a se umple inima de...*, *a i se urî, bătaie de inimă*):

(8) „...eu tare sunt **îngrijet**, nu știu cum om scăpa diseară [...] Eu nu știu când dracu o să mă mântuie abonamentul aista, că mi **s-a urât** cu atâta **bataie de inimă**” (Caragiali, în *PND*, p. 156-157).

(9) „Iacov: Așa [...] rămăsei *ticălos* fără manta [...]

Galantescul: Nu este nimic, Iacove. Pentru o manta *să-ți faci inimă rea*, ar fi și nebunie [...]

Iacov: Așa este, adevărat, domnule, să trăiești. Dar vezi, *mă cam doare la inimă* de dânsa” (Bălăcescu, în *PND*, p. 95).

(10) „Eliza: *Scumpul* meu Alecu, pardon, *monșer*. *Iartă* că te-am asuprit, că ți-am făcut o mare nedreptate, îndoindu-mă un secund numai de *neprețuitul* tău *amor*, văzând ceasul că trece, și tu nu mai vii, mii de supsonuri mi-a trecut prin idee relativman la *dragostea* ta.

Galantescul: Cum? Și ai putut tu? *Te-a lăsat inima* un minut măcar să te îndoiești, să-mi supsonezi *înfocatul amor ce arde sufletul meu* pentru tine? Ah! Aceasta, vezi, este foarte crud pentru mine. Aceasta îmi pătrunde sufletul de *mâhnire*, îmi *umple inima de amărăciune*, chiar și în aceste momente de *bucurie*. Aceasta este pentru mine mai *nesuferit* și decât însași răceala, însuși indiferența ta.

Eliza: *Vinovată* cu totul mă cunosc, *monșer*, și-mi mărturisesc febleța. *Pardon, mil pardon, adorabilul* meu Alecu: adevăratul *amor* este totdeauna bănuitor, mai vârtos când *lempasians* numără ceasurile și momentele așteptării.

Galantescul: Și care alt *plezir*, care altă *mulțumire* socotești că putea fi în stare ca să mă poprească, să mă distreze un ceas măcar de a nu profita de aceste momente de care și îngerii crez că-mi sunt *jaluzi*?” (*ibid.*, p. 105).

Exemplul (10) (înregistrând o izotopie afectivă mai amplă) atestă, pe lângă diversele expresii populare cu sens afectiv-intensiv (*a lăsa inima pe cineva*, *a arde de amor*, *a se umple inima de amărăciune*) sau termeni afectivi vechi (*nesuferit*, *vinovat*, *bucurie*, *mâhnire*, *a ierta*), coexistența termenilor vechi-noi în desemnarea aceluiași afect: *a ierta* – *pardon* (încă neadaptat, vezi colocația franceză *mil pardon* „mii de scuze” < fr. *mille pardons*); *dragoste* – *amor*; *mulțumire* – *plezir*, cvasisinonime contextuale; *scump* – *monșer* (< fr. *mon cher*); totodată, apar unele neologisme cu sens afectiv, unele parțial adaptate: *jaluz* (< fr. *jaloux*), altele neadaptate: *lempasians* („nerăbdare” < fr. *l’impatience*).

Exemplele (11-13) atestă, de asemenea, două neologisme de origine neogreacă: *zular* (/zuliar < *zulie* (< ngr. *ζῆλια*) + -ar) (foarte frecvent în epocă, Ursu/Ursu 2006: 307), sinonim pentru *jaluz* (de asemenea curent în epocă), și *a se picarisi* („a se supăra, a se enerva” < ngr. *πικάρω*), explicat imediat, printr-o colocație de tip sinonimic, de echivalentul său mai vechi și mai cunoscut, *a se mânia* (ex. 12); ca și în alte contexte, neologismele apar alături de termeni afectivi mai vechi (*prieteșug*, *mâhnit*, *râvnă*, *bucurie*, *a iubi*, *a se teme*, ex. 11) sau de factură populară (*a se îndrăgi*, *a se nebuni*, ex. 12):

(11) „Tinca: (*mâhnită*): Și pe urmă, după ce te-i mărita, mă vei uita, nu te-oi mai vedea așa de des și-mi voi perde singura și cea mai bună *prietină*.

Săftica: (cu *râvnă*): Să te uit eu... Ce zici? [...] Poți dar fi sigură de *prieteșugul* meu, și mai bine m-oi strica cu logodnicul meu decât...

Tinca: Ce *bucurie* îmi fac aceste cuvinte.

Săftica: Știi cât *te iubesc*... ș-apoi simțesc că-ți sunt folositoare, trebuitoare...[...] Eu mă însărcinez să-ți muștraluiesc bărbatul. Dintâi să știi ca *să teme* de mine, pentru că-mi bat joc de dânsul că-i *zular*”

(Kogălniceanu, în *ÎTR*, p. 171-172)

(12) „Dar ce eram să fac? S-arăt că-s *picarisită*, că-s *mânioasă*. Nu; jupânul Costache ar vedea în purtarea mea un semn de *dragoste*, de *dragoste* pentru un om ca dânsul!... Nu pot pricepe cum Tinca, care are gust, au putut să *se îndrăgească* de un om ca dânsul. La față nu-i frumos, vorba lui îi de nimică [...] Zău, în adevăr, eu singură nu pricep cum am putut să *mă nebunesc* pentru un asemenea crai” (*ibid.*, p. 186).

Colocațiile de tip sinonimic între termeni vechi și noi atestă, pe de o parte, circulația paralelă în epocă a termenilor în cauză, precum și, pe de altă parte, (cel puțin în unele cazuri) necesitatea explicării termenului mai nou și, deci, posibil mai puțin cunoscut. Textele dramatice înregistrează astfel, contextualizat, fenomenul glosării neologismelor, curent în epocă (vezi *supra*, 4.2.3.); sugestiv este și exemplul (13), unde neologismul cvasiadaptat *antete* (< fr. *entête*) este imediat glosat, explicit (*adică*), printr-un sinonim din fondul vechi al limbii: *pismătareț*. Paranteza metalingvistică explicativă *cum ziceți voi* relevă conștientizarea noutății termenului folosit și totodată a inadecvării la fondul lexical cunoscut al interlocutorului:

(13) „Tată-meu e știut că are un suflet prea bun [...]. Atâta numai că este cam **antete**, *adică pismătareț, cum ziceți voi*, și când îi intră o dată un lucru în cap, anevoie să i-l mai scoată cineva!” (Bălăcescu, în *PND*, p. 116).

De altfel, ceea ce se poate remarca în textele dramatice este o anume variație și distribuție condiționată sociolingvistic a lexicului neologic; acesta – adeseori „franțuzit”, în acord cu modelul (și moda) cultural(ă) al (/a) epocii – este specific personajelor tinere, mai receptive la schimbări; personajelor mai în vârstă, raportându-se la un model cultural și lingvistic mai vechi, de tip oriental-balcanic, le este specific un lexic popular sau cu multe grecisme (resimțite în epocă drept învechite, „demodate”). Textele dramatice înregistrează relativ frecvent pasaje în care personajele discută critic, de pe o poziție sau alta, necesitatea adoptării unor forme de viață de tip occidental, în raport cu reperele tradiționale preexistente. Asemenea pasaje, precum și exemplele de glosări explicite ale termenilor neologici, indică un proces viu și dinamic de modernizare lingvistică și culturală, conștientizat și manifestat ca atare de vorbitori.

Exemplele (14-15) înregistrează, de asemenea, perechea sinonimică (vechi-nou) *plăcere* – *plezir* (< fr. *plaisir*). *Plezir* este un neologism extrem de frecvent în epocă, adaptat fonetic și morfologic (vezi forma de plural în ex. (15)), având și antonimul corespunzător, *deplezir* (< fr. *déplaisir*), ex. (16):

(14) „Eliza (*singură; se preîmblă prin casă în neastâmpăr și pe gânduri; apoi cântă cele următoare*): **Amorul** e a mea viață./ Fără dânsul nu trăiesc, / Fără el nici o **dulceață**, / Nici un **plezir** nu găsesc. / Doamne! Doamne! Ce **plăcere**! / Ce **simțire** mă pătrunde / De la cap pân’ la picere / Când cu el sunt măcar unde” (*ibid.*, p. 103).

(15) „Cin-e **fericit** ca mine! / June, galant, cât se poate, / Să trăiască-așa bine, / Cu **plezirurile** toate. [...] Iar de-i zice **amorează**, / Înger, zână, nu făptură” (*ibid.*, p. 95).

(16) „Pardon, papa, pentru **deplezirul** ce am fost eforșarisită să-ți aduc. D-ta cunoști prea bine că eu nu am voit să abuzarisc de **dragostea** dumitale și ce motive m-au îndemnat și fără voia-mi să fac pasul acesta” (*ibid.*, p. 138).

Unele neologisme curente în epocă, adaptate, au diacronic, în ciuda recurenței și a productivității, un statut efemer; este și cazul perechii antonimice de mai sus, *plezir* – *deplezir*; termenii corespunzători mai vechi, polisemantici, *plăcere* – *neplăcere*, se vor impune în timp.

În textele mai târzii (după 1845), cuvintele noi cu sens afectiv sunt utilizate fără a fi explicitate, fără o cologație sinonimică, adaptate și integrate formal și semantic, ceea ce atestă

faptul că deveniseră curențe și că erau cunoscute de către publicul cititor larg, cf. exemplele (17-21), în care apar formele: *mărinimos*, *patriotism*, *îndulgent*, *amor propriu*, *ambție*, *a desprețui*, *mizantrop*, *egoism*, *sentiment* etc.:

(17) „publicul nostru, de n-ar fi *mărinimos* [...]; de aceea, și împins de *patriotism*, este atât de *îndulgent* și *iertător*!” (Caragiali, în *PND*, p. 161)

(18) „fiecare om are *amor propriu* pentru patria sa, care adese ajunge la *ambție*” (*ibid.*, p. 161)

(19) „Eu pe acest om, mai-nainte de a-l cunoaște îl *desprețuiam*; după ce l-am cunoscut puțin, îl *învinovățeam*, iar astăzi, cunoscându-l prin întâmplare cu desăvârșire, voiesc a-i răsplăti” (Caragiali, în *PND*, p. 220)

(20) „Eu socotesc că virtutea aduce cu sine răsplătirea; niciodată un om virtuos n-a exersat virtutea fără a fi răsplătit prin *mulțumirea de sine*. Băgați dumneavoastră de seamă, spre pildă, o văduvă cu cinci orfani, tremurând de frig în milocul iernii.... Te duci, îi dau mijloace de a se apăra de această nevoie, îi asiguri un viitor. Spuneți-mi, putea-va oare ea să răsplătească acea *palpitație* de *inimă* ce simte acela, în minutul când a săvârșit această faptă virtuoasă? *Mulțumirile* ce ar fi rostit către dânsul, în acele minute, acea văduvă i-ar fi gădelat momental *egoismul*, dar inima i-a fost răsplătită chiar de la întâia cugetare” (*ibid.*, p. 220)

(21) „Grigore: [...] fiind ea astfel, atunci nu mai este aceea ce credeam și prin urmare nu o mai *iubesc*. Tu cunoști *sentimentele* mele. Nu care cumva m-au amețit esterioru vară-tii?... Eu am prețuit *simțirea*, *amorul* meu este în frumusețea sufletului ei. Când voi vedea că m-am înșelat – departe de a mă face *mizantrop* – îmi voi căta prin alta să împlinesc deșertul ce va lăsa ea în inima mea. Astea sunt ideile mele și tu nu mă cunoști de ieri” (Caragiali, în *PND*, p. 275).

Analiza lexicului afectiv din textele dramatice ale perioadei pune în evidență caracterul compozit (specific în general epocii de tranziție) al formelor lingvistice de expresie a afectivității; resursele lexicale preexistente, vechi, uneori de factură populară, sunt coocurente cu neologisme neogrecești și, mai ales, cu termeni noi latino-romanici (de origine franceză), mai mult sau mai puțin adaptați. Dincolo de intențiile stilistice ironic-satirice ale autorilor/traducătorilor, textele dramatice reflectă concurența manifestată în epocă între termenii afectivi oriental-balcanici, neogrecești, și cei moderni, de sursă franceză; interacțiunile interpersonale pe care le reconstituie pun în evidență o selecție lexicală realizată diferit de interlocutori, în funcție de variabile sociolingvistice, indiciu al unei tensiuni între două două generații (tradițional-conservatoare și modern-inovatoare), raportându-se la două modele culturale distincte (autohton-balcanic vs. occidental).

4.4. Aspecte lexicale și semantice. Concluzii

Dinamica generală a lexicului afectivității în epoca de tranziție către modernitate reflectă dinamica de ansamblu specifică vocabularului limbii române literare din această perioadă, înregistrând importante mutații lexicale și semantice: (a) pătrunderea treptată a neologismelor (de sursă neogreacă, în Principate, și latino-romanică), care se alătură fondului lexical vechi; lexicul afectivității prezintă, astfel, un caracter eclectic etimologic, ce tinde să se precizeze spre mijlocul secolului al XIX-lea; (b) frecvența ridicată a glosării neologismelor, indicând un proces conștient și programat de modernizare a limbii literare desfășurat de intelectualii epocii; (c)

frecvența calcurilor de structură morfematică și semantică și a perifrazelor/traducerii termenilor afectivi străini, în special în textele traduse; (d) lexicalizarea diversă este un indiciu al rafinării și modernizării conceptualizării afectivității: noi afecte și noi ipostaze afective sunt diferențiate conceptual-semantic. Aceste trăsături noi se accentuează după 1821; până la 1800 și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, vocabularul afectivității nu înregistrează schimbări radicale, având mai degrabă un caracter conservator (sunt preferați încă termenii vechi; termenii noi apar în special în traduceri). Se impun câteva precizări privind aceste caracteristici generale ale lexicului afectivității:

❖ Din punct de vedere **lexical** (inventarul de cuvinte; productivitate; relații semantice specifice: noi relații de sinonimie și antonimie), asistăm la o modernizare și o diversificare treptată și intensă a vocabularului afectiv, mult mai precis și mai nuanțat în desemnarea formelor de viață afectivă.

Se mențin procedeele anterioare de îmbogățire lexico-semantică: derivarea, polisemia, împrumutul; dezvoltarea polisemiei, caracteristică a limbii vechi, tinde însă să se reducă în favoarea împrumutului lexical și a calcului lexico-semantic (procedeu vechi, intens revitalizat în epoca de tranziție), indiciu al modernizării lexicale.

După cum se poate observa din inventarul de bază al împrumuturilor lexicale cu sens afectiv, unele dintre acestea sunt atestate anterior epocii premoderne, dar în mod excepțional, în opera unor cărturari mai vechi, de orientare cultă (Cantemir, Dosoftei, M. Costin). În epoca premodernă, acești termeni nu mai reprezintă simple hapaxuri, ci sunt reconsolidați printr-un nou împrumut pe aceeași filieră (greacă/latină) sau pe o filieră nouă, latino-romană, devin frecvenți și își diversifică familia lexico-etimologică. În această categorie se înscriu termeni precum: *desgust, melancolie, melancolic, melancolicesc, idololatriu, idolatru, idolatrie, frenetic* (atestați încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea) sau *ambție, antipatie, furie, parigorie, protimie, simpatie, stenahorie, stenohorisi* (atestați la începutul secolului al XVIII-lea), recurenți în epoca premodernă (vezi *supra*).

Trăsătura principală a lexicului afectivității în epoca de tranziție este marea diversitate lexicală și fluctuație formală. Cuvintele vechi sunt completate și concurate continuu de cuvinte/perifraze noi, împrumuturi paralele din limbi diferite (neogreacă, latină, franceză, italiană, germană), pătrunse în diverse variante formale, la care se alătură calcurile lexico-semantică și de structură sau diverse echivalări sintagmatice. Noi relații semantice se stabilesc în epocă: apar noi perechi de sinonime, concurențiale: termen/i vechi – termen/i nou/noi (împrumut/calc/traducere), acoperind același concept afectiv de bază:

/dragoste/: *dragoste – iubire – libov – iboste – erota – erotas – amor – ardoare – patimă – pasiune; prieten – amic / prieteșug – prietenie – amicie – amiciție; a plăcea – a simpatiza – a iubi – a admira – a adora – a idolatriza / admirare, admirație – adorare, adorație – idolatrie;*

/ură/: *vrajbă – vrăjmășie – ură – discordie – animozitate – adversitate – osticie, ostilitate – inimiciție – antipatie / a urî – a detesta – a displăcea – a repugna / vrăjmaș – dușman – inamic – neamic*

/fericire/: *fericire – mulțumire – norocire – satisfacție – fericitate – extaz – ecstasis – beatitudine; desfăta – eglendisi – amuzarisi – delecta/ desfătare – eglendisire – încântare – delectație / a desfăta – a încânta / plăcere – desfătare – dezmierdare – voluptate – deliciu; mulțumire – recunoștință / mulțumitor – recunoscător / nemulțumitor – nerecunoscător – ingrat / nerecunoștință – ingratitudine;*

/bucurie/: *bucurie – entuziasm – entusiasmos – exaltare, exaltație – leteță – alegrețe / bucuros – entuziast – entusiasit – exaltat – frenetic; vesel – jovial – hilar – alegru / a se bucura – a iubila – a se entuziasma – a exalta*

/tristețe/: *trist – mâhnit – supărat – melancolic – deprimat / tristețe – mâhnire – mâhniciune – dezolație – melancolie – depresie / supărare – mâhnire – mâhniciune – agonie;*

/frică/: *frică – teamă – spaimă – groază – oroare – teroare; fricos – timid; frică – timiditate; a se îngrijora – a se sinhisi; grijă – îngrijorare – sinhisis – anxietate;*

/curaj/: *îndrăzneț – curajos – temerar – brav – audace / îndrăzneală – curaj – bravură*

/mânie/: *mânie – furie – furoare – indignare / mânios – furios – supărat – picarisit – înfuriat / a se mânia – a se supăra – a se picarisi – a se înfuria – a se enerva – a se indigna*

/milă/: *milă – milostivire – compasiune – compătimire – mizericordie / milostiv – compătimitor, compătimaș – mizericordios; a ierta – a îndura – a tolera, tolerarisi / iertare – îndurare – clemență – indulgență – toleranță / iertător – clement – indulgent – tolerant;*

/suferință/: *mângâia – alina – parigorisi – consola / mângâiere – alinare – parigorisire, parigorie – consolare, consolație;*

/respect/: *cinste – slavă – mărie – sévas – respect – stimă – considerație – venerație; a cinsti – a slăvi – a stima – a respecta, respectarisi, respectălui;*

/invidie/: *pizmaș – zavistnic – zelotip – gelos – invidios / pizmă – pizmuire – zavistie – zelotipie – gelozie – invidie / pizmui – zavistui – invidia;*

/mândrie/ (vs. /modestie/): *mândrie – îngâmfare – fudulie – înfumurare – mărire – semeție – trufie – aroganță – orgoliu – vanitate / mândrie – semeție – fiertate / mândru – îngâmfat – fudul – înfumurat – măreț – semeț – trufaș – arogant – orgolios – vanitos; smerenie – umilință – modestie;*

/rușine/: *rușine – vină – culpă – jenă; rușinat – vinovat – culpabil;*

/regret/: *căire – căială – remuşcare – penitenţă*;

/plictiseală/: *a se stonohorisi – a se plictisi; stenohorie – plixis – plictiseală*;

/indiferenţă/: *adiaforie – indiferenţă – apatie; indiferent – apatic*

/speranţă/ (vs. /disperare/): *nădejde – speranţă – aspiraţie – optimism / a nădăjdui – a spera – a aspira; deznădejde – desperare; a deznădăjdui – a dispera; deznădăjduit – disperat*;

/surpriză/: *mira, mirare – uimi, uimire – surprinde, surpriză – consterna, consternaţie*

/lăcomie/: *zgârcit – avar; lacom – avid – cupid / zgârcenie – avariţie; lăcomie – aviditate – cupiditate*;

/afecte/: *pasiune – patimă – simţire; simţiune – simţibilitate – simţitate – sensibilitate – sentiment – simţământ; simţibil – simţitor – simţicios – sensibil etc.*

În unele cazuri se formează perechi de sinonime neologice (eventual de sursă diferită: neogrească – latino-romanică) pentru noţiuni afective recent conceptualizate şi, ca urmare, nelexicalizate în limba veche:

/dispreţ/: *catafronisis – catafroniseală – dispreţ – desconsideraţie / catafronisi – dispreţui – desconsidera*;

/egoism; amor-propriu/: *filavtie – iubire de sine – egoism – vanitate – orgoliu / filavt – iubitor de sine – egoist – vanitos – orgolios*;

/dezgust/: *displăcere – dezgust, repugnanţă; displăcea – repugna*;

/gelozie/: *zelotip – zuliar – zaluz – gelos / zelotipie – zule – zaluzie – gelozie*;

/ambiiie/: *ambiiie – emulaţie*;

/dezamăgire/: *dezamăgire – decepţie*.

Uneori între cvasisinonimele afective sunt diferenţe de grad intensiv, realizându-se serii de termeni sinonimi care pot fi grupaţi în crescendo; în cele mai multe cazuri, termenul nou are un grad intensiv mai mare: *a plăcea – a iubi – a admira – a adora – a idolatriza; frică – teamă – spaimă – groază – oroare – teroare; displăcea – repugna; bucurie – entuziasm – exaltare; plăcere – desfătare – încântare – delectare; mulţumire – satisfacţie – fericire – extaz; mahnire – mâhniciune – agonie etc.*

Apariţia de noi termeni afectivi şi de noi relaţii sinonimice determină, implicit, dezvoltarea unor noi raporturi antonimice-pereche:

filantropie/ iubire de oameni – mizantropie / filantrop/iubitor de oameni – mizantrop; simpatie, simpatic – antipatie, antipatic; a adora – a detesta; modestie – vanitate, mândrie / modest – arogant, îngâmfat etc.; a-i păsa, a se sinhisi – a adiaforisi; a plăcea – a displăcea; plăcere – displăcere; prieten, amic – inamic, inamic, nemic, ostil; prietenie, prieteşug, amicie, amiciţie – inimicie, inimiciţie, vrăjmăşie etc.

Unele împrumuturi pot fi incluse în lexiconul afectiv prin corelarea opozitivă cu termeni afectivi propriu-ziși, prin atracție; în cadrul unor perechi de antonime, numai un termen este strict afectiv: de exemplu, *mândrie*, *trufie*, *orgoliu* etc. – **modestie**; *lăcomie/egoism/avarie* – **mărinimie**, **generozitate**. De obicei, cuvântul afectiv-bază este termenul negativ al relației de opoziție; cuvântul pereche antonim (indicând în general absența informației negative în discuție) se integrează în lexiconul afectivității prin asociere/contiguitate semantică.

O parte dintre cuvintele mai sus menționate, sinonime în sistemul limbii, cunosc însă diferențieri contextual-stilistice și de uz, determinate de parametrul *noutate/vechime în limbă*. Textele dramatice ale perioadei, reconstituind situații concrete de interacțiuni interpersonale, sau corespondența originală atestă o selecție lexicală diferită dintr-o pereche de cvasisinonime făcută de vorbitori/utilizatori în funcție de vârstă, statutul interlocutorului sau de simpla preferință pentru formele tradiționale sau moderne (/la modă) de lexicalizare afectivă. În interacțiunea dintre persoanele tinere sunt selectate mai ales cuvintele noi (frânzuzești); dacă interlocutorul este însă mai în vârstă (aparținând, deci, unei alte generații), sunt selectate elemente lexicale vechi (populare, culte-neogrețești).

Unele împrumuturi neogrețești și, mai apoi, latino-romanice circulă formal neadaptate (așa-numitele grecisme sau franțuzisme); acest fapt este un indiciu atât al bilingvismului (român-neogrec și apoi român-francez) la care se ajunge în Principate (la nivelul elitei intelectuale, al aristocrației și burgheziei), cât și al caracterului recent, uneori nejustificat, nemotivat de necesitățile interne ale limbii, pe care îl au unele împrumuturi făcute în epocă. Nu în ultimul rând, se poate adăuga și o anumită modă lingvistică la care vorbitorii aderă conștient la un moment dat, sub presiunea contextului cultural mai larg. La sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, se întâlnesc grecisme precum: *sevas*, *erotas*, *entusiasmos* – *entusiasticos*, *éxtasis*, *catafronisis*, *plixis*; către mijlocul secolului al XIX-lea, sunt preluate și utilizate ca atare (adaptate cel mult parțial fonetic) o serie întreagă de cuvinte din franceză, care colorează în mod specific lexicul limbii române premoderne în general și al afectivității, în particular.

Articolele de presă consemnează critic și amendează abuzul de împrumuturi (neadaptate) din franceză, italiană sau latină, care par să fi transformat limba într-un „idiom” de tot de neînțeles” (Voinescu I, în *Vestitorul românesc*, VIII, 1844, nr. 75, p. 295 ș.u., *apud* Gheție/Seche 1969: 282). Dramaturgia perioadei ironizează excesul de franțuzisme și, în același timp, chiar prin acest lucru, atestă o stare de fapt specifică perioadei. Franțuzismele constituie un fenomen lexical extrem, expresie a preluării rapide, entuziaste și fără discernământ a unei mode/unui model cultural-lingvistic de mare influență. Cuvintele străine sunt preferate în condițiile existenței atât a unor termeni vechi echivalenți, cât și a împrumuturilor lexicale corespunzătoare, adaptate, vezi exemple precum: *dezegriman* („neplăcere”, cf. fr. *désagrément*), *santiman* (cf. fr.

sentiment, rom. *sentiment*), *amiuzan* (cf. fr. *amusant*, rom. *amuzant*), *plesir* (cf. fr. *plaisir*, rom. *plăcere*), *pardon* (cf. fr. *pardon*, rom. *ierta*), *mon ami* (apelativ, cf. fr. identic), *presantiman* (cf. fr. *pressentiment*, rom. *presimțământ*, *presentiment*), *atrosite* (cf. fr. *atrocité*), *antete* (cf. fr. *antété*), *contant* (cf. fr. *content*), *complezant* (cf. fr. *complaisant*).

În unele cazuri, modelul cultural-lingvistic occidental (latino-romanice) interferează în forme lexicale concrete cu cel oriental-balcanic (neogrecesc): este cazul împrumuturilor verbale latino-romanice, integrate în română cu adăugarea afixului neogrecesc *-isi*; rezultă forme hibride sub aspect etimologic, care redau amprenta specifică epocii de tranziție; dintre verbele cu sens afectiv amintim: *amuzarisi*, *dezgustarisi*, *idolatrasi*, *intrigarisi*, *jenarisi*, *respectarisi*, *stimarisi*, *tolerarisi*.

Cele două tipuri de împrumuturi mai sus amintite, neogrești și latino-romanice, vor evolua diacronic diferit; cuvintele cu sens afectiv de sursă neogreacă tind să fie eliminate treptat de sinonime mai vechi sau de cuvinte recente latino-romanice. Acestea se vor impune în timp, delimitând un lexicon al afectivității bine configurat calitativ și cantitativ.

❖ Din punct de vedere **conceptual-semantic**, trebuie luate în discuție câteva aspecte fundamentale: (a) pentru conceptele afective de bază, preexistente diferențiate, se înregistrează sau nu schimbări în plan semantic (mutații semantice implicând nuanțarea parametrilor definitorii ale afectelor în discuție)?; (b) sunt diferențiate zone noi de conceptualizare afectivă (acoperindu-se astfel spații goale din universul conceptual afectiv și din lexiconul afectivității, existente în epoca anterioară)?; (c) care sunt afectele conceptualizate în mod predilect (hiperconceptualizate) în epoca premodernă?; (d) care sunt consecințele pentru modelul cognitiv afectiv al epocii în discuție?

(a) Nu există nici un afect primar anterior conceptualizat și lexicalizat care să nu cunoască în această perioadă noi variante de lexicalizare sau noi valori conceptual-semantice desemnate de termenii mai vechi. Dacă în epoca veche, mecanismul principal de precizare semantică era dezvoltarea polisemiei (Stoica 2012 : 155-180), în epoca premodernă un rol din ce în ce mai important este deținut de împrumutul de noi termeni cu sens mult mai exact. Ca urmare, unele cuvinte existente anterior sunt fie reinvestite semantic, fie (/și) dublate sinonimic prin termeni noi (vezi *supra*).

De foarte multe ori, termenii noi implică nuanțarea unor parametri semantici de bază. Foarte frecvent parametrul variabil este *intensitatea*, vezi *supra*: numeroși termeni noi lexicalizează afecte profund intense, majoritatea euforice, indiciu al unei mutații în conceptualizarea generală a afectivității specifice epocii, care pare să prefere dimensiunea euforică și intensivă a trăirii emoționale: *exalta* – *exaltare* (cf. *a se bucura* – *bucurie*); *extaz* – *a*

se extazia – extaziat (cf. *fericire* – *ferici* – *fericit*; *mulțumire* – *a se mulțumi* – *mulțumit*); *încânta* – *încântare* (cf. *plăcea* – *plăcere*); *ardent*, *ardoare* (sinonim contextual pentru *dragoste*) etc.

În alte cazuri, termenul nou focalizează suplimentar dimensiunea prototipică exteriorizare: de exemplu, este cazul perechilor *a se bucura* – *a jubila*⁹³, *bucuroș* – *frenetic*. Alteori, într-o serie sinonimică desemnând un afect prototipic primar, termenul nou aduce o nuanțare semantică particulară (complementară celei intensive): este cazul unor serii precum *a iubi* – *a adora* – *a idolatriza*; *respect* / *dragoste* – *idolatrie* – *venerație*, în care cuvintele noi au o dimensiune semantică specifică /*divin-sacru*/, care reconfigurează schema prototipică a afectului în discuție. În context erotic, termenii noi indică o conceptualizare nouă, de tip romantic al obiectului afectului *dragoste* (idealizarea, „deificarea”, femeia ca obiect sacru), în spiritul epocii.

În unele cazuri, dubletul cvasisinonimic nou are un sens fin diferit de cel al termenului vechi, indicând o rafinare particulară a afectului prototipic desemnat: de exemplu, perechea recentă *consterna-consternație* implică o dimensiune semantică suplimentară în raport cu sinonimele vechi *mira-mirare*, *uimi-uimire*: +*frică*, consemnată în definiția cuvintelor din epocă: *consternație*: „surprindere cu spaimă, mirare cu pierdere de curagiu; turburare, spaimă mare”; *constarna*: „a se surprinde de mirare cu spaimă” (NV p. 96).

Un caz particular este cel al seriei *rușine* – *jenă* – *vină/vinovăție*. *Rușine*, termen desemnând un afect socio-moral vechi, hiperconceptualizat, implică focalizarea parametrului *compatibilitatea cu norma colectivă*; el indică un afect hetero-orientat, rezultat al nerespectării unei norme morale, societale; *jena* este o ipostază conceptuală derivată, nou diferențiată în epocă, care implică raportarea critic-disforică nu atât la o regulă etică, cât la un set de norme/convenții de comportament social, la o *situație* care poate afecta imaginea de sine a subiectului experimentator, reprezentând mai degrabă un afect *auto-orientat* (altfel spus, *rușinea* este determinată de violarea unei norme morale, afectând sinele subiectului experimentator, *jena* de violarea unei convenții sociale, afectând imaginea publică/identitatea socială a subiectului experimentator, Haidt 2002: 859); mutația semantică este dată, așadar, de variația parametrului *cauză* (vezi în acest sens și definițiile lexicografice standard (circulare): *rușine* „sentiment penibil de sfială, de jenă provocat de un *insucces* sau de o *greșeală*”; *jenă* „sfială produsă de o *situație* penibilă” (DEX), sublinierile noastre).

În pereche complementară cu *rușine*, în textele perioadei considerate apar și *vină*, *vinovăție*. Termenii sunt vechi, atestați în epoca veche cu sens non-afectiv, juridic („faptă care constituie o abatere de la ceea ce este (considerat) drept sau bun [...] (pedepsită prin lege)”, cf. DEX). În epoca premodernă, *vinovat-vină-vinovăție* ajung să desemneze un afect foarte apropiat de *rușine*, de care se diferențiază foarte fin printr-o nuanțare specifică a scriptului semantic prototipic: *rușine* este un afect socio-moral, hetero-orientat (vizând validarea și compatibilitatea

⁹³ Vezi definiția „a simți o mare satisfacție (exteriorizând-o), a se bucura din plin de ceva” (DEX).

cu normele comunitare), întâlnit cu precădere în culturile de tip colectivist, în timp ce *vinovăție* este un afect auto-orientat (vizând validarea și compatibilitatea atât cu normele comunitare, cât și cu propriile standarde), întâlnit cu precădere în culturile de tip individualist (Walbott/Scherer 1995: 470, 482⁹⁴); diferența dintre *rușine* și *vină* este dată și de gradul de implicare a sinelui în evaluarea afectivă: în cazul *rușinii*, sinele în întregul său este perceput ca deficient în raport cu o normă moral-socială; în cazul *vinei*, *acțiunile* individului experimentator sunt percepute ca deficiente în raport cu codul etic-societal, nu sinele întreg (Haidt 2002: 861).

În epoca premodernă, *vinovăția* este un afect distinct conceptualizat, consolidat și printr-o lexicalizare suplimentară, neologică: *culpă* – *culpabilitate* – *culpabil*.

Rușine – *jenă* – *vină* reprezintă așa-numitele emoții socio-morale auto-conștiente („self-conscious emotions”, Haidt 2002: 854) distinse ca atare în culturile (vestice) egalitariste, cu o construcție independentă a sinelui (spre deosebire de culturile ierarhice, cu o construcție interdependentă a sinelui, unde *rușinea*, *jena* și *vinovăția* sunt percepute global ca un unic afect moral important, cf. conceptualizarea de acest tip a *rușinii* în epoca veche românească, Stoica 2010). Diferențierea conceptelor de *vină* și, ulterior, *jenă* reprezintă un indiciu al mutațiilor profilului cultural-antropologic al epocii de tranziție în direcția modernizării de tip occidental.

(b) Așa cum s-a subliniat (Ellsworth 1997: 46⁹⁵), parcursul diacronic al conceptualizării afective implică, în general, o creștere a gradului de rafinare și de complexitate. Acest fapt este valabil și pentru conceptualizarea afectivității în spațiul românesc. De la epoca veche la epoca modernă se înregistrează mutații esențiale: multe afecte anterior neconceptualizate distinct sau conceptualizate global, prin apropiere de afecte prototipice de bază (vezi Stoica 2012) sunt acum diferențiate în plan conceptual-semantic și lexical. Emoțiile nou conceptualizate se subordonează, în general, unor afecte prototipice majore (primare), reprezentând forme secundare, derivate din acestea, rafinate, dependente și constituite cultural-social (vezi Plutchik 1980, Downes 2000: 99-108⁹⁶). În plan lexical, numeroase spații goale din inventarul de cuvinte al afectivității epocii vechi sunt acum acoperite cu termeni noi, cu sens exact, sau cu termeni vechi, reinvestiți semantic-contextual. Termenii noi care conceptualizează afecte noi nu se înscriu decât contingent sau deloc într-o serie sinonimică (vezi *fanatism*, *patriotism*, *idolatrie*, *pietate* etc.). Principalele afecte nou conceptualizate (cu lexicalizarea corespunzătoare) în epoca premodernă sunt următoarele:

➤ Afecte care evidențiază construcția/interpretarea *independentă* a sinelui și raportarea, în această nouă configurație, la mediul social; epoca premodernă aduce noi evaluări afective ale

⁹⁴ Pentru descrierea conceptului *rușine* și actualizarea sa în epoca și limba română veche, vezi și Stoica 2010.

⁹⁵ „emotional experiences become more complex over time, both episodically and ontogenetically” (Ellsworth 1997: 46).

⁹⁶ „Secondary emotions are socio-historical phenomena”; „a secondary emotion is a response to an acquired „dispositional representation” of a previously experienced triggering situation” (Downes 2000: 108).

relațiilor interpersonale în cadrul comunității, în care este focalizată starea de bine a individului experimentator.

În acest sens, este hiperconceptualizat un afect preexistent **/respect/**, care cunoaște în perioada în discuție o bogată lexicalizare prin termeni vechi: *cinste*, *slavă*, *mărire* etc., dar și prin termeni noi, foarte frecvenți: *respect*, *stimă* (inclusiv *stimă de sine*), *considerație*. În pereche complementară, este conceptualizat și lexicalizat distinct și afectul opus, **/dispreț/**⁹⁷ (= lipsă de respect).

De asemenea, foarte bine reprezentat în plan conceptual-semantic și lexical este afectul prototipic socio-moral **/mândrie/**; în epoca premodernă, acestuia i se subordonează câteva afecte derivate, care focalizează dimensiunea *individual-subiectivă* a trăirii afective, precum și parametrul *compatibilitate cu norma socială*. Este vorba despre **/orgoliu/**, definit ca „păreră foarte bună, adesea exagerată și nejustificată, despre sine însuși, despre valoarea și importanța sa socială” (DEX) și **/vanitate/** definit ca „amibiție neîntemeiată; dorință de a face impresie” (DEX), „atitudine de înfumurare sfidătoare și disprețuitoare” (NODEX). Ambii termeni desemnează afecte auto-orientate, implicând o supraevaluare pozitivă a sinelui, motivată social, prin raportare la standardele, așteptările și ierarhiile comunitare. *Vanitate* are o formulă componențială mai complexă, subordonându-se în același timp și afectului prototipic **/dragoste/**.

O schemă conceptuală complexă prezintă și un alt nou afect conceptualizat în epocă, care, în linii generale, se subordonează afectului prototipic **/mândrie/**; este vorba despre **/aroganță/**, care implică, însă, și trăsături conceptual-semantică specifice altui afect, la rândul lui recent diferențiat, **/dispreț/**: *aroganță* este „atitudine de mândrie disprețuitoare” (DEX), cf. și definiția din epocă: „orgoliu, mândrie disprețuitoare și insultantă” (NV, 49). Așa cum s-a subliniat, afectele secundare, derivând din afectele primare, prin reconceptualizări motivate cultural, pot prezenta asemenea structuri conceptuale hibride, rezultat al combinării două (sau mai multe) afecte primare.

Alte câteva afecte nou diferențiate focalizează dimensiunea *individual-subiectivă*, implicând conceptual activarea unui parametru suplimentar: **/volitiv/**. Global, acestea se subordonează afectului prototipic **/dragoste/**, cu un puternic caracter *auto-orientat*: **/egoism/**⁹⁸ (în opoziție cu *filantropie*, *dragoste agapică*, contextual *patriotism*), **/amibiție/**⁹⁹. *Vanitate*, *egoism* (corelate cu *amibiție*, *orgoliu*) desemnează o ipostază nou conceptualizată a **/dragostei/** - *dragostea de sine*, implicând o supraevaluare euforică a sinelui, prin raportare la standardele, normele comunitare.

⁹⁷ „sentiment de desconsiderare a cuiva sau a ceva” (DEX).

⁹⁸ „atitudine de exagerată preocupare pentru interesele personale și de nesocotire a intereselor altora” (DEX).

⁹⁹ „dorință arzătoare de a realiza ceva; dorință de glorie, de onoruri, de parvenire” (DEX).

➤ Pe lângă *ambiiție*, *vanitate*, *egoism*, alte importante ipostaze conceptual-semantice afective noi se subordonează afectului prototipic /dragoste/, hiperconceptualizat în epocă¹⁰⁰:
/simpatie/ – indicând o stare afectivă euforică, non-volitivă, ce implică o evaluare sumară a evenimentului cauză (vezi definiția: „atracție, înclinare, afinitate pe care cineva o simte față de o persoană sau pe care o inspiră cuiva”, DEX). *Simpatia* înțelege drept capacitatea de a empatiza cu emoțiile (pozitive sau negative) celuiilalt (în sens generic) reprezintă un afect moral ridicat la statutul de virtute general-umană, fundamentală, și promovat ca atare de filozofia morală a secolului al XVIII-lea (vezi Frevert 2014: 13). Acest concept afectiv pătrunde și în mentalul afectiv al epocii premoderne române, atestând contextual sensuri mai precise, fiind echivalabil cu *prietenie*, *dragoste* etc.; în pereche complementar-opusă apare *antipatie* (subordonat afectului prototipic /ură/).

/patriotism/ – afect reconceptualizat în termeni moderni în perioada în discuție, dobândind și o lexicalizare specifică, recurentă (*patriot*, *simpatriot*, *patriotism*, *patriotic* etc.);

/gelozie (romantică)/ – afect extrem de bine reprezentat în epocă, nou conceptualizat în context erotic-romantic, cu o formulă componențială complexă, îmbinând trăsături specifice nu doar pentru *dragoste*, *invidie*, și *frică*, ci și pentru *mânie* sau *tristețe* (Planap 1999: 174) sau chiar *dezgust* (vezi și East/Watts 1999).

/voluptate¹⁰¹/, /tandrețe¹⁰²/ – concepte afective noi, ilustrând instanțierea unei noi atitudini romantic-erotice și accentuând distinct două ipostaze complementar-opuse ale sentimentului și comportamentului erotic: *concret*, respectiv *abstract*. Acestea indică o nuanțare a afectului prototipic *dragoste* și a conduitei comportamental-expresive asociate, care are loc în epoca sentimentalismului și a senzualității.

/pietate/ – afect cu o structură complexă (în epoca veche, nediferențiat printr-o lexicalizare specifică, era desemnat prin *dragoste*, vezi *dragostea divin-umană*, în Stoica 2012 : 360-361): *dragoste* + *respect* + *recunoștință*, evidențiind trăsătura semantică /+religios/; prin neutralizarea acesteia, în context laic, *pietate* devine echivalent cu *venerație*, accentuând însă dimensiunea *respect*¹⁰³ –, sau *milă*, accentuând dimensiunea *dragoste*.

¹⁰⁰ Date fiind complexitatea și varietatea formelor de expresie conceptual-semantică și lexicală a *dragostei* în epoca română premodernă, o analiză detaliată a acestui afect nu a putut fi inclusă în lucrarea de față, din lipsa spațiului; aceasta va face obiectul unei lucrări separate.

¹⁰¹ „plăcere mare a simțurilor, a trupului; desfătare sufletească, încântare” (DEX).

¹⁰² „afecțiune plină de duioșie, de delicatețe, de gingășie” (DEX).

¹⁰³ „comportament religios plin de venerație și de recunoștință ; sentiment de respect profund și duioșie față de cineva sau de ceva” (DEX).

/devotament¹⁰⁴/ – indicând un afect subordonat /dragostei/, profund hetero-orientat, care accentuează trăsătura semantică prototipică *relațională*, specifică *dragostei*.

/ospitalitate/ – concept modern, glosat în epoca „iubire de oaspeți”, indicând o ipostază afectivă hetero-orientată și accentuând parametrul *social-colectiv*.

➤ Ipostaze conceptual-semantică noi care se subordonează afectului prototipic **/speranță**/:
/resemnare/ – este un afect disforic nou conceptualizat în epocă, indicând o stare afectivă disforică, de acceptare a unei situații grele, defavorabile (fără împotrivire) (vezi DEX).

Afectele au un caracter dinamic-tranzitoriu: un afect-bază poate fi reconceptualizat și poate dezvolta (sau se poate „transforma” într-) un afect complementar, derivat. Asemenea mutații de conceptualizare afectivă pot avea loc dicronic, în trecerea de la o etapă istoric-culturală la alta, pe măsură ce se schemele cognitiv-evaluative specifice unui mental colectiv se rafinează. Acesta este cazul și pentru afectul **/resemnare**/, care derivă din ipostaza disforic-opozitivă a **/speranței**/, lexicalizată recurent în epocă, prin *deznădejde* (termen vechi) și *disperare* (termen nou); **/resemnare**/ este un afect-rezultat (posibil) al **/disperării**/, tranziția implicând defocalizarea unor dimensiuni definitorii ale acestei emoții-bază (+ *exteriorizare*, + *intensitate mare*, + *expresiv-comportamental* → + *interiorizare*, + *intensitate mică*, - *expresiv-comportamental*).

/dezamăgire/ – afect posibil vag/nerafinat conceptualizat încă din epoca veche (vezi contextualizări ale expresiei populare *a-i răni inima*, Stoica 2012: 150), dar care este diferențiat precis în plan conceptual și lexical în epoca premodernă, indicat prin termenii *dezamăgire*, *decepție*, *dezolație*.

Afectului euforic **speranță** i se opun conceptual trei ipostaze distincte în epoca în discuție: *disperare/deznădejde* (= „lipsa speranței”, ipostază anterior diferențiată, profund intensivă și cu exteriorizare expresiv-comportamentală: în context, termenii afectivi propriu-ziși sunt însoțiți de cuvinte care desemnează o conduită expresivă complementară: *a plânge*, *a se văita*, *a se tângu* etc.); *resemnare* (= „lipsa speranței”, slab intensiv, interiorizat, fără exteriorizare); *dezamăgire/decepție* (= „pierderea speranței; înșelarea așteptărilor”, profund intensiv, dar interiorizat, apropiat de un afect contingent, *tristețe*; Plutchik 1980 consideră *dezamăgirea* o emoție secundară rezultată din combinarea a două emoții primare: *surpriză* și *tristețe*).

/aspirație/ – afectul implică o conceptualizare nouă, derivată din **/speranță**/: „a avea un *ideal*, a năzui, a tinde către ceva”; parametrul semantic suplimentar este caracterul *volitiv*.

¹⁰⁴ „atașament sincer față de o persoană sau față de o cauză și hotărârea de a o servi în orice împrejurare și fără rezerve; abnegație” (DEX).

/optimism/ – concept afectiv desprins din filozofie, preluat și de modelul cognitiv afectiv al epocii premoderne, sub influența ideilor culturale occidentale; optimismul reprezintă o „*speranță generalizată*” (în teoria emoțiilor primare, considerată rezultat al combinării dintre *anticipare/speranță* și *bucurie*, Plutchick 1980), cf. definiția „atitudine a omului care privește cu încredere viața și viitorul” (DEX). Termenul opus, *pesimism*, înregistrat în *Condica* lui Golescu, nu este însă curent în epocă, ca urmare, relația de cvasiantonimie (cu diferențele semantice inerente) se stabilește inițial între *optimism* și *disperare*, *resemnare*.

Toți termenii discutați reprezintă indici ai unei mutații importante în conceptualizarea globală a afectivității, în raport cu epoca veche: se constată o conceptualizare suplimentară a emoțiilor de tip *anticipativ* (orientate spre viitor), mai slab reprezentate anterior (în special prin termeni disforici desemnând *frica*, vezi Stoica 2012: 128-129, 138-140). Modelului cognitiv afectiv preexistent îi este specifică o conceptualizare dominantă a emoțiilor *retrospective* (orientate spre trecut); această caracteristică se menține și în epoca premodernă, dar se constată, totodată, consolidarea clasei emoțiilor *epistemic-anticipative* (cu caracter euforic), implicând o proiectare în viitor a evaluărilor afective. Din punct de vedere antropologic-cultural (în termenii lui Hofstede 1984), acest fapt confirmă dimensiunea culturală *orientare pe termen scurt* care definește modelul cultural românesc, cu precizarea că în epoca premodernă se manifestă și tendința inversă, de prospecție evaluativ-afectivă pe termen lung (în termeni negativi, dar și pozitivi). O nouă atitudine cognitiv-afectivă se înregistrează în epocă, implicând o orientare conștientă, euforică, spre viitor (vezi *aspirație*, *optimism*); a se remarca în acest sens și ocurențele afectului pozitiv preexistent, **/curaj/** (= „lipsă de frică”), extrem de bine conceptualizat, promovat și lexicalizat în epocă. De altfel, *frica*, una dintre emoțiile anticipative dominante în epoca veche, tinde să fie hipoconceptualizată în epoca premodernă (nu înregistrează o lexicalizare nouă relevantă, termenii corespunzători au o frecvență relativ redusă).

➤ Alte câteva afecte fie se subordonează unui afect primar, fie se înscriu în categorii separate de afecte:

/dezgust/ – considerat afect primar în studiile de psihologie (întâlnit așadar în modelele cognitiv-afective ale tuturor culturilor și cu o lexicalizare specifică, echivalabilă translingvistic), *dezgustul* este conștientizat ca atare în cadrul modelului cognitiv-afectiv românesc abia în pragul epocii moderne; echivalat în glosele epocii prin sinonimul (nou) *displăcere*, el indică o evaluare în termeni bivalenți (concret + abstract) a unui stimul disforic.

/remușcare/ – ipostază conceptual-semantică care nuanțează scriptul afectului prototipic de bază, **/regret/**; variația implică focalizarea parametrilor *compatibilitate cu norma colectivă*, *auto-orientare*, caracter *disforic*, evenimentul cauză fiind încălcarea unor standarde morale (subiective

sau colectiv-sociale), cf. definiția: „părere de rău cauzată de o nereușită sau de săvârșirea unei fapte reprobabile” (NODEX).

/indignare/ – reprezintă o ipostază nouă, nuanțată și complexă a afectului prototipic */mânie/*, relativ puțin conceptualizat în epoca premodernă (spre deosebire de epoca veche); parametrii focalizați sunt *compatibilitatea cu norma colectivă* (nerespectarea unei norme/reguli/conduite sociale), caracterul *hetero-orientat* și dimensiunea *social-colectivă*; este un afect secundar, rezultat din suprapunerea conceptuală a trei afecte (primare): *mânie* + *tristețe* + *dispreț*, cf. definiția: „revoltă sufletească amestecată cu amărăciune, mânie și dispreț, provocată de o faptă nedemnă, nedreaptă sau rușinoasă” (DEX).

/indiferență/ – în epoca premodernă este conceptualizată nu numai prezența formelor de viață afectivă, ci și absența lor, prin opoziție. Lipsa de interes, de sensibilitate (în forme voluntare sau involuntare) este conceptualizată ca atare și lexicalizată prin termeni specifici: *adiaforie* – *a adiaforisi*; *indiferență* – *indiferent*; *apatie* – *apatic*.

/plictiseală/ – afect particular, conceptualizat global în epoca veche (vezi verbul popular *a i se urî*, cu un sens general „a nu-i mai face plăcere ceva; a se sătura” și cu un obiect bine definit, apropiat de afectul *supărare*), este înregistrat începând din secolul al XVIII-lea cu un nou sens și cu o lexicalizare specifică, indicând o stare afectivă disforică, de nemulțumire, uneori fără o cauză exact determinată/identificată, de „ușoară depresie morală provocată de singurătate, de lipsa de ocupație sau de o ocupație neatrăgătoare, monotună” (DEX), apropiat, așadar, mai degrabă de afectul *tristețe*.

Cazul *plictiselii* este sugestiv pentru variația diacronică și culturală a evenimentelor stimul în evaluarea afectivă; conștientizarea și evaluarea disforică a singurătății, a lipsei de companie socială, a lipsei unei activități sau aprecierea negativă a unei ocupații existente sunt forme de evaluare cognitivă ce se manifestă într-un anumit context cultural, care permite diferențierea acestor realități. Pentru spațiul cultural românesc, conștientizarea, conceptualizarea și lexicalizarea *plictiselii* reprezintă un indiciu pentru descoperirea (pre)modernă unui nou mod de viață. Lexicalizarea nu este foarte variată: termenii neogrecești *plictisi* (cu sens precis) și *stenohorisi* (polisemantic), cărora se adaugă verbul vechi popular *a i se urî* (cu diferențele semantice amintite), ceea ce indică o zonă de conceptualizare afectivă nou descoperită, dar nefocalizată în cadrul modelului cognitiv afectiv al perioadei. De altfel, în timp, lexicalizarea se reduce: verbul *stenohorisi* și derivatele lui dispar în trecerea către epoca modernă propriu-zisă.

➤ Lexiconul afectiv al epocii premoderne înregistrează câțiva termeni afectivi cu un sens specializat, azi dispăruți, ilustrând nuanțări conceptuale ale unor afecte prototip. Este cazul împrumuturilor: *picarisi* „a se supăra în urma unei jigniri” (punctând importanța dimensiunii *sociale* în cadrul modelului cognitiv afectiv al epocii) și *olastisi* „a-și spune vorbe de dragoste”

(punând în evidență o dimensiune afectiv-dicendi care se adaugă *dragostei* ca afect fundamental în epocă, parte a unui comportament ritualizat asociat acestuia).

(c) Hiperconceptualizarea afectivă transpare prin hiperlexicalizare, iar aceasta presupune fie un inventar variat de termeni desemnând afectul în discuție, fie un inventar mediu de lexeme, dar cu o frecvență mare și eventual polisemice (contextual).

Analiza vocabularului delimitat pentru perioada premodernă indică anumite zone de afectivitate care tind să fie conceptualizate în mod distinct, mai nuanțat și mai frecvent/intens în pragul epocii moderne (indiciu al unei anume schimbări de mentalitate și a profilului cultural afectiv specific perioadei de tranziție), pentru care lexicalizarea s-a diversificat substanțial.

Afectele primare prototip sunt, în general, bine reprezentate:

/dragoste/ – este afectul central al epocii, particularizat noțional și lexical; termenii vechi sunt reinvestiți semantic (*dragoste, a iubi* etc.), alți termeni sunt împrumutați, desemnând ipostaze noi ale afectului prototipic (*filantropie, fanaticism, patriotism, idolatrie, pietate, devotament, tandrețe – voluptate* etc.). Această realitate lexicală reflectă, de fapt, dinamica, specifică în epocă, a sensibilității și a mentalității colective care aduce în prim-plan trăirea individuală, și, deci, *dragostea* ca afect primordial.

/bucurie-fericire/ – afect hiperconceptualizat și lexicalizat; pe lângă termenii vechi, apar lexeme noi: *entuziasm – entuziasma – entuziast, exalta – exaltație, extaz – extazia – extaziat, jovial, leteță, beatitudine* etc.

/tristețe/ – afect bine conceptualizat în epoca veche, cunoaște ipostaze conceptual-semantică noi, prin accentuarea dimensiunii prototipice *disforice*; o nouă dimensiune semantică se poate adăuga scriptului semantic prototipic, *avant la lettre*: **/maladiv-patologic/**, parțial conștientizată ca atare (în termeni psihologici-medicali) în epocă: *isterie, isteriza, istericale, anxietate, deprima-depresie, melancolie-melancolic, apatie-apatic, stenohorie-stenohorisit* (polisemantic, între altele posibil de echivalat cu termenul modern *stres*).

Spre deosebire de epoca veche, unele afecte nu mai sunt în prim planul conceptualizării afective; de exemplu, **/mânie/** și **/frică/**, pentru care se menține în general același lexic, nefocalizat; în schimb, este adus în prim plan afectul opus, **/curaj/**, indicând o reorientare prospectiv-euforică a conceptualizării afective (lexicalizarea este bogată, diversă și frecventă: pe lângă termenii vechi, apar cuvinte noi precum: *curaj, curajos, încuraja, încurajare, brav, brava, bravură, temerar, audace*) (cf. și *optimism, aspirație, speranță* etc.).

Se mențin importante și sunt foarte bine reprezentate afectele socio-morale (indicator al unui model cognitiv afectiv, de tip colectiv, care valorizează conformarea la normele de grup și o construcție interdependentă a sinelui): afecte cu implicații **social-ierarhice** (*respect, recunoștință* etc.) sau **colective**, implicând susținerea armoniei/armonizării sociale (ex. *milă, a*

consola, compasiune, filantropie, clemență-toleranță etc.), afirmarea individuală, validată social (ex. *curaj*) ori excesivă, amendată în cadrul colectivității (*mândrie/vanitate, invidie, orgoliu, iubire de sine* etc.). De asemenea, un loc important în modelul cognitiv-afectiv al epocii este deținut în continuare de afectul prototipic */ură-invidie/*, bogat lexicalizat.

Acestor afecte primare, anterior conceptualizate, li se adaugă afecte nou diferențiate, recurente prin lexicalizare frecventă în textele epocii: */gelozie/*, */patriotism/*, */dispreț/*.

Hiperconceptualizarea unor afecte este indicată atât de frecvența termenilor care le desemnează (circulația lor în epocă), cât și de productivitatea lor lexicală, derivativă (familia lexico-etimologică bogată, diversitatea expresiilor frazeologice); un exemplu ilustrativ este cel al termenului *amor* care apare frecvent în diverse sintagme și locuțiuni: *a avea amor* (cu cineva/ la ceva), *a avea la amor* (pe cineva), *a purta amor*, *a cădea la amor*, *a face amor*¹⁰⁵ etc., sau al lexemului *curaj*, element central pentru multe locuțiuni: *a da coraj*; *a-și face coraj*; *a lua corajul*; *a pierde corajul*; cf. și derivatele: *a încorăja/încoraja, încurăja, încorăjare, descorăja* etc.

Din punct de vedere categorial, se poate constata predominanța afectelor care focalizează dimensiunile prototipice *intensitate* și *exteriorizare*. În termeni generici, două tipuri de afecte par să fie preponderent conceptualizate în epocă: *emoțiile intense* și *pasiunile*, forme intensive ale unor *sentimente* preexistente¹⁰⁶ (Stoica 2012: 27-28) (vezi exemple de tipul: *a adora, a idolatriza, a extazia, a entuziasma* etc.). Trebuie notată în acest sens și bogata serie de cuvinte indicând o conceptualizare puternic intensivă (de tip *pasiune*) a unor afecte valorizate în epocă, în termenii metaforici ai *focului*: în primul rând, *dragostea* (dar nu numai): predomină cuvinte vechi: *a aprinde, aprindere, a arde, arsură, foc, foc cu pară, focul cel arzător, înfocat, înflăcărat, a (se) frige, fierbinte, înfierbântat, înfierbânțeală, a se topi, văpaie, învăpăiat*, dar și împrumuturi recente: *ardent, ardoare*; iată câteva exemple:

„nici o dreptate sau înțelepciuni nu poate pune hotar **patimilor** sale, fiindcă este **înfierbântat** și iute cătrî dânsăle. Di-i *placi* ceva, în menutul ci să *bucură* de dânsăle le și *urăște*” (Negruzzi II, p.19)

„Nimic nu este în tine care să nu adaoge **focul** meu întru toate eu văz o inimă cu totul **înflăcărată**, și îți mărturisesc că nimic nu este mai *plăcut* decât a afla atâta *dragoste* în acela ce *iubește* cineva” (Heliade Rădulescu IV, p. 92)

„Erotocrit văzind că nu-i nici un folos de **arsura inimii** lui și de ostineala lui, ci trepăda de-a pururi la harim” (EA, p. 34)

„încă mai cumplit i s-a atârnat **înfierbințeala dragostii** [...] Deci o duse într-acest chip câțeva vreme, **arzându-să în focul dragostii**” (FA, p. 108)

„Poliționu [...] **s-au aprinsu de dragoste** asupra ei, încât pe urmă numai atâta gând era în capul lui ca să o poată câștiga luiș soție” (PAM, p. 184).

¹⁰⁵ În epocă cu un sens abstract, decodabil contextual: „a fi îndrăgostit; a fi/a se angaja într-o relație de dragoste; a flirta; a curta”, cf. fr. *faire l'amour*.

¹⁰⁶ Pentru distincțiile conceptuale dintre *emoție* – *sentiment* – *pasiune* – *dispoziție* (vezi Stoica 2012: 100).

În acord cu spiritul epocii, se poate constata, astfel, o conceptualizare puternic intensivă a afectivității, prin componența semantică a termenilor uzitați, prin frecvența, recurența lor (uneori redundantă) sau prin lexiconul conduitei-emoțional expresive, care însoțește (complementar) de cele mai multe ori desemnarea propriu-zisă a afectelor (cuvinte precum *a plânge*, *a râde*, *lacrimi* etc., vezi *supra*, II, 4.1.).

(d) Inventarul termenilor afectivi din epoca premodernă reflectă importante mutații ale modelului cognitiv afectiv, în acord cu prefacerile generale ale vieții sociale, culturale și ale mentalității colective specifice spațiului cultural român în trecerea spre modernitate. Lexicalizarea confirmă trăsăturile principale care definesc sensibilitatea românească (și europeană) în pragul epocii moderne (vezi *supra*, II, 1.), delimitând un orizont afectiv tensiv, focalizând trăirea afectivă *individual-subiectivă*, dar conservând, în același timp, și modalitatea *colectiv-socială* de evaluare afectivă (dominantă în epoca anterioară).

Astfel, două tipuri de afecte par să predomine în epocă: pe de o parte, afectele care pun în evidență/valoare trăirea afectivă individuală (uneori cu necesitatea validării intracomunitare; se schițează astfel o nouă modalitate de construcție independentă a sinelui, cu focalizare pe eul individual): *dragoste*, *ambiție*, *vanitate*, *orgoliu*, *vinovăție* etc. (trăsătură inovatoare); pe de altă parte, afecte socio-morale, care presupun o construcție hetero-orientată a sinelui și care atestă importanța dimensiunii *colectiv-sociale* pentru modelul cognitiv-afectiv al epocii: *rușine*, *mândrie*, *invidie*, *milă* etc. (aspect conservator).

În epoca română premodernă, inventarul termenilor afectivi este în mod esențial îmbogățit cantitativ și diversificat/rafinat calitativ, prin împrumutul de noi termeni sau prin reinvestirea semantică a cuvintelor vechi. Noile împrumuturi configurează un vocabular modern al afectivității, desemnând nuanțat și complex forme de viață afectivă conștientizate și conceptualizate odată cu trecerea spre modernitate. Numărul lor mare (și frecvența în textele epocii) indică o hiperconceptualizare a afectivității, confirmând prin lexicalizare locul central pe care ajunge să-l dețină afectivitatea în modelul cultural al perioadei de tranziție.

Capitolul III

/FERICIRE/ -

CONCEPTUALIZARE ȘI LEXICALIZARE

ÎN EPOCA ROMÂNĂ PREMODERNĂ

1. Preliminarii

Dincolo de semnalarea tendințelor de evoluție a lexicului afectiv în perioada de început a epocii moderne și de inventarul propriu-zis al termenilor afectivi înregistrați de textele, glosarele sau dicționarele vremii, poate fi relevantă o analiză contextual-semantică a lexicului afectiv, plecând de la ocurențele concrete ale cuvintelor afective în textele perioadei. Aceasta poate pune în lumină modalități noi de conceptualizare a afectivității și sensuri noi ale termenilor afectivi, decodabile strict contextual, conform cu mutațiile contextului cultural mai larg. În cele ce urmează propunem analiza conceptual-semantică a unui afect prototipic dominant, bine reprezentat conceptual și lexical în epoca română premodernă: /fericirea/, plecând de la actualizările termenilor corespunzători în texte de referință ale perioadei, din perspectiva interdisciplinară mai sus delimitată (vezi *supra*, I, 6.)¹⁰⁷.

2. /Fericire/ - definire; tipologie

/Fericire/ reprezintă un concept complex și proteic, decompozabil în mai multe dimensiuni particulare, analizat și definit din diverse perspective teoretice.

Din punct de vedere **psihologic**, *fericirea* este considerată drept un sentiment/emoție, care, corelat cu alte emoții (*bucurie, mulțumire* etc.) (în diverse tonalități afective apropiate), acoperă un spațiu afectiv global, cu un caracter primar și universal (Ekman 1992, Wierzbicka 1999b etc.) (conceptualizat în toate culturile și cu o lexicalizare cvasi-echivalabilă interlingvistic).

Din perspectivă **filozofică** și **antropologică**, *fericirea* este definită mai puțin ca un afect (cf. engl. *happiness as a state of mind*), ci mai degrabă în termeni mai concreți, desemnând o stare de bine (cf. eng. *well-being*), de satisfacție în raport cu un anumit mod de viață și cu anumite dorințe, scopuri și așteptări (cf. și conceptul aristotelic *eudaimonia*¹⁰⁸). Această ultimă

¹⁰⁷ Această problemă a mai fost discutată, parțial, în Stoica 2015a.

¹⁰⁸ „'Happiness' in this sense concerns what benefits a person, is good for her, makes her better off, serves her interests, or is desirable for her for her sake. To be high in well-being is to be faring well, doing well, fortunate, or in an enviable condition. [...] happiness refers to a life of well-being or flourishing: a life that goes well for you" (SEPh, *happiness*); „Such happiness is usually understood in terms of contentment or 'life-satisfaction' [...]; When

accepție a *fericirii* pare să domine literatura istorică și filozofică, începând din epoca premodernă (sec. XVIII) (cf. conceptul de referință azi al lui Jefferson, *the pursuit of happiness*)¹⁰⁹ și până astăzi¹¹⁰.

Din punct de vedere *lingvistic (lexico-semantic)*, conceptualizarea și lexicalizarea *fericirii* a fost analizată pentru diverse limbi, uneori comparativ cu afecte complementare apropiate (cf. *bucurie, mulțumire* etc.), delimitându-se câteva trăsături contextual-semantice specifice (pentru o sinteză, vezi Stoica 2012: 317)¹¹¹.

În cele ce urmează reținem două paradigme teoretice de analiză (cognitivă) care au în vedere conceptul *fericire*: cea a metaforei conceptuale (Kövecses 2012) și cea a metalimbajului semantic natural (Wierzbicka 1999b); ambele teorii pun în lumină trăsături de conceptualizare specifice, ajutând la o mai exactă și nuanțată descriere a conceptului și, implicit a semnificației termenului/termenilor care îl desemnează.

Kövecses (2012: 159-182), analizând termenii desemnând fericirea în trei contexte istorice și culturale diferite (*Declarația de Independență, Noul Testament* și contextul cotidian curent (de limbă engleză)), remarcă caracterul istoric variabil al conceptului, în funcție de dinamica culturală și distinge trei modele cognitive prototipice pentru *fericire* (ibid.: 170-171): „happiness as an immediate response”, „happiness as a value”, „happiness as being glad”, corespunzând la două ipostaze psihologic-filozofice de definire (*state of mind - well-being*) (vezi *supra*) (cf. și Kövecses 2004: 24, pentru metaforele conceptuale ale *fericirii*).

Wierzbicka (1999b: 52), analizând contrastiv perechea *joy/joyful – happy*, remarcă următoarele caracteristici pentru eng. *happy*: auto-orientare marcată („something good happened to ME”); caracter retrospectiv, raportându-se la un eveniment-stimul anterior; grad maxim de satisfacere a scopului/dorinței preexistente (desemnabil prin formula “I don’t want anything else now”). Scenariul semantic desemnat pentru *happy* este următorul:

- „Happy (X was happy)
- (a) X felt something (because X thought something)
- (b) sometimes a person thinks:
- (c) “some good things happened to me
- (d) I wanted things like this to happen
- (e) I don't want anything else now”

discussing the notion of what makes life good for the individual living that life, it is preferable to use the term ‘well-being’ instead of ‘happiness’” (SEPh, *well-being*).

¹⁰⁹ „The well-being usage clearly dominates in the historical literature through at least the early modern era, for instance in translations of the ancient Greeks’ ‘*eudaimonia*’ or the Latin ‘*beatitudo*’, though this translation has long been a source of controversy. Jefferson’s famous reference to “the pursuit of happiness” probably employed the well-being sense. Even later writers such as Mill may have used the term in its well-being sense, though it is often difficult to tell since well-being itself is often taken to consist in mental states like pleasure” (SEPh, *happiness*).

¹¹⁰ Pentru istoricul conceptului, vezi și MacMahon 2006, White 2006, Mauzi 1960.

¹¹¹ Definiția lexicografică a termenului *fericire* nu este suficient de distinctivă, având drept gen proxim un alt termen afectiv, *mulțumire*; sunt subliniate însă două trăsături importante: gradul maxim intensiv și de satisfacere a scopului: „stare de mulțumire sufletească, *intensă și deplină*” (DEX) (cf. și *fericit*: „care se află într-o stare de *deplină mulțumire* sufletească, plin de bucurie” (DEX), „care se află într-o stare de *înaltă mulțumire* sufletească” (DA)).

- (f) when this person thinks this this person feels something good
(g) X felt something like this” (Wierzbicka 1999b: 52).

Într-un alt model de analiză, plecând de la parametrii descriptivi delimitați de studiile de lingvistică, psihologie și antropologie, afectul tip *fericire* poate fi descris conceptual-semantic în termenii unui script semantic prototipic (Stoica 2012: 320); acesta s-ar defini prin câțiva parametri fundamentali: /energie psihică/, /subiectiv/, /cauză externă/, /cauză cunoscută/necunoscută/, /evaluare tranzacțională/, /noutate/, /euforic/, /relevant pentru scop/, /forță/, /control/, /activ-motivațional/, /compatibil cu norma privată/, /efect cunoscut/, /-+expresiv/, /intensitate maximă/, //momentan/ durativ//, /grad de satisfacție maxim/, /auto-orientat – interiorizare/.

Acest tipar semantic prototipic poate cunoaște însă variații contextuale importante, care pot reconfigura încadrarea standard. Afectele sunt variabile contextual, fiind dependente de cadrul cultural mai larg în care se integrează. Conceptualizarea și lexicalizarea lor urmează această dinamică și ca urmare delimitarea unui tipar prototipic nu oferă decât o schemă standard, abstractă, de la care poate pleca analiza conceptual-semantică propriu-zisă. Numai o cercetare atentă și de detaliu a ipostazelor contextuale ale termenilor afectivi desemnând *fericirea* poate completa/valida acest script semantic prototipic.

3. Dinamica diacronică a conceptualizării și lexicalizării /fericirii/

Conceptualizarea *fericirii* ca afect distinct și lexicalizarea acestuia în mod curent și în termeni specifici par să se precizeze odată cu trecerea spre modernitate.

3.1. /Fericire/ în epoca veche

O analiză anterioară dedicată conceptualizării și lexicalizării afectului prototipic /bucurie/ în limba veche (incluzând și tonalitatea afectivă particulară de tip *fericire*) (Stoica 2012: 319-341) a pus în evidență câteva trăsături specifice epocii și limbii române vechi. Lexicalizarea în forma nominală *fericire* cunoaște relativ puține ocurențe în textele vechi, iar în majoritatea contextelor în care apare, termenul desemnează nu atât un afect individual, subiectiv, cât o realitate afectivă mai generală, cu focalizarea parametrului *grad maxim de satisfacere* și a dimensiunii *euforice* (Stoica 2012: 314). Această realitate lexico-semantică poate fi semnificativă pentru profilul cognitiv-afectiv ale epocii vechi, care pare să manifeste o anumită propensiune către formele afective momentane, puternic intensive, implicând exteriorizare și împărtășirea colectivă a satisfacerii unui scop (în limba veche sunt dominanți termenii care indică aceste ipostaze intensiv-expresive ale *bucuriei*: *bucurie*, *bucuros*, *veselie*, *vesel*). Actualizările în variantă adjectivală, *fericit*, sunt mai frecvente, iar sensurile afective sunt mai bine precizate: sens descriptiv-evaluativ, ilustrând o calitate a unui obiect/persoană/realități

„binecuvântat, dăruit cu”¹¹² (adesea în sintagme fixe, stereotipe *fericita domnie, fericitul domn, fericit suflet, fericită viață* [sinonim cu *binecuvântat*]) sau, mai rar, sens afectiv propriu-zis (desemnând un afect cu un subiect experimentator bine individualizat).

3.2. /Fericire/ în epoca premodernă

Odată cu trecerea către modernitate, afectul tip *fericire* tinde să fie revalorificat conceptual și lexico-semantic, ilustrând în nuce dinamica generală a modernizării și diversificării conceptualizării și lexicalizării afectivității care se înregistrează în zorii epocii moderne.

Din punct de vedere lexical, vocabularul /fericirii/ se îmbogățește cu câteva cuvinte noi, specificul acestora fiind gradul intensiv maxim: *beatitudine, extaz, extazia, încânta, încântare, încântat* etc. Glosările și definițiile înregistrate în epocă pentru termenii noi indică această dimensiune semantică particularizantă, în completarea semantismului deținut de termenii vechi (*fericire, fericit; norocire, norocit, mulțumire, mulțumit* etc.): *beatitudine*, de exemplu, înregistrat mai târziu (1848) este definit ca stare afectivă euforică extremă, implicând perturbări somatic-comportamentale: „fericire peste măsură, un fel de delir, de leșin de fericire; de aci s-a și zis pruncului ce în adevăr numai el singur este în fericire, este fericit” (NV, 59). O serie lexicală frecventă în epocă, desemnând un afect intermediar între *bucurie* și *dragoste*, este reprezentată de *entuziasm, entuziast, entuziasma, entuziasmat*. Alături de alte cuvinte apropiate (*exalta, exaltare; admira, admirație; adora, adorație; încânta, încântare* etc.), lexemele indică o stare afectivă profund intensivă, de surescitare emoțională în raport cu un stimul evaluat euforic în grad maxim. Relevantă în acest sens este definirea termenilor în epocă, aceștia înregistrând atât sensuri afective specifice (*admirație intensă, fanatism, furoare*), cât și sensuri generice „emoție/pasiune”: *entusiasma*: „a încânta, a răni de admirație”; *entusiasm*: „essaltație a sufletului preocupat de un ce cu mare ardoare; emoție, mișcare extraordinară a sufletului, transportare; admirație peste măsură; aprindere pentru un ce; fanatism, furoare; căldură a imaginației înflăcărate de admirația unui lucru mare, sublim; Lucrul cel mai rar este de a uni entusiasmul cu rația (Voltaire); Entusiasmul peste măsură este tocmai ca vinul, turbură mintea; Entuziasmul pentru cei morți și pentru cei ce nu sunt de față este satira cea mai amară pentru cei vii și pentru cei de față”; *entusiast*: „pasionat pentru un ce; admirator peste măsură” (NV, 174). Acest nou inventar de cuvinte indică o schimbare importantă în conceptualizarea generală a afectivității în epocă, aceasta tinzând să aducă în prim plan afecte extreme, de tip *pasiune*.

În lexicalizarea curentă a *fericirii*, cuvintele vechi rămân însă cele de bază; ele cunosc, pe de o parte, o frecvență crescută și, pe de altă parte, o reconfigurare contextual-semantică.

¹¹² În aceste contexte, *fericit* (< *ferici* < *ferice* < lat. *felix, felicem*) actualizează semantismul etimonului său indirect, *felix*, care, în latină a cunoscut următoarea dinamică semantică: „fecund” > „favorizat de zei” > „binecuvântat” > „satisfăcut în mod absolut”.

Textele perioadei înregistrează ocurențe frecvente ale termenilor *fericire*, *fericit*, *mulțumire*, *mulțumit*, *norocire*, *norocit* (desemnând afectul propriu-zis, subiectiv-individual), adesea asociați cu alte cuvinte desemnând afecte colaterale (cum este *dragostea*), indicând o re poziționare centrală a conceptului în cauză în cadrul modelului cognitiv afectiv al epocii de tranziție. Analiza contextual-semantică a termenilor *fericire-fericit* (alături de sinonime sau alte cuvinte apropiate: *norocire-norocit*, *mulțumire-mulțumit*, *bucurie-bucuros*, *veselie-vesel* etc.) indică actualizarea a cel puțin două ipostaze conceptual-semantic distincte (termenii devenind astfel polisemici) (vezi *supra*, distincțiile din psihologie și filozofie):

(a) fericirea ca *stare afectivă*, *auto-orientată* (sens psihologic propriu-zis, cf. eng. *happiness as state of mind*) (*fericirea* ca *afect individual*)

(b) fericirea ca *stare de bine*, *hetero-orientat*; fericirea ca *valoare-scop* (sens cultural-filozofic, cf. eng. *happiness as well-being*) (*fericirea* ca *afect colectiv-social*).

3.2.1. /Fericire/ – afect individual

Fericirea ca afect subiectiv-individual, auto-orientat, având drept caracteristică semantică principală gradul intensiv maxim (în raport cu *bucurie*, *veselie* etc.) reprezintă ipostaza conceptuală de bază, preexistentă. Spre deosebire de epoca veche, în perioada premodernă, termenii desemnând această dimensiune euforică de intensitate maximă: *fericire*, *fericit*, înregistrează o frecvență crescută, indicând un punct sensibil de conceptualizare afectivă, activat mult mai intens în cadrul modelului cognitiv afectiv al epocii de tranziție. Dacă în epoca anterioară în prim plan se aflau emoțiile puternic intensive, momentane, exteriorizate (recognoscibile, deci, în cadrul social-colectiv în care se actualizează) și împărtășite social – vezi recurența termenilor *bucurie-bucuros*, *veselie-vesel*-, în epoca premodernă accentul se deplasează către ipostaza focalizat auto-orientată, subiectivă și interiorizată, maximum intensivă a afectului prototipic /fericire/. Termenii recurenți acum sunt *fericire-fericit*, *norocire-norocit*, *mulțumire-mulțumit* (mediu intensiv), desemnând această ipostază particulară. Modificarea orientării dinspre aspectul *exterior-extrovertit*, *social-colectiv* către cel *interiorizat-introvertit*, *individual-subiectiv* în conceptualizarea *fericirii* se reflectă și în faptul că termenii desemnând conduita emoțional-expresivă asociată *fericirii* însoțesc mai rar lexemele afective de bază. Exteriorizarea /fericirii/ ca afect auto-orientat-subiectiv se realizează în epocă nu atât prin comportament expresiv, cât mai ales prin cuvinte.

Contextualizarea termenilor desemnând *fericirea* ca afect individual-subiectiv în epoca premodernă indică variații esențiale ale parametrului prototipic *cauză*, dinamic (inter)cultural și diacronic:

(a) Foarte frecvent, *fericirea* se asociază într-un raport de dependență cauzativă sau complementară cu un alt afect subiectiv-individual, primar și reprezentativ pentru perioada în

discuție, *dragostea*. *Dragostea* (în diversele sale ipostaze semantice, actualizată sau vizată) devine cauza/sursa/stimulul pentru *fericire*, ca afect euforic de grad intensiv maximal:

✓ *Dragostea erotic-romantică*¹¹³; contextele sunt extrem de numeroase, corelând termenii de bază care desemnează cele două afecte: *dragostea erotic-romantică* (desemnată prin: *amor*, *a iubi*) → *fericire* (desemnată prin: *fericire*, *fericit*, *norocire*, *norocit*; *bucurie* – implicând exteriorizare); unele contexte focalizează parametrul /intensitate maximă/ prin colocații intensificatoare, superlative (*a-și pierde mințile de ...*, *nemărginită*, *peste măsură*, *nedescrisă*, *cerească*, *nepusa*):

„Nu te teme de nimic. Vezi cât e de lină noaptea asta. Totul e **amor** în noi [...]. Te **iubesc**, mă **iubești**, și Dumnezeu ne vede! [...] Suntem **fericiți**, încântați unul de altul” (Negruzzi III, p. 165)

„Oh! Nu, în cer nu sunt atât de **fericiți** precât noi. Rodolfo, nu moare cineva de **bucurie**, căci eu aș fi moartă acum” [...] Știi că sunt astfel de minute în care vrei să privești pe omul ce-l **iubești** și să-i zici: taci, te privesc! Taci, te **iubesc**! Taci, sunt **fericiți**!” (Negruzzi III, p. 166)

„Scumpa mea Elizo! Îngerul vieții mele! *Nemărginita* mea **fericire**! O ! ce **fericit**! Ce momente prețioase pentru mine!... Cum! Ce fel! Eliza, Eliza cea cerească, cea *adorată*, cea neprețuită, cea neasemănată, acum în brațele mele! La peptul meu! Și eu încă trăiesc? Eu încă nu mor? Nu mă sfârșesc? *Nu-mi perz mințile* de atâta **fericire**? Și a putut fi în stare un muritor să sufere atâta povară de **bucurie**, fără a fi strivit? [...] **Fericire peste măsură**!” (Bălăcescu, în *PND*, p. 104)

„Galatescul: Elizo, Elizo, adorata mea Elizo!

Eliza: *Preascumpul* meu Alecu. (*Se îmbrățișează*)

G: Ah! Cine e mai **norocit**? Cine e mai **fericit** decât mine sub cer?

E: **Fericire nedescrisă** pentru amândoi, *mon ami*” (Bălăcescu, în *PND*, p. 107)

„În acele sublime momente de o cerească **fericire**, îți mai poate veni în gând să te mai socotești și la altceva? O! Trebuie să fi putut **iubi** o dată ca să mă poți înțelege bine!...” (Bălăcescu, în *PND*, p. 115)

„Prin **amoriului dulceață** / Am trăit eu **fericit**, / Astăzi sânt c-a me viață / Prin **amor** s-au otrăvit. // Ah, de-acuma n-a să vie / **Norocire** ce-au trecut; / De ce cu-a ei **bucurie** / Ș-a ei gând n-am pierdut!” (Asachi, p. 369)

„**Ferice**-i aceea june / Care lângă tine oftează, / Căruia lângă tine apune / Și răsare a zilei rază! // Care aude a ta vorbire / Ș-al tău **dulce** râsul vede, / Ah, acela în **fericire** / Lângă Zefs în Olimp șede!” (Asachi, p. 407)

„Și de-a fi fără sântăre, / Aș zice că nu-i dat / Să guste el **fericirea** / Unui **amor înfocat**” (Conachi, p. 79)

„Ai priimit drept cheazăie ceriul, stelele și luna, / Că te-**oi iubi** pân' la moarte, că nimic n-a fi în lume [...] / Carele să mă strămute de nepusa **fericire** / De a mă-nchina la tine ca la o dumnezeire” (Conachi, p. 129)

„Unde-s vremile acelea întru care, **fericită**, / Petreceam cu tine numai în pustiuri mistuită?” (Conachi, p. 254)

„amândoi să primblă singuri pe aleea ce să-ntinde de-a lungul Rinului. S-au pus unul lângă altul pe un covor de mușchi, privindu-să în tăcere, hrăpiți de **fericire**” (Negruzzi II, p. 165);

✓ *dragoste familială*; *dragoste patern/matern-filială*; este o ipostază de bază a *dragostei*, actualizată cauzativ cu *fericirea* (lexicalizarea este aceeași):

„Pitacus, încunjurat de *familia* sa, s-ar fi arătat cel mai **fericit** din oameni fără o rană de *melanholie* care în ochii și în fața sa părea că-i *întristează* **fericirea**” (Negruzzi II, p. 73)

¹¹³ Vezi tipologia *dragostei* delimitată pentru spațiul cultural al epocii vechi românești, în Stoica 2012: 348-364.

„O, Hloe virtuoasă, cât de **fericită** trebui a fi *mama* ta, cât de *mândră* se cade să fie având un *copil* ca tine” (Asachi I, p. 493)

„Mahomet, vezi că sunt *tată* [...] Dup-atâția ani plini de jale *copiii* mei a găsi, / A-i vedea iară în brațe-mi și-ntre dâșșii a muri / E singura **fericire** l-al meu suflet obosit” (Heliade Rădulescu IV, p. 27-28)

„Azan ave *pizmă* asupra lui Mirvan, fiul lui Ximeo [...] mai ales pentru că Mirvan, *având* un *copil* prefrumos, era **norocit**” (Negruzzi II, p. 6);

✓ *dragoste maritală*; în relativ numeroase contexte, *fericirea* este asociată cauzativ cu instituția căsătoriei, implicând afectivitate: *dragostea maritală*, sau confort material (*avere, bani, poziție*); în acest al doilea caz, se actualizează ipostază slab-intensivă, concret-hedonică a *fericirii*, *fericirea ca stare de bine* (= *prosperitate, bogăție*) (vezi *infra*):

căsătorie (+ dragoste maritală/ + confort material) → fericire / fericire ca stare de bine/prosperitate:

„Vezi, caută-ți și tu vreunul după **plac** și *te mărită mai curând, căci aceasta este toată fericirea omenească*” (Negruzzi II, p. 131) [Contextul pune în evidență echivalarea în plan conceptual a *fericirii* cu *căsătoria*, considerată cauză și ideal maxim pentru împlinirea existenței individuale]

„Zuma, fiind tot așa de blândă și de bună cu cât era frumoasă, au întemeiat **fericire soțului** său” (Negruzzi II, p. 5)

„Cincisprezece ani de când s-au *măritat* și nici o zi... nici un minut de **fericire!**” (Negruzzi III, p. 467)

„Mărtin: Iată răvașul (*Deschide mâna și aruncă o mulțime de hârtiuțe rupte*). Nu știi câte *patime*, câte *dureri* sunt cuprinse în aceste bucățele de hârtie! [...] *Soția* care-mi făcea **fericirea iubeste** astăzi pre un scârnăv înșelător” (Kogălniceanu, în *ÎTR*, p. 180)

„Fiul meu, îmi *plac sentimentele* dumitale, și, ca să-ți arăt *recunoștința* mea, ascultați, fraților! [...] Față dar cu dumneavoastră, numesc pe dumnealui d. Jean, ginere al ficei mele. [...] Jean: Taică, astă e o **fericire** la care nu *îndrăzneam* să cuget [...] Jean; Vino, *scumpa mea* Arghirițo! Numai tu singură ai putea să mă faci **fericit**” (Caragiali, în *PND*, p. 221)

„Un om [...] carele sunt fără îndoială că te va face **norocită**.

- Nu-l voi, taică! Nu-l priimesc nici pe dânsul, nici **norocirea** lui. De o mie de ori mai bine prefararisc în *neavere* să mă mănânce toate *necazurile* și să fiu împreună cu cele ce-l **iubesc**, decât în abondanță cu cela ce mi-e **urât**” (Bălăcescu, în *PND*, p. 114)

„Stoian: Dragă Ileano, eu pălării și saloane nu-ți fâgăduiesc. Dar în locul lor, îmbelșugare și **fericire casnică**.

Ancuța [...]: Nu este așa că-l iei numai ca să-l trimeți la balamuc?

Ileana: O, nu, dragă mătușică. Îl iau că-mi **place**, că e cinstit și de teapa mea” (Caragiali, în *PND*, p. 255) [Contextul reliefează actualizarea ipostazei *pragma* a *dragostei* (Lee 1977, 1988), slab intensivă, non-pasională (vezi lexicalizarea a *plăcea*) corelată cu *fericirea marital-casnică*, implicând bună stare/prosperitate și apartenența la aceeași categorie social-intelectuală)];

✓ *dragoste fratern-amicală*; unele contexte pun în relație *fericirea* (desemnată prin: *fericire, fericit, norocire-a se noroci, a se bucura*) și *dragostea-prietenie* (desemnată prin: *prieten, prieteșug*); parametrul semantic colateral și specific care se actualizează în asemenea cazuri este */relațional-reciproc/*:

„Zău, **prietenilor**, sunt foarte **fericit** pentru că vă văz **fericiți!**” (Negruzzi III, p. 80)

„*Prieteșug* sfânt și dulce, / Lucru scump, nemuritor, [...] *Salți* cu cel din **fericire**, / *Plângi* cu cel trist, *pătimaș*. / **Fericiri** adevărate / Muritorilor tu ești [...] / **Prietini** acel ce n-are / Și de tine e lipsit, / Fie monarh cât de mare / Tot nu este **fericit**.” (Mumuleanu, p. 198)

„Panaiotache: Ah! Ce mare **norocire**, parble, nu știu cum s-o scriu, / Să văz astfel de persoane, parcă nu crez că sunt viu! / Sunteți atât d-elegante, încât drept să vă vorbesc, / N-aș vrea altă **fericire** decât **să mă norocesc** / Cu **prieteșug** și **stimă**...

Elenca: Dar și noi **ne norocim**, / Știm persoana d-voastră s-o **apresiarisim**” (Facca, în *PND*, p. 61-62)

„Să trăiești și dumneata, domnule, cu toate putincioasele **norociri** și crede într-adevăr că **fericirea** aceasta a dumitale îmi stă pe *inimă* [...] Foarte îți **mulțumesc**, scumpul meu **prieten**, nu sunt la nicio îndoială că **te bucuri** cu adevărat de **fericirea** mea, precum și eu m-aș **fi bucurat** de a dumitale, de vreme ce suntem toți *frați*” (Bălăcescu, în *PND*, p. 122) [a se remarca în acest context sensul pozitiv al expresiei *a-i sta pe inimă*]

„Numai **prietenul** cu unire / Este o zare de **fericire**” (Conachi, p. 41)

„Mă rog, încredințează-te odată pentru deapurarea că și **corespondența**-ți și **priiteșugu**-ți și **unirea gândurilor** noastre îmi sunt și între cele mai mari **nenorociri** și între cele mai desăvârșate **fericiri**, unele dânde cele mai dântâiu și dânde cele mai **fericite** și mai bune stări ale sufletului” (*Corespondență*, p. 7)

„Astăzi este zioa nașteri. Oameni toți alerg, dar eu sunt mai **fericit** *căci pociu să vorbesc cu dumneata*, fie și puțin” (*Corespondență*, p. 39).

(b) Alte fragmente ilustrează actualizarea diferită a parametrului cauză (similar afectului contingent *dragoste*): *valori abstracte, intelectuale, cultural-estetice sau etice*:

- *educația, studiul*:

„O! Ce *rușine* a neamului, văzându-ne într-această stare! [...] să fim îmbrăcați în haine scumpe și goli de *buna învățătură*, care ne face și pentru acum și pentru viitor **fericiți**!” (Mumuleanu, p. 76)

„Zău, nu este mai mare **fericire** decât *să știe cineva carte*” (Caragiali, în *PND*, p. 227)

„Ce *tristă* stare! Să vedem iar pre sărmanii fii lipsiți de o *bună creștere*, ce-i poate aduce la **fericire**, părăsiți de mumele lor și năpustiți pe mâinile doicilor și a slugilor!” (Mumuleanu, p. 76-77)

„Îngrijirea ce au arătat boierii, patronii noștri, cu *trimiterea tinerilor în Evropa pentru luminarea neamului*, este semnul **fericirii** noastre” (Mumuleanu, p. 92) [Contextul asociază *fericirea* cu *dragostea ierarhic-oficială*]

„dacă va putea ție sluji exemplurile de mine în cartea aceasta alcătuite, mă voi socoti omul cel mai **fericit** în lumea aceasta” (IO, p. 79).

- *scrisul (corespondența)*:

„Iubitule! Sunt **fericit** astăună dată că, ori unde merg, *găsesc ocazion să-ți scriu*, și sunt mai **fericit** când scriu” (*Corespondență*, p. 31);

- *virtutea*:

„A *virtuții* lui comoară, îl face prea **fericit**, / Și-ntru toate ale sale, să fie tot **mulțumit**” (Mumuleanu, p. 186);

- *religie*:

„Aici am **norocirea** ca *să merg la biserica pravoslavnică rusască ca să aud sfânta liturghie*, căci este acum un an trecut de când nu am auzit-o” (Kogălniceanu, S., p. 74);

- *solidaritatea socială, dragostea agapé*:

„Să vezi o mumă în *disperare*, / Că strigă, cere la cer scăpare, / Și deodată i se arată / O mântuire neașteptată. // Aceasta este chiar **fericirea**, / Aceasta este chiar **norocirea**, / S-ajuți pe omul când pătimește / Și când de alții să părăsește” (Caragiali, în *PND*, p. 252).

Unele contexte pun în evidență izotopii mai ample ale *fericirii*, corelate cu valorile cultural-morale ale perioadei; *fericirea* este legată cauzativ de *dragostea și respectul pentru divinitate, dragostea pentru aproape (agapé)* (valori tradiționale: *temere de Dumnezeu, frica lui Dumnezeu, dragostea aproapelui*) și de *solidaritate, onestitate, educație-învățătură* (valori

culturale moderne, de orientare iluministă: *moralul, caracterul bărbatului cinstit, învățatură*), puse în opoziție cu non-valori concret-hedonice (lux, avere: *scumpetea hainelor și a podoabelor, blane*); *fericirea ca valoare-scop* este asociată cu un ideal moral al virtuții, al credinței și al instruirii (vezi și *infra*, 3.2.2.):

„Vai! Sermanu părinți, cum fac însuși **nenorociți** pe fiii lor! Nu să căznesc să lase fiilor vistieria cea neîmpușinată a **temerii** de **Dumnezeu, comoara cea nedeșărtată a moralului și caracterul bărbatului cinstit**, care este rangul cel mai înalt, ce rădică pe om la treapta **fericirii** și a nemuririi” (Mumuleanu, p. 78)

„Nu *scumpetea hainelor și a podoabelor* ne face **fericiți**, decât numai singură **frica lui Dumnezeu și dragostea aproapelui**, care nu să poate prin alt dobândi decât prin **învățătură**. Nu *prețul cel bogat al blanelor* ne va face omeniți și **fericiți** în puține ceasuri ce avem, ci numai **învățătura**” (Mumuleanu, p. 85).

(c) Alte contexte indică instanțierea concret-hedonică a parametrului *cauză*. În aceste cazuri, lexicalizarea se face prin termenii de bază: *fericire, fericit, mulțumire, mulțumit*, dar și prin cuvinte care actualizează parametrii *exteriorizare, colectiv-social, slab intensiv: veselie, vesel, veselit*.

- *modalități de relaxare și de socializare (alcool, baluri)*:

„De ce griji și osteneli / Pentru mult-agoniseli? / Ce haine și-mpodobii / Și să nu fim **veseliți**? [...] Nu-i mai bine cât trăim / Pururea **veseli** să fim? [...] Iar mai mult ce prisosim, / Tot la *băut* să jărtfim. / Și să fim mai **fericiți**, / Decât acei procopsii” (Mumuleanu, p. 68)

„Astăzi mi-am călcat pușantel *must* și am venit **să mă vesălesc** [...] vino **să bem împreună**” (Negruzzi II, p. 57)

„Am fost prezentată la toate saloanele cele mai strălucite a capitaliei... Ah! Balul *iubitelor*! Nu știți ce **fericire**! [...] Închipuiți-vă niște priviri ce să pironesc din toate părțile asupra ta... Priviri de *dragoste*... de *plăcere*... de *mirare*... Apoi un tânăr ce s-apropie!... Ah! (*Toate oftează*)” (Negruzzi III, p. 303)

- *bani, avere*:

„Dac-aș fi **fericit** eu însuși în înfrânarea mea, pentru ce mă voi micșura că au fost **fericit** altul în *avuții*?” (Negruzzi II, p. 69)

- *poziție socială*; a se remarca în acest caz lexicalizarea prin termenii *mulțumit, mulțumire* focalizând parametrul prototipic *grad de satisfacție*:

„Dintr-acel ceas mă și adoptă de fiu al său, crescându-mă întocmai ca o mumă și întemeindu-și asupra-mi toată viitoarea sa **fericire**. Cu adevărat n-a fost amăgită, căci eu îi fui în urmă reazămul bătrânețelor, și a trăit buna femeie până a avut **mulțumirea** să mă vază și ofițer” (Bălăcescu, în *PND*, p. 140) [*fericirea se asociază în acest context cu dragostea matern-filială*]

„Nu pot să-ți spun câtă **bucurie** am sâmtit când am văzut că Măria Sa Vodă au binevoit să mă numească *ofițar în cavalerie*. **Mulțămirea** mē este nespūsă, căci eu gândēm că cât voi fi în țări străine voi rămānē tot cadet” (Kogălniceanu, S., p. 66).

Contextele de mai sus pun în evidență, în ansamblu, importanța crescută pe care ajunge să o aibă în epoca premodernă *fericirea* ca afect auto-orientat, profund intensiv, parte esențială a modelului cognitiv afectiv specific perioadei; corelarea frecventă cu *dragostea* subliniază suplimentar caracterul individual-subiectiv pe care tinde să-l manifeste conceptualizarea generală a afectivității în pragul epocii moderne. De asemenea, ipostazele de actualizare a parametrului *cauză* indică mutații culturale importante: noi stimuli, noi valori (culturale, sociale, morale)

devin proeminente pentru evaluarea afectivă în general, și a *fericirii*, ca afect redescoperit și reconceptualizat, în particular.

3.2.2. /Fericire/ – afect colectiv-social

Cel de-al doilea sens actualizat contextual reprezintă o ipostază conceptual-semantică nouă a *fericirii*, justificată cultural-istoric. În noul context al epocii, spațiul cultural român intră în contact cu un set de valori și idei culturale occidentale, de tip iluminist sau preromantic, care impun noi concepte și, implicit, noi necesități de lexicalizare. Astfel, pe lângă sensul curent, comun, afectiv-subiectiv, *fericire* ajunge să aibă și o semnificație circumscrisă istoric-filozofic, politic și cultural – fericirea ca *stare de bine*, ca *valoare-scop*, specifică unei întregi comunități.

Plecând de la direcțiile teoretice mai sus delimitate, în cele ce urmează propunem, spre ilustrare, o analiză contextual-semantică a termenilor desemnând /fericirea/, întâlniți într-un text reprezentativ al perioadei, jurnalul de călătorie, *Însemnarea călătoriei mele*, scris de Dinicu Golescu între anii 1824-1826.

Așa cum s-a subliniat, Dinicu Golescu este un scriitor de factură iluministă (sub raportul ideilor și al formei literare prin care le/se exprimă: proză de tip memorialistic, cu pasaje meditativ-filozofice, reflectând o gândire politică nouă (Anghelescu 1990: XXXIII). Întregul text susține idei iluministe: progresul prin cultură, educație, muncă, virtutea ca ideal moral, puse în slujba *națiunii* (în text, *națion*, *nație*), a *patriei* (Anghelescu 1990: XXXV). În acest cadru, unul dintre conceptele recurente și frecvent lexicalizate este cel de *fericire*, în noua ipostază de influență occidentală: *fericirea* nu ca afect propriu-zis, ci ca *ca valoare-scop*, ca *ideal moral*, ca *stare de bine/ bunăstare (materială)* (cf. sintagma-concept *pursuit of happiness*). Textul înregistrează nuanțarea conceptuală a *fericirii* și, implicit, diversificarea semantică a termenilor care o desemnează.

În plan lingvistic, mutațiile sunt strict semantice, nu și lexicale: lexicalizarea este unitară, prin termenii vechi existenți, *fericire*, *fericit*, *mulțumire*, *mulțumit*, reinvestiți însă contextual-semantic.

Analiza contextual-semantică (a colocațiilor lexicale imediate sau a izotopiilor mezotextuale) a acestor termeni relevă câteva ipostaze conceptuale specifice *fericirii*; scriptul semantic prototipic sau diversele scheme conceptuale mai sus delimitate (vezi *supra*, III, 2.) cunosc variații importante ale câtorva parametri:

(a) *Fericire* ca *ideal moral; valoare-scop* (cf. eng. *pursuit of happiness*)

Este dimensiunea de bază, supraordonatoare, care corespunde semnificației istoric-filozofice specifice curentului iluminist. În termenii modelului cognitiv prototipic delimitat de Kövecses 2012, *fericirea* în această ipostază este conceptualizată metaforic drept *obiect dinamic* sau *călătorie*. Parametrii variabili sunt *caracterul subiectiv* și *cauza*. Ca trăsătură constantă,

subiectul experimentator nu este individual, ci colectiv sau generic (afectul în discuție – în măsura în care mai poate fi considerat un afect propriu-zis – aparține unei întregi colectivități, desemnate direct prin cuvinte specifice: *nație, norod, neam, patrie, românii, om*) sau recuperabil prin diverse colocații de tip adjectival sau pronominal (*obștesc, toți de obște*):

(1) „Mult m-am depărtat de descrierea Vienii, dar mult mi s-au amărât sufletul văzând adevărata **fericire** a altor *neamuri*” (p. 21)

(2) „Întrând în hotarele crăiilor Bavariei și puțin călătorind, numaidecât s-au cunoscut dreapta și dulcea oblăduire, **fericirea** slobozenie a *norodului* și îndrăzneala cea fără de obrăznicie, ci numai pe cât să cuvine la omenire” (p. 87)

Parametrul *cauză* se poate actualiza în diverse forme (în spiritul valorilor de tip iluminist, cu scop moral-educativ): conduită morală bună; muncă; cultură-educație etc.:

- ordine/corectitudine politic-administrativ-juridică (*pravili drepte, dreptele hotărâri pravilnicești*):

(3) „un strein, cum va intra în satele lor, numai după cele ce vede cunoaște a lor vrednicie și că *au pravili drepte*, spre **fericirea** nații” (p. 6)

(4) „bez aceasta supărare nu mai este alta, ci numai *obștească viețuire veselă* și **fericită**, care să pricinuiască din *dreptele hotărâri pravilnicești*” (p. 20) [În acest context, colocația sinonimică *vesală-fericită* ilustrează două ipostaze diferite ale /bucuriei/ ca afect generic prototipic: ipostaza exteriorizat-colectivă, mediu intensiv: *vesel* – și ipostaza interiorizată, maxim intensivă: *fericit* (cu subiect colectiv)];

- educație-cultură:

(5) „într-acest oraș [Ermășad, Sibiu] au toate chipurile de bune *îngrijiri*, spre buna *orânduială*, spre *odihnă*, spre *podoabă* și spre *înlesnirea învățaturii* și spre toate urmările carele aduc pe *om* la **fericire**” (p. 8).

Câteva contexte (vezi exemplele 6-9) pun în evidență explicit actualizarea modelului cognitiv al *fericirii* ca *valoare-scop* (*happiness as a goal*, Kövecses 2012), având la bază conceptualizarea metaforică a *fericirii* ca obiect dinamic (*happiness is a desired state, happiness is moving desired object*) sau ca o călătorie (Kövecses 2012: 163, 180)¹¹⁴. Colocațiile lexicale (uneori stereotipe) reliefează aceste dimensiuni conceptuale: scopul: *a dobândi, a căuta, a câștiga*; caracterul dinamic/călătorie: *pe/în calea fericirii, bine mânat pe calea fericirii, spre drumul fericirii, a se îndrepta spre*:

(6) „un *neam* așa iubitor de *muncă*, așa binecrecut, bine *învățat* în datoriile sale, bine *prăvilnicit* în dreptățile sale, bine *mânat pe calea fericirii*” (p. 7) [a se remarca și parametrul *cauză* actualizat ca *muncă, educație* (*binecrecut, bine învățat, ordine* (*bine prăvilnicit*))]

(7) „spre folosul *nației* mele am însemnat [...] ca să urma în *patria* noastră, carele nelipsind, hotărât, nici noi cinste, nici *norodul fericire* nu putem *dobândi*” (p. 2)

(8) „aceste fapte bune ale otcârmuitorilor și ale fiilor nobleții, ce *caută* și *îndreptează* pre *norod* spre **fericire**” (p. 56)

¹¹⁴ Analizând conceptualizarea *fericirii* (eng. *happiness*) în *Declarația de independență* a lui Thomas Jefferson (*the pursuit of happiness*), Kövecses (2012: 180) delimitează scheme conceptuale paralele: „The model of happiness in the *Declaration* portrays the concept as a desired future state, a goal to be achieved. It is the government's duty to make it possible for the people to achieve it. [...] Simply put, happiness itself is a life goal. [...] The model of happiness that the *Declaration* provides comes from three conceptual metaphors: happiness is a moving desired object, a purposeful life is a journey, a free action is free motion”.

(9) „*toți de obște [...] să ne îmbrăcăm cu haina milostivirii, a unirii și a virtuții [...]. Și atunci și noi, fieșcine, vom câștiga adevărata cinste și **fericire***” (p. 52) [Parametrul *cauză* se actualizează abstract, sub forma valorilor creștin-colective: *mila* (milostivire), *grija pentru aproape*, *solidaritatea socială* (unire), *virtutea*¹¹⁵]

(10) „Vă rog, sfinților! – căci vorbesc pentru *folosul patriii mele, pentru deșteptarea, pentru luminarea, pentru înfrumusețarea, și în scurt: pentru **fericirea** ei*, și chiar pă mine mă dojenesc pentru cea până acum necuviincioasă viețuire” (p. 31) [Contextul cuprinde o explicitare directă a conceptului *fericire ca valoare-scop*, printr-o cvasi-definiție sintagmatică, de tip enumerativ; fericirea, raportată la patrie, este valoarea-scop supremă ce poate fi dobândită prin progresul cultural-estetic – concepție tipic iluministă].

Această ipostază a *fericirii* conceptualizată în epoca română premodernă reflectă, și pentru spațiul românesc, manifestarea unei tendințe specifice epocii luminilor (continuată și în secolul al XIX-lea), aceea de *moralizare și politizare a emoțiilor* (*moralization/politization of emotions*, Frevert 2011: 8). Anumite afecte tind să fie valorizate politic și să fie instrumentalizate ca atare; fericirea, conceptualizată ca valoare-scop, individuală și colectivă, este unul dintre ele; *the pursuit of happiness* devine un drept civil, bine ancorat în ideile politice moderne¹¹⁶.

(b) *Fericirea ca stare de bine/bunăstare*, aparținând unei colectivități – se subordonează primei ipostaze conceptuale, precizându-se în termeni concreți (*happiness as well-being*). Contextul mai larg indică clar această accepție concretă a termenului, care este explicat și pus în opoziție cu *sărăcia*, *modul de viață precar* sau suprapus cu *bogăția*, *bunăstarea*, *prosperitatea*, lexicalizate direct ca atare:

(11) „iar norodul unguresc nu este **fericit**. *Sunt îmbrăcați prost, au lăcuință proaste și făr’ de multă avere*” (p. 10)

(12) „văzându-i cinevaș cum sunt *de bine și curat îmbrăcați* la vremea muncii, iarăși îi hotărește că sunt **fericiți**, având cel mai prost și leneș birnic” (p. 46)

(13) „*Unii lucrează și mai puțin [...]. Și cu toate acestea, sunt mai **fericiți** decât românii noștri, care lucrează numai 12 zile pe an. Acum judece fieșcare care pot fi pricinile de a fi mai în **bună stare** aceia care muncesc altora peste 200 zile până an de cei ce lucrează numai 12*” (p. 11) [Contextul asociază explicativ termenii *fericit* și *bunăstare*, într-o relație de sinonimie contextuală].

Alte contexte înregistrează termenul *fericire* la forma de plural; această actualizare indică desemantizarea afectivă propriu-zisă și glisarea semantică dinspre abstract spre concret; ca și în cazurile de mai sus (cf. ex. 10, *în scurt*), termenul-concept *fericire* este justificat printr-o formulă explicativ-didactică (vezi ex. 14: *cum este*):

(14) „cât am săzut la Viena, vrând să bag seama mai mult la alte întocmiri, ce caută spre buna *pază, podoabă, odihna oștii, și în scurt spre toate **fericirile**, cum este: îngrijirea pentru facerea drumurilor, apoi udatul și măturatul neconținut, *felinarele* care luminează de cum însărează și până să face zioă în toată Viena*” (p. 24)

¹¹⁵ Filozofia morală a secolelor XVIII-XIX aduce în prim plan afectele sociale, credința că o societate poate funcționa prin împărtășirea unor emoții colective menite să sudeze colectivitatea (simpatie, prietenie, bunăvoință, recunoștință, dragostea de patrie, onestitatea, loialitatea, încrederea) (Frevert 2011: 25).

¹¹⁶ „...*politicization of emotions, as they emerge in the moral philosophical discourse of the eighteenth and nineteenth centuries. Traces of political valorization and instrumentalization could also be found in those conceptions of order that elevated ‘the pursuit of happiness’ to a civil right, and turned the ‘greatest happiness of the greatest number’ into a core idea of modern politics*” (Frevert 2011: 8).

(15) „mai cu denadinsul luând seama la cea în tot chipul *obștească fericire*, ce vedeam la toate treptele boierești și bresle neguțitorești, cum și la obștea norodului, mă aflu în mare mirare, neștiind cum să poată tot într-o vreme să fie toți *bogați* [...] Și de la toți am luat răspuns că aceasta este cea de acum mai mare politicească chibzuire a otcârmuitorilor Evropii, de a îndemna și a îndrepta pe tot lăcuiitorul *spre drumul fericirilor*, hotărând că: în oricare parte de loc va fi *bogăția* numai la câteva persoane numărate, acel loc este hotărât sărac, dimpreună chiar și cu acei *bogați*, și că atunci este *bogăția* statornică, când *toți deobște* sunt *fericiți*” (p. 82) [Contextul mai amplu aduce în prim plan conceptul iluminist de *fericire* ca ideal de bunăstare colectivă; cologațiile lexicale susțin acest sens specific: *spre drumul* (fericirea ca scop dinamic); *toți deobște*, *obștească fericire* (caracterul colectiv); sensul concret este indicat pe de o parte de actualizarea în forma de plural și, pe de altă parte, de asocierea contextuală recurentă cu termeni apropiați, într-o relație de contiguitate conceptual-semantică: *bogăție*, *bogați*).

Unele contexte mai ample atestă izotopii în care cuvinte desemnând *fericirea* se asociază cu termeni desemnând concepte contingente contextual (afective sau nu). În câteva cazuri, apar cologații cvasisinonimice recurente, în care termenii *fericire* și *mulțumire* apar coocurenți la mică distanță; cologația se justifică fie semantic: nevoia unei diferențieri semantice contextuale între cei doi termeni, fie expresiv-intensiv: nevoia marcării unei diferențe de gradare intensivă a parametrului prototipic *grad de satisfacție*:

(16) „Aciia am avut noroc de a vedea încoronația a mării-sale împărătesii a împăratului Austrii, Franțisc al doilea [...] nu am putut să-m opresc lacrima care mi s-a pricinuit de mulțimea glăsurii și strigării a norodului, ce cu toată a lor *sufletească mulțumire*-i ura *fericire*, cuvântând: „Treiască împărăteasa noastră!” (p. 17).

Contextul actualizează sensul prim, de afect propriu-zis, individual pentru *fericire*; cologația de tip sinonimic *mulțumire* – *fericire* indică diferențierea semantică dintre cei doi termeni apropiați și se justifică semantic: cuvântul care desemnează aici conceptul /fericire/ este *mulțumire* (prototipic în grad mediu intensiv), cu parametrul semantic *grad de satisfacție* focalizat prin cologația intensivă: *toată a lor sufletească*.

Într-un alt context, cologația cvasisinonimică *fericire* – *mulțumire* se justifică intensiv gradual:

(17) „Foarte mic lucru este, și fără de *mulțumire sufletească*, fără de *laudă* și *cinste*, de a stăpâni un om măcar multe împărății cu a sa numai tiranicească putere și prăpădenia norodului. Și iarăși, mare *fericire*, *mulțumire sufletească*, *laudă* și *cinste* este când un stăpânitor este încredințat că acel puțin norod pe care el îl otcârmuiește, că îl *iubește*, și de aceea nu are nici pricină *a să teme* de al său norod” (p. 18).

Termenii sunt asociați contrastiv și *in crescendo*; cvasisinonimul *mulțumire* apare în sintagmă stereotipă cu adjectivul *sufletească*; cologația adjectivală, fără a fi pleonastică, are rolul de a indica sensul afectiv-abstract al termenului, polisemantic (în alte contexte actualizat cu sens declarativ). Contextul actualizează o izotopie afectivă mai amplă, în care *fericirea*, ca stare de bine generală, se asociază cu ipostaza *autoritar-ierarhică a dragostei*¹¹⁷ (*conducător* – „stăpânitor” – *popor-supuși* – „norod”).

Alte izotopii afective asociază *fericirea* (ca valoare colectivă) cu afecte particulare, nou conceptualizate în epocă: *dragostea de patrie*, *mândria națională*; conceptul imediat contingent

¹¹⁷ Această ipostază tipologică a *dragostei* a fost diferențiată în Stoica 2012: 348-364.

este cel de *nație* – *patrie*. Aceste exemple reliefează mutațiile importante care au loc în epoca română premodernă în ceea ce privește conceptualizarea afectivității. Afecte de bază, lexicalizate în epoca veche global (*fericire-bucurie, dragoste, mândrie*), sunt nuanțate conceptual; forme și tonalități afective particulare sunt diferențiate conceptual și lexico-semantic. În noul context istoric al trecerii către modernitate, noi concepte devin importante: *patrie, națiune, societate, limbă națională* etc. și, în raport cu acestea, noi concepte afective sunt disociate: *fericirea colectivă; patriotismul; mândria națională*:

(18) „Pe aceștea văzindu-i [husari români] un neaș român, trebuie **să să bucure** și **să să întristeze** [...] O, ce **bucurie** și ce **întristare** ne-au coprins! **Bucurie** căci am văzut din neamul nostru așa voinici ostași, bine îmbrăcați, *bine învățați și bine îndemnați în calea fericirii* și a cinstirii. Și **întristare** iarăș, căci văzând **fericirea** acestora, **mândria naționalicească**, ne-am adus aminte și de vrednicii de **milă** ai noștri frați români, ce odată au fost vestiți” (p. 79)

(19) „această **maică patrie să va bucura**, căci cei adevărați fii ai ei vor începe să să arate că au virtute și că au cunoscut datoriile lor către ea. [...] Acest pământ este o maică care își **iubește** pre toți fiii [...]. Aceasta este o hrăitoare, care își dă laptele cu atâta **bucurie** cu cât el este primit [...] Nici să sufere **bucuroasă** vreun rău în familia sa [...] Pentru aceasta dar patrie trebuie să ne sârguim, căci toată **norocirea** și toată **slava** cea adevărată a unui bun **patriot** aceasta este.” (p. 56).

Anumite izotopii focalizează dimensiunea *colectivă* a *fericirii* (colocațiile recurente sunt *obșteasca fericire, fericirea obștii, toți de obște*), în ipostaza conceptuală de *valoare-scop/ideal moral*. La nivel contextual, se poate reconstrui solicitarea implicită a unor afecte moral-sociale, curente în epocă (*solidaritatea (unirea spre folosul obștii), dragostea de patrie (patriot), simpatia/dragostea pentru aproape*) și asociate cauzativ *fericirii* ca scop (se poate remarca în acest sens ocurența particulară a verbului *a feri*, ex. 20):

(20) „Nu o să ne învrednicim să vedem o rază de lumină care **să ne îndrepteze spre obșteasca fericire** [...] unirea, zic – cea spre **fericirea obștii**, căci, după aceasta, vin toate **fericirile**; iar fără de aceasta, nici un bine în lume nu să întemeiază; și căci în **obșteasca fericire** va găsi fieșcare și pe a sa, iar în parte numai străduindu-ne, avem destule pilde; că ne-am pierdut slava, starea și cinstea, ajungând și în hula lumii. *Unirea spre folosul obștii ne fericeste*, unirea slăvește, unirea întemeiază tot binele. După aceasta alergând, *fraților*, să o îmbrățișăm, ca prin fapte să ne cunoaștem că am vrut, dar n-am putut să slugim *patrii*!” (p. 112) [Contextul atestă variația formelor de singular-plural ale cuvântului *fericire*, reflectând cele două ipostaze conceptual-semantică contingente, dar diferențiate prin gradul de abstractizare: *fericirea ca valoarea-scop* (concept abstract, actualizat doar la singular) – *fericirea ca stare de bine / bunăstare materială* (concept concret, actualizabil și la plural)].

În exemplul (21), contextul atestă o izotopie afectivă particulară:

(21) „Deci dar, luând toți seama osândii întru care ne aflăm, trebuie să ne împuternicim și să judecăm care sunt *datoriile unui bun patriot*, vrednic de laudă oroșan, **iubitor** de fii părinte, și care sunt acele urmări ce înstatornicează temeiurile caselor noastre, cum și care sunt acele ce dezrădăcinează toate **fericirile** noastre; și așa, *toți de obște*, depărtând de la noi cele rele fapte și îmbrățișând pe cele bune (a cărora cel dintâi pas este unirea spre obștescul folos), să ridicăm mâini **rugătoare** către **milostivul părintele ceresc**, să ne îndrepteze *spre drumul fericilor*, și să cerem tot chipul de ajutor de la preînălțatul nostru domn, ca de la un părinte și ca de la un mădular neamului românesc, ca *să putem urma cele mai nainte zisă faloase către nație*, căci, cum am mai zis: în **fericirea obștii** ne vom găsi fieșcare în parte și pre a sa” (p. 85) .

Trei afecte sunt asociate: *fericirea colectivă* (ca valoare și ideal moral al unei nații/patrii), *patriotismul* și *sentimentul religios* (recunoașterea autorității divine și raportarea afectivă în

termeni ierarhici: *mâini rugătoare către milostivul părinte ceresc*). Este ilustrată astfel trăsătura culturală specifică epocii române premoderne: suprapunerea modelelor culturale vechi-nou: simbioza ideilor iluministe occidentale moderne: *fericirea ca ideal moral al unei nații, patriotismul*, cu valori tradiționale, vechi – *sentimentul religios*.

Dimensiunea semantică a *fericirii* ca *valoare-scop* și ca *bunăstare/prosperitate colectivă* reprezintă o inovație esențială în planul conceptualizării afective a epocii premoderne; ea indică mutațiile importante care au loc în planul mentalității și sensibilității colective, prin inserarea în spațiul cultural român a unui nou model etic, cultural și de gândire social-politică. Textul lui Dinicu Golescu nu reprezintă o excepție în epocă. Modalități similare de reprezentare a *fericirii* se regăsesc și în lucrările altor autori contemporani (vezi B. P. Mumuleanu sau Gh. Asachi¹¹⁸) sau în publicistica perioadei.

4. Concluzii

/Fericire/ este un afect hiperconceptualizat și bine reprezentat lexical în epoca română premodernă. Odată cu trecerea către modernitate, afectul tip *fericire* tinde să fie revalorificat conceptual și lexico-semantic, în acord cu schimbările generale pe care le cunoaște conceptualizarea și lexicalizarea afectivității în epocă.

Din punct de vedere lexico-semantic, cazul particular al termenilor desemnând *fericirea* (în general, aceiași ca în perioada anterioară: *fericire-fericit, norocire-norocit*; colateral, *mulțumire-mulțumit*) reflectă dinamica generală a lexicului în epoca română premodernă: îmbogățirea și diversificarea semantică: cuvintele dobândesc noi sensuri, mult mai nuanțate, decodabile strict contextual.

¹¹⁸ Vezi exemple precum: „orășani, carii totdeauna sunt aplecați la *patimi* și supuși prin tragere firească către *dăsfânări*. Firește omul este pornit spre desfătări precum orășanul și țăranul, dar mai mult și mai cu de-adinsu sunt căzuți orășanii în dulcele desfrânări ce aduc neînconținute *amărăciuni* lor, pentru că din orașe iese și naște luxulul ce molipsește și turbură odihna și *fericirea* lor și atâta *amibiția* care dărpănă toată odihna lor. D-această neprețuită și mai presus de toate alte *fericiri învățătura* istoriei [...] fiind lipsită patria noastră, au ajuns creșterea din care atârna toată *fericirea* unui neam [...]. *Tristă* întâmplare a vedea pe părinți, carii sunt învățători familiei sale, înșiși exemplul relelor năravuri [...]. Această lumină a *fericirii omenesci* fiind de tot stinsă de la noi, umblăm fieșcare dintre noi prin noaptea *poftelor* [...] „fieșcare, cârmuit de capriția sa, pune numai *poftele* sale obiecturi înainte, întrebuițând felurimi de mijloace spre *lăcomia* nesățioaselor *poftes*; beți toți de beția *amibiției*, vrem fieșcare a fi nobil, [...] nesocotind meșteșugurile și lucrarea pământului, din care iese îndestularea și *fericirea* neamului omenesc” (Mumuleanu, p. 73-74); „Acum avem domn și stăpânitor fiu al patriii [...]. „Prevederea cea ce i-au încredințat cârma stăpânirii și l-au ales a fi cârmuitor ca să ne scoată din furtuna și viforul *ticăloșilor*, la limanul *fericirii*, mainainte au cunoscut inima unsului, cea *iubitoare de neam*. *Voioși* dar și noi a scăpa din vifor la limanul *fericirii*, trebuie să fim vâslași buni bunului cârmaci. Îngrijirea ce au arătat boierii, patronii noștri, cu trimiterea tinerilor în Evropa pentru luminarea neamului, este semnul *fericirii noastre*” (Mumuleanu, p. 92); „Nu-i virtute mai puțină, pentru cugetul mărit, / A-ndrepta în pace patria cătră scopul cel dorit [...] A domni cu dreptul cuget, prin energie și lege, / Luminărei, *fericire* a fi viu îndemnător / Și-n temeiul de legi nouă a urzi un nou popor” (Asachi I, p. 28); cf. și Paul Iorgovici (IO, p. 70): „Înspre datoriile neclătite ce eu am atins în cârticica aceasta stă giura ta care mă obligă a cunoaște pre tine ca pre cel ce se grijește de *fericirea* nații” etc.

Analiza contextual-semantică a acestor termeni întâlniți în textele epocii în general și în textul lui Dinicu Golescu, în particular, (reprezentativ pentru profilul cultural, literar și lingvistic al perioadei) a pus în evidență importante mutații ale scriptului semantic prototipic specific și configurarea unei noi ipostaze conceptuale, justificată cultural-istoric: *fericirea ca valoare-scop, ca ideal moral, ca bunăstare* – reflectând principii ale iluminismului occidental. Relevantă pentru schimbările de mentalitate culturală și politică a vremii este și corelarea conceptului *fericire* (și a cuvintelor aferente) cu noi concepte (afective/non-afective) (și termeni corespunzători), slab diferențiate/nediferențiate în perioada anterioară: *dragostea de tip patriotic (patriotismul)*, ideea de *nație/națiune, patrie* etc.

De asemenea, frecvența crescută a ocurențelor termenilor desemnând ipostaza prototipică subiectiv-individuală a *fericirii* (corelată adesea cu *dragostea*) indică o schimbare semnificativă în planul conceptualizării afective, care tinde să aducă în prim plan trăirile afective subiective, maximum intensive, euforice.

Raportat la epoca veche și la dinamica generală de conceptualizare a afectivității dinspre *colectiv* spre *individual* (manifestată în epoca de trecere spre modernitate), ceea ce se remarcă pentru termenii desemnând *fericirea* este caracterul bivalent *individual/colectiv*. Pe de o parte se înregistrează tendința de hipermarcare a caracterului *individual* (*fericire* ca afect subiectiv, bine reprezentat în textele poetice sau dramatice ale perioadei); pe de altă parte, în noua ipostază conceptuală mai sus analizată (*fericire* ca *valoare-scop, ideal-moral, bunăstare*), termenii înregistrează tendința opusă, de hipermarcare a caracterului *colectiv* (*fericire* ca proprietate a unei întregi colectivități, *id est națiune/patrie*); are loc astfel, într-o accepție nouă, reconfigurarea dimensiunii *colective* a trăirii afective specifice epocii vechi.

Această configurație conceptual-semantică a termenilor *fericire/fericit*, complexă și eterogenă, ilustrează interferența modelelor cognitiv-afective și culturale specifică epocii de tranziție; ipostaze conceptual-semantice noi se suprapun și fuzionează cu cele vechi, într-o singură modalitate de expresie lexicală.

IV. CONSIDERAȚII FINALE

Lucrarea de față constituie o cercetare cultural-istorică și lingvistică a formelor de manifestare a afectivității în spațiul românesc în perioada de tranziție de la epoca veche la cea modernă (sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea).

Premisa de bază a fost aceea că emoțiile reprezintă forme de viață culturală, dependente cultural-istoric, variabile diacronic și diatopic (intercultural); dinamica de conceptualizare a afectivității se reflectă în dinamica lexicalizării specifice (într-un anume spațiu cultural și într-o anume perioadă): analiza *lexicului* afectivității și a contextualizărilor lui particulare în texte reprezentative pentru un cadru și o epocă culturală reflectă dinamica conceptual-istorică a unui anume *model cognitiv afectiv* specific unei *culturi*.

Ca urmare, obiectivul fundamental al cercetării noastre a fost surprinderea dinamicii de conceptualizare și de lexicalizare a emoțiilor (de la epoca veche la și în epoca română premodernă) și delimitarea implicită a unui model cognitiv afectiv, specific spațiului cultural român în perioada de tranziție către modernitate.

În virtutea caracterului complex al afectivității, abordarea teoretic-metodologică propusă a fost interdisciplinară, bazată pe corelarea a trei perspective teoretice fundamentale:

1. perspectiva *lingvistică*, implicând delimitarea unui lexicon al afectivității, care desemnează afectele principale conceptualizate în epocă, și analiza contextual-semantică a unor afecte și termeni afectivi prototipici, reprezentativi;
2. perspectiva *istoric-diacronică*, implicând plasarea fenomenului analizat în contextul *istoric* al epocii și urmărirea dinamicii *diacronice* a conceptualizării și lexicalizării în comparație cu epoca anterioară;
3. perspectiva *antropologic-culturală*, vizând identificarea mutațiilor profilului cultural-afectiv al epocii în trecerea spre modernitate (variații ale parametrilor culturali standard *colectivism/individualism*, *caracter extrovertit/introvertit* etc.) și delimitarea unui *model cultural afectiv specific*.

Rezultatele cercetării de față au pus în evidență câteva trăsături importante ale conceptualizării și lexicalizării afectivității în epoca română premodernă, care au nuanțat premisele teoretice inițiale; se impun, așadar, câteva precizări cu caracter conclusiv care să evidențieze aceste caracteristici:

❖ (Re)descoperirea sensibilității

Epoca română premodernă se caracterizează prin importante mutații culturale și, implicit, lingvistice, trăsătura sa fundamentală fiind schimbarea treptată de mentalitate culturală, prin deschiderea către occidentul european; modelul cultural de tip tradițional-oriental/balcanic

interferează cu cel modern-occidental, iar oglinda acestor prefaceri culturale este reprezentată de literatura și publicistica epocii și, implicit, de aspectul limbii române literare din această perioadă. Caracterul eterogen al traducerilor intens realizate în epocă reflectă suprapunerea și fuzionarea modelelor culturale: se traduc pe de o parte cărți populare de tradiție orientală (sprijinindu-se pe un fond cultural-oriental tradițional) și, pe de altă parte, texte literare moderne occidentale (de factură iluministă, neoclasică sau preromantică); literatura originală reflectă, de asemenea, sincretismul modelelor culturale: idei iluministe (promovând un didacticism etic specific) fuzionează cu principii preromantice (focalizând sentimentalismul, criza sufletească, individualismul), suprapunându-se sinergic unei matrice culturale preexistente de tip clasic, popular-tradiționale. Rezultatul este un profil cultural, proteic, „hibrid”, în care vechiul și noul se suprapun, fuzionează sau coexistă în diverse forme de manifestare culturală (în planul mentalității colective, al expresiei literare și lingvistice).

În noul context cultural, importante schimbări au loc și în ceea ce privește sensibilitatea colectivă. În acord cu mutațiile mentale și culturale din spațiul european occidental (aducând în prim plan sensibilitatea individuală, „cultul lacrimilor” și „limbajul inimii”), perioada de tranziție este o epocă a afectivității intense și variat exteriorizate. Subiectivitatea, trăirea individuală sunt focalizate, emoțiile ocupă un loc central în spațiul public și privat românesc, fiind aduse în prim plan prin literatura originală, prin traduceri sau prin publicistică. Acestea pun în evidență sincronizarea care are loc în epocă între spațiul cultural românesc și cel occidental sub aspectul afectivității: formele specifice de manifestare a afectivității sunt, în linii generale, corespondente: orientarea gustului estetic și literar al publicului pentru românesc, pentru istorii sensibile; rolul central al erosului în universul afectiv al epocii; exteriorizarea intensă, verbală și somatic-comportamentală, expresivă, a emoțiilor; focalizarea a două ipostaze complementare ale afectivității: sensibilitatea individuală (accentuând dimensiunea *personal-subiectivă* a trăirii afective) și sensibilitatea morală (accentuând dimensiunea *colectiv-socială* a trăirii afective).

❖ *Lexicalizarea afectivității*

În noul context cultural, conceptualizarea afectivității se nuanțează, se diversifică, noi afecte și noi ipostaze afective sunt diferențiate conceptual-semantic, ceea ce impune noi necesități de lexicalizare. Analiza noastră a pus în evidență faptul că lexicul afectivității înregistrează o importantă diversificare și rafinare calitativă și cantitativă; treptat are loc constituirea unui *vocabular afectiv* nuanțat și modernizat, prin activarea a două modalități principale de înnoire lexico-semantică: (a) îmbogățirea și nuanțarea *semantică* a termenilor deja existenți (cuvinte vechi dobândesc noi sensuri afective sau sunt reinvestite contextual-semantic); (b) îmbogățirea și diversificarea *lexicală* (împrumutul de noi termeni; frecvente calcuri de structură morfematică și semantică; perifraze/traduceri de termeni afectivi străini, în special în textele traduse). Spre deosebire de epoca veche, dezvoltarea polisemiei tinde să se reducă în

favoarea împrumutului lexical și a calcului lexico-semantic, indiciu al modernizării lexicale. Un fenomen important (specific, în general, limbii române literare în epoca de tranziție) este frecvența ridicată a glosării noilor împrumuturi, indicând un proces conștient și programat de modernizare a limbii literare, inițiat și realizat de intelectualii epocii.

Caracteristicile principale ale lexicului afectivității în epoca de tranziție sunt așadar:

(a) marea variație lexico-semantică și fluctuație formală. Lexicul afectiv este extrem de dinamic/fluctuant din punct de vedere cantitativ și calitativ: inventarul de lexeme este în continuă schimbare (cuvintele vechi sunt completate și concurate continuu de cuvinte/perifraze noi, împrumuturi paralele din limbi diferite: îndeosebi neogreacă, latină, franceză, italiană, germană, pătrunse în diverse variante formale, la care se alătură calcurile lexico-semantică și de structură sau diverse echivalări sintagmatice); are loc o importantă diversificare lexico-semantică: se stabilesc noi relații de sinonimie concurențială, între termen/i vechi – termen/i nou/noi (împrumut/calc/traducere), desemnând variat același concept afectiv de bază; cuvintele vechi (polisemice sau nu) își largesc conținutul semantic (ex.: *dragoste*, *fericire*); cuvinte noi aduc sensuri afective precise, „specializate” (ex.: *egoism*, *patriotism* etc.).

(b) eterogenitatea etimologică. Lexicul afectivității atestă un caracter hibrid/eterogen *vechi-modern*: cuvinte vechi (cuvinte din fondul lexical principal; cuvinte și expresii populare, de diverse origini: latină, veche slavă/slavonă, veche și medio-greacă etc.) coexistă cu termeni mai recenți (de sursă neogreacă, în Principate, sau latino-romanică), într-un amestec eclectic și proteic, reflectând direct tranziția între două etape istorice: vechi – modern și între două spații culturale: Orient – Occident. Elementele lexicale vechi, de factură populară continuă să fie preponderente în desemnarea diverselor forme de viață afectivă. Textele perioadei înregistrează în mod curent termeni vechi, precum: *durere*, *patimă*, *a suferi*, *a pătimi*, *a jelui*, *a răbda*, *a-i părea rău*, *prieteșug*, *dor*, *a iubi*, *dragoste*, *liubov*, *mânie*, *milostivire*, *necăjit*, *supărat*, *căit*, *îngândurat*, *(ne)rușinat* etc. Până la 1800 și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, vocabularul afectivității menține un caracter conservator (sunt preferați încă termenii vechi; termenii noi apar în special în traduceri). Trăsăturile noi se accentuează după 1821.

Treptat, resursele lexicale vechi, în continuare frecvente și productive, sunt completate de noi termeni care pătrund în/prin operele originale ale scriitorilor premoderni sau, mai ales, în/prin traduceri. Se pot delimita două mari surse pentru împrumuturile neologice, reflectând interferența modelelor culturale specifică epocii:

(a) împrumuturi de sursă *oriental-balcanică*, *neogreacă*, înregistrate cu predilecție la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea (în mare parte cu un statut efemer): **pozitive:** *eglendisi*, *eglendisire*; *entusiasmos*, *entusiasii*, *entusiasit*, *entusiasticos*; *erota(s)*; *ecstasis*; *filotim*, *filotimie*, *filotimisi*; *parigorisi*, *parigorie*; *patriotismos*, *patriot*, *simpatriot*; *protimisi*, *protimisire*, *prothimie*; *sévas* etc.; **negative:** *adiaforisi*, *adiaforisire*; *catafrónesis*,

catafronion, catafroniseală, catafronisi; filavtie, filavt; idololátrie, idololátru; isterico, istericos; misántropos, misantropie; picarisi, picarisit; plecticos, plectisi, plixis; sinhisi, sinhisis; stenohorie, stenahorisi; zilotip, zilotipos, zilotipie; zulear, zule, zulie etc.

(b) împrumuturi de sursă *occidentală, latino-romanice*, incipiente la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dominante în secolul următor: **pozitive:** *abnegație; admira, admirație, admirabil; adora, adorație, adorabil; agreabil; alegrețe, alegru; amabil, amabilitate; amic, amicie, amiciție, amical; amor, înamora, (în)amorat, amorisi, amorarisi, amarez/ă, amoreza, amant, amator, amoros; amuzarisi; ardoare, ardent; aspira, aspirație; audace, audacie; beatitudine; brav, bravură, brava; calma, calm; caritate; clemență, clement; compațienție, compasiune, compătimi, compătimire; considerație; consola, consolație, consolator; cordial, cordialitate; curaj, curajos, încuraja; delectație, delecta; deliciu, devoție, devota, devotament; emulație; entuziasm, entuziasma, entuziastic; erotomanie, erotic, eroticesc; exalta, exaltat, exaltație; extaz, extazia, extaziat; favorit, favori, favorisi; fiertate; filantrop, filantropie; indulgent, indulgență; iubila; încânta, încântare, încântat, încântător; leteță; misericordie, misericordios; modest, modestie; optimism, optimist; patriotism, patriot; pietate, pietos, pios; recunoștință, recunoscător, respect, respecta, respectat, respectabil, respectuos; satisfacție; simpatic, simpatie, simpatiza; spera, speranță; stimă, stima; tandresă, tandru; temerar; tolera, tolerant, toleranță; venerație; voluptate, voluptos etc.; **negative:** *adversitate; agonie; ambiție, ambiționa, ambițios; animozitate; antipatic, antipatie; anxietate; apatie, apatic; arogant, aroganță; aversiune; avid, aviditate; consterna, consternație; culpă, culpabil; cupid, cupiditate; decepție; deplora, deplorabil, deplorație; deprima, depresie; desconsidera, desconsiderație; descuraja, descurajare; despera, desperare, desperat; detesta, detestație, detestabil; dezgust, dezgusta; dezamăgi, dezamăgire, dezamăgit; dezola, dezolație, dezolat; discordie; displăcea, displăcere; dispreț, disprețui; egoism, egoist; enerva; fanatism, fanatic; furie, furios, furoare, înfuria; indiferență, indiferent; ingrat, ingratitudine; intimidă, intimidăție; invidie, invidios, invidia; indigna, indignație, indignat; zelos, jaluz, gelos, jaluzie, gelozie; jenă, jenarisi; melancolic, melancolie; misogin, misoginie; neamic, inimic; nostalgie, orgoliu, orgolios; oribil, oroare; ostil, ostilitate; patetic; penitență; remușca, remușcare; repugna, repugnanță; presimți, presimțire, presentiment; resentment, resimțire; resemna, resemnare; surprinde, surprins, surpriză; teroare, teribil; timid, timiditate; tristețe; vanitate, vanitos etc.**

Caracterul hibrid etimologic al lexicului afectivității tinde să dispară spre mijlocul secolului al XIX-lea, căci destinul/statutul diacronic al celor două tipuri principale de împrumuturi mai sus discutate, *oriental-balcanice* și *occidental-romanice*, este diferit; cele *neogrecești* au, în general, un statut efemer, fiind eliminate de sinonime mai vechi sau noi de sursă *occidentală*; împrumuturile *latino-romanice* se vor impune și se vor diversifica în timp, într-un ritm susținut, conturându-se treptat un vocabular al afectivității bine reprezentat cantitativ

și nuanțat semantic. Până la mijlocul secolului al XIX-lea pătrund și se impun în limbă un număr considerabil de cuvinte noi cu sens afectiv, care pot fi considerate parte a unui *lexicon psihologic specializat*, în plin proces de constituire. Pe lângă termenii afectivi desemnând emoții particulare, se înregistrează și o diversificare a termenilor afectivi generici, semn al rafinării conceptualizării afectivității în general; tipuri distincte și nuanțate de afecte sunt disociate treptat: pe lângă termenii vechi *simțire/simțiciune* – *patimă*, apar termeni moderni precum: *sentiment-simțiment*, *afect*, *pasiune*, *emoție*. Se poate remarca dezvoltarea și concentrarea terminologiei de bază în jurul unui verb nucleu vechi, moștenit din latină: *simți* – *simțire*, *simțiciune*, *simțicios* (termeni vechi) + *simțământ*, *simțitate*, *simțibil*, *sentiment*, *sensibilitate*, *sensibil* (termeni recenti).

Evoluția vocabularului afectiv se produce, așadar, în direcția dezvoltării unei *terminologii psihologice, pre-științifice, a afectivității, de uz curent*, desemnând diferențiat și nuanțat diverse forme de viață afectivă (particulare sau generice).

❖ *Conceptualizarea afectivității*

Lexicalizarea variată și în continuă schimbare/diversificare (numărul mare de termeni afectivi, frecvența lor ridicată în textele epocii) indică o tendință de hiperconceptualizare a afectivității în cadrul modelului cultural mai larg al perioadei de tranziție; un nou model cognitiv afectiv tinde să se delimiteze, rezultat al fuziunii unor structuri cognitiv afective de sursă cultural-istoric diferită – tradițional-oriental/balcanice – modern-occidentale – și totuși convergente în cadrul istoric al epocii de trecere către modernitate (vezi *infra*). Raportat la epoca veche, se pot constata câteva elemente specifice ale conceptualizării afectivității în epoca premodernă, punând în valoare trăsături noi ale modelului cognitiv afectiv al perioadei:

(a) Toate afectele anterior conceptualizate cunosc în epoca premodernă o rafinare și nuanțare în plan lexico-semantic: numărul de cuvinte crește prin împrumuturile recente, care, de cele mai multe ori, focalizează anumiți parametri prototipici din formula componentială a afectului în discuție; se remarcă în acest sens evidențierea a două trăsături importante, relevante pentru profilul afectiv al perioadei: *intensitatea mare* și *exteriorizarea*, ilustrate prin cuvinte noi precum: *a se bucura* – *a jubila*, *a se entuziasma*, *bucuros* – *frenetic*, *mulțumire*, *fericire* – *extaz*, *beatitudine*, *a iubi* – *a adora*, *a idolatriza*, *dragoste* – *idolatrie*, *venerație*, *ardoare*, *mâhnire* – *tristețe* - *dezolație* etc.

Anumite afecte sunt hiperconceptualizate, semn al unei schimbări de mentalitate și al profilului afectiv specific perioadei (hiperconceptualizarea transpare prin lexicalizare: inventar bogat de cuvinte, cu o frecvență ridicată sau un inventar mediu de lexeme, dar eventual polisemice și cu frecvență mare). În epoca premodernă, cel mai bine reprezentate sunt următoarele afecte: (a) **afecte subiectiv-individuale**: */dragostea/*, afectul central al perioadei, particularizat noțional și lexical, prin afecte derivate precum: */gelozie/*, */patriotism/* etc.; */bucurie-fericire/*; */tristețe/*, care cunoaște ipostaze noi, moderne, activând un parametru semantic

nou /maladiv-patologic/ (*avant la lettre*), desemnate prin termeni precum: *isterie-isteriz-istericale*, *anxietate*, *apatie*, *apatic*, *deprima-depresie*, *melancolie-melancolic*, *stenohorie*; /*curaj*/, /*dispreț*/; (b) **afecte socio-morale**: /*mândrie*/, /*rușine*/, /*invidie*/, /*respect*/, /*recunoștință*/, /*milă*/, /*compasiune*/ etc. Recurența afectelor socio-morale, implicând raportarea la ierarhiile de grup și la normele intracomunitare, sugerează menținerea și consolidarea unui model cognitiv afectiv, de tip colectivist, susținând o construcție interdependentă a sinelui (la fel ca în epoca veche).

Spre deosebire de epoca veche, unele afecte tind să fie hipoconceptualizate; este vorba de /*frică*/ și /*mânie*/.

(b) Epoca premodernă înregistrează o rafinare esențială a conceptualizării afective; în raport cu perioada veche, numeroase emoții sunt diferențiate, forme noi sau secundare, derivate ale unor afecte primare prototipice, acoperind spații goale din inventarul de afecte/termeni afectivi ai epocii vechi; disocierea conceptual-semantică a noi afecte este dependentă cultural-social, indiciu al rafinării schemelor cognitiv-afective, odată cu trecerea spre modernitate. Se pot delimita câteva categorii specifice de afecte nou conceptualizate:

✓ Se remarcă numărul crescut de noi afecte și noi ipostaze conceptual-semantică (ale unor afecte vechi) *auto-orientate*, focalizând caracterul individual-subiectiv al trăirii afective și construcția *independentă* a sinelui. *Individualizarea*, *subiectivizarea* reprezintă trăsături antropologic-culturale care intervin în epoca (pre)modernă și care afectează inevitabil și conceptualizarea afectivității.

Afecte preexistente prototipice cunosc ipostaze conceptual-semantică noi, auto-orientate, hiperconceptualizate: *respect-dispreț* (nou diferențiat în epocă), *orgoliu*, *aroganță* (subordonate afectului primar *mândrie*), *jenă*, *vinovăție* (subordonate afectului primar, *rușine*), *remușcare* (subordonat afectului *regret*). Ceea ce se remarcă, însă, pentru toate aceste concepte afective este menținerea în formula componentială, pe lângă dimensiunea specifică *individual-subiectiv*, *auto-orientare*, și a trăsăturii originare, *colectiv-social*, deținute de afectul-bază, căruia li se subordonează: *mândrie*, respectiv *rușine*. Toate reprezintă afecte socio-morale, auto-orientate, implicând însă și raportarea disforică/euforică la o situație care afectează imaginea de sine în cadrul comunității (*jena*; *respect-dispreț*), lipsa de conformitate cu normele colective și personale (*vinovăția*, *remușcare*) sau supraevaluarea pozitivă a sinelui, în raport cu standardele/așteptările sociale (*orgoliu*, *aroganță*).

✓ Numeroase afecte nou conceptualizate se subordonează afectului prototipic primordial în epocă, /*dragostea*/; hiperconceptualizarea acestuia duce la distingerea a diverse noi emoții/sentimente secundare, derivate, cu o formulă componentială specifică. Ele pot fi incluse în două categorii, în funcție de focalizarea dimensiunii *individual-subiective*, respectiv *colectiv-*

sociale: *egoism, vanitate, ambiție, gelozie*; respectiv *simpatie, patriotism, pietate, devotament* etc.

✓ O importantă schimbare se înregistrează în conceptualizarea epistemic-anticipativă a afectivității. Emoțiile prospective, orientate spre viitor, sunt în general hipoconceptualizate în epoca veche (cu excepția *fricii*); în epoca premodernă dimensiunea anticipativă a afectivității este focalizată suplimentar, atât disforic, cât și euforic, prin disocierea unor noi afecte (subordonate negativ afectului bază *speranță*): *resemnare, dezamăgire/decepție* (care se adaugă afectului vechi *disperare*, revalorificat lexico-semantic, recurent mai ales în contextul *dragostei disforice*); *aspirație, optimism*. Proiectarea în viitor a evaluării afective și evidențierea nouă a emoțiilor anticipativ-euforice indică o mutație pe dimensiunea cultural-antropologică *orientare pe termen scurt*; în epoca premodernă se înregistrează o nouă atitudine cognitiv-afectivă, implicând o orientare pozitivă, conștientă spre viitor; sugestivă în acest sens este și hiperconceptualizarea unui afect anterior diferențiat, *curaj* (bogat și frecvent lexicalizat), în opoziție cu hipoconceptualizarea afectului disforic opus, *frică* (fără o lexicalizare nouă relevantă, cu frecvență relativ redusă).

✓ Alte câteva afecte nu se înscriu în categorii mai mari de afecte similare nou conceptualizate în epocă, dar sunt semnificative pentru mutațiile modelului cognitiv-afectiv al epocii premoderne: *dezgust* (afect considerat primar de studiile de psihologie și antropologie, conceptualizat și lexicalizat ca atare abia în această perioadă); *indignare*, emoție secundară, profund intensivă, hetero-orientată, reprezentând o formă marcată colectiv-social de instanțiere a afectului prototipic *mânie* (auto-orientat, hipoconceptualizat în epoca premodernă); *plictiseală*, conceptualizat global în epoca veche (vezi lexicalizarea *a-i fi urât*), cunoaște o reconceptualizare specifică în epoca premodernă; conceptualizarea sa distinctă reprezintă un indiciu pentru descoperirea (pre)modernă a unui nou mod de viață (nou conștientizat, implicând lipsa de activitate sau de companie socială) supus evaluării afective disforice.

(c) Analiza contextual-semantică a termenilor desemnând *fericirea*, afect primar în epocă, a relevat câteva trăsături specifice:

✓ *Fericire* este un afect hiperconceptualizat, pus în evidență de desemnarea frecventă prin termenii vechi: *fericire, fericit; norocire, norocit; mulțumire, mulțumit*; lexiconul *fericirii* se îmbogățește cu termeni noi: *beatitudine, extaz*, însă aceștia nu sunt la fel de frecvenți în texte.

✓ Analiza a permis delimitarea a două ipostaze principale: (a) *fericirea* ca afect individual-subiectiv și (b) *fericirea* ca afect social-colectiv. Prima dimensiune conceptual-semantică este veche, însă în epoca premodernă este focalizată în mod predilect: în raport cu epoca anterioară, accentul se deplasează către ipostaza pregnant auto-orientată, subiectiv-interiorizată, maxim intensivă. Cel mai adesea, această ipostază se asociază contextual-cauzativ cu *dragostea*

(*erotică, maritală, fratern-amicală, patern-filială*). Această dinamică indică tendința generală în planul conceptualizării afective de aducere în prim plan a experiențelor afective subiective, maximum intensive, euforice. Cea de-a doua dimensiune semantică a *fericirii* reprezintă o inovație din punct de vedere conceptual; *fericirea ca valoare scop, ca ideal moral, ca bunăstare* este diferențiată ca atare ca urmare a influenței unor principii și idei filozofice, iluministe, occidentale. Cel mai adesea, această ipostază se asociază contextual cu *dragostea de patrie* și cu noile concepte valorizate *națiune, patrie, bine obștesc*, reflectând direct inserarea în spațiul cultural al perioadei a unui nou model cultural, etic și de gândire socio-politică.

(d) Ca o trăsătură generală a conceptualizării afectivității în epoca premodernă, se poate constata predominanța afectelor care focalizează dimensiunile prototipice *intensitate* și *exteriorizare*. În termeni generici, predomină două tipuri de afecte: *emoțiile* și *pasiunile* (diferențiate doar prin durată și gradarea intensivă); termenii noi intrinsec marcați intensiv, precum *a adora, a idolatriza-idolatrie, extazia, entuziasma, exalta, ardoare, ardent, pasiune, fanatism, beatitudine*, dar și numeroasele izotopii care asociază redundant diverse cuvinte afective, reflectă această tendință a conceptualizării afectivității în perioada premodernă; o emoționalitate și o emoționologie intens-consumatoare pare să domine perioada. Emoțiile se simt și se exteriorizează intens și transparent (vezi și *infra*).

❖ *Un nou model cognitiv afectiv*

Analiza lexico-semantică realizată indică un profil cultural-afectiv hibrid pentru epoca română premodernă, în care se suprapun și fuzionează *modelele cognitive afective* de sursă diferită. *Modelul cognitiv afectiv* preexistent (vezi Stoica 2012), caracterizat prin *caracter colectiv, ierarhic, transparență emoțională*, este parțial reconfigurat prin simbioza cu un nou model (de sursă occidentală), favorizând în primul rând trăirea individuală, subiectivă.

Fuziunea acestor modele cultural-afective a fost facilitată de existența unor elemente comune între structura mental-afectivă și culturală veche și cea nouă. Filonul cultural de sursă orientală preexistent în spațiul românesc (vezi succesul cărților populare, al romanului cavaleresc, al liricii neoanacreontice, înregistrat încă din secolul al XVIII-lea) a oferit terenul unei sensibilități deja manifestate și bine conturate, propice pentru implantarea unor noi idei de sursă occidentală – iluministe și preromantice, focalizând la rândul lor afectivitatea, expresia și trăirea emoțională.

Trecerea spre epoca modernă nu a însemnat orientarea bruscă spre un alt tip de sensibilitate, preluarea automată și distinctă a unui model cultural nou și eventual antagonic cu cel existent. În epoca română de tranziție asistăm la o formă hibridă, proteică, de conceptualizare și lexicalizare afectivă, în care idei moderne occidentale se adaugă firesc principiilor vechi tradiționale, deja existente.

Analiza contextual-semantică a lexicului afectiv a pus în valoare această caracteristică culturală și lingvistică. Pe de o parte, emoții anterior existente, experimentate și lexicalizate, sunt reinvestite, nuanțate conceptual (cum este cazul pentru *dragoste* sau *fericire*). Pe de altă parte, noi afecte încep să fie conștientizate și diferențiate în plan conceptual și lexicalizate în mod distinct, o dată cu interferența cu un univers de gândire mai modern și mai diversificat (prin intermediul scrierilor literare și filozofice de sursă occidentală): *gelozie*, *dezgust*, *dezamăgire*, *egoism* etc.

➤ Dacă luăm în considerare parametrii culturali standard (care definesc afectivitatea în epoca veche românească), se constată următoarele forme de instanțiere, specifice structurii mental-afective a epocii premoderne:

(a) dimensiunea *individualism – colectivism*

Studiile de istorie culturală a emoțiilor subliniază în general tendința de focalizare a dimensiunii individual-subiective a trăirii afective în trecerea spre modernitate; sentimentele individului par să fie primordiale și să le surclaseze pe cele ale colectivității. Această dinamică se înregistrează și pentru spațiul cultural românesc, însă nu în forme foarte radicale. Pe de o parte, se înregistrează tendința de hipermarcare a caracterului *individual* (vezi focalizarea dimensiunii *erotic-romantice* a dragostei sau a *fericirii* ca afect subiectiv, bine reprezentate în textele perioadei; apariția unor dimensiuni auto-orientate ale *dragostei*: *dragostea de sine* – reprezentată ca *egoism*, *vanitate*, *ambiiție* – sau ale *mândriei*: *orgoliu*, *aroganță*). Pe de altă parte, însă, aceleași afecte (și aceiași termeni care le desemnează) înregistrează și ipostaze conceptuale în care dimensiune *colectivă* a trăirii afective în cauză rămâne primordială și este chiar hipermarcată (*dragostea colectivă*, *dragostea religioasă*, *dragostea de patrie* etc. sau *fericirea colectiv-socială*, ca atribut afectiv al unei întregi colectivități, *id est națiune/patrie*). De asemenea, un loc important în conceptualizarea afectivă și în lexicalizare este în continuare deținut de afectele socio-morale, implicând evaluarea afectivă prin raportare la contextul social, la normele de grup (trăsătură specifică unui mental de tip colectivist): *rușine*, *mândrie*, *invidie*, vezi și dimensiunea bipolară (*auto-* și *hetero-orientată*) a unor afecte derivate, noi: *jenă*, *vinovăție*, *orgoliu*, *aroganță*, *ambiiție*. Modalitatea de construcție a sinelui pare să penduleze între dimensiunea *independent-subiectivă* și cea *interdependent-colectivă*.

În epoca de trecere spre modernitate are loc astfel, într-o accepție nouă, reconfigurarea dimensiunii *colective* a trăirii afective specifice epocii vechi. Cel mai adesea, termenii desemnând afectele principale au o configurație conceptual-semantică bivalentă *individual/colectiv*, reflectând interferența modelelor cognitiv-afective și culturale specifică epocii de tranziție; ipostaze conceptual-semantică noi se suprapun și fuzionează cu cele vechi, adesea într-o singură modalitate de expresie lexicală.

(b) dimensiunea *exteriorizare/caracter extrovertit – interiorizare/ caracter extrovertit*

Dimensiune definitorie a modelului cognitiv afectiv, *transparența emoțională* rămâne constantă în raport cu epoca precedentă. Studiile de antropologie și de istorie culturală subliniază în general dinamica manifestării afectivității dinspre caracterul extrovertit către cel introvertit în trecerea spre modernitate; modernitatea pare a aduce cu sine focalizarea trăirii individuale și cenzura manifestărilor emoționale. Această trăsătură nu este însă valabilă pentru spațiul cultural românesc al epocii de tranziție: controlul, regularizarea emoțională nu caracterizează modelul cognitiv afectiv corespunzător. Există o emoționologie specifică, un set de norme de comportament afectiv, însă acestea nu par a recomanda cenzura afectivă, ci, dimpotrivă, exteriorizarea emoțională (asemenea epocii vechi), expresia directă a sentimentelor.

În epoca sentimentalismului, a crizei sensibilității, a „cultului lacrimilor”, trăsătura *exteriorizare* este reconsolidată. Sensibilitatea intensă specifică epocii preromantice se suprapune în spațiul românesc unei matrice culturale preexistente care favoriza exteriorizarea/transparența emoțională. Emoțiile se simt și se manifestă verbal, non-verbal, para-verbal, se înregistrează o nevoie manifestă de sinceritate emoțională, de exprimare a celor mai intime sentimente; mai mult decât în epoca anterioară, expresiei afective i se asociază o problematizare și o exprimare verbală explicită a emoției: emoția nu mai este doar trăită, ci și comunicată direct printr-un (meta)lexic specific. Trăirea afectivă este exprimată prin *cuvinte*, printr-o conduită emoțional-afectivă complexă (validată societal), uneori printr-un limbaj corporal redundant, dramatic (pus în evidență de izotopii textuale mai ample care descriu comportamentul expresiv asociat unor emoții propriu-zise). Foarte frecvent, trăsătura *exteriorizare* se corelează cu parametrul intrinsec prototipic *intensitate*, hipermarcat.

(c) dimensiunea *religioasă*

O altă dimensiune cultural-afectivă care se menține constantă de la epoca veche la epoca modernă este cea *religioasă*. Raționalismul prefigurat și promovat de ideile iluministe occidentale nu contravine și nu contrazice spiritul religios tradițional existent în spațiul românesc. *Dragostea, respectul, frica de Dumnezeu, dragostea de aproape* sunt afecte preexistente, consolidate și reconfigurate prin suprapunerea cu ideile și valorile etice promovate de curentele filozofice occidentale (*empatia, solidaritatea umană, respectul pentru ceilalți, compasiunea* etc.), reliefând încă o dată fuziunea organică și armonică a modelelor culturale interferente în epocă (tradițional-autohton – modern-vest-european).

➤ Conceptualizarea și lexicalizarea afectivității în epoca română premodernă indică o fuziune a modelelor culturale interferente, tradițional-oriental/balcamic (vechi) și modern-occidental (nou), într-o sinteză originală, reflectând de fapt o caracteristică generală a epocii. Coeziunea organică a modelelor culturale a fost asigurată de structura mental-afectivă deja existentă în spațiul cultural românesc, permeabilă, deschisă elementului nou, revigorant al unei

structuri afective moderne. Afectivitatea românească de la începutul secolului al XIX-lea, educată în spiritul unei sensibilități de factură orientală manifestă o surprinzătoare compatibilitate/afinitate cu mai noile valori culturale propagate dinspre spațiul occidental. Ea pare pregătită să absoarbă și să diversifice elementele unei afectivități în aparență noi, găsindu-și treptat forma specifică de expresie (culturală, literară, lingvistică).

Se delimitează treptat un nou model cognitiv afectiv, de tranziție, care cuprinde și reflectă sinergic tensiunile dintre spiritul conservator și tendințele inovatoare în conceptualizarea afectivității. El rezultă din fuzionarea a două modele culturale majore: (a) modelul cultural afectiv preexistent, oriental-balcanic, ancorat în tradițiile locale, populare, și sursele bizantine îndepărtate, care valorizează trăirea afectivă *colectivă*, respectul pentru valorile tradițional-religioase, dependența ierarhic-socială, sursă a armoniei sociale; conform acestui model, emoția, în sens generic, este, sentiment individual, dar dependent și validat intracomunitar; (b) modelul cultural afectiv nou/modern, de sursă occidentală, sprijinindu-se pe principii și idei filozofic-culturale recente (iluministe, (pre)romantice) care aduce în prim-plan trăirea afectivă individuală, focalizează eul experimentator al afectului în cele mai intime și (intense) sentimente; afectele socio-morale euforice (*compasiunea, solidaritatea, optimismul* etc.) de asemenea focalizate, sunt valorizate însă tot din perspectiva sinelui individual, solicitat să-și descopere valențele pozitive și să-și asigure astfel accesul la virtute ca valoare (afectivă) personală supremă; în cadrul acestui model, emoția, în sens generic, este un sentiment individual, auto-orientat.

Profilul cultural afectiv al epocii de tranziție reflectă interferența și fuziunea acestor două mari modele culturale ale afectivității, într-o formă specifică, „hibridă”, tensivă și, totuși, sinergic și funcțional armonizată. Fluctuația între dimensiunea *colectiv-socială* și cea *subiectiv-individuală*, între construcția/percepția interdependentă a sinelui și cea independentă, între valorile afectiv-tradiționale locale (vezi sentimentul religios) și cele modern-occidentale, se reflectă în modalitatea specifică de conceptualizare a afectivității și este evidențiată de lexicalizarea corespunzătoare (termeni și sensuri specifice) a acesteia.

Caracterul hibrid al afectivității, specific epocii de tranziție (încă vizibil prin lexicul eterogen etimologic și prin fluctuațiile semantic-conceptuale), se estompează treptat. Până la mijlocul secolului al XIX-lea, modelul cognitiv afectiv al spațiului românesc este bine cristalizat și perfect sincronizat cu spiritul afectiv al veacului, cu forme proprii și nuanțate de conceptualizare și lexicalizare afectivă.

Rezultatele cercetării de față confirmă astfel premisele de bază ale analizei: interdependența dintre contextul cultural, afectivitate și limbaj (lexic); variația diacronică și diatopică a conceptualizării și lexicalizării afective. Emoțiile sunt forme de viață culturală, transparente prin lexicul specific care le exprimă, supuse prefacerilor cadrului istoric-cultural în care se actualizează. Având în vedere acest caracter proteic, polimorfic, numai o abordare

interdisciplinară, plurivalentă (care să conjuge principii teoretice și metodologice aparținând unor discipline conexe: psihologie, antropologie, istorie culturală, lingvistică) poate surprinde complexitatea constitutivă a fenomenului afectivității.

Lucrarea de față oferă un punct de plecare pentru noi analize în diverse domenii, discipline și din diverse perspective: lingvistica românească (analiza sincronică și diacronică a câmpului lexico-semantic al afectivității), lingvistica străină (date de lucru pentru o analiză comparativ-constrativă interlingvistică și interculturală, a termenilor afectivi; similitudini și diferențieri interculturale de conceptualizare a afectivității); antropologie culturală, istorie culturală sau istoria mentalităților, comunicare interculturală. În mod firesc, subiectul afectivității rămâne deschis.

Corpus. Surse

Corpus

- Asachi, Gheorghe, *Opere*, I-II, București, Editura Minerva, 1973, 1981, ediție critică și prefață de N.A.Ursu.
- Barac, Ion, *Arghir și Elena*, lucrare publicată sub îngrijirea lui Petre V. Haneș, București, Editura Librăriei H. Steinberg și Fiu, 1924.
- Bălăcescu, Costache, *O bună educație*, în *PND*, pp. 91-144.
- Beldiman, Alexandru, *Voltaire, Tragodia lui Orest. De preaînvățatul... marele postelnic Alexandru Beldiman, acum întâi tălmăcită din limba franțuzească în cea românească*. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1820.
- Caragiali, Costache, *Doi coțcari sau Păziți-vă de răi ca de foc*, în *PND*, pp. 261-286.
- Caragiali, Costache, *Îngâmfata plăpămăreasă sau Cucoană sunt*, în *PND*, pp. 225-256.
- Caragiali, Costache, *O repetiție moldovenească sau Noi și iar noi*, în *PND*, pp. 155-178.
- Caragiali, Costache, *O soare la mahala sau Amestec de dorințe*, în *PND*, pp. 183-222.
- Cârlova, Vasile, *Ruinurile Târgoviștii*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1975, ediție de Marin Sorescu.
- Cipariu, Timotei, *Dramă pastorală*, în *ÎTR*, pp. 106-109.
- Conachi, C., *Scrieri alese*, București, Editura pentru literatură, 1963, ediție de Ecaterina și Alexandru Teodorescu.
- Conachi, Costache, Dimachi, Niculae, Beldiman, Dumitrache, *Comedie Banului Costandin Canta, ce-i zîc Căbujan și Cavaler Cucoș*, în *ÎTR*, pp. 40-46.
- Diculescu, Vl., *Viața cotidiană a Țării Românești în documente. 1800-1848*, Cluj, Editura Dacia, 1970.
- Facca, Costache, *Comodia vremii*, în *PND*, pp. 55-76.
- Facca, Costache, *Conversații*, în *PND*, pp. 79-81.
- Golescu, Dinicu, *Scrieri*, București, Editura Minerva, 1990, ediție de Mircea Angheliescu.
- Golescu, Iordache, *Barbul Văcărescul, vânzătorul țării*, în *PND*, pp. 11-46.
- Golescu, Iordache, *Scrieri alese*, București, Cartea Românească, 1990, ediție și comentarii de Mihai Moraru; cuvânt înainte și coordonare de Al. Rosetti. [SA]
- Heliade Rădulescu, Ion, *Opere*, vol. I, *Poezii*, 1967 (ediție de Al. Piru), vol. II, *Poezii (Traduceri)*, 1968, (ediție de Vladimir Drimba), vol. III, *Scrieri în proză. Teatru*, 1976 (ediție de Al. Piru), București, Editura pentru Literatură, vol. IV, *Traduceri: Teatru*, 1985 (ediție de Vladimir Drimba), București, Editura Minerva.
- Heliade-Rădulescu, Ion, *Sărbătoare câmpenească*, în *ÎTR*, pp. 154-163.
- Kogălniceanu, Mihail, *Două femei împotriva unui bărbat*, în *ÎTR*, pp.168-192.
- Kogălniceanu, Mihail, *Scrisori (1834-1849)*, București, Editura Minerva, 1913, ediție de Petre Haneș.
- Millo, Matei, *Un poet romantic*, în *ÎTR*, pp. 137-151.
- Mumuleanu, Barbu Paris, *Scrieri*, București, Editura Minerva, 1972, ediție de Rodica Rotariu.
- Negruzzi, Costache, *Opere*, București, Editura Minerva, 1974–1986, 3 vol., ediție de Liviu Leonte.
- Văcărescu, Ianache, *Istoria othomanicească*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2001, ediție de Gabriel Ștrempel.
- *** *Cei doi excessuri a amerii*, în *Calendarul [...] făcut spre întrebuițarea norodului slaveno-sârbesc și rumânesc...* (CV), 1794 (editat de Gh. Chivu 2002, p. 91-98) [ExA]
- ****Correspondența literară între Nicolae și Iancu Văcărescu, 1814-1817*, publicată de Ion Vărtosu, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1938.
- *** *Începuturile teatrului românesc*, București, Editura Tineretului, 1963, antologie, prefață și note de Tiberiu Avramescu [ÎTR]
- ****Poezii Văcărești. Versuri alese*, București, Editura pentru Literatură, 1961, ediție de Elena Piru [PV]
- *** *Primii noștri dramaturgi*, ediție îngrijită și glosar de Al. Niculescu, București, Editura pentru literatură și artă, 1960 [PND]
- ****Primii noștri poeți*, București, Editura Tineretului, 1963, prefață de Nicolae Manolescu [Ienăchiță Văcărescu, Alecu Văcărescu, Matei Millu, Nicolae Văcărescu, Vasile Aaron, Nicolae Dimachi, Iancu Văcărescu, Vasile Fabian-Bob] [PNP]
- *** *Tarafurile cele ce așează domnia* (1821), în *ÎTR*, pp. 67-78.
- ****A lui Eliodor istorie etheopicească* (a. 1786), în *CP II*, pp. 129-170 [EIE]
- ****Anecdote, snoave, istorioare și fabule din calendare* (1785-1830), în *CP II*, pp. 307-347 [ASIF]
- ****Aravicon mithologicon (Halima)* (a. 1783), în *CP I*, pp. 409-449 [H]
- ****Cărțile populare în literatura românească*, București, Editura pentru Literatură, 1963, 2 vol. (ediție de Ion C. Chițimia, Dan Simonescu) [CP]
- ****Esopiia* (a. 1795), în *CP I*, pp. 117-160, 161-236 [Es]
- ****Istoria lui Erotocrit cu Aretusa* (a. 1785), în *CP II*, pp. 33-84 [EA]
- ****Istoria lui Skinderiu-împăratu cari istorii s-au tălmăcit di pri limba turciască pri limba românească* (a. 1797), în *CP I*, pp. 327-346 [Sk]
- ****Istorie veteazului lui Poliționu și a frățâni-său Argu, cu preafrumoasa Militina* (a. 1794), în *CP II*, pp. 177-216 [PAM]

- ****Istoriia a Alexandrului celui Mare din Machedonia și a lui Darie din Persida împăraților* (a. 1794), în CP I, pp. 11-85 [Al.]
- ****Istoriia lui Filerot cu Antusa* (cca. 1837), în CP II, pp. 89-122 [FA]
- ****Toată viața, istețiile și faptele minunatului Tilu Buhoghindă...* (a. 1840), în CP I, pp. 263-304 [TBh]
- ****Viața lui Bertoldo și a lui Bertoldino, feciorului lui dimpreună și a lui Cacasio, nepotului lui* (a. 1799), în CP I, pp. 239-256 [B]
- ****Vrednica de însemnare întâmplare a patru corăbieri rusești* (a. 1824), în CP II, pp. 225-233 [VÎ].

Dicționare

- BD - Ioan Bobb, *Dicționarul românesc, latinesc și unguresc*, două volume, Cluj, 1822-1823.
- LB = *Lesicon romanesc-latinesc-unguresc-nemțesc, care de mai mulți autori, în cursul a trideci și mai multor ani s-au lucrat, seu: Lexicon valachico-latino-hungaricogermanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*. Budae, 1825.
- NV = I.D. Negulici, *Vocabular român de toate vorbele străbune repriimate până acum în limba română și de toate cele ce sunt a se mai priimi d-acum înainte și mai ales în științe*, București, Tipografia Colegiului, 1848.
- StDR = T. Stamati, *Disionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles...*, Iași, 1851.
- Valian, V. = I. A. Vallian [=Vaillant], *Vocabular purtăreț rumânesc-franțozesc și franțozesc-rumânesc, urmat de un mic vocabular de omonime*. București, Tipografia lui Friderih Valbaum, 1839.

Surse. Sigle

- ABCA = *ABC sau bucvna spre folosul scolelor neamului romanesc*, text paralel român-german, Sibiu, 1783.
- Aethiopica = *A lui Iliodor istorie ethiopicească*. Cinci cărți, manuscris din 1773.
- AF = C.D. Aricescu, *Florica*, București, 1847.
- AIR = Florian Aaron, *Idee repede de istoria principatului Țării Românești*, trei volume, București, 1835-1838.
- Antrop. = P. Vasici-Ungurean, *Antropologia sau scurta cunoștință despre om și despre însușirile sale*, Buda, 1830.
- ARHIVA R. I-II = Arhiva românească. Subt redacția lui M. Kogălniceanu. Iași, tom. I-II, 1841-1845.
- AOS = Evghenie Vulgaris, *Atîrnare în loc de scrisoare asupra tarafului ochelliștilor pentru firea a toată lumea*, traducere de Petru Stamatiadi, Iași, 1819.
- APR = C. Aristia, *Prințul român. Stanțe epice închinare românilor*, București, 1843.
- AR = *Albina Românească*.
- Asachi, L. = Gh. Asachi, *Lexicon de conversație. Prelucrat și publicat de o soțietate literară supt direcția agăi...*, Iași, Institutul Albinei, 1842.
- Asachi, L. M. = Gh. Asachi, *Lupta moldovenilor cu cavalerii crucieri la anul 1423*, Iași, 1845.
- Asachi, S. L. I-II = Gh. Asachi, *Scrieri literare*, vol. I-II, ediție de N. A. Ursu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957.
- AsV = Gh. Asachi, *Viersuri lirice*. 1822, text autograf. BAR, ms. 3059.
- AVP = C. Aristia, *Vocabulariu pentru zicerile introduse sau reformate în tomul acesta*, anexat la Plutarh, *Paralela sau viețile bărbaților illustrii*, tomul I, București, 1857.
- Barasch, I. F. = Iuliu Barasch, *Despre unele din instituttele filantropice în Europa*, București, Tipografia Colegiului Național, 1853.
- Barasch, M. I-III = Iuliu Barasch, *Minunele naturei*. Tomul I-III, București, Tipografia Colegiului Național, 1852.
- BCI = Iuliu Barasch, *Cursul de igienă populară*, București, 1857.
- BDL = I. Budai-Deleanu, *Lexicon românesc-nemțesc*, patru volume.
- BDR = I. Budai-Deleanu, *Dascalul românesc pentru temeuriile gramaticii românești* (cca 1815-1820).
- BEC = V. Boerescu, *Esplicarea condiceii comerciale române*, București, 1859.
- Bertoldo = G. Croce, *Viața lui Bertoldo și a lui Bertoldino, feciorul lui, dinpreună și a lui Cacasio, nepotul lui*. Acum întâi culeasă din cărți istoricești foarte desfătătoare. Sibii, Tipografia lui Petru Bart, 1799.
- BG = Nicolau Bălășescu, *Gramatică dacoromână*, Sibiu, 1848.
- BGV = C. Beccaria, *Pentru greșele și pedepsi politicește prăvite*, traducere din neogreacă de V. Vîrnav, în anul 1824.
- Bolliac, O. = Cezar Boliac, *Opere alese*, București, Editura de Stat, 1950.
- BP = Cezar Bolliac, *Poezii nouă*, București, 1847.
- BPN = Pierre Blanchard, *Plutarh nou sau pe scurt scrierea vieților celor mai vestiți bărbați și muieri din cele mai vechi vremi până în vremurile noastre*, traducere de Nicola Nicolau, două volume, Buda, 1819.
- Brezoianu, Î. = Ion Brezoianu, *Învățătorul primar sau povețe și sfaturi pentru a pregăti pe învățătorii primari la cariera lor și a-i călăuzi în lucrarea funcțiilor lor*. Tradus din franțozește de... București, Tipografia lui C. A. Rosetti și Vinterhalder, 1848.
- BV I-IV = Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508-1830*. București, Editura Atelierele Socec & Co. Tom. I-IV, 1903-1944.
- CA = *Calendar pentru poporul românesc* (apoi *Calendar pentru români*), cu suplimentul intitulat *Almanah de învățătură și petrecere*, editat de M. Kogălniceanu pentru anii 1842-1846, iar de la 1847 înainte de Gh. Asachi.

- Cantemir, Hr. = Principele Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, publicat sub auspiciile Academiei Române... de Gr. C. Tocilescu, București, Inst. de Arte Grafice Carol Göbl, 1901.
- Cantemir, I. I. I–II = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*. [Vol.] I–II. București, Editura pentru Literatură, 1965.
- Cat. Man. I–III = *Catalogul manuscriselor românești*. Edițiunea Academiei Române. Tomul I, 1907; tomul II, 1913; tomul III, 1931; tomul IV, *Catalogul manuscriselor românești*, întocmit de G. Ștrempel, Fl. Moisil, L. Stoianovici. București, Editura Academiei 1967.
- CBD = Stanciu Căpățineanu, *Biblioteca desfătătoare și plină de învățătură*, traducere din limba franceză, [Sibiu], 1830.
- CEF = T.E. Ciocanelli, *Estract de fisiognomonie, fisionomie și patognomonică*, București, 1855.
- CIRA = I. Kaidanov, *Istoria imperiului rusien*, traducere din limba rusă [?] sau franceză de Gh. Asachi, Iași, vol. I (p. 1-228), 1832, II (p. 229-436 + I-XXIII), 1833.
- CLV = Condillac, *Loghica sau întâile tălmăcirile meșteșugului de a să socoti cineva bine*, traducere din neogreacă făcută de Vasile Vîrnav în anul 1825.
- CNB = *Cărticica năravurilor bune pentru tinerime*, traducere din limba germană, Sibiu, 1819.
- Codru-Drăgușanu, C. = I. Codru-Drăgușanu, *Călătoriile unui român ardelean în țară și în străinătate (1835–44)*. („Peregrinul transilvan”). Ediție de Constantin Onciu, Vălenii de Munte, Editura Tipografiei Societății „Neamul Românesc”, 1910.
- Corbea, D. = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*. [Manuscris autograf din ultimii ani ai sec. al XVII-lea, ante 1703].
- Cornea, E. I–II = Dionisie Piru Tesaleanul, *Encolpiul doctorilor sau medicina practică, cuprinzând 363 de boale numite elinește, italienește și românește, cunoștința patimelor, caracterul, cauzele (pricinile) și vindecarea sau cura lor, fiziologia și anatomia trupului omenesc, materia sau medicina vindecării, dietetica (paza), igiena (ținerea sănătății) ... acum tradusă pe române și tipărită prin postelnicul D. Cornea*. Tomul I–II. Iași, Tipografia Institutului Albinei, 1849.
- Coresi, Ev. = Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură* (1581), publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici. Vol. I. Textul. București, Atelierele Grafice Socec et Comp., 1914.
- CPÎ II = *De lipsă cărtice pentru învățători a neuniților rumâneștilor mai mici școale în împără[teștile] și crăieștile țări*. Partea a doua. Viena, Iosif Curțbec, 1785.
- CR = *Curierul Românesc*.
- CV = *Calendarul la anul de la nașterea lui Hristos 1794*, Viena, Slaveno-Sârbeasca, Româneasca Privilegiata Tipografie.
- DC = Joseph Delaporte, *A toată lume călătorie sau înștiințare de lumea nouă și cea veche*, traducere de Mihai Cantacuzino, după versiunea rusească a operei *Le Voyageur français*, în anul 1785.
- DCN = N. Darvari, *Culegere de înțelepciune*, traducere din grecește de Iancu Nicolae Moldovean, București, 1827.
- DFL = A. Delavigne, *Manual de filosofie*, traducere de A.T. Laurian, București, 1846.
- DIP = *Pentru descoperirea a mai multor împărății și locuri, care s-au descoperit și s-au aflat de portugali*, text anonim din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, tradus probabil din limba franceză, după o sursă încă neidentificată.
- Donici, F. I–II = Al. Donici, *Fabule*. Cartea I–II. Ediția a doua. Iași, Cantora Foaiei Sătești, 1842.
- Dosoftei, PS. = Dosoftei, mitropolitul Moldovei (1671–1686), *Psaltirea în versuri*, publicată de pe manuscrisul original și de pe edițiunea de la 1673 de prof. I. Bianu. București, 1887, Edițiunea Academiei Române.
- Dosoftei, V. S. = Mitropolitul Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților*, Iași, 1682.
- DSM = *Datorințele a subdaților adecă a suptpușilor către monarhul lor*, traducere din limba germană de Gr. Obradovici, Buda, 1805.
- DTN = V. Ducange și M. Dinaux, *Triizeci ani sau viața unui jucător de cărți*, traducere de C. Negruzzi, Iași, 1835.
- EOI = Șt. V. Episcopescu, *Oglinda înțelepciunii*, București, 1843.
- Episcopescu, Practica = Ștefan Vasile Episcopescu, *Practica doctorului de casă, cunoștința apărării ș-atămăduirii boalelor bărbătești, femeiești și copilărești....*, București, Tipografia Colegiului Sfântul Sava, 1846.
- FL = *Foaie literară*, Brașov, ianuarie-iunie 1838.
- FM = *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, Brașov, 1838-1865.
- FN = Emil Vărtosu, *Foietul novel*. Calendarul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu. 1693–1704. București, 1942.
- FNC = Florin, Numa Pompilius, *al doilea crai al Romii*, traducere făcută de Ioan Cantacuzino în anul 1796.
- FTM = Fénelon, *Întâmplările lui Telemah*, traducere din limba italiană făcută de Petru Maior, Buda, 1818.
- FTP = Fénelon, *Întâmplările lui Telemah*, traducere din limba franceză de Gr. Pleșoianu, patru volume, [Sibiu], 1831.
- FTU = Fénelon, *Întâmplările lui Telemahos, fiului lui Ulises*, traducere din limba franceză făcută de ierodiaconul Gherasim Putneanul de la episcopia Romanului pe la 1770.
- GC = Iordache Golescu, *Condica limbii românești*. BAR, ms. 844 (vol. I), 845 (vol. II), 846 (vol. III), 847 (vol. IV), 848 (vol. V), 849 (vol. VI) și 850 (vol. VII).
- GCA = *Critil și Andronius*, Iași, 1794, capitolele 1-9 din vol. I al *Criticonului* lui Baltasar Gracián, tradus din limba franceză, după versiunea lui Maunory, de arhimandritul Gherasim de la mitropolia Moldovei.
- GCR I–II = M. Gaster, *Chrestomație română. Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI–XIX), dialectale și populare, cu o introducere, gramatică și un glosar româno-francez de...* Vol. I–II, Leipzig – București, F. A. Brockhaus – Socec & Co., 1891.
- GG = I. Genilie, *Geografia istorică, astronomică, naturală și civilă*, București, 1835.

- GIA = *Istoria Americăi* [...], acum întâi tălmăcită în diálectul moldovenesc prin ostineala smeritului Gherasim, arhimandrit mitropoliei Iaşului, traducere din limba franceză după volumul al cincilea din sinteza lui Contant Dorville, *Histoire des différents peuples du monde*, şase volume, Paris, 1770-1771.
- GIC = Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele...*, Buda, 1826.
- GLC = Alexandru Gavra, *Lexicon de conversație istoricesc-religionariu*, Buda, 1847.
- GN = [Patrick Gordon], *Gheografie nouă care cearcă de obște toată fața a sferii idroghiu*, traducere din neogreacă făcută de ierodiaconul Gherasim Putneanul de la episcopia Romanului, prin anii 1770-1780.
- Gorjan, H. I-IV = I. Gherasim Gorjan, *Halima sau povestiri mitologhicești arabești, pline de băgări de seamă, și de întâmplări foarte frumoase și de mirare...* [Vol.] I-IV. [București], tom. I și II: 1835; tom. III: 1837; tom. IV: 1838.
- GRR = D. Gusti, *Ritorică română pentru tinerime*, Iași, 1852.
- GSP = *Gheografia sau scrierea pământului*, Buda, vol. I, 1814, vol. II, 1815.
- GT = *Gazeta de Transilvania*, Brașov, 1838-1865.
- HAN = Victor Hugo, *Angelo, tiranul Padovei*, traducere de C. Negruzzi, București, 1837.
- Heliade, D. C. = I. [Heliade-] R[ădulescu], *Don Chischot de la Mancha. Din scrierile lui M. Cervantes. Tradus în românește din franțoește după Florian, de...* București, Tipografia lui Eliad, 1840.
- Heliade, D. J. = I. Eliade, *Don Juan. De la lord Byron. Poemă epică, tradusă de...* București, Tipografia lui Eliade, 1847.
- Heliade, GR. P. = I. Eliad, *Regulile sau gramatica poeziei*. Traduse în rumânește de... București, 1831.
- Heliade, L. B. I-III = I. Eliad, *Din operele lui lord Byron. Partea I-III*. Traduse de... București, Tipografia lui Eliad, 1834-1839.
- Heliade, O. I-II = I. Heliade-Rădulescu, *Opere*. Tomul I-II. Ediție de D. Popovici. București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă. I: 1939; II: 1943.
- Heliade, V. = I. Eliade, *Vocabular de vorbe streine în limba română, adică: slavone, ungurești, turcești, nemțești, grecești etc.* București, Tipografia lui Eliade, 1847.
- HFP = Heineccius, *Filosofia cuvîntului și a năravurilor, adică loghica și itica elementare...*, traducere din neogreacă de Eufrosin Poteca, Buda, 1829.
- HMV = Ch. W. Hufeland, *Macroviotica*, traducere de Pavel Vasici, Brașov, vol. I, 1844, vol. II, 1845.
- HP = Al. Hrisoverghi, *Poezii. Ediție completă*, cu o introducere (p. I-XXXI) de M. Kogălniceanu, Iași, 1843.
- IIS = *Instrucții* [privitoare la emigrația din Bucovina], foaie volantă tradusă de I. Budai-Deleanu, [Viena, 1787].
- IL = *Icoana lunei, foaie pentru îndeletnicirea moldoromânilor*, Iași, 1840-1841.
- IO = Paul Iorgovici, *Observații de limba rumânească*, Buda, 1799/ ediție de Doina Bogdan-Dascălu, Crișu Dascălu, Timișoara, Editura Facla, 1979.
- Iorga, S. D. I-XXXI = N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. Vol. I-XXXI. București, „Minerva”, 1901-1916.
- IRV = Ch. Rollin, *Frumusețile a istoriei românești sau tabla întâmplărilor care au înveșnicit pe romani...*, traducere din limba franceză făcută de Vasile Vîrnav în anul 1823.
- KIT = Pavel Kengyelacz, *Istoria universală sau a toată lumea*, partea I, traducere de Ioan Teodorovici, Buda, 1824.
- KUP = A. von Kotzebue, *Urârea de oameni și pocăința*, traducere din anul 1816 făcută de Iordache Golescu, după o versiune grecească.
- Lăzărescu, S. = A. Lăzărescu, *Sanuto*. Dramă în cinci acte. București, Tipografia lui C. A. Rosetti și Vinterhalder, 1851.
- LO = *Lucrările Obșteștii Adunări din 1833*, București, 1834.
- M. Costin, O. = Miron Costin, *Opere*, ediție de P. P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.
- MAB = [Metastasio], *Artaxerxu*, traducere din neogreacă făcută pe la 1780.
- MAE = Molière, *Amfitrion*, traducere de I. Eliad, București, 1835.
- Mag. Ist. I-V = *Magazin istoric pentru Dacia*. Subt redacția lui A. Treb. Laurian și Nicol[ae] Bălcescu. Tom. I-V. București, Colegiul Național, 1845-1847.
- Marcovici, C. = Serdarul Simeon Marcovici, *Culegere din cele mai frumoase nopți ale lui Yung*. A doua ediție, îndreptată și adăugită... București, Tipografia lui Eliad, 1835.
- Marcovici, D. = Paharnic Simeon Marcovici, *Datoriile omului creștin. Întemeiate pe învățăturile Sfintei Scripturi*, București, 1839.
- MBV = Moisi Bota, *Versuri îndemnătoare cătră deprinderea tinerimei românești întru învățături*, Buda, 1829.
- MCB = B.P. Mumuleanu, *Characteruri*, București, 1825.
- MCL = *Mozaicul*, revistă culturală și literară, Craiova, 1838-1839.
- MCR = Simeon Marcovici, *Curs de retorică*, București, 1834.
- MDWS = Ioan Molnar, *Deutsch-walachische Sprachlehre*, Viena, 1788.
- MF = Eftimie Murgu, [Curs de filozofie predat în anii 1834-1836 la Academia Mihăileană din Iași].
- MFV = Muratori, *Filosofia moralicească*, traducere din neogreacă făcută de Vasile Vîrnav în anul 1825.
- MID = *Magazin istoric pentru Dacia*, București, vol. I (1845), vol. II (1846), vol. III (1846), vol. IV (1847) și vol. V (1847).
- MIU = Cl. X. Millot, *Istorie universală adecă de obște, tomul întâi*, traducere după versiunea germană și după originalul francez de Ioan Molnar, Buda, 1800.

- MMP = *Trei cuvinte din cele moralicești ale lui Marmontel, tîlmăcite adică de pre limba franțoească de Ianache Papazoglu*, text paralel românesc și grecesc, București, 1846.
- MN = *Muzeu național, gazetă literală și industrială*, București, 1836-1838.
- MPI = *Manuductor pentru învățătorii sholasticești*, traducere din limba germană de Ioan Mihut, Buda, 1818.
- MRP = B.P. Mumuleanu, *Rost de poezii adecă stihuri*, București, 1820.
- MVS = Molière, *Vicleșugurile lui Scapen*, traducere anonimă din jurul anului 1830.
- Neagoe, Inv. = *Învățăturile bunului și credinciosului domn al Țării Românești, Neagoe Basarab Vvd. către fiul său Teodosie Vvd.* București, Tipografia Colegiului Sfântul Sava, 1843.
- Negruzzi, S. I-III = Constantin Negruzzi, *Scrierile lui...* Volumul I: Păcatele tinerețelor; volumul II: Poezii; volumul III: Teatru. București, Librăria Socec & Comp., 1872-1873.
- Negulici, E. I-II = L. Aimé Martin, *Educația mumelor de familie sau civilizația neamului omenesc prin femei*. Tradusă slobod după a patra ediție de I. D. Negulici. București, Tipografia lui Fr. Walbaum, vol. I: 1844; vol. II: 1846.
- NID = Ioan Nemișescu, *Istoria politicească a Dachiei și a neamului românilor*, traducere din anul 1808 după sinteza lui Ludwig Albrecht Gebhardi, *Allgemeine Weltgeschichte*.
- NIU = [Manual de istorie universală, încă neidentificat], traducere din limba germană făcută probabil de Ioan Nemișescu, în primii ani ai secolului al XIX-lea.
- NMP = Iancu Nicola, *Manual de patriotizm*, traducere din neogreacă, Iași, 1829.
- OC = Oxenstiern, [*Cugetări*], traducere din limba franceză făcută de ierodiaconul Gherasim Putneanu de la episcopia Romanului pe la 1770.
- OF = *Alese fabule, acum întii pre limba rumânească înturnate de Nicolae Oțălea*, Viena, 1784. Ediție îngrijită și prefată de Mircea Popa, Cluj-Napoca, 1985, cu textul original reprodus în facsimile.
- OTB = [Orînduiele în treburile bisericesti, dintre anii 1758-1784, adunate și tipărite sub nr. 7889], foaie volantă, [Sibiu], 1785.
- Pann, E. I-V = Anton Pann, *Noul Erotocrit*, compus în versuri. Tomul I-V. Sibiu, Klozius, 1837.
- Pann, P. V. I-III = Anton Pann, *Culegere de proverburile sau Povestea vorbei. De prin lume adunate și iarăși la lume date*. București, Tipografia lui Anton Pann. Partea I: 1852; partea a II-a și a III-a: 1853.
- Parab. = M. Wertheimer, *Curs de parabolanologie pentru formare de garde malade (îngrijitori de bolnavi)...* Aranjată după d[umnealui] doctoru Schmidt, profesor de parabolanologie, de... București, Imprimeria Nifon Mitropolitul, 1857.
- PCC = Teodor Paladi, *Către toți iubitorii de lumină compatrioți*, foaie volantă, București, 1824.
- PF = *Pilde filosoficești*, traducere din neogreacă, Sibiu, 1795.
- PLR I-II = *Presa literară românească. Articole-program de ziare și reviste (1789-1948)*. Ediție în două volume, note, bibliografie și indici de I. Hangiu. [București], Editura pentru Literatură, 1968.
- PMV = *Meșteșugul lungimei de viață prin doftoreasca grije a trupului și a sufletului*, traducere de Iosif Pașca din latină, 1815.
- POC = Al. Pope, *Prentipiile moralului sau cercarea de voroavă asupra omului*, traducere de Costache Conachi după o versiune franceză, text autograf, probabil de prin anii 1820-1830.
- PSC = Gh. Peșacov, [Scrisoare către Zaharia Carcalachi], 1828.
- PSG = *Pentru știința stihilor, unde să cuprindă și alte științi*, traducere din limba franceză de arhidiaconul, apoi arhimandritul Gherasim de la mitropolia din Iași, pe la 1786-1788.
- PTB = [Patent de toleranță], foaie volantă, Blaj, 1782. BRV IV, nr. 177
- PTF = Abatele Perau, *Taina francmasonilor*, traducere făcută de Gherasim arhidiaconul, apoi arhimandritul mitropoliei din Iași, în anul 1787.
- PV = *Pravilă de obște asupra faptelor rele și a pedepsirii lor*, traducere din limba germană de Ion Budai-Deleanu, Viena, 1788.
- RB = *Romania*, ziar, București, ianuarie-decembrie 1838.
- RDN = [Rînduială despre neutralitate], foaie volantă, [Sibiu], 1803. BRV IV, nr. 287.
- RDS = J.Fr. Regnard, *Comédie lui Democrit*, tradusă de Daniil Scavinschi în anii 1827-1828, text autograf.
- RIC = Ch. Rollin, *Istoria antică*, vol. I, traducere din neogreacă făcută de Constantin Cocorăscu în anul 1767.
- ROI2 III = *Regulamentul organic a principatului Moldovei*, Iași, 1837.
- Russo, S. = Alexandru Russo, *Scrieri*. Publicate de Petre V. Haneș. Edițiunea Academiei Române. București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1908.
- SCC = Harriet Beecher-Stowe, *Coliba lui Moșu Toma*, traducere din limba franceză de T. Codrescu, două volume, Iași, 1853.
- SCM = Gh. Șincai, *Catehismul cel mare cu întrebări și răspunsuri...*, Blaj, 1783.
- SCS = *Scară a cuvintelor celor streine [...], care cuvinte au cerut neapărat trebuința limbii a să metahirisă în alcătuirea pravililor*, Iași, 1815.
- SGR = Gh. Săulescu, *Gramatica românească*, Iași, partea I și a II-a, 1833, partea a III-a, 1834.
- SHI = Gh. Săulescu, *Hronologia și istoria universală pe scurt*, Iași, tom. I-II, 1837.
- SIM = F. Salzmänn și Carol Han, *Icoana creșterii rele cu mijloace de a o face și mai rea*, traducere de A. Mureșanu, Brașov, 1848.
- SIT = George Sand, *Indiana*, traducere de P. Teulescu, București, 1847.

- SIU = [Manual de istorie universală predat prin anii 1815-1819 în seminarul de la Socola din Iași], traducere anonimă a primelor două volume ale lucrării lui J.B. Schütz, *Allgemeine Weltgeschichte für denkende und gebildete Leser*, Viena, 1805.
- SMA = I.F. Sobernheim, *Macroviotica*, traducere de I. Albinet, Iași, 1838.
- SMB = Eugene Sue, *Matilda sau memoriile unei femei june*, traducere de G. Baronzi, două volume, București, 1853-1854.
- SPBA = Bernardin de Saint-Pierre, *Bordeiul indienesc*, traducere de Leon Asachi, Iași, 1821.
- SPT = Leopold Simani, *Pruncii cei părăsiți*, traducere de Ioan Teodorovici, Buda, 1830.
- TAA = Alcibiad Tavernier, *Amărunturi apărătoare și higienice pentru mizerere sau holera morbus și alte boli epidemice*, București, 1831.
- TB = *Istoria lui Tarlo*, roman al unui autor încă neidentificat, traducere din limba franceză de Alecu Beldiman. BAR, ms. 25, copie din anul 1786.
- TF = D. Țichindeal, *Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățături*, Buda, 1814.
- TMS = Ioan Teodorovici, *Moralnice sentenții sau folositoare pilde*, Buda, 1813.
- TSI = Ioan Tomici, *Scurte învățături pentru creșterea și buna purtare a tinerimei romană*, Buda, 1827.
- TSVM = Th. Thornton, *Starea de acum din oblăduirea gheograficească, orășenească și politicească a prințipurilor Valahiei și a Moldaviei...*, Buda, 1826.
- Uricariul, I-XXV = Theodor Codrescu, *Uricariul cuprinzetoriu de hrisoave, anaforale și alte acte din suta a XV-XIX, atingătoare de Moldova. Sub redacțiunea dsale...* Vol. I-XXV. Iași, 1852-1895; pentru vol. I, II, III, v. și edițiunea a 2-a, Iași, 1871-1893.
- VAZ = Vincent Voiture, *Istoria lui Alfidalis și a Zelidiei*, traducere făcută de Alecu Beldiman în anul 1783.
- VMG = Neofit Vamva, *Elementuri de filosofie morală*, traducere din neogreacă de Dinicu Golescu, București, 1827.
- VOG = Ianache Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orînduieilor gramaticii rumânești...*, Rîmnic, 1787.
- VSC = Voltaire, *Sadic sau ursitoarea*, traducere de Stanciu Căpățineanu, [Sibiu], 1831.
- WCP = M. Wertheimer, *Curs de parabolanologie*, București, 1857.
- ZFV = G. Fr. Loredano, *Zăbava fandasei*, continuarea traducerii lui Toma Dimitriu de către medelnicerul Constantin Vîrnăv. ZFV I - ms. 1793 BAR, ZFV II - ms. 433 BAR, copie din anul 1788.

Bibliografie

I. Volume, studii, articole

- Angheliescu, M., 1971, *Preromantismul românesc* (până la 1840), București, Editura Minerva.
- Angheliescu, M., 1975, *Literatura română și orientul* (secolele XVII-XIX), București, Minerva.
- Angheliescu, M., 1990, „Prefață”, în Dinicu Golescu, *Scrieri*, București, Minerva.
- Arnold, M. B., 1960, *Emotion and Personality*, New York, Columbia University Press.
- Athanasiadou, A., Tabakowska, E. (eds.), 1998, *Speaking of Emotions. Conceptualization and Expression*, Berlin-New York, Mouton de Gruyter.
- Averill, J. R., 1980, „A constructivist view of emotion”, în Plutchik, R., Kellerman, H. (eds.), *Emotion: Theory, research and experience*, vol. I. New York, Academic Press, pp. 305-339.
- Baider, F., Cislaru, G. (eds.), 2013, *Cartographie des emotions*, Paris, Presses Sorbonne Nouvelle.
- Besnier, N., 1990, „Language and Affect”, în *Annual Review of Anthropology*, vol. 19, pp. 419-451.
- Bidu-Vrăncianu, A., 2008, *Câmpuri lexicale din limba română. Probleme teoretice și aplicații practice*, București, Editura Universității din București.
- Boquet, D., 2010, „Faire l’histoire des émotions à l’âge des passions”, online pe <http://emma.hypotheses.org/1106>
- Boquet, D., Nagy, P., 2009, „Pour une histoire des émotions. L’historien face aux questions contemporaines”, în Nagy/Boquet (coord.) 2009: 1-51.
- Brâncuș, Gr., 1956, „Limba poeziilor lui Barbu Paris Mumuleanu”, în CILRL I: 7-22.
- Bulgăr, Gh., 1958, „Despre limba și stilul primelor periodice românești”, în CILRL II: 75-113.
- Burke, P., 2005, „Is there a Cultural History of Emotions?”, în Gouk/Hills (eds.) 2005: 35-47.
- Cazacu, B., 1969, „Probleme ale studierii lexicului”, în SILRL: 69-83.
- Cazacu, B., Fischer, I., 1956, „Neologisme în scrierile lui Anton Pann”, în CILRL I: 23-56.
- Cazimir, Șt., 2006, *Alfabetul de tranziție*, București, Humanitas.
- Cepraga, D. O., 2013, „L’occidentalizzazione romanza del romeno letterario: Heliade Rădulescu e la traduzione della *Gerusalemme Liberata*”, în *Etudes Romanes, I, Hommages offerts à Florica Dimitrescu et Alexandru Niculescu*, sous la direction de Dan Octavian Cepraga, Coman Lupu, Lorenzo Renzi, București, Editura Universității din București, pp. 168-187.
- Charaudeau, P., 2008, „Pathos et discours politique”, în Rinn, M. (ed.), *Émotions et discours. L’usage des passions dans la langue*, Presses Universitaires de Rennes, pp. 49-58.
- Chivu, Gh., 2002, „Cei doi excessuri a amerii – o „istoriolă” romantică într-un calendar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea”, în *Limbă și literatură*, XLVII, vol. I-II, pp. 84-98.

- Chuquet, H. et al. (eds.), 2013, *Des sentiments au point de vue*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes.
- Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea, vol. I-II (redactor responsabil Tudor Vianu), București, Editura Academiei, 1956, 1958 [CILRL].
- Cornea, P., 1966, *De la Alecsandrescu la Eminescu*, București, Editura pentru Literatură.
- Cornea, P., 1972, *Originile romantismului românesc*, București, Editura Minerva.
- Cornea, P., 1976, „Structuri tematice și retorico-stilistice în romantismul românesc”, în Duda et. al. 1976: 5-30.
- Cornea, P., 1990, *Aproapele și departele*, București, Cartea Românească.
- Csengei, I., 2012, *Sympathy, sensibility and the literature of feeling in the eighteenth century*, London, Palgrave, Macmillan.
- Davidson, R. J., Goldsmith, H. H., Scherer, K. R. (eds.), 2002, *Handbook of Affective Sciences*, Oxford, Oxford University Press.
- D'Andrade, R., „A folk model of the mind”, în Quinn/Holland (eds.) 1987: 112-150.
- Diaconescu, P., 1975, *Elemente de istorie a limbii române literare moderne*, București, Editura Universității din București.
- Dixon, Th., 2003, *From Passions to Emotions: the creation of a secular psychological category*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Downes, W., 2000, „The language of felt experience: emotional, evaluative and intuitive”, în *Language and Literature*, vol. 9 (2), pp. 99-121.
- Drace-Francis, Al., 2006, *The Making of Modern Romanian Culture. Literacy and the Development of National Identity*, Taurus Academic Studies, Londra, New York.
- Duda, G., Mancaș, M., Sorescu, R., Vornicu, M., Zamfir, M., 1976, *Structuri tematice și retorico-stilistice în romantismul românesc (1830-1870)* (sub îngrijirea lui P. Cornea), București, Editura Academiei.
- Dumonceaux, P., 1975, *Langue et sensibilité au 17e siècle: l'évolution du vocabulaire affectif*, Geneva, Droz.
- Duțu, Al. 1978, *Cultura română în civilizația română modernă*, București, Minerva.
- East, M. P., Watts, F. N., 1999, „Jealousy and envy”, în Dalgleish, T., Power, M. J. (eds.), *Handbook of Cognition and Emotion*, John Wiley and sons, Chichester, New York, Weinheim, Brisbane, Singapore, Toronto, pp. 571-588.
- Ekman, P., 1992, „An Argument for Basic Emotions”, în *Cognition and Emotion*, 6, pp. 169-200.
- Eliade, P., 1982, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile*, București, Editura Univers.
- Elias, N., 1982, *The Civilizing Process*, New York, Pantheon Books.
- Ellsworth, Ph., 1997, „Sense, Culture, and Sensibility”, în Kitayama/Markus (eds.) 1997: 23-50.
- Febvre, L., 1941, „Sensibilité et histoire: comment reconstituer la vie affective d'autrefois?”, în *Annales d'histoire sociale*, 3, 1/2, pp. 5-20.
- Fehr, B., Russel, G.A., 1984, „Concept of emotions viewed from a prototype perspective”, în *J. Experimental Psychology: General* 113, pp. 464-486.
- Flamm, H., Kleres, J. (eds.), 2015, *Methods of Exploring Emotions*, London, New York, Routledge.
- Fontaine, J. F.R., Scherer, K. R., Soriano, C. (eds.), 2013, *Components of emotional meaning. A sourcebook*, Oxford, Oxford University Press.
- Frevert, U., 2011, *Emotions in History. Lost and Found*, Budapest, CEU Press.
- Frevert, U., 2014, „Defining Emotions: Concepts and Debates over Three Centuries”, în Frevert et al. 2014: 1-31.
- Frevert, U. et al., 2014, *Emotional Lexicons. Continuity and Change in the Vocabulary of Feeling 1700-2000*. Oxford, Oxford University Press.
- Frijda, N., 1986, *The Emotions*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Frijda, N. H., Mesquita, B., 1997, „The Social Roles and Functions of Emotions”, în Kitayama/Markus (eds.) 1997: 51-87.
- Gáldi, L., 1939, *Les mots d'origine néogrecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapest.
- Gauchet, M., 2005, *La condition historique*, Paris, Gallimard.
- Geertz, C., 1973, *The Interpretation of Cultures*, New York, Basic Books.
- Gheție, I., 1961, „Glosare de neologisme la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea”, în *Limba Română*, X, pp. 557-566.
- Gheție, I., 1978, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Gheție, I., Chivu, Gh. (coord.), 2000, *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688-1780)*, Cluj-Napoca, Clusium.
- Gheție, I., Seche, M., 1969, „Discuții despre limba română literară între anii 1830-1860”, în SILRL: 261-290.
- Gilot, M., Sgard, J. (coord.), 1980, *Le vocabulaire du sentiment dans l'oeuvre de J.-J. Rousseau*, Geneva-Paris, Slatkine.
- Goldiș Poalelungi, A., 1970, „Despre istoricul pătrunderii cuvântului *sentiment* și a derivatelor sale în limba română”, în LL, XXVI, pp. 71-83.
- Gouk, P., Hills, H., 2005, „Towards History of Emotions”, in Gouk/Hills (eds.) 2005: 15-34.
- Gouk, P., Hills, H. (eds.), 2005, *Representing emotions. New connections in the Histories of Art, Music and Medicine*, Ashgate.
- Greco, M., Stenner, P. (eds.), 2008, *Emotions. A social science reader*, London/New York, Routledge.

- Grossmann, F., Tutin, A. (eds.), 2005, *Sémantique des noms et adjectifs d'émotion*, *Revue Lidil (Revue de linguistique et de didactique des langues)*, Université Stendhal de Grenoble, no. 32, 2005, online pe <http://lidil.revues.org/index81.html>
- Györi, G., 1998, „Cultural variation in the conceptualisation of emotions: A historical study”, în Athanasiadou/Tabakowska (eds.): 99-124.
- Haidt, J., 2002, „The moral emotions”, în Davidson/Goldsmith/Scherer (eds.) 2002: 852-870.
- Harding, J., Pribram, D. E. (eds.), 2009, *Emotions. A cultural reader*, London, New York, Routledge.
- Harré, R. (ed.), 1986, *The Social Construction of Emotions*, Oxford, Basil Blackwell.
- Hofstede, G., 1984, *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*, Sage, Beverly Hills.
- Hoschschild, A.R., 1979, „Emotion work, feeling rules, and social structures”, în *American Journal of Sociology*, vol. 85, nr. 3, pp. 551-575.
- Huizinga, J., 2002, *Amurgul evului mediu*, București, Editura Humanitas.
- Illouz, E., Gilon, D., Shachak, M., 2014, „Emotions and Cultural Theory”, în Stets, J. E., Turner, J. H. (eds.), *Handbook of the Sociology of Emotions*, vol. II, Dordrecht, Springer, pp. 221-244
- Ivănescu, G., 1958, „Ortografia și limba lui Iancu Văcărescu din „Poezii alese” [București], 1830”, în CILRL II: 55-74.
- J'Hermite–Leclercq, P., „Penser et dire les émotions au Moyen Âge. Introduction”, în Piroška/Nagy (coord.) 2009: 87-91.
- Keltner, D., Oatley, K., Jenkins, J. M., 2014, *Understanding emotions*, New York, Wiley.
- Kitayama, Sh., Markus, H. R. (eds.) 1997, *Emotion and Culture. Empirical studies of mutual influences*, Washington, American Psychological Association.
- Konstan, D., 2007, *The Emotions of the Ancient Greeks. Studies in Aristotle and Classical Literature*, Toronto, Buffalo, London, Toronto University Press.
- Kövecses, Z., 1988, *Language of Love: The semantics of passion in conversational English*, Lewisburg, PA, Bucknell University Press.
- Kövecses, Z., 1990, *Emotion concepts*, Berlin, Springer-Verlag.
- Kövecses, Z., 2000, *Metaphor and Emotion*, New York, Cambridge University Press.
- Kövecses, Z., 2004, *Metaphor and emotion. Language, culture and body in human feeling*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Kövecses, Z., 2010, „Metaphor and emotion”, în Gibbs, Jr., Raymond, W. (ed.), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, Cambridge University Press, 2010, pp. 380-396.
- Kövecses, Z., 2012, „Emotion Concepts in Cultural Contexts: the Case of Happiness”, în Wilson, P. (ed.) 2012: 159-182.
- Kövecses, Z., Palmer, G. B., 1999, „Language and Emotion Concepts: What Experientialists and Social Constructivists have in common”, in Palmer/Occhi (eds.) 1999: 237-262.
- Lakoff, G., Kövecses, Z., 1987, „The cognitive model of anger inherent in American English”, în Holland/Quinn (eds.) 1987: 195-221.
- Langue Française*, nr. 105, 1995.
- Lee, A. J., 1977, „A typology of Styles of Love”, în *Personality and Social Psychology Bulletin*, (3) I, pp. 173-182.
- Lee, A. J., 1988, „Love-styles”, în Sternberg/Barnes (eds.) 1988: 38-67.
- Leff, J., 1973, „Culture and the differentiation of emotional states”, în *British Journal of Psychiatry*, 123, pp. 299-306.
- Lemmings, D., Brooks, A. (eds.), 2014, *Emotions and Social Change. Historical and Sociological Perspectives*, New York, London, Routledge.
- Levy, R.I., 1984, „The emotions in comparative perspective”, în Scherer, K. R., P. Ekman (eds.), *Approches to emotion*, Hillsdale, NJ, Erlbaum, 1984, pp. 397-412.
- Lewis, M., Haviland, J. M. (eds.), 1993, *Handbook of emotions*, New York, Guilford.
- Liliequist, J. (ed.) 2012, *A history of emotions (1200-1800)*, London, Pickery and Chatto Ltd.
- Lupu, C., 1999, *Lexicografia românească în procesul de occidentalizare latino-romanică a limbii române moderne (1780-1860)*, București, Editura Logos.
- Lutz, C., 1982, „The domain of emotion words in Ifaluk”, în *American Ethnologist*, 9, pp. 113-128.
- Lutz, C., 1985, „Ethnopsychology compared to what? Explaining behaviour and consciousness among the Ifaluk”, în White, G. M., Kirkpatrick, J. (eds.), 1985, *Person, self, and experience: Exploring Pacific Ethnopsychologies*, Berkeley, University of California, pp. 35-79.
- Lutz, C., 1987, „Goals, events and understanding in Ifaluk emotion theory”, în Quinn/Holland (eds.) 1987: 290-312.
- Lutz, C. A., 1988, *Unnatural emotions: Everyday sentiments on a Micronesian atoll and their challenge to western theory*, Chicago, University of Chicago Press.
- Lutz, C., White, G. M., 1986, „The Anthropology of Emotions”, în *Annual Review of Anthropology*, vol. 15, pp. 405-436.
- MacMahon, D., 2006, *Happiness. A history*, New York, Atlantic Monthly Press.
- Mancaș, M., 1974, *Istoria limbii române literare. Perioada modernă (secolul al XIX-lea)*, București, Editura Universității din București.
- Manolescu, N., 1990, *Istoria critică a literaturii române*, vol. I, București, Minerva.

- Markus, H. R., Kitayama, Sh., 1997a, „The Cultural Construction of Self and Emotion: Implications for Social Behavior”, in Kitayama/Markus (eds.) 1997: 89-130.
- Markus, H. R., Kitayama, Sh., 1997b: „The Cultural Shaping of Emotion: A Conceptual Framework”, în Kitayama/Markus (eds.) 1997: 339-351.
- Markus, H. R., Kitayama, Sh., 2008, „Culture and the Self: Implications for Cognition, Emotion, and Motivation”, în Antony S.R. Manstead (ed.), *Psychology of Emotions*, vol. III, 2008, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Sage Publications.
- Markus, H. R., Mullally, P. R., Kitayama, Sh., 1997, „Selfways: Diversity in modes of cultural participation”, în Ulrich Neisser, David A. Jopling (eds.), 1997, *The conceptual self in context. Culture, experience, self-understanding*, Cambridge, CUP, pp. 13-61.
- Matt, S., 2011, „Current Emotion Research in History: Or, Doing History from the Inside Out”, în *Emotion Review*, vol. 3, nr. 1, pp. 117-124.
- Matt, S. J., Stearns, P. N. (eds.), 2014, *Doing emotion history*, Urbana, Chicago, and Springfield, University of Illinois Press.
- Matt, S. J., Stearns, P. N., 2014, *Introduction*, în Matt/Stearns (eds.) 2014: 1-13.
- Matt, S., 2014, „Recovering invisible. Methods for the historical study of the emotions”, în Matt/Stearns (eds.) 2014: 41-53.
- Mauzi, R., 1960, *L'idée de bonheur au XVIIIe siècle*, Paris, Librairie Armand Colin.
- Mesquita, B., 2002, „Emotions as Dynamic Cultural Phenomena”, în Davidson/Goldsmith/Scherer (eds.) 2002: 871-890.
- Mesquita, B., Frijda, N. H., Scherer, K. 1997, „Culture and Emotion”, în *Handbook of cross-cultural psychology*, vol. 2., *Basic processes and developmental psychology*, Boston, Allyn&Bacon, pp. 255-297.
- Moraru, Alexandra, 2000, „Influența occidentală în limba română în secolul al XVIII-lea (1688-1780). Împrumuturi de origine latino-romanică”, în Gheție/Chivu (coord.) 2000: 190-226.
- Munteanu, Șt., Țăra, V. D., 1983, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Nagy, P., Boquet, D., 2008, „Émotions historiques, émotions historiennes”, în *Écrire l'histoire*, 2, pp. 15-26, versiunea engleză “Historical Emotions, Historians' Emotions” on line pe <http://emma.hypotheses.org/1213>
- Nagy, P., Boquet, D. (coord.), 2009, *Le sujet des émotions au Moyen Âge*, Paris, Beauchesne.
- Nicolescu, A., 1958, „Observații asupra neologismelor din „Însemnare a călătoriei mele” a lui Dinicu Gheție, Goleșcu”, în CILRL II: 5-53.
- Niculescu, Al., 1978, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. II, București, Editura Științifică.
- Niemeier, S., Dirven, R. (eds.), 1997, *The language of emotions. Conceptualization, expression, and theoretical foundations*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Novakova, I., Tutin, A. (éds.), 2009, *Le lexique des émotions*, ELLUG, Université Stendhal Grenoble.
- Oatley, K., 1993, „Social construction in emotions”, în Lewis/Haviland (eds.) 1993: 341-352.
- Oatley, K., 2004, *Emotions: A Brief History*, Oxford, Blackwell.
- Ogarkova, A., 2013, „Folk emotion concepts: lexicalization of emotional experiences across languages and cultures”, în Fontaine/Scherer/Soriano (eds.), 2013: 46-62.
- Ortony, A., Clore, G. L., Collins, A., 1988, *The Cognitive Structure of Emotions*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Paez, D., Vergara, A.I., 1995, „Culture differences in emotional knowledge”, în Russell, J. A., Fernandez-Diaz, J.-M., Manstead, A. S.R., Wellenkamp, J.-C. (eds.), *Everyday Conceptions of Emotions. An introduction to the Psychology, Anthropology and Linguistics of Emotion*, Dordrecht, Kuwer Academic Publishers, 1995, pp. 415-434.
- Palmer, G. B., Occhi, D. J. (eds.), 1999, *Language of sentiment: cultural constructions of emotional substrates*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Picoche, J., 1976, *Le vocabulaire psychologique dans les chroniques de Froissart*, Paris, Éditions Klincksieck.
- Piru, Al., 1981, *Istoria literaturii române de la început până azi*, București, Editura Univers.
- Plamper, J., 2015, *The History of Emotions*, Oxford, Oxford University Press.
- Planap, S., 1999, *Communicating Emotions. Social, Moral, and Cultural Processes*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Plantin, Chr., 2011, *Les bonnes raisons des émotions. Principes et méthode pour l'étude du discours émotionné*, Berna, Peter Lang.
- Plantin, Chr., Doury, M., Traverso, V. (éds.), 2000, *Les émotions dans les interactions*, Lyon, Presses Universitaires de Lyon.
- Plutchik, R., 1980, *Emotion: A psychoevolutionary synthesis*, New York, Harper & Row.
- Pușcariu, S., 1937, „Au sujet des néologismes”, în Pușcariu, S., 1937, *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj-București, Monitorul oficial, pp. 406-428.
- Pușcariu, S., 1974, *Cercetări și studii*, București, Editura Minerva.
- Quinn, N., Holland, D., 1987, *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Rastier, F. (coord.), 1995, *L'analyse thématique des données textuelles. L'exemple des sentiments*, Paris, Didier Éditions.
- Rastier, F., 1994, *Sémantique pour l'analyse*, Paris, Masson (în colaborare cu M. Cavazza, A. Abeillé).

- Reddy, W., 2000, „Sentimentalism and its Erasure: The Role of Emotions in the Era of the French Revolution”, în *Journal of Modern History*, vol. 72 (1), pp. 109-152.
- Reddy, W. M., 2001, *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Reddy, W., 2009, „Historical research on the self and emotions”, în *Emotion Review*, vol. I, nr. 4, p. 302-315.
- Rosaldo, M., 1980, *Knowledge and Passion. Ilongot Notions of Self and Social Life*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Rosaldo, M., 1984, "Towards an Anthropology of Self and Feeling" in Levine, R.A., Shweder, R.A. (eds.), 1984, *Culture Theory: Essays on Mind, Self and Emotion*, Cambridge, CUP, pp. 137-157.
- Rosenwein, B. H., 2002, „Worrying about Emotions in History”, în *American Historical Review* 107, pp. 821-845.
- Rosenwein, B.H., 2006, *Emotional communities in the Early Middle Ages*, New York, Cornell University Press.
- Rosenwein, B. H., 2009, „Emotion Words,” în Nagy/Boquet (coord.) 2009: 93–106.
- Rosenwein, B. H., 2010, „Problems and Methods in the History of Emotions”, în *Passions in Context: Journal of the History and Philosophy of the Emotion*, 1, 2010, on line : <http://www.passionsincontext.de/index.php?id=557>
- Rosetti, Al., 1956, „Limba scrierilor lui Ion Heliade Rădulescu până la 1841”, în CILRL I: 57-66.
- Rosetti, Al., Cazacu, B., Onu, L., 1971, *Istoria limbii române literare*, București, Editura Minerva.
- Russell, J., 1991, „Culture and the Categorization of Emotion”, în *Psychological Bulletin*, 1991, vol. 110, nr. 3, pp. 426-450.
- Scherer, K., 1987, „Toward a dynamic theory of emotion. The component process model of affective states”, în *Geneva Studies in Emotion and Communication*, vol. I, 1, pp. 1-98.
- Scherer, K., 1995, *Le système mental en tant que composante de l'émotion*, Présentation lors des XXV Journées d'Etudes de l'Association de Psychologie Scientifique de Langue Française (APSLF), Coimbra, Portugal, 1995.
- Scherer, K., 2005, „What are emotions and how can they be measured?”, în *Social Science Information*, nr. 44, vol. 4, pp. 695-729.
- Scherer, K., 2013, „Measuring the meaning of emotion words: a domain-specific componential approach”, în Fontaine/Scherer/Soriano (eds.) 2013: 7-30.
- SEPh – *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, on line pe: <http://plato.stanford.edu/>
- Shaver, P., Schwartz, J., Kirson, D., O'Connor, C., 1987, „Emotion knowledge: further explorations of a prototype approach”, în *J. Personality and Social Psychology*, 52, pp. 1061-1086.
- Simion, E., 2008, *Dimineața poezilor*, Iași, Polirom.
- Sorescu, R., „Metamorfoze ale liricii erotice”, în Duda et al. 1976: 94-145.
- Soriano, C., 2013, „Linguistic theories of lexical meaning”, în Fontaine/Scherer/Soriano (eds.), p. 63-81.
- Soriano, C., 2015, „Emotion and conceptual metaphor”, în Flamm/Kleres (eds.) 2015: 206-214.
- Stanciu-Istrate, M., 2000, „Românizarea neologismelor și calcul lingvistic”, în *Limba Română*, XLIX, nr.1, p. 139-145.
- Stanciu-Istrate, M., 2006, *Calcul lingvistic în limba română*, București, Editura Academiei.
- Starobinski, J., „The Idea of Nostalgia”, în *Diogenes*, June, 14, pp. 81-103.
- Stearns, P. N., 1988, „Lord help me walk humbly: Anger and Sadness in England and America, 1570-1750”, în Stearns/Stearns (eds.) 1988: 39-68.
- Stearns, P. N., 1989, *Jealousy: The Evolution of an Emotion in American History*, New York, New York Press.
- Stearns, P. N., 2014, „Modern Patterns in Emotions History”, în Matt/Stearns (eds.) 2014: 17-40.
- Stearns, P. N., Stearns, C. Z., 1985, „Emotionology: Clarifying the History of Emotions and Emotional Standards”, în *The American Historical Review*, vol. 90, nr. 4, pp. 813-836.
- Stearns, C. Z., Stearns, P. N., 1986, *Anger: The Struggle for Emotional Control in America's History*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Stearns, C. Z., Stearns, P. N. (eds.), 1988, *Emotion and Social Change. Toward a new psychohistory*, New York, London, Holmes & Meier.
- Steward, Philip, 2010, *L'invention du sentiment: roman et économie affective au XVIIIe siècle*, Oxford, Voltaire Press.
- Stoica, G., 2010, *Lexicul socio-afectiv în româna veche. Studiu de caz – rușine*, în Zafiu, R., Dragomirescu, A., Nicolae, Al. (eds.), *Limba română: Controverse, delimitări, noi ipoteze (I)*, București, Editura Universității din București, pp. 355-366.
- Stoica, G., 2012, *Afect și afectivitate. Conceptualizare și lexicalizare în româna veche*, București, Editura Universității din București.
- Stoica, G., 2014, *Sugestii pentru o abordare istoric-culturală a vocabularului afectivității*, în *Analele Universității București. Limba și literatura română*, LXIII, pp. 85-98.
- Stoica, G., 2015a, „Fericire (bonheur) – conceptualisation et lexicalisation à l'époque roumaine premoderne”, în *Diversité et identité culturelle en Europe*, tome 12/1, pp. 79-100.
- Stoica, G., 2015b, *Lexicul afectivității în epoca română premodernă. Între tradiție și modernitate*, în *Studii și cercetări lingvistice*, în SCL, LXVI, nr. 2, pp. 159-177.
- Studii de istoria limbii române literare. Secolul XIX*, vol. I (redactori responsabili Al. Rosetti, B. Cazacu), București, Editura pentru Literatură [SILRL]

- Sullivan, E., 2013, „Review article, The History of Emotions: Past, Present, Future”, în *Cultural History*, 2.1., Edinburgh University Press, pp. 93-102.
- Șerbănescu, A., 2007, *Cum gândesc și cum vorbesc ceilalți. Prin labirintul culturilor*, Iași, Editura Polirom.
- Tissari, H., 1998, „Five Hundred Years of Love: a Prototype-Semantics Analysis”, în Coleman, J., Kay, Chr. J. (eds.), 1998, *Lexicology, Semantics and Lexicography*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, pp. 127-136.
- Tissari, H., 2001, „Affection, friendship, passion and charity: A history of four ‘love lexemes’ since the fifteenth century”, în *Neuphilologische Mitteilungen* CII: 1, pp. 49-76.
- Triandis, H. C., 1997, „Major Cultural Syndromes and Emotion”, în Kitayama/Markus (eds.) 1997: 285-306.
- Ursu, N.A., 1962, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică.
- Ursu, N.A., Ursu, D., 2004, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760-1860). Studiu lingvistic și de istorie culturală*, vol. I, Iași, Editura Cronica.
- Ursu, N. A., Ursu, D., 2006, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760-1860). Repertoriul de cuvinte și forme*, vol II, Iași, Editura Cronica.
- Ursu, N. A., Ursu, D., 2011, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760-1860)*, III, Partea I, Iași, Editura Cronica.
- van Krieken, R., 2014, „Norbert Elias and Emotions in History”, în Lemmings/Brooks (eds.) 2014: 19-42.
- Venegas García, M., 1989, *El campo semántico „tristeza” en español (siglos XII-XIX)*, Madrid, Editorial de la Universidad Complutense.
- Vila, A. K., 2012, „‘Finer’ feelings: sociability, sensibility and the emotions of *gens des lettres* in eighteenth century France”, în Liliequist (ed.) 2012: 79-94.
- Vincent-Buffault, A., 1986, *Histoire des larmes. XVIIIe – XIXe siècle*, Rivage.
- Vintilă-Ghițulescu, C., 2006, *Focul amorului. Despre dragoste și sexualitate în societatea românească. 1750-1830*, București, Humanitas.
- Vintilă-Ghițulescu, C., 2011, *În șalvari și cu ișlici. Biserică, sexualitate și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, București, Humanitas.
- Walbott, H. G., Scherer, K. R., 1995, „Cultural determinants in experiencing shame and guilt”, în Tangney, J. P., Fischer, K. W. (eds.) 1995, *Self-conscious emotions: the psychology of shame, guilt, embarrassment, and pride*, New York, Guilford Press, pp. 465-487.
- Walton, D., 1992, *The place of emotions in argument*, University Park, The Pennsylvania State University Press.
- Weigand, E. (ed.), 2004, *Emotions in Dialogic Interactions*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- White, N., 2006, *A brief history of happiness*, Oxford, Blackwell Publishing.
- Wierzbicka, A., 1997, *Understanding cultures through their key words. English, Russian, Polish, German, and Japanese*, New York, Oxford University Press.
- Wierzbicka, A., 1999a, „Emotional Universals”, în *Language Design* 2, pp. 23-69.
- Wierzbicka, A., 1999b, *Emotions across languages and cultures: Diversity and Universals*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Wierzbicka, A., 2009, „Language and metalanguage: key issues in emotion research”, în *Emotion Review*, vol. I, 1, pp. 3-14.
- Wilson, P. (ed.), 2012, *Dynamicity in emotion concepts*, Paris, Berne, Peter Lang.
- Zamfir, M., 2012, *Scurtă istorie. Panorama alternativă a literaturii române*, Iași, Polirom/Cartea Românească.

II. Dicționare

- CADE = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, Cartea Românească, 1926-1931.
- CDER = Ciorănescu, Al., *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Editura Saeculum I.O., 2002 [1958-1966].
- DA = *Dicționarul limbii române*, București, Editura Academiei, 1913 ș.u.
- DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, A-B, 2012; vol. II., partea I, Ca-Cizmă, 2015 (sub tipar), București, Editura Academiei.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2012.
- DÎLR = Chivu, Gh., Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romance în limba română veche (1421-1760)*, București, Editura Științifică, 1992.
- DLR = *Dicționarul limbii române (serie nouă)*, București, Editura Academiei, 1965 ș.u.
- NODEX = *Noul dicționar explicativ al limbii române*, Editura Litera Internațional, 2002.
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- TDRG = Tiktin, H., *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, București, Staatsdruckerei, vol. I-III, 1903, 1911, 1924 (TDRG¹); Wiesbaden, Otto Harrassowitz, vol. I-III, 1986, 1988, 1989 (TDRG²); Cluj-Napoca, Clusium, vol. I-III, 2000-2005 (TDRG³).

Models of Affectivity in the Early Modern Romanian Culture (1780-1840)

Overview

The present paper deals with the dynamics of the conceptualization and (linguistic and cultural-anthropological) expression of affectivity within the Early Modern Romanian period (the end of 18th century – the first part of the 19th century).

The basic assumption is that emotions represent a fundamental cultural marker for a particular cultural setting, diachronically and diatopically variable; the dynamics of the conceptualization of emotions is reflected in the dynamics of their specific lexicalization (within a certain cultural context and a certain period of time): the analysis of the emotional lexicon can highlight the diachronic conceptual mutations of a *cognitive model for emotions*, specific to a certain *cultural setting*.

Thus, the basic aim of the present research was to analyse the evolution of the conceptualization and lexicalization of emotions (from the Old to the Early Modern Romanian period) and to demarcate a cognitive model for emotions specific to the Romanian period of transition to modernity.

The complex nature of emotions imposes, theoretically and methodologically, an interdisciplinary perspective. Based on a corpus of texts, representative for the period under discussion, we propose a diagnostic contextual-semantic analysis of the emotional lexicon, combining methods of linguistic analysis (lexical-semantics, cognitive semantics) with certain key-concepts and research results of the anthropology of emotions, and of the cultural and conceptual history of emotions.

1. *From a linguistic (lexical-semantic) perspective*, we deal with: (a) the delineation of a representative lexicon of emotions conceptualized in the Early Modern period; we pay special attention to the new lexical (Latin-Romance) borrowings, illustrating a lexical-semantic and, implicitly, a conceptual refinement; (b) the contextual-semantic analysis of the words under consideration, focusing especially on lexical collocations, affective isotopies, lexical-semantic recurrences; various instances of the contextualization of affective words can represent indicators of a particular cognitive-affective pattern;

2. *From a cultural-anthropological perspective*, we aim to identify the particular dynamics of the Romanian cultural affective model within the period of transition to modernity (from *collectivism* to *individualism*?; from *extroversion of emotions* (specific to the medieval community) to a more *introverted emotional experience*? etc.).

The results of the present investigation highlighted several salient characteristics of the conceptualization and lexicalization of affectivity in the Early Modern Romanian period:

❖ *(Re)discovering sensibility*

In the Early Modern period, important cultural and, implicitly, linguistic changes emerge within the Romanian Principalities; there is an important gradual shift of the cultural mentality towards West-European models; the old and traditional South-East European/Balkan cultural pattern (collectivistic, hierarchic, religious) intersects with a new and modern Western one. The consequence is a composite/eclectic, “hybrid” cultural setting in which the old and the new components overlap, fuse or coexist in various forms of cultural instantiation (within the collective mentality, as well as within the literary and linguistic expression). In this context, the collective affectivity undergoes important mutations as well; the Romanian cultural space is the object of a so-called “crisis of sensibility”; Romanian society gradually adopts a new cultural model, in which the affectivity and the individual feelings tend to be focused on and predominantly exhibited. Emotions invade the Romanian public and private life, through the new original literature following a West-European (of the Enlightenment, pre-Romantic) model, through the intensive translation works, and the newspapers gradually published at the beginning of the 19th century.

All these mutations point out the emotional synchronization of the Romanian and West-European cultures: the specific forms of affectivity are, generally, correspondent: the reorientation of the aesthetic and literary public preferences towards sensitive novels; the central place of *eros* within the affective background of the time; the intense verbal and somatic-behavioural emotional extroversion; the instantiation of two basic and complementary facets of affectivity: the individual sensibility (focusing on the *personal-subjective* dimension of emotional feeling) and the moral emotions (focusing on the *social-collective* dimension of emotional feeling).

❖ *The lexicalization of affectivity*

In the new cultural context, the conceptualization of affectivity becomes more complex and precise, new affects and new affective dimensions are conceptually and semantically distinguished; accordingly, new needs of lexicalization appear. The lexicon of emotions undergoes a salient process of diversification and refinement; gradually, a modern affective vocabulary is constituted, by two basic means of lexical-semantic renewing: (a) *semantic* enrichment of the pre-existent terms (old words acquire new meanings or are contextual-semantically reinvested, thus becoming polysemantic); (b) *lexical* enrichment and renewal (new lexical borrowings; frequent calques and loan translations of emotion terms etc.). The lexicon of affectivity is extremely dynamic and etymologically heterogeneous: old words (of various origin: Latin, Old Slavic/Slavonic, Old and Byzantine Greek etc.) coexist with recent words (of Modern Greek or Latin-Romance origin), in an original eclectic mixture, directly illustrating the transition between two historical stages: Old-medieval –

new-(Early) Modern period, and between two cultural spaces: South-Eastern/Balkan Europe – Western Europe: (a) Modern Greek lexical borrowings, attested especially at the end of the 18th century – beginning of the 19th century: **positive:** *eglendisi* (enjoy), *entusiasmos* (enthusiasm), *erota(s)* (love), *ecstasis* (extasy), *parigorie* (caress), *sevas* (respect) etc.; **negative:** *adiaforisi* (to be indifferent), *catafronisi* (to despise), *filavtie* (vanity), *picarisi* (to get/be annoyed), *plictisi* (to get/be bored), *sinhisi* (to care, to worry), *stenahorisi* (to worry, to get bored), *zilotipie* (envy, jealousy) etc.; (b) Latin-Romance lexical borrowings, dominant in the 19th century: **positive:** *admirație* (admiration), *adora* (to adore), *amicie* (friendship), *amor* (love), *ardoare* (passion), *clemență* (forgiveness), *compasiune* (compassion), *considerație* (respect), *consolație* (consolation), *curaj* (courage), *devotament* (faithfulness, devotion), *exaltație* (rejoicing), *filantropie* (philanthropy), *indulgență* (tolerance), *încântare* (delight), *misericordie* (pity), *optimism*, *patriotism*, *pietate* (piety), *recunoștință* (gratitude), *respect*, *satisfacție* (satisfaction), *simpatie* (sympathy), *speranță* (hope), *tandrete* (tenderness), *temerar* (courageous), *venerație* (veneration), *voluptate* (voluptuousness) etc.; **negative:** *adversitate* (adversity), *agonie* (agony), *amibiție* (ambition), *animozitate* (animosity), *antipatie* (antipathy), *anxietate* (anxiety), *apatie* (apathy), *aroganță* (arrogance), *aversiune* (aversion), *aviditate* (avidity), *cupiditate* (greed), *decepție* (deception), *deprima* (to depress), *desconsidera* (to disrespect), *descuraja* (to discourage), *disperare* (despair), *detesta* (to hate), *dezgust* (disgust), *dezamăgire* (disappointment), *displăcea* (to dislike), *dispreț* (contempt), *egoism* (selfishness), *fanatism*, *furie* (anger), *ingratitude* (ingratitude), *invidie* (envy), *gelozie* (jealousy), *jenă* (embarrassment), *melancolie* (melancholy, sadness), *misoginie* (misogyny), *nostalgie* (nostalgia), *orgoliu* (pride, self-esteem), *oroare* (horror), *ostilitate* (hostility), *penitență* (penitence), *remușcare* (remorse), *presimțire* (presentiment, foreboding), *resentiment* (resentment), *resemnare* (resignation), *surpriză* (surprise), *teroare* (terror), *timiditate* (shyness), *tristețe* (sadness), *vanitate* (vanity) etc.

The etymologically hybrid aspect of the affective vocabulary tends to clarify toward the middle of the 19th century; the Modern Greek lexical borrowings generally have a transitory status, being eliminated and substituted by older or newer (Neo-Latin) synonyms; the Latin-Romance lexical borrowings will prevail and become more diverse, gradually delineating a rich and refined vocabulary of affectivity, part of a *psychological, pre-scientific terminology of affectivity, of common use*, designating various forms of (general or specific) emotions.

❖ *The conceptualization of affectivity*

The diverse lexicalization brings forward a strong tendency of hiperconceptualization of the affectivity within the extended cultural model of the period under discussion. In comparison with the previous period, several particular features of the emotional

conceptualization can be noticed:

(a) Some emotions, previously distinguished, are now hypercognized, marker of the mutations that emerge within the collective mentality and the affective cultural pattern of the time: (a) *subjective-individual* emotions: *love, joy-happiness, sadness, courage*; (b) *social-moral* emotions: *pride, shame, envy, respect, gratitude, compassion, pity* etc.

(b) The Early Modern period records an essential refinement of the emotional conceptualization; various emotions are recently distinguished, filling the empty gaps of the Old Romanian affective lexicon. The lexical-semantic dissociation of new affects is socially and culturally dependent, index of the refinement of cognitive-affective schemata during the process of transition to modernity. New categories of emotions can be delineated, especially *self-oriented* affects, emphasizing the *individual-subjective* dimension of the emotional feeling and an *independent construal of the self*: *respect-contempt, self-esteem, arrogance* (subordinated to *pride*), *embarrassment, guilt* (subordinated to *shame*), *remorse* (subordinated to *regret*). *Individualization* and *subjectification* represent cultural-anthropological features that become salient within the Early Modern Romanian period and they affect also the emotional conceptualization. Nevertheless, what is to be noticed for all the above mentioned emotional concepts is the preservation in their componential structure of the specific, basic *social-collective* dimension, conveyed by the basic prototypical affect, to which they are subordinated (*pride, shame* respectively) (along the new *individual-self-oriented* trait, recently pointed out). All the recently conceptualized affects represent social-moral emotions, self-oriented, implying at the same time a dysphoric/euphoric evaluation of a certain situation that alter the self image within the community (*embarrassment, respect-despise*), the non-complying with the collective and personal norms/demands (*guilt, remorse*) or the positive overestimation of the self, in relation to the social standards/expectations (*self-esteem, arrogance*).

Very important is also the demarcation of new conceptual-semantic facets of *love*, the central affect of the time, underlying the two complementary dimensions of affectivity, salient during the Early Modern Romanian period: the individual-subjective dimension: *self-love: egoism, vanitate (vanity), ambiție (ambition)*; the social-collective dimension: other-focus emotions, such as *pietate (piety), devotament (faithfulness, devotion), simpatie (sympathy)* (a new facet of *brotherly love*); *ospitalitate (hospitality), filantropie (philanthropy)* (new facets of *agapé love*); *idolatrie (idolatry), fanatism (fanaticism)* (new facets of *religious (non Christian) love*). An important place is held by *patriotism, love for the country*, reinforced in the Early Modern period, in the context of valuation of the concepts *patrie (country), națiune (nation), mândrie (pride), limbă națională (national language)* etc. Moreover, the frequency of the recently distinguished emotion, *romantic*

jealousy (directly associated with the passionate facet of *love*) needs to be noticed.

(c) The contextual-semantic analysis of the basic prototypical emotion *happiness*, hypercognized within the period in discussion, sheds light on the general changes that emerge in the emotional conceptualization. *Happiness* is a hypercognate affect, with a frequent lexicalization especially by old terms: *fericire, fericit; norocire, norocit; mulțumire, mulțumit*. Our analysis delineated two basic dimensions of *happiness*: (a) *happiness* as an individual-subjective feeling, and (b) *happiness* as a social-collective feeling. The first conceptual-semantic dimension is old, but particularly focused on during the period under consideration: compared with the previous epoch, *happiness* tends to be conceptualized mainly as a self-oriented, subjective-interiorized, maximally intensive feeling. Most frequently, this semantic facet is associated with *love* (*romantic, marital, brotherly, parental love*). This particular dynamics points out the general tendency of emphasizing the affective-subjective, maximum intensive, euphoric feelings, specific to the cognitive affective model of the time. The second semantic facet of *happiness* represents a conceptual innovation; *happiness as a value, as a moral goal, as well-being* is distinguished as such as a consequence of the intersection with the West-European principles and philosophical ideas of the Enlightenment. Most frequently, this semantic dimension is associated with *patriotism* (*love for the country*) and with the recently valued concepts *națiune (nation), patrie (country), bine obștesc (common, collective well-being)*, directly reflecting the insertion into the cultural setting of the period of a new ethical and social-political cultural model.

(d) The predominance of affects that emphasize the prototypical dimensions *intensity* and *extroversion* is the general feature of the emotional conceptualization in the Early Modern Romanian period. In generic terms, two types of affects are dominant: *emotions* and *passions* (differentiated only by duration and intensive gradation); this tendency of the affective conceptualization is indicated by the intrinsically highly intensive new words, such as: *a adora, a idolatriza-idolatrie, extazia, entuziasma, exalta, ardoare, ardent, pasiune, fanatism, beatitudine*, as well as by the numerous isotopies redundantly associating various emotion terms. A deeply intensive emotionology seems to dominate the period in discussion. Emotions are intensively and transparently felt and extroverted.

❖ *A new cognitive model for emotions*

The undertaken lexical-semantic analysis delineates a hybrid cultural-affective pattern for the Early Modern Romanian period, in which different cognitive models for emotions overlap and fuse. The pre-existent cognitive affective model, characterized by *collectivistic, social-hierarchic* and *emotional extroversion* features, is partially reconfigured by the symbiosis with a new model (of West-European influence), favouring the individual-subjective feeling. The cultural-affective pattern of the Early Modern Romanian period

brings forward a specific instantiation of the basic cultural-anthropological dimensions:

(a) The *individualism – collectivism* dimension is equally conveyed; on the one hand, in the process of transition to modernity, there is the tendency of hypermarking the *individual* feature (see the saliency of the romantic facet of love or happiness as an individual-subjective feeling; the conceptualization of new self-orientated dimensions of *love: self-love: selfishness, vanity, ambition* – or of *pride: self-esteem, arrogance*). Yet, on the other hand, the same emotions (and the same designating words) convey conceptual-semantic facets where the *collective* dimension of the emotional feeling remains salient and hypermarked (*collective love, religious love, love for the country* etc. or *social-collective happiness*, as an affective characteristic of an entire community, *id est* nation/country). Moreover, a very important role continues to be granted to the social-moral emotions, implying the affective evaluation by taking into consideration the social context and the in-group norms (a specific trait of a collectivistic mentality): *shame, pride, envy* etc. The construal of the self seems to hesitate between the *independent-subjective* and the *interdependent-collective* modality.

(b) A fundamental dimension of the cognitive model for emotions, the *emotional transparency/the extroversion feature* remains constant compared with the previous period. In the era of sentimentalism, the *extroversion* characteristic is strengthened. The intense sensibility, specific to the period under discussion, overlaps within the Romanian cultural space with a pre-existent cultural setting that favoured the emotional transparency and expression; yet, when compared with the old epoch, emotions are not just somatic-behaviourally indicated, but also verbally theorised and expressed: emotions are felt, but also directly communicated through a specific (meta-)lexicon. They are expressed using words and a complex, sometimes redundant, emotional behaviour (socially validated).

(c) The *religious dimension* is another cultural-affective feature that remains constant. The reasoning prefigured and promoted by the West-European ideas of the Enlightenment does not contradict the traditional religious feeling existent in the Romanian cultural space. *Love, respect, fear of God, love for the others* are pre-existent emotions, reinforced and reconfigured by overlapping with the ideas and ethical values of the Western philosophy (*empathy, human solidarity, respect for the others, compassion* etc.), illustrating the organic and harmonious fusion of the cultural models that intersect during the period in discussion (*local-traditional – West-European-modern* patterns).

The conceptualization and lexicalization of affectivity in the Early Modern Romanian period point out the gradual demarcation of a new cognitive model for emotions that comprises and synergically reflects the tensions between the conservatory spirit and the innovative tendencies in the conceptualization of affectivity. It is the result of two

overlapping major cultural models: (a) the pre-existent, South-East European/Balkan affective cultural model, deeply rooted in the local, folk traditions and the far Byzantine sources, which favours the *collective* emotional feeling, the respect for the traditional-religious values, the social-hierarchical dependence, a source of social harmony; according to this model, emotion is, generically, an individual feeling, but socially dependent and implying the in-group validation; (b) the new, modern, of West-European influence cultural model, supported by modern cultural and philosophical principles and ideas (of the Enlightenment, (pre-)Romantic) that highlights the individual emotional feeling, puts forward the inner self, subject of the most intimate and intense emotions; the euphoric moral emotions (*compassion, solidarity, optimism* etc.) are focused on as well, valued from the individual self's perspective, who is to discover their positive valences and in this way access virtue as an affective supreme personal value; within this cultural model, emotion, generically, is an individual, self-oriented feeling.

The affective cultural model of the period under consideration reflects the intersection and the fusion of these two cultural models of affectivity, in a specific, "hybrid", tense form, yet synergically and functionally harmonized. The specific modality in which affectivity is conceptualized and lexicalized (particular terms and meanings) points out the fluctuation between the *collective-social* and the *individual-subjective* dimensions, between the interdependent and the independent construal of the self, between the local traditional-affective values (see the religious feeling) and the West-European modern ones.

The hybrid aspect of the Early Modern Romanian affectivity (still transparent through the etymologically heterogeneous vocabulary and the conceptual-semantic fluctuations) gradually diminishes. Until the middle of the 19th century, the Romanian affective cognitive model is well configured and perfectly synchronized with the affective spirit of the century, with its own refined (conceptual and lexical) forms of emotional expression.

Table of contents

Introduction.....	5
Chapter I	
Affectivity – cultural-historical and linguistic perspectives.....	10
1. Preliminaries.....	10
2. The cultural-anthropological perspective	11
3. The cultural history of emotions perspective	14
4. The cultural-linguistic perspective. Language – affectivity – culture.....	20
5. The cultural model – the cultural model for emotions; definition.....	22
6. Linguistic and cultural-historical analysis of affectivity. Methodological aspects....	26
Chapter II	
Affectivity – conceptualization and lexicalization in the Early Modern Romanian period.....	30
1. Preliminaries	30
2. Aspects of the cultural context	32
2.1. Intersecting cultural models	32
2.2. The (re)discovery of affectivity. A new sensibility	38
3. The vocabulary of the Early Modern Romanian. Between tradition and modernity.	43
4. The vocabulary of affectivity in the Early Modern Romanian	51
4.1. Old lexical items	53
4.2. New lexical items	57
4.2.1. Calques and loan translations with affective meaning	58
4.2.2. Lexical borrowings with affective meaning	60
4.2.2.1. Words with particular affective meaning.....	61
4.2.2.2. Words with generic affective meaning.....	89
4.2.3. Glossing of the lexical borrowings with affective meaning	98
4.3. The vocabulary of affectivity. Between old and new, between tradition and innovation. Case study: the affective vocabulary in the Early Modern dramaturgy	103
4.4. Lexical and semantic aspects. Conclusions	107

Chapter III

/Happiness/ - conceptualization and lexicalization in the Early Modern

Romanian period.....	123
1. Preliminaries.....	123
2. /Happiness/ – definition; typology	123
3. Diachronic dynamics of the conceptualization and lexicalization of /happiness/.....	125
3.1. /Happiness/ in the Old Romanian period	125
3.2. /Happiness/ in the Early Modern Romanian period.....	126
3.2.1. /Happiness/ – individual affect	127
3.2.2. /Happiness/ – social-collective affect	132
4. Conclusions.....	137
 IV. Final remarks.....	 139
Corpus. Sources.....	151
Bibliography.....	156
Overview.....	162
Table of contents.....	169